

แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท
A THOUGHT PATH MODEL OF BODHISATTA
IN THERAVADA BUDDHISM

นายศุภกร ชนะชัยธรรม

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐิบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

นายศุภกร ชนะชัยธรรม

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐินิพนธ์
สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Thought Path model of Bodhisatta
In Theravada Buddhism

Mr. Suphakorn Chanachaidham

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเรื่อง
“แบบจำลองวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(พระเมธาวิเชียร, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

(พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร.)

กรรมการ

(พระราชปริยัติมณี, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร.

ประธานกรรมการ

พระราชปริยัติมณี, ผศ.ดร.

กรรมการ

ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายศุภกร ชนะชัยธรรม)

ชื่อคุณูปนิพนธ์	: แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: นายศุภกร ชนะชัยธรรม
ปริญญา	: พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมคุณูปนิพนธ์	: พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร., ปธ.๕, พธ.บ. (สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา), รป.บ. (บริหารรัฐกิจ), ศษ.บ. (การศึกษานอกระบบ), ศศ.บ. (ไทยคดีศึกษา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) : พระราชปริยัติมณี (เทียบ มาลัย), ผศ.ดร. ป.ธ.๙, M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Pali) : ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ, ป.ธ.๙, พธ.บ. (การศึกษา), อ.ม. (ภาษาบาลีและสันสกฤต), Ph.D. (Buddhist Philosophy)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

คุณูปนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของจิตและผลิตผลของจิต (๒) เพื่อศึกษากระบวนการความคิดของพระโพธิสัตว์ (๓) เพื่อสร้างแบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ งานวิจัยนี้ดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร ค้นคว้าข้อมูลในพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งทางพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับจิตกับความคิด โดยนำข้อมูลมาวิเคราะห์และความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความคิด มาวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆเชิงเนื้อหา แล้วนำมาบูรณาการสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่

ผลการวิจัยพบว่า ความคิดในแง่วิทยาศาสตร์เป็นการทำกิจกรรมระยะสั้น ของฝ่ายรูปธรรมโดยกลไกสมองและระบบประสาท ส่วนความคิดในทางพระพุทธศาสนามีแสดงไว้ทั้งช่วงระยะเวลา ระยะสั้น คือการดำเนินไปของวิถีจิตทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เกิดดับสลับต่อเนื่องกันไป โดยความคิดสามารถแสดงออกในเชิงพฤติกรรม ผ่านกลไกของจิตตชรูป คือการเคลื่อนไหวทางร่างกาย หรือการเคลื่อนไหวทางวาจา และ ช่วงเวลาระยะยาว โดยความคิดเป็นเหตุปัจจัยส่งต่อให้เกิดรอยกรรม สร้างภพชาติใหม่ในสังสารวัฏ ผ่านกลไกสังขารตามหลักปฏิจจสมุปบาท วิถีคิดจึงทำหน้าที่ในการเปลี่ยนแปลงเส้นทางความเป็นไปของจิตในระยะยาวได้อย่างมีนัยยะสำคัญ

กระบวนการคิดของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกน้อมไปใน ๕ เรื่องหลัก ได้แก่ ๑) มโนปนิธานในกุศลธรรม ๒) วิถีคิดในการหาอุบายธรรมประคับประคองบารมี ๓) วิถีคิดเพื่อปรับตนเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ๔) วิถีคิดในการสร้างปัจจัยหล่อเลี้ยงปนิธาน เพื่อบ่มเพาะโพธิญาณ ๕) พุทธการกรรม หรือ บารมี ๑๐ ประการ ซึ่งการเรียนรู้ของพระโพธิสัตว์ต้องอาศัยการลองผิดลองถูก และสะสมปัญญาความรู้ในธัมมสังญญา เวียนว่ายตายเกิดในภพของสัตว์ มนุษย์ เทวดา พรหม จนปรับแต่งบารมีให้ความรู้แน่นถูกต้อง ซึ่งวิถีคิดจึงเป็นมโนปนิธานเกี่ยวพันบารมี และบารมีไปเกี่ยวพันวิถีคิด

ความคิดของพระโพธิสัตว์ จึงประกอบด้วย ๓ องค์ประกอบ ได้แก่ ส่วนแรก สภาวะจิตที่คิด คือดำริคิดส่วนมากในเรื่อง การสมาทานหรือการตั้งเจตนาล่วงหน้า ความไม่ประมาทในการตั้งมั่นในกุศล และการเห็นประโยชน์ในสิ่งที่กระทำหรือเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า ส่วนที่สอง คุณธรรม คือการกระทำในบารมี ๑๐ ประการ ซึ่งพระโพธิสัตว์ใช้บารมีเป็นเครื่องมือในการละกิเลส เพราะการกระทำบารมีผลที่ได้ จะไปประจักษ์ธรรมฝ่ายอกุศลในอุปนิสัยสันดาน และส่วนที่สาม สภาพปัจจัยที่พระโพธิสัตว์ใช้เพื่อส่งเสริมกำลังของความคิด หรือ อารัมมณปัจจัย คือ อิทธิบาท ๔ สัมมัตถาน ๔ อินทรีย์ ๕

พระโพธิสัตว์ใช้กลไกของเวทนาในการเปลี่ยนสังสารวัฏ ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า การบำเพ็ญบารมี โดยผลของการกระทำบารมีจะไปเปลี่ยนแปลงตนเองในเชิงส่วนย่อยของจิต ซึ่งผลนั้นจะไปปรับเปลี่ยนโครงสร้างจิตและโครงสร้างกรรม ให้เป็นจิตฝ่ายกุศล การสร้างเครื่องมือบารมีนี้ต้องอาศัยกลไกของวิถีความคิด ไปเปลี่ยนเหตุปัจจัยของเวทนาเป็นฝ่ายกุศล และ อาศัยอารัมมณปัจจัยในการเตรียมพร้อมสภาพจิตด้วยการสมาทานเป้าหมายของการกระทำ

Dissertation Title	: A Thought Path model of Bodhisatta in Theravada Buddhism
Researcher	: Mr. Suphakorn Chanachaidham
Degree	: Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)
Dissertation Supervisory Committee	: Phramaha Sooksan Sukhawatthano, Dr., Pali V, B.A. (Sociology and Anthropology), B.P.A. (Public Administration), B.Ed. (Non-formal Education), B.A. (Thai Studies), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies) : Phrarajapariyattimuni (Thiab Malai), Asst.Prof. Dr., Pali IX, M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Pali) : Asst.Prof. Lt.Dr. Banjob Bannaruji, Pali IX, B.A. (Education), M.A. (Pali & Sanskrit), Ph.D. (Buddhist Philosophy)
Date of Graduation	: May 17, 2018

Abstract

This dissertation entitled 'A Thought Path Model of Bodhisatta in Theravada Buddhism' has three objectives: 1) to study the relationship of mind and mental products, 2) to study thinking process of the Bodhisatta, and 3) to build the Thought Path model of Bodhisatta in Theravada Buddhism. This is a documentary research done by studying data in Tipiṭaka, Commentary and related academic works in Buddhism and science concerning mind.

The research found that scientific thought is the short time-activity of the concrete body by the brain and nervous system. The Buddhist thought is shown at the short term running as the process of mind path, by the ear, nose, tongue, body and the mind which arising and dissolution is continuous. The thought can be expressed in behavior through the mechanism of material quality as bodily intimation or verbal intimation and the long term running by the thought is caused and affected to Kamma clue, creating the round of rebirth in transmigration through the mechanism of formation following the Dependent Origination, the Thought-Path is responsible for significant changing the path of mental possibility in the long run.

The thought process of the Bodhisatta birth-stories appears in five main themes as followings: 1) the mind engagement in good deed, 2) the thought path in pursuit of dharma strategies for perfections maintenance, 3) the thought path to

adapt himself to the environment, 4) the thought path to create mind engagement factor for enlightenment nurturing, and 5) ten perfections. The learning of the Bodhisatta must be based on trial and error, intellectual accumulation of knowledge in the Dharma perception through death and birth in the becoming state of human beings, deity, brahma god, and so on until adjusting corrected knowledge of truth, in which the thought path is mind engagement supporting perfections and vice versa.

The core idea of the Bodhisatta consists in three elements: first part, mind thinking state is most of undertaking or advance attention; it does not underestimate the charity and seeing the benefits of doing or the greater benefit. The second part, virtue is to act in ten perfections, by which the Bodhisatta uses as the tool to reduce the defilements. Since the acting perfections results will forbear to demerit dharma factor in innate character. And the third part, the factors state that the Bodhisatta used to promote the power of thought or object condition is of four paths of accomplishment, four efforts, and five controlling faculties.

It can be claimed that Bodhisatta used feeling to change the round of rebirth through a tool called “perfections acting” by the cultivation of perfection and its result will adjust himself in subordinate mind. This result can change mind structure and Kamma structure given by mental charity and dwell object condition in preparing the mind state readily with undertaking or advance attention on target of action.

กิตติกรรมประกาศ

ดุष्ฎิณิพนธ์เล่มนี้ได้รับแรงบันดาลใจ จากความต้องการทำความเข้าใจนามธรรมของความคิด ซึ่งเป็นเรื่องให้ผู้วิจัยให้ความสนใจมานาน ครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากหลายท่านช่วยชี้แนะตรวจสอบปรับปรุงให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

กราบขอบพระคุณ คณาจารย์ที่ให้คำปรึกษาทุกท่าน ได้แก่ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ/มาลัย), ผศ.ดร., ผศ.ร.ท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม และ พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ดร. ที่กรุณาให้แนวทาง แนะนำคำมกัรที่เป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า และช่วยตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆให้ผลงานมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

กราบขอบพระคุณ กัลยาณมิตร ได้แก่ พระมหาวัฒนา ปญญาทีโป, ป.ธ.๙, ดร. สิริมงคล อุ่นใจ และ คุณสุภาภญา กลิ่นถือศีล ที่ช่วยเติมเต็มข้อธรรม รวมทั้งตั้งประเด็น ข้อคิดเห็นต่างๆที่เป็นประโยชน์ต่อการมองเนื้อหาการวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

หากอานิสงส์ใดๆ อันจะเกิดจากการผลงานดุष्ฎิณิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอมอบความดีนั้นให้กับบิดามารดาผู้ให้กำเนิดชีวิตและหล่อหลอมให้เกิดแนวคิดทางธรรม ครูบาอาจารย์ทั้งหลายสมาชิกในครอบครัวที่เป็นกำลังในการแบ่งเบาภาระงานประจำให้ผู้วิจัยมีเวลาศึกษาผลงาน และกัลยาณมิตรทั้งหลาย และขอให้อานิสงส์นี้เป็นพลวัตปัจจัยให้ผู้วิจัยเป็นผู้มีปัญญาอันหาที่สุดมิได้ในอนันตจักรวาลทั้งทางโลกและทางธรรม ตราบเท่าที่ยังเวียนว่ายในสังสารวัฏนี้ แต่หากดุष्ฎิณิพนธ์ฉบับนี้มีข้อบกพร่องผิดพลาดประการใด ผู้วิจัยกราบขออภัยไว้ ณ ที่นี้

ศุภกร ชนะชัยธรรม

๙ เมษายน ๒๕๖๑

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตด้านการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๔
๑.๙ กรอบแนวคิด	๑๔
บทที่ ๒ ความสัมพันธ์ของจิตและผลิตผลของจิต	๑๗
๒.๑ นิยามจิตและผลิตผลของจิตฝ่ายวิทยาศาสตร์	๑๗
๒.๑.๑ จิต	๒๑
๒.๑.๒ ความคิดและวิถีความคิด	๒๔
๒.๑.๓ ความจำ	๒๖
๒.๒ นิยามจิตและผลิตผลของจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๙
๒.๒.๑ จิตและวิถีจิต	๒๙
๒.๒.๒ ความคิดและวิถีคิด	๔๑
๒.๒.๓ ความปรารถนา	๔๔
๒.๒.๔ จิตและผลิตผลของจิตของโลกียบุคคล	๔๖
๒.๒.๕ จิตและผลิตผลของจิตของพระโพธิสัตว์	๕๒
๒.๒.๖ จิตและผลิตผลของจิตของพระอรหันต์	๕๒
๒.๓ จิตและผลิตผลของจิตกับการสร้างบารมี	๕๓
๒.๔ ความสัมพันธ์ของจิตและผลิตผลของจิตกับความคิด	๕๖
๒.๕ บทสรุป	๕๙

บทที่ ๓ กระบวนการความคิดของพระโพธิสัตว์	๖๐
๓.๑ ความคิดของพระโพธิสัตว์	๖๔
๓.๑.๑ พื้นฐานความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด	๖๔
๓.๑.๒ พื้นฐานความคิดในการสร้างบารมี	๖๗
๓.๑.๓ พื้นฐานคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์	๖๙
๓.๑.๔ พื้นฐานความคิดของพระโพธิสัตว์	๗๒
๓.๒ เส้นทางภพชาติของพระโพธิสัตว์	๗๕
๓.๒.๑ ภพชาติที่เกิดเป็นสัตว์	๗๖
๓.๒.๒ ภพชาติที่เกิดเป็นมนุษย์	๘๐
๓.๒.๓ ภพชาติที่เกิดเป็นเทวดา	๘๓
๓.๒.๔ ภพชาติที่เกิดเป็นพรหม	๘๓
๓.๓ องค์ประกอบความคิดของของพระโพธิสัตว์	๘๔
๓.๔ ความสำคัญของมโนปณิธาน	๘๖
๓.๕ วิธีคิดกับบารมีของพระโพธิสัตว์	๙๐
๓.๖ วิธีคิดกับการเผชิญเหตุการณ์ของพระโพธิสัตว์	๙๔
๓.๖.๑ การสร้างบารมีในภาวะคับขัน	๙๔
๓.๖.๒ การสร้างบารมีในภาวะบังเอิญ	๙๔
๓.๖.๓ การสร้างบารมีในภาวะถูกรังขอ	๙๕
๓.๖.๔ การสร้างบารมีในภาวะด้วยเจตนาตนเอง	๙๕
๓.๖.๕ การสร้างบารมีในภาวะที่ถูกบังคับ	๙๕
๓.๗ บทสรุป	๙๖
บทที่ ๔ แบบจำลองวิธีคิดของพระโพธิสัตว์	๙๗
๔.๑ องค์ประกอบของความคิด	๙๗
๔.๒ พลวัตและวิถีของความคิด	๑๐๕
๔.๒.๑ วิธีคิดในภพชาติ	๑๐๕
๔.๒.๒ วิธีคิดข้ามภพชาติ	๑๑๐
๔.๓ หลักธรรมและปัจจัยของเป้าหมายในเส้นทางของพระโพธิสัตว์	๑๑๒
๔.๓.๑ หลักคิดอันนำไปสู่เป้าหมาย	๑๑๒
๔.๓.๒ หลักธรรมอันนำไปสู่เป้าหมาย	๑๑๕
๔.๓.๓ ปัจจัยที่ส่งเสริมให้วิธีคิดนำไปสู่เป้าหมาย	๑๒๓
๔.๔ แบบจำลองวิธีคิดของพระโพธิสัตว์	๑๒๗
๔.๔.๑ การปรับสภาพจิต	๑๓๐
๔.๔.๒ การปรับแก้โครงสร้างจิตและโครงสร้างกรรม	๑๓๒
๔.๕ บทสรุป	๑๓๓

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑๓๕

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๑๓๕

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑๓๘

บรรณานุกรม

๑๓๙

ประวัติผู้วิจัย

๑๔๔

สารบัญตาราง

ตารางที่ ๒-๑ แสดงคุณสมบัติของเจตสิกกลุ่มอัญญาสมานเจตสิก	๓๓
ตารางที่ ๒-๒ แสดงคุณลักษณะของเจตสิกกลุ่มอกุศลเจตสิก	๓๔
ตารางที่ ๒-๓ แสดงคุณลักษณะของเจตสิกกลุ่มโสภณสาธารณเจตสิก	๓๕
ตารางที่ ๓-๑ แสดงการเปรียบเทียบระยะเวลาในสังสารวัฏ	๖๕
ตารางที่ ๓-๒ สรุปรูปพชาติที่ปรากฏในคัมภีร์นิบาตชาดก รวม ๕๔๗ เรื่อง	๗๗
ตารางที่ ๓-๓ แสดงความสัมพันธ์ของช่วงเวลากับการสร้างบารมีช่วงที่พบพระพุทธเจ้า	๗๘
ตารางที่ ๓-๔ สรุปรูปพชาติที่ปรากฏในช่วงปรมัตถบารมีและพบพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์	๗๙
ตารางที่ ๓-๕ สรุปรูปพชาติที่กระทำบุญกรรมปรารถนาโพธิญาณครั้งแรกและแสวงหาโพธิญาณ ผิดทาง	๘๑
ตารางที่ ๓-๖ ลักษณะบารมี	๙๓
ตารางที่ ๔-๑ แสดงคุณลักษณะของบารมีและองค์ธรรมที่ระงับได้	๑๑๘

สารบัญรูปภาพ

รูปที่ ๑-๑ ภาพจำลองวิถีจิต	๑๔
รูปที่ ๑-๒: ภาพจำลองความคิด	๑๔
รูปที่ ๑-๓: ภาพจำลองวิถีจิต	๑๕
รูปที่ ๑-๔: กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๕
รูปที่ ๑-๕: ผังแนวคิดในการดำเนินงานวิจัย	๑๖
รูปที่ ๒-๑ รูปแสดงองค์ประกอบความคิดในแนวทางวิทยาศาสตร์	๒๐
รูปที่ ๒-๒ รูปแสดงคลื่นสมองทางวิทยาศาสตร์	๒๕
รูปที่ ๒-๓ รูปถ่ายแสดงตำแหน่งสมองที่เกี่ยวข้องกับความจำ	๒๗
รูปที่ ๒-๔ แสดงภาพรวมของธรรมที่เป็นเหตุทำให้เกิดรูป	๓๗
รูปที่ ๒-๕ แสดงภาพรวมของวิถีจิตของชีวิตมนุษย์ตามอายุขัยหนึ่ง	๓๙
รูปที่ ๒-๖ ลำดับการเกิดทารกในครรภ์	๓๙
รูปที่ ๒-๗ แสดงโครงสร้างที่ใช้จำแนกลักษณะวิถีจิตของชีวิตมนุษย์	๔๐
รูปที่ ๒-๘ ภาพรวมจำแนกความคิดในทางพุทธศาสนาเถรวาท	๔๒
รูปที่ ๒-๙ รูปแสดงวิถีจิตแบบอริยฐานวิถี	๔๖
รูปที่ ๒-๑๐ รูปแสดงลำดับการพัฒนาจิตใจมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา	๔๗
รูปที่ ๒-๑๑ รูปแสดงการทำหน้าที่ของจิตแต่ละประเภทในขณะที่ขึ้นมารับวิถี	๔๘
รูปที่ ๒-๑๒ รูปพร้อมคำอธิบายแสดงจำนวนจิตที่เกิดได้ในลำดับวิถีจิตขณะที่ขึ้นมารับวิถี	๔๘
รูปที่ ๓-๑ แนวทางการสร้างบารมีของปัญญาธิกโพธิสัตว์	๖๑
รูปที่ ๓-๒ กลไกการขับเคลื่อนของบารมีด้วยทาน	๘๗
รูปที่ ๓-๓ ภาพจำลองภพชาติกับการสร้างบารมี	๙๐
รูปที่ ๔-๑ ภาพแสดงองค์ประกอบของความคิดและวิถีจิตแบบต่างๆ	๑๐๑
รูปที่ ๔-๒ แสดงองค์ประกอบของความคิดของพระโพธิสัตว์	๑๐๒
รูปที่ ๔-๓ รูปจำลองการกระทบจิตทำให้เกิดการสันตะเทือนและฟุ้งกระจายของกิเลส	๑๐๖
รูปที่ ๔-๔ แสดงองค์ประกอบของจิตและเจตสิกที่เข้ามาประกอบกันเป็นผลิตภัณฑ์ของจิต	๑๐๖
รูปที่ ๔-๕ รูปจำลองแสดงการลดองค์ฌานขององค์ฌานแต่ละประเภท	๑๐๗
รูปที่ ๔-๖ รูปแสดงองค์ธรรมที่ทำให้เกิดรูปโดยจิตตรูปรูปรโดยตรง	๑๑๐
รูปที่ ๔-๗ รูปแสดงองค์ธรรมที่ทำให้เกิดรูปโดยกัมมชรูป	๑๑๑
รูปที่ ๔-๘ จำลองกลไกการทำหน้าที่ของสมาทานบารมีที่แทรกในการคิด	๑๑๖
รูปที่ ๔-๙ รูปจำลองการเวียนว่ายตายเกิดตามกลไกของปฏิจสมุปบาทและการเปลี่ยนแปลง เส้นทางวงจรสังสารวัฏ	๑๒๗
รูปที่ ๔-๑๐ แบบจำลองกลไกความเป็นไปของวิถีจิตในกามภูมิ	๑๒๙
รูปที่ ๔-๑๑ แบบจำลองการเตรียมอารัมมณปัจจัยในอุปการธรรมด้วยการสมาทาน	๑๓๑
รูปที่ ๔-๑๒ แบบจำลองวิถีจิต	๑๓๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำอธิบายสัญลักษณ์ และคำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ใช้ในดัชนีฉบับนี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ส่วนคำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ จะแจ้ง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๑๘๒ หน้าที่ ๑๕ ส่วนอรรถ

สำหรับ การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จะใช้ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า ดังนี้ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๙ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ชุททกนิกาย ธรรมบท เล่ม ๑ ภาค ๒ ตอน ๒ หน้า ๘๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๔

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ช.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	ชั้นธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สหยตนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ทุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ชุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย	ทุกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย	จตุกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย	ฉกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.ตีสติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย	ตีสตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ชุ.ชา.จตุตารีส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย	จตุตารีสนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

ช.ชา.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ช.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
ช.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
ช.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน (ภาษาไทย)
ช.พุทธ.	(ไทย)	=	ตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)
ช.จริยา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก (ภาษาไทย)
ช.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุนนิเทศ (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
อภิ.ย.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ยมก	(ภาษาไทย)
อภิ.ป.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปิฎฐาน	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	อัฐุสาลินีอรรถกถา (ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สมโมหวิโนทนีอรรถกถา (ภาษาไทย)
อภิ.ปณจ.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก		ปัญจปกรณ์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาหมกุฎราชวิทยาลัย

ม.อุ.อ.	(ไทย)	=	ปปัญจสูทนี	อุปริปัญญาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ช.สุ.อ.	(ไทย)	=	ปรมัตถโชติกา	สุดตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ช.เถร.อ.	(ไทย)	=	ปรมัตถโชติกา	เถรคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ๑๐๐ ปี	แปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสมหาเถร)
-----------	-------	---	----------------------------	---

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภายใต้โลกยุคโลกาภิวัตน์ มีการพัฒนาด้านต่างๆเกิดขึ้นอย่างมากมายและรวดเร็ว มีการพัฒนาความรู้ด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเราจะพบความจริงอย่างหนึ่งว่า การพัฒนาด้านต่างๆของโลกนับแต่ยุคต่างๆ ในประวัติศาสตร์ ล้วนมาจากพลังของความคิดและการเกิดแนวความคิดใหม่ๆแทบทั้งสิ้น ความคิดเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดใหม่ เมื่อมีความคิดแล้วจะเปลี่ยนทุกสิ่งให้มี “ก่อนหน้า” และ “หลังจากนั้น”^๑ ในบางครั้งบางคราว ความคิดและจิตก็ถูกนิยามให้เป็นสิ่งเดียวกัน ซึ่งพลังแห่งความคิดเป็นพลังเริ่มต้นที่ยิ่งใหญ่ที่ทำให้มนุษยชาติสร้างสรรค์ พัฒนา หรือแม้แต่ทำลายล้างโลก^๒ หากผู้ใดผู้หนึ่ง มีการควบคุมพลังความคิดในทิศทางที่ต้องการ ผู้นั้นก็สามารถเป็นผู้นำทางความคิดของผู้อื่น ซึ่งอาจจะมื่ออิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงกระแสความคิดของโลกได้

แม้ว่า ศาสตร์เกี่ยวกับจิตและความคิด จะได้รับการศึกษาค้นคว้าและพัฒนาความรู้ควบคู่กับการเจริญเติบโตทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สำหรับกลุ่มนักวิชาการของโลกตะวันตกและตะวันออก ก็มีแนวคิดแตกต่างกัน กล่าวคือ การพัฒนาความรู้เกี่ยวกับจิตของโลกตะวันตก มีพื้นฐานเริ่มต้นเพื่อการรักษาโรคทางจิตเป็นสำคัญ เช่น ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ (Psychoanalytic theory)^๓ ที่มีรากฐานจากการรักษาโรคทางประสาทวิทยาและแก้ไขบุคลิกภาพที่ผิดปกติ ซึ่งแตกต่างจากการพัฒนาความรู้ทางด้านจิตของโลกตะวันออกซึ่งมุ่งเน้นเพื่อความสุขในปัจจุบัน หรือการพัฒนาจิตวิญญาณเพื่อการหลุดพ้นสูงสุด เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หลายปีที่ผ่านมา นักวิชาการหลายแขนงได้นำความรู้ด้านจิตมาประยุกต์ในสาขาวิชาต่างๆมากขึ้น ความรู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับจิตของโลกตะวันตกจึงเริ่มมีบทบาทที่มากกว่าการรักษาโรค แต่เริ่มสร้างฐานความรู้เพื่อ

---

^๑ ดูรายละเอียดใน Luc De Brabandere, **ครั้งที่ถูกลืม มนตราแห่งจินตนาการ โรงงานความคิด และบ่อเกิดแห่งการเปลี่ยนแปลง**, แปลโดย ณิชชยา เฉลยทรัพย์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ หจก.เอส.พี. มิลเลียนแนร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

^๒ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของความคิดว่า “โลกหมุนไปด้วยความคิด โลกชนกันพินาศอวตวยก็เพราะความคิด การสร้างมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณก็ด้วยความคิดเชิงกลยุทธ์” ในงานปาฐกถาพิเศษที่แสดงเนื่องในพิธีเปิดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ณ หอประชุม มวก. ๔๘ พรรษา เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๕๓.

^๓ ดูรายละเอียดใน สมัคร บุราวาศ, **วิชาปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๕๔๗-๕๔๘.

แข่งขันเอาเปรียบกัน เช่น การสร้างทฤษฎีการตลาดผู้บริโภค ทฤษฎีเกมส์ ทฤษฎีพฤติกรรมผู้บริโภค การพยายามสร้างองค์ความรู้ทางจิตวิทยาเพื่อหาแนวทางในการเข้าถึงจิตวิญญาณผู้บริโภคมากขึ้น จนเกิดแนวคิดทางการตลาดยุคใหม่ ที่เรียกว่า การตลาดยุค ๓.๐^๔ ที่มุ่งหวังค้นหาและกระตุ้นความต้องการการบริโภคและการตอบสนองพฤติกรรมผู้บริโภคจนเกิดการบริโภคเกินพอดี

ความรู้ทางด้านจิตและความคิด หากได้รับการพัฒนาให้อยู่ในวิถีทางที่ถูกต้อง หรือในวิถีทางที่จะสร้างคนดีได้ ย่อมจะมีประโยชน์มากต่อการพัฒนามนุษย์ในสังคม โดยมีแรงปรารถนา^๕ เป็นปัจจัยขับเคลื่อนจิตใจ ให้อุบาทานยึดมั่นถือมั่น ให้อุบัติใจมุ่งหน้าไปสู่ทิศทางที่ต้องการความสุขสมหวัง จิตของสัตว์ในภพภูมิต่างๆจึงอยู่บนเส้นทางของความคิดแตกต่างกันไป ตัวอย่างวิวัฒนาการการพัฒนาจิตและความคิดสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ พระโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา แม้ว่าพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ยังเป็นสัตว์ผู้ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ เป็นผู้ที่ตั้งความปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า เพียรสร้างบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ภัยในสังสารวัฏ โดยตลอดระยะเวลาที่พระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนานั้นได้สร้างบารมีและความดีอย่างมากมาย หลายอสงไขย ซึ่งความรู้เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ และการสร้างบารมีมีปรากฏเป็นเอกสารหลักฐานต่างๆเป็นอันมาก สามารถพบได้ในพระไตรปิฎก หนังสือเรียน เรื่องเล่าในอินเทอร์เน็ต บางเรื่องมีการรวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆมาร้อยเรียงลำดับเรื่องราวอย่างน่าสนใจเป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม ความรู้ต่างๆเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์นั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเล่าการเสวยชาติต่างๆของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ และยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏสั่งสมบารมีเป็นระยะเวลานาน เรื่องเล่าเหล่านี้เรียกว่าชาดก เช่น พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยชาติเป็นพระเวสสันดรได้สร้างบารมีสำคัญคือ ปรมัตถทานบารมีอันยิ่งใหญ่ เรื่องราวที่น่าเสนอในหลักฐานต่างๆส่วนใหญ่แสดงเรื่องราวการเสวยชาติว่าพระโพธิสัตว์เกิดเป็นใคร มีชื่ออย่างไร เกิดในกัปปีไหน มีความเป็นมาอย่างไร ตั้งความปรารถนาอย่างไร ดำรงคุณธรรมใด มีบุญกรรมสำคัญที่เกิดกับใครอย่างไร และเกิดผลของการกระทำในชาตินั้นๆอย่างไร และยังมีบางคัมภีร์ในชั้นหลังๆ เช่นคัมภีร์อนาคตวงศ์^๖ ที่เล่าเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตอีก ๑๐ พระองค์ในอนาคตชาติข้างหน้าต่อจากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยเล่าเรื่องราวความเป็นมาของโพธิสัตว์ที่เป็นอนาคตวงศ์ทั้ง ๑๐ พระองค์ ที่บำเพ็ญธรรมสโมธานบริบูรณ์ และเป็นชาติแรกที่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในสมัยนั้นๆ ของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์ ทั้ง ๑๐ พระองค์

^๔ วิเลิศ ภูริวัชร, Marketing 3.0 การตลาดปลิตวิญญาน?, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://library1.acc.chula.ac.th/Article/2554/Wilert/BangkokBiznews/B1004111.pdf>. [๑๐ เม.ย. ๒๕๕๔].

^๕ คุรายละเอียดโน เซอเกียม ตรุงปะ, ตำนานแห่งเสรีภาพและหนทางแห่งการภาวนา, แปลโดยอนุสรณ์ ดิปปานนท์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลิมลคิมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑-๓๔.

^๖ คุรายละเอียดโน บำเพ็ญ วัฒนม, ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๓ พระอนาคตวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑-๑๖.

นอกจากแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ของพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว พุทธศาสนิกายอื่นๆ ได้ปรากฏเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เหมือนกัน พุทธศาสนิกายมหายานก็มีคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร^๗ ที่กล่าวถึงปัจจัยในการเข้าถึงปรีชาญาณของพระพุทธรูปที่มีคำสอนเชิงกุศโลบายที่สอนให้สรรพสัตว์เกิดการปรับแนวคิดให้สอดคล้องกับปัญหา และอุปนิสัยที่มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาคุณงามความดีและบรรลุสิ่งที่ตั้งามสูงสุด แล้วนำพาสรรพสัตว์อื่นให้ถึงพุทธะอย่างรวดเร็ว หรือคัมภีร์มหาสุชาวัตตวิสุทธิสูตร^๘ ที่กล่าวถึงความสำคัญของแดนสุชาวดี หรือคัมภีร์อวตังสกะที่กล่าวถึงพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยมหาปณิธานทั้ง ๑๐ เป็นต้น ส่วนมากเป็นเรื่องเล่าที่แสดงเรื่องราวการเสวยชาติของพระโพธิสัตว์ว่าเกิดเป็นใคร มีความเป็นมาอย่างไร เน้นการแสดงให้เห็นคุณธรรมที่มีความเหนือนมนุษย์ธรรมดา อย่างเช่น ในคัมภีร์วิมลเกียรตินิเทศสูตร^๙ ได้แสดงเรื่องราวความเป็นมาของพระโพธิสัตว์ที่เป็นคุณุศลธรรมตามีชื่อว่า “วิมลเกียรติ” ซึ่งได้บรรลุธรรมที่เรียกว่าอนุตตปาพัตถมกษานติ อันเป็นธรรมที่มีแสดงถึงความเป็นเอกด้านปฏิญาณและอภิญาแก่กล้าสามารถแสดงธรรมและแสดงอภิญาได้เหนือพระอรหันต์ทั่วไป แต่ท่านวิมลเกียรติเป็นพระโพธิสัตว์ที่ดำรงเพศฆราวาส มีครอบครัวตามสมมุติ แต่มีคุณธรรมตั้งมั่นในปฏิปทาแบบโพธิสัตว์มหายาน เป็นต้น

เรื่องราวการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ที่เวียนว่ายในสังสารวัฏ ในแต่ละภพชาตินั้น ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ๑) พระโพธิสัตว์แม้บางชาติก็ไม่ได้เป็นคนดี แต่มีช่วงความคิดในการตัดสินใจเหตุการณ์ที่กำลังเผชิญหน้าอย่างไร ให้สามารถดำรงสภาวะธรรมในแต่ละชาติ จนมีผลให้วิถิจิตและวิถีคิดเป็นประโยชน์ และเป็นพลังผลักดันให้เกิดความมั่นคงแน่วแน่ ได้ตามโนปนิธานตลอดระยะเวลาหลายอสงไขย ที่ปรารถนาในพระพุทธานุภาพ ที่เริ่มจากการคิดปรารถนาในใจ การคิดประกอบการเปล่งวาจา จนเกิดเป็นมโนปณิธานอย่างแรงกล้า ผู้วิจัยได้เล็งเห็นคุณค่าของวิถีความคิด ซึ่งเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้จิตของพระโพธิสัตว์ยังคงรักษาความตั้งมั่นในพุทธานุภาพ ได้ตลอดสังสารวัฏที่ทรงบำเพ็ญบารมี ๒) เพราะเหตุใดจิตของพระโพธิสัตว์จึงพัฒนา และทรงความดีได้ดีขึ้นเรื่อยๆ อย่างมั่นคงไม่ถดถอย ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับจิตของพระโพธิสัตว์นี้เอง จะสามารถเป็นพื้นฐานในการศึกษาการพัฒนาจิตและพัฒนาคุณธรรมที่ดีแก่บุคคลต่างๆ ในสังคมได้

อย่างไรก็ดี หากจิตคือธรรมชาตวิ^{๑๐} และอารมณ์ความคิดก็เป็นสิ่งที่ถูกรู้ที่เกิดดับสลับตอกันข้ามภพข้ามชาติ จนมีความสอดคล้องสัมพันธ์กันเป็นปรากฏการณ์ของโลกและชีวิตของพระโพธิสัตว์ การศึกษาภพชาติของพระโพธิสัตว์นั้นจะมีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการศึกษาพัฒนาการของจิตที่ข้ามภพชาติ เนื่องจากข้อมูลปฐมภูมิที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถามาจากพุทธพจน์ที่ได้กล่าวถึง

^๗ พระสมชาย สุภาจาโร, “กุศโลบายในพระพุทธานุภาพมหายาน : กรณีศึกษาสัทธรรมปุณฑริกสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^๘ คุรายละเอียดใน พระศิวภัทร เขียวเกียก, แปลและเรียบเรียง, มหาสุชาวัตตวิสุทธิสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า (๕)-(๑๗).

^๙ คุรายละเอียดใน เสถียร โพนินันทะ, แปลและเรียบเรียง, วิมลเกียรตินิเทศสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗-๘.

^{๑๐} คุรายละเอียดใน ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

ภพชาติที่เป็นของพระโพธิสัตว์บุคคลเดียวที่รวบรวมได้มากที่สุด และเชื่อถือได้ดีที่สุดตามหลักฐานทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เพื่อที่จะสามารถเข้าใจวิถีจิตและวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ แต่ช่วงเวลาของการสร้างบารมีตามนัยต่างๆ ที่แฝงอยู่ได้

ดังนั้น ความสำคัญของการศึกษาครั้งนี้ คือ การสร้างแบบจำลองวิถีความคิด ที่สามารถนำไปใช้อธิบายวิถีจิต วิถีคิดของพระโพธิสัตว์ว่าเป็นอย่างไร จึงมีแรงบันดาลใจให้มีปณิธานมั่นคงตลอดระยะเวลาการสร้างบารมีเพื่อให้ประสบผลสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ จิตปุถุชนอื่นทั่วไป ที่ต้องการความสำเร็จตามปณิธานของตน ควรต้องมีวิถีจิต-วิถีคิดอย่างไรเพื่อความสำเร็จนั้น อันจะนำไปสู่การใช้แบบจำลองพัฒนาจิตเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนอื่นในสังคมได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของจิต และผลผลิตของจิต
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษากระบวนการความคิดของพระโพธิสัตว์
- ๑.๒.๓ เพื่อสร้างแบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์

๑.๓ ปัญหาที่ต้องทราบ

๑.๔.๑ การศึกษาเรื่องจิตและผลผลิตของจิตเป็นการศึกษานามธรรม ซึ่งมีอธิบายโดยมากในคัมภีร์ทางด้านอภิธรรม เป็นเรื่องปรมาตม์บัญญัติ การจะนำมาใช้วิเคราะห์ภพชาติต่างๆของพระโพธิสัตว์นั้น อาจต้องอาศัยปัจจัยแวดล้อมต่างๆมาวิเคราะห์ย้อนกลับ เช่น อาศัยลักษณะรูปร่างซึ่งเป็นผลของกรรมในอดีตชาติ เป็นต้น จะสามารถนำมาใช้ได้หรือไม่อย่างไร และใช้เครื่องมือใดในการศึกษาครั้งนี้

๑.๔.๒ การนำเหตุการณ์เรื่องภพชาติ หรือ การพัฒนาจิตในเชิงอนุกรมเวลา มาวิเคราะห์ถึงการมีพัฒนาการทางจิตของพระโพธิสัตว์ เมื่อสร้างแบบจำลองแล้ว จะต้องหาวิธีการตรวจสอบแบบจำลองที่เหมาะสม เหมือนแบบจำลองตามหลักวิชาการสาขาอื่นเช่น วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น

๑.๔ ขอบเขตด้านการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยจะศึกษาเนื้อหาเรื่องจิตกับผลผลิตของจิต และศึกษาพระโพธิสัตว์ตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

เอกสารที่ผู้วิจัยจะใช้ในการศึกษาอ้างอิง เน้นพระไตรปิฎก และอรรถกถาตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นสำคัญ

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ให้นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อความสะดวกในการทำ ความเข้าใจเนื้อหาที่ใช้คำศัพท์ในการศึกษา ดังนี้

๑.๕.๑ **แบบจำลองวิถีคิด** หมายถึง ตัวแบบที่ช่วยในการนำเสนอความสัมพันธ์เชิงข้อมูลของเส้นทางของความคิดที่มีความซับซ้อน ที่ประกอบขึ้นจากความคิดที่ต่อเนื่องในเรื่องเดียวกันเป็นสาย มีทิศทาง และมีเป้าหมาย เพื่อที่จะอธิบายกระบวนการของวิถีคิดเหล่านั้น และนำไปสู่การนำข้อมูลเหล่านั้นไปใช้อธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับความคิดได้ง่ายขึ้น

๑.๕.๒ **จิตและผลผลิตของจิต** หมายถึง จิตที่เป็นนามธรรม และผลต่อเนื่องของการทำงานของจิต (The product of mental activity) ได้แก่ จิต วิถีจิต ความคิด วิถีคิด และความปรารถนา (มโนปณิธาน)

๑.๕.๒.๑ **จิต** หมายถึง สภาพนามธรรมซึ่งรวมถึงจิตที่มีธรรมชาติคือรู้อารมณ์ ในทางอภิธรรมจำแนกได้ ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง และเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิต ในทางอภิธรรมจำแนกได้ ๕๒ ดวง (สภาวะ)

๑.๕.๒.๒ **วิถีจิต** หมายถึง การทำงานตามพลวัตการเปลี่ยนแปลงของจิต ที่มีการเกิดดับต่อเนื่องเป็นวิถี ทำให้จิตรับรู้อารมณ์แต่ละขณะ ซึ่งการทำงานของจิตมีวิถีที่เกี่ยวข้อง ๒ วิถีที่สำคัญคือ ปัญจทวาราวุธ (วิถีที่จิตทำงานทางประตูทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และ มโนทวาราวุธ (วิถีที่จิตคิดนึก หรือ ทำงานทางใจ)

๑.๕.๒.๓ **ความคิด** หมายถึง มโนคติที่เป็นผลจากการทำงานของวิถีจิต และการรับรู้ทางจิต ก่อให้เกิดรูปแบบขึ้นในมโนคติ โดยความคิดจะทำหน้าที่แยกแยะการกระทำและความรู้สึก อันนำไปสู่พฤติกรรมที่ตอบสนองสถานการณ์นั้น ดังนั้น ในความคิดหนึ่งๆ จะมีวิถีจิตเกิดดับต่อเนื่องหลายสายวิถี

๑.๕.๒.๔ **วิถีคิด** หมายถึง วิถีทางของความคิดที่เกิดจากวิถีจิตหลายๆวิถีประกอบกันขึ้น โดยความคิดหลายๆความคิดที่สืบเนื่องต่อกันไปในเรื่องเดียวกันเป็นสาย มีทิศทาง และมีเป้าหมาย ทำให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ความคิดของแต่ละบุคคล

๑.๕.๒.๕ **ความปรารถนา** หมายถึง ผลของความคิดที่มาจากแรงผลักดันของความต้องการภายในใจ ที่จิตต้องการเสพอารมณ์ความพอใจนั้นๆเป็นพื้นฐาน

๑.๕.๒.๖ **มโนปณิธาน** หมายถึง ความตั้งใจคิดอย่างแน่วแน่ โดยมีสัจจะอธิษฐานกำกับและไม่ว่าจะมีอุปสรรคปัญหาใดมาขัดขวาง ก็ไม่เปลี่ยนแปลงความคิดนั้น

๑.๕.๓ **จิตเชิงอนุกรมเวลา** หมายถึง การนิยามจิตในลักษณะที่มีการเปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับมิติของเวลาและลำดับต่อเนื่องกันไป ทำให้สามารถนิยามจิตให้มีอดีต มีปัจจุบัน และมีอนาคตได้

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับแบบจำลองเกี่ยวกับจิต และความคิด ผู้วิจัยมุ่งศึกษาทบทวนเอกสาร และงานวิจัยใน ๓ แนวคิดกระแสหลัก คือ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในแนวทางของพุทธศาสนาเถรวาทว่ามีผู้ศึกษามาแล้วอย่างไรบ้าง และมีแนวทางเปรียบเทียบสอดคล้องกับพระไตรปิฎกหรือไม่ อย่างไร (๒) แนวคิดเกี่ยวกับศาสตร์ทางด้านจิตและความคิด ว่ามีการศึกษามาแล้วอย่างไร ทั้งในกลุ่มวิชาการโลกตะวันตกและกลุ่มวิชาการโลกตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันมีการค้นพบความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับทฤษฎีทางจิตก้าวหน้าไปเพียงใด และงานวิจัยนี้สามารถใช้เป็นฐานความรู้ในการศึกษาเพิ่มเติมได้มากน้อยเพียงใดด้วย (๓) แนวคิดเกี่ยวกับการอธิบายปรากฏการณ์ทางจิตและความคิด โดยอาศัยแบบจำลอง ซึ่งแบบจำลองจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาหาความจริงเกี่ยวกับจิตและความคิด และเป็นรากฐานในการหาความรู้เพิ่มเติมในอนาคต

๑.๖.๑ งานวรรณกรรมเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์

๑.๖.๑.๑ พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร) ^{๑๑} ได้กล่าวถึงศาสตร์ หรือความรู้ที่จะทำให้พระโพธิสัตว์ ผู้ที่ตั้งความปรารถนาในพระพุทธานุภาพ จะสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลข้างหน้าได้ โดยคุณธรรมพื้นฐานที่โพธิสัตว์ผู้ที่กำลังสร้างบารมีอยู่ในช่วงอุปบารมี (เรียกพระโพธิสัตว์ประเภทนี้ว่า พระอนิยตโพธิสัตว์) จะต้องมาก่อนที่จะได้รับลัทธยาเทศน์พยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ว่าจะสำเร็จเป็นพระพุทธรูปเจ้าได้นั้น เรียกว่า “ธรรมสโมธาน” ซึ่งเป็นธรรมจำเป็นอย่างยิ่งยวด ก่อนอะไรอื่นทั้งหมด มีอยู่ ๘ ประการ คือ (๑) จะต้องเกิดเป็นมนุษย์ (๒) จะต้องปรารถนาได้เพศบุรุษ (๓) ต้องปรารถนาเป็นผู้มีอุปนิสัยปัจจัยแห่งอรหัตตคุณให้รุ่งเรืองอยู่ในชั้นรัตนดาน (๔) จะต้องเป็นผู้ตั้งความปรารถนาให้ได้เข้าเฝ้าเฉพาะพระพักตร์มณฑลต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และจะต้องทำมโนปณิธานปรารถนาพระพุทธานุภาพต่อหน้าพระพักตร์ (๕) จะต้องบรรพชาเป็นบรรพชิต (๖) จะต้องได้มานสมาบัติและอภิญญา (๗) จะต้องเป็นผู้เคยบำเพ็ญอธิการ หรือเอาชีวิตเข้าแลกกับพระสัมมาสัมโพธิญาณมาก่อนในอดีตชาติ (๘) จะต้องมียันตะอัยยาศัยพอใจในพระพุทธานุภาพอย่างแรงกล้า เมื่อได้รับการพยากรณ์แล้วจะเรียกว่าพระนิยตโพธิสัตว์ จะต้องบำเพ็ญบารมีพุทธานุภาพ ๔ ประการ คือ (๑) อุตสาหะ จะต้องสมาทานกุศลอุตสาหะตลอดทุกชาติ (๒) อุมัตตะ จะต้องพยายามยังจิตแห่งตนให้ประกอบด้วยปัญญาญาณ (๓) อวิตถานะ จะต้องพยายามยังจิตแห่งตนให้ประกอบด้วยอริชฐานมิหวันไหวคลอนแคลน (๔) หิตจริยา จะต้องพยายามยังจิตของตนเองให้ประกอบด้วยเมตตาอยู่เนืองๆ นอกจากนี้ยังต้องกระทำ “พุทธการกธรรม” ซึ่งเป็นธรรมพิเศษที่จะทำให้ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อริชฐาน เมตตา อุเบกขาบารมี ซึ่งมีอานิสงส์แห่งการบำเพ็ญนี้ ๑๘ ประการคือ (๑) เมื่อไปเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมไม่เป็นคนมีจักขุบอดมาแต่กำเนิด (๒) ไม่เป็นคนหูหนวกมาแต่กำเนิด (๓) ไม่เป็นคนบ้า (๔) ไม่เป็นคนใบ้ (๕) ไม่เป็นคนง่อยเปลี้ย (๖) ไม่เกิดในมิลักขประเทศคือประเทศป่าเถื่อน (๗) ไม่เกิดในท้องนางทาสี (๘) ไม่เป็นนิตยมิถฉาทิฎฐิ (๙) ไม่เป็นสตรีเพศ (๑๐) ไม่ทำอนันตริยกรรม (๑๑) ไม่เป็นโรคเรื้อน (๑๒) เมื่อเกิดในกำเนิดสัตว์เดรัจฉานย่อมเป็นสัตว์ประเภท ที่มีกายไม่ต่ำกว่านกกกระจาบ และไม่ใหญ่กว่าช้าง

^{๑๑} พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), ศาสตร์ที่ว่าด้วยการเป็นพระพุทธรูปเจ้า, (ม.ป.ป.).

(๑๓) ไม่เกิดในกำเนิดขุปปิปลาสิกเปรต นิชฌานตัมหิกเปรต และกาลกัญจิกาสุรกาย (๑๔) ไม่เกิดในอเวจีมหานรก และโลกันตนรก (๑๕) เมื่อเกิดเป็นเทวดาในกามาพจรสวรรค์ ก็ไม่เกิดเป็นเทวดาผู้นับเข้าในเทวดาหมู่มาร (๑๖) เมื่อเกิดเป็นองค์พระพรหมประเภท รูปาพจรพรหมโลกก็ไม่เกิดในปัญจสุทธาวาสพรหมโลก และอสัญญสัตตาทมิมพรหมโลก (๑๗) ไม่เกิดในอรุปรหมโลก (๑๘) ไม่ไปเกิดในจักรวาลอื่น

๑.๖.๑.๒ บารมี (นามแฝง)^{๑๒} ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง พระพุทธเจ้าองค์ใหม่ที่จะตรัสรู้ต่อจาก “เจ้าชายสิทธัตถะ” จากคัมภีร์หลัก ๒ คัมภีร์ คือ อนาคตวงศ์ฉบับร้อยแก้ว และอมตธรรมา อรรถกถาอนาคตวงศ์ ส่วนเนื้อหาประกอบเพิ่มเติมจาก ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ และโศตตถกิมทานิทาน เป็นต้น โดยปรากฏเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับ การสร้างบารมี วิธีการสร้างบารมี อายุพระศาสนาในกาลข้างหน้าของพระโพธิสัตว์ว่าเป็นอย่างไร ระยะเวลาอย่างน้อยเท่าใด รวมทั้งเรื่องราวอนาคตเหตุการณ์การได้รับพุทธพยากรณ์ จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่ง ของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระอนาคตวงศ์ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า ทั้ง ๑๐ พระองค์

๑.๖.๑.๓ จุฬพุทธโฆส^{๑๓} ได้แต่งหนังสือเรื่อง “โศตตถกิมทานิทาน”^{๑๔} กล่าวถึงประวัติการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ตั้งแต่ชาติเริ่มต้นที่ได้ตั้งความปรารถนา เพื่อจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พุทธภูมิในกาลข้างหน้า มีเรื่องราวการเวียนว่ายตายเกิดของพระโพธิสัตว์ในสังสารวัฏฏ์ที่ยาวนานหลายอสงไขยและในชาติต่างๆว่าพบสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดบ้าง มีเหตุปัจจัยในการกระทำบุญกุศลอย่างไร ระยะเวลาการสร้างบารมีอย่างไร จนกระทั่งได้มาจุติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จากวรรณกรรมเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทจะต้องเป็นผู้มีความปรารถนาในพุทธภูมิ มีคุณธรรมความคิดในความเป็นพื้นฐานผ่านการสั่งสมองค์ความรู้และสั่งสมบารมีข้ามภพข้ามชาติยาวนานหลายอสงไขย จนกระทั่งความปรารถนานั้นบริบูรณ์ด้วยเหตุและปัจจัย จึงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า

๑.๖.๒ งานวรรณกรรมเกี่ยวกับจิตและความคิด

๑.๖.๒.๑ บุญมี เมธางกูร^{๑๕} ได้กล่าวถึงจิตและโครงสร้างจิตในแบบอภิธรรมศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่าการอธิบายจิตและวิถีจิตของ บุญมี เมธางกูร พยายามแสดงให้เห็นจิตในเชิงพลวัต

^{๑๒} บารมี, พระพุทธเจ้าองค์ใหม่ที่จะตรัสรู้ต่อจากเจ้าชายสิทธัตถะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (โรงพิมพ์มูลนิธิมหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๓} จุฬพุทธโฆส, โศตตถกิมทานิทาน, แปลโดย บรรจบ บรรณรุจิ, (กรุงเทพมหานคร: วัดสุทัศน์เทพวราราม, ๒๕๒๖). (อัคราณา)

^{๑๔} มีคำแปลเป็นภาษาไทยประกอบในเล่มโดย ร้อยตรี บรรจบ บรรณรุจิ.

^{๑๕} ดุราลัยเถียดใน บุญมี เมธางกูร, ชีวิตหลังความตาย ตายแล้วเกิดใหม่ได้อย่างไร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๘-๒๐๘, ๓๘๗-๓๙๒.

(Dynamic) เชิงอนุกรมเวลา คือการที่จิตมีการเปลี่ยนแปลงทำให้เห็นการเกิดดับจิตเป็นวิถี ซึ่งจะมีผลให้อธิบายการทำงานจิตได้หลากหลายรูปแบบมากขึ้น ทั้งนี้บุญมี เมธางกูร ได้อธิบายการทำงานของจิตในปรากฏการณ์ต่างๆที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไร โดยเน้นอธิบายในภพภูมิของกามาวจรภูมิของมนุษย์เป็นหลัก และได้อธิบายเรื่องวิถีจิตไว้ว่า วิถีคือหนทาง ซึ่งการทำงานของจิตมีวิถีที่เกี่ยวข้อง ๒ วิถีที่สำคัญคือ ปัญจทวาราวีถี (วิถีที่จิตทำงานทางประตูทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และ มโนทวาราวีถี (วิถีที่จิตคิดนึก) ดังนี้

วิถีจิตในปัญจทวาราวีถี ประกอบไปด้วยจิต ๑๗ ขณะหรือ ๑๗ ดวง

ดวงที่ ๑-๓ ภวังค์ (วิบาก)

ดวงที่ ๔ ปัญจทวาราวีชขณะ หรือประตูรับอารมณ์ทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

ดวงที่ ๕ ปัญจวิญญาณ (วิญญาณทั้ง ๕)

ดวงที่ ๖ สัมปฏิจขณะ (รับอารมณ์ทั้ง ๕)

ดวงที่ ๗ สันตීรณะ (พิจารณาอารมณ์)

ดวงที่ ๘ โวภูฐัพพะนะ (ตัดสินอารมณ์)

ดวงที่ ๙-๑๕ ชวนะ (เสพอารมณ์กุศล อกุศล หรือกิริยา)

ดวงที่ ๑๖-๑๗ ตทาลัมพะนะ (ยึดหน่วงอารมณ์จากชวนะ)

วิถีจิตในมโนทวาราวีถี ประกอบไปด้วยจิต ๑๒ ขณะหรือ ๑๒ ดวง

ดวงที่ ๑-๒ ภวังค์ (วิบาก)

ดวงที่ ๓ มโนทวาราวีชขณะ หรือพิจารณาอารมณ์ทางใจ

ดวงที่ ๔-๑๐ ชวนะ (เสพอารมณ์กุศล อกุศล หรือกิริยา)

ดวงที่ ๑๑-๑๒ ตทาลัมพะนะ (ยึดหน่วงอารมณ์จากชวนะ)

บุญมี เมธางกูร ได้กล่าวอีกว่า เมื่อพิจารณาในด้านการให้ผลของกรรมหรือการส่งผลให้เกิดในภพชาติต่อไป ชวนะดวงที่ ๑ ให้ผลในชาติปัจจุบันเท่านั้นกำลังน้อยที่สุด เรียกว่า ทิฏฐิธรรม เวทนียกรรม ชวนะดวงที่ ๗ ให้ผลในชาติหน้าเรียกว่า อุปัชชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่มีกำลังให้ผลในขณะที่เกิดในภพใหม่ และชวนะดวงที่ ๒-๖ ให้ผลในชาติต่อไปตั้งแต่ชาติที่ ๓ เรียกว่า อปราปรिय เวทนียกรรม เป็นกรรมที่มีกำลังมากให้ผลยืนยาวจนกระทั่งหมดสิ้นกิเลส ซึ่งอำนาจกรรมนี้ เรียกว่า กรรมชรูปที่สามารถผันแปรรูปที่ได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดา ให้เป็นรูปใหม่ขึ้นในภพชาติต่อไป ทั้งรูปและนามที่เกิดเป็นชีวิตใหม่ภายหลังจากความตาย จะสืบต่อทั้งบุญและบาปที่กระทำเอาไว้จากวิถีจิต ตลอดจนนิสัยใจคอ ความสัดหัดจัดเจน หรือสัญชาตญาณที่ติดมาอีกในภพชาติใหม่โดยมิได้ตกหล่นหายไปไหน

๑.๖.๒.๒ Malcolm Gladwell^{๑๖} ได้กล่าวถึงการคิดในบัดดลที่เรียกว่า “BLINK” ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ภายใต้การตัดสินใจที่เกิดขึ้นในช่วงพริบตาว่า ไม่ใช่เรื่องของสัญชาตญาณแต่เป็นการใช้ข้อมูลเพียงเล็กน้อยในสิ่งสำคัญ มาเป็นสาระสำคัญมาเป็นพื้นฐานการตัดสินใจ ซึ่งเป็นเรื่องของการทำงานระหว่างสมองและจิตใต้สำนึกที่เราไม่รู้จักร ทั้งที่มีสิ่งนี้อยู่ในตัวมา

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน Malcolm Gladwell, **มหัศจรรย์ความคิดชั่วพริบตา**, แปลโดย ยาดา สุขะเวช, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๓-๑๔๘.

ตลอด และให้ความเห็นว่า ความคิดในบัดดลไม่ใช่การเดาสุ่ม สามารถฝึกฝนเพื่อให้เกิดผลสำเร็จได้ นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นอันตรายของการใคร่ครวญ ซึ่งจะเกิดผลกระทบจากการบดบังของคำพูด (Global Overshaowing) โดยให้เหตุผลว่าการพูดทำหน้าที่โดยสมองซีกซ้าย ส่วนการคิดภาพทำหน้าที่โดยสมองซีกขวา ดังนั้น เมื่อมีการพูดในสิ่งที่คิด หรือ ใคร่ครวญจะมีการย้ายความจำไปมาของสมองซีกขวาย้ายไปซีกซ้าย ทำให้เกิดการเบี่ยงเบนเจตนาได้

๑.๖.๒.๓ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา)^{๑๗} ได้เสนอผลงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เกี่ยวกับรูปแบบการตีความแนวคิดเรื่องจิตตมาตรของนิกายโยคอาจารย์ ซึ่งเป็นนิกายมหายาน เปรียบเทียบกับแนวคิดการตีความเรื่องจิตกับนิกายอื่นของพระพุทธศาสนาในยุคต้น โดยแนวคิดหลักเรื่องจิตตมาตรเป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าจิตมีบทบาทสำคัญ ต่อการสร้างโลกแห่งความทุกข์ของมนุษย์ ผลการวิจัย พระมหาสมบุรณ์ พบว่า มีรูปแบบการตีความแนวคิดเรื่องจิตตมาตรของนิกายโยคอาจารย์ ๖ รูปแบบคือ (๑) การตีความคำสอนแบบกุศโลบายด้วยภาษาที่ควรไขความ (๒) การตีความแบบจิตนิยมทางอภิปรัชญาว่า จิตสัมบูรณ์เท่านั้นมีอยู่ (๓) การตีความแบบจิตนิยมอัตวิสัยว่า จิตตมาตรมีลักษณะจิตปัจเจกบุคคลดำรงอยู่ในรูปของกระแสที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง (๔) การตีความแบบพุทธสังคมนิยมว่า แนวคิดที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนายุคต้น คือการปฏิเสธโลกแห่งทวิภาวะที่เกิดจากการคิดปรุงแต่งของจิต (๕) การตีความแบบญาณวิทยาว่า จุดสนใจของนิกายโยคอาจารย์คือประเด็นทางด้านญาณวิทยาที่เกี่ยวกับการรับรู้โลกอย่างผิดพลาดของมนุษย์ปุถุชน ไม่ใช่ประเด็นปัญหาเรื่องความจริงทางอภิปรัชญา และ (๖) การตีความทางปฏิบัติว่า จิตตมาตรเป็นแนวคิดสำหรับอธิบายปัญหาความทุกข์ในสังสารวัฏแล้วเสนอทางออกจากปัญหาด้วยการให้ปฏิบัติโยคะหรือสมาธิ

นอกจากนี้ พระมหาสมบุรณ์ยังได้ให้แนวคิดโครงสร้างและหน้าที่จิตในทัศนะของโยคอาจารย์ว่า จิตมีมิติสองด้าน คือ มิติด้านที่เป็นความบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ กับมิติด้านที่ถูกห่อหุ้มด้วยอสังกิเลส กระบวนการทั้งหลายเริ่มที่ เมื่อจิตระดับมูลฐานรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ จะแปรสภาพพร้อมกับการถ่ายทอดคุณสมบัติไปเป็นวิญญาณ ๖ พร้อมกันนั้นมันโนภาพที่สั่งสมไว้ จะปรากฏตัวออกมาเป็นอารมณ์ของวิญญาณเพื่อเสพหรือปรุงแต่งอารมณ์ที่ได้รับรู้ ช่วงนี้อสังกิเลสจะถูกกระตุ้นให้พุ่งขึ้นมา มีอิทธิพลต่อการทำงานของมโน มโนซึ่งถูกครอบงำด้วยกิเลสจึงปรุงแต่งอารมณ์อย่างผิดพลาดแบบมีตัวตน-ของฉันทัน จากนั้นผลกระทบทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นกุศลและอกุศลอันเกิดจากการปรุงแต่งของมโนจะถูกฝังถ่ายไปสะสมไว้ในอalayavijñāna ซึ่งเป็นวิญญาณที่เก็บพีชะทั้งปวง การทำงานของจิตจะหมุนวนเป็นวัฏจักรอย่างนี้รอบแล้วรอบเล่าอิงอาศัยกันตามหลักเหตุปัจจัย

๑.๖.๒.๔ Daniel J. Siegel^{๑๘} เป็นนักวิจัยที่สนใจงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Personal transformation) ได้พัฒนามาจากทฤษฎีจิตใต้สำนึกของฟรอยด์ (Freud's Theory) และทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน (Darwin's model of evolution) โดย

^{๑๗} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, “จิตตมาตรของนิกายโยคอาจารย์ การศึกษาเชิงวิเคราะห์ บนฐานแนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนายุคต้น”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๑๘} Siegel, D.J., *Mindsight: the new science of personal transformation*, (United State of America: Mind Your Brain Inc, 2010).

Daniel J. Siegel ได้เสนอทฤษฎีของจิตทัศน์ (theory of mindsight) หรือ เลนส์ส่องใจ กล่าวโดยย่อว่า จิตทัศน์เป็นแนวคิดหลักของชีวประสาทความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal neurobiology) และปฏิสัมพันธ์ประจำวันที่เกิดขึ้นในสมอง โดยใช้หลักของสามเหลี่ยมแห่งความสุข (Triangle of well-being) ประกอบด้วย สัมพันธภาพ (Relationship) จิตใจ (Mind) และสมอง (Brain) มาจัดการพลังงานและข้อมูลต่างๆ ที่ผ่านมาทางระบบประสาทของร่างกายผ่านมาเป็นประสบการณ์ของมนุษย์ หลักการนี้ได้ถูกนำมาพัฒนาเป็นเครื่องมือหลายอย่าง เช่น เครื่องมือที่พ่อแม่ใช้ในการพัฒนาและผลักดันความสามารถด้านสมองของเด็ก โดยมีหลักพื้นฐาน ๓ ประการคือ ประการแรก จิตทัศน์สามารถฝึกฝนและเรียนรู้ทักษะ เป็นขั้นตอนได้ ประการที่สอง จิตทัศน์จะไปพัฒนาความชำนาญ ซึ่งจะไปซ่อมแซมเปลี่ยนโครงสร้างสมองหรือระบบเส้นใยประสาทให้เติบโตเพิ่มขึ้นได้ ประการที่สาม การประยุกต์ใช้จิตทัศน์เชื่อมต่อในชีวิตประจำวันเพื่อความผาสุกของชีวิตโดยง่าย

นอกจากนี้ Daniel J. Siegel ยังสร้างเครื่องมือในการบำบัดรักษาจิต โดยใช้แนวคิดเรื่องจิตทัศน์มาประยุกต์ในการรักษาฟื้นฟูสมอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งฟื้นฟูการทำหน้าที่ของสมองส่วนหน้ากลาง (Prefrontal function) ซึ่งมีหน้าที่สำคัญ ๙ ประการ คือ ๑) การควบคุมร่างกายปกติ (Body regulation) ๒) การรับฟังการสื่อสาร (Attuned communication) ๓) ปรับความสมดุลของอารมณ์ (Emotion balance) ๔) การตอบสนองอย่างยืดหยุ่น (Response flexibility) ๕) การปรับความกลัว (Fear modulation) ๖) ความเห็นอกเห็นใจ (Empathy) ๗) ความเข้าใจเหตุการณ์ (Insight) ๘) ความใส่ใจจริยธรรม (Moral awareness) ๙) สัญชาตญาณ (Intuition) ตัวอย่างการฟื้นฟู เช่น การสร้างกิจกรรมวาดภาพเพื่อให้ผู้ได้รับการบำบัดได้ใช้สมองด้านขวา หรือการสร้างกิจกรรมการเรียนรู้การถามตอบ อื่นๆ เพื่อให้เกิดการปรับพฤติกรรมทางร่างกายและจิตใจ เป็นต้น

๑.๖.๒.๕ Dan Ariely^{๑๙} ได้กล่าวถึงผลงานวิจัยที่น่าสนใจมากเกี่ยวกับการพยากรณ์พฤติกรรมของมนุษย์ เป็นงานวิจัยที่เน้นเกี่ยวกับการสำรวจโลกแห่งความคิด และพฤติกรรม การตัดสินใจของมนุษย์ โดยผสมผสานศาสตร์ทางด้านจิตวิทยาและเศรษฐศาสตร์เข้าด้วยกัน เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์เชิงพฤติกรรม” และได้ให้ความเห็นว่า มีพลังลับบางอย่างในตัวคนเราที่คอยชี้นำ การตัดสินใจอยู่เสมอ ส่งผลให้เกิดการตัดสินใจอย่างไรเหตุผล (Irrational decision) และทำในสิ่งที่สวนทางกับผลประโยชน์ของตัวเองในหลายๆเหตุการณ์อยู่เสมอ เช่น มีการทดลองเรื่องผลพวงของความคาดหวัง ได้ผลการทดลองว่า เมื่อเราเชื่อล่วงหน้าว่าบางสิ่งจะดี ผลมันจะออกมาดี แต่เมื่อคิดล่วงหน้าว่าจะแย่ ผลจะออกมาแย่ ทั้งนี้ความคาดหวังจะเข้าไปปรับเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อกลุ่มคน (Stereotype) ด้วย ซึ่งความคาดหวังจะทำหน้าที่ให้สมองทำการจัดการหมวดหมู่ข้อมูล โดยต่อยอดจากข้อมูลจากที่ได้เห็นได้รู้มาก่อนหน้า ซึ่งสอดคล้องกับปรากฏการณ์ทางจิตวิทยา ที่เรียกว่า การเติมเต็มตนเองจากความคาดหวัง (Self-fulfilling prophecy) แต่ Dan Ariely เรียกว่า “การเตรียมการพฤติกรรมจากความคาดหวัง” ซึ่งในทางจิตวิทยาจะเรียกว่า ปูทาง (Priming)

^{๑๙} คุรยละเอียดใน Dan Ariely, **พฤติกรรมพยากรณ์**, แปลโดย พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วีเลิร์น, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

๑.๖.๒.๖ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)^{๒๐} ได้ให้ความหมายของความคิดไว้หลายนัยยะ ดังนี้ (๑) ความคิดเป็นศูนย์รวมที่ข่าวสารข้อมูลทั้งหมดไหลมารวมกัน เป็นที่วินิจฉัยและนำข้อมูลมาปรุงแต่งสร้างสรรค์และใช้การต่างๆ (๒) ความคิดเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การแสดงออกทางกายและวาจาและเป็นศูนย์กลางบัญชาการ ซึ่งกำหนด หรือสั่งบังคับให้พุดจาและให้ทำการไปตามที่คิดหมาย (๓) ความคิดเป็นจุดประสานเชื่อมต่อระหว่างระบบการรับรู้กับระบบการทำการ พระธรรมปิฎกยังให้นิยามตัวตัดสินคุณค่าของผลของความคิด คือ ความพอดี หรือ มัชฌิมาปฏิปทา และฐานของความคิดจะเป็นฐานของปัญญา ซึ่งมีปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ปัจจัย คือ ปัจจัยแรก เป็นปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ มาจากกัลยาณมิตร ปัจจัยที่สอง เป็นปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ หรือ ความรู้จักคิด ซึ่งเป็นวิถีทางแห่งปัญญา นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงกลไกการทำงานของความคิดไว้ว่า เริ่มจากผัสสะ ก่อให้เกิดเวทนา โดยเวทนาเป็นตัวกำหนดวิธีการคิดจากตัณหาฝ่ายกุศล หรืออกุศล จากนั้นเวทนาจึงก่อให้เกิดสัญญาหรือความจำได้หมายรู้ จากนั้นสัญญา ก่อให้เกิดการคิด ที่เรียกว่าวิตักกะ หรือการปรุงแต่งที่จะโน้มเอียงไปตามความเคยชินและจิตนิสัย

นอกจากนี้พระธรรมปิฎก ยังได้เสนอหลักวิธีคิด ตามหลักพระพุทธศาสนา ไว้ดังนี้

- วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย
- วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ
- วิธีคิดแบบสามัญญลักษณะ
- วิธีคิดแบบอริยสังข์ หรือคิดแบบแก้ปัญหา
- วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือพิจารณาให้เข้าใจระหว่างธรรม และอรรถ
- วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าและโทษทางออก
- วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้และคุณค่าเทียม
- วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม หรือแบบกุศลภาวนา
- วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน
- วิธีคิดแบบวิภาษวาท หรือ คิดแบบแยกแยะ จำแนก แจกแจง

๑.๖.๒.๗ พระบุญญฤทธิ์ รตินธโร (นุชเทียน)^{๒๑} ได้เสนอผลงานวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโท โดยศึกษาเปรียบเทียบภวังคจิตของพุทธปรัชญาเถรวาท กับจิตใต้สำนึกของซิกมันด์ ฟรอยด์ ผลการวิจัยพบว่า ภวังคจิตมีความหมายที่กว้างขวางกว่าจิตใต้สำนึก ดังนี้ ๑) ภวังคจิตเป็นนามธรรมไม่มีรูปร่าง มีการเกิดดับอยู่ในกระแสจิตตลอดเวลา และสามารถสืบทอดไปสู่ภพใหม่ได้ ส่วนจิตใต้สำนึกเป็นเพียงพลังงานทางจิตที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมไม่สามารถสืบทอดไปยังภพใหม่ได้ ๒) ภวังคจิตเป็นส่วนหนึ่งของกระแสจิต แต่จิตใต้สำนึกมาจากประสาทสัมผัส หรือประสบการณ์แล้วนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเป็นพลังงานทางจิตอยู่ภายในบุคคล ๓) ภวังคจิตมีลักษณะที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และ

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒).

^{๒๑} พระบุญญฤทธิ์ รตินธโร (นุชเทียน), “การศึกษาเปรียบเทียบภวังคจิตของพุทธปรัชญาเถรวาทกับจิตใต้สำนึกของซิกมันด์ ฟรอยด์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

ดับไป เป็นนามธรรมไม่มีรูปร่าง มีหน้าที่ในการปฏิเสธจิตและจตุตถจิตที่จะสืบต่อไปยังภพใหม่ ส่วนจิตใต้สำนึกเป็นพลังงานทางจิตที่มีอิทธิพลในการผลักดันให้เกิดพฤติกรรมในบุคคล ๔) ภาวจิตมีกระบวนการรับรู้อารมณ์จากกระแสจิตที่เกิดขึ้นตลอดเวลา จากประสาทสัมผัสภายนอก และอารมณ์ต่างๆที่เป็นนามธรรม จากนั้น ภาวจิตก็จะรับอารมณ์ต่อจากกระแสจิต แล้วส่งต่อไปยังกระแสจิตซ้ำอีกเป็นอย่างนี้แบบสันตติ ส่วนจิตใต้สำนึกจะมีกระบวนการรับอารมณ์จากประสาทสัมผัสภายนอกเท่านั้นแล้วเปลี่ยนแปลงมาอยู่ในรูปของพลังงานทางจิต ๕) ภาวจิตเมื่อรับอารมณ์จากกระแสจิตแล้ว จะเข้าสู่กระบวนการเก็บสั่งสมอารมณ์ ส่วนจิตใต้สำนึกรับอารมณ์จากประสาทสัมผัสภายนอกเข้าสู่กระบวนการเก็บสั่งสมอารมณ์โดยผ่านรูปของพลังงานทางจิต

จากวรรณกรรมเกี่ยวกับจิตและความคิดที่ผู้วิจัยได้ศึกษาสรุปได้ว่า จิตสามารถอธิบายในเชิงพลวัต ที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงการเกิดดับเป็นวิธิตได้ และการทำงานของจิตก็จะสอดคล้องกับการคิด และถือว่าความคิดเป็นปรากฏการณ์ของการทำงานของจิต การตัดสินใจก็เป็นปรากฏการณ์หนึ่งของความคิดที่ปรุงแต่ง ซึ่งทำงานเชื่อมต่อกับสมองและระบบความจำให้เกิดการกระทำ การสร้างเหตุแห่งสุขและทุกข์ได้ โดยการกระทำเหล่านั้นจะเรียกว่า พฤติกรรม ซึ่งนักวิจัยส่วนมากเชื่อว่าพฤติกรรมสามารถแก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง หรือบำบัดได้ รวมถึงทั้งการคาดการณ์ได้ และพยายามเสนอหลักวิธีการ หรือ เครื่องมือในการศึกษาทฤษฎีการทำงานของจิต และบริหารความคิดที่ถูกต้องเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบุคคลไปในทางที่ดีได้

๑.๖.๓ งานวิจัยเกี่ยวกับแบบจำลองทางจิต ความคิด

๑.๖.๓.๑ ศุภสิทธิ์ เสร็จประเสริฐ^{๒๒} ได้วิจัยเรื่อง “แบบจำลองจิตในทรรศนะของแพทริเซีย สมิท เชิร์ชแลนด์” ซึ่ง ศุภสิทธิ์ ได้วิเคราะห์และประเมินข้อเสนอแบบจำลองจิต โดยชี้ให้เห็นว่า แพทริเซีย สมิท เชิร์ชแลนด์ ได้เสนอแบบจำลองจิตที่สัมพันธ์กับกาย โดยเน้นที่สรีรวิทยา ระบบประสาทมาอธิบายปรากฏการณ์ทางจิต โดยมีสมองเป็นตัวเชื่อมโยง ซึ่งให้ความเห็นว่าภาวะทางจิตเป็นภาวะอย่างเดียวกับภาวะทางสมอง จึงถือว่าเป็นแนวคิดในเชิงสสารนิยม แต่ผลการวิจัยของศุภสิทธิ์ ชี้ให้เห็นว่า แบบจำลองจิตของ แพทริเซีย สมิท เชิร์ชแลนด์ ยังไม่สามารถอธิบายสภาวะทางจิตได้ครบถ้วน ภาวะทางจิตและภาวะทางสมองสามารถเป็นเหตุผลซึ่งกันและกันได้ แต่ก็มีข้อบกพร่องหลายประการ เมื่อวิเคราะห์ต่อไปจากตัวอย่างการใช้เครื่องจับเท็จ แสดงให้เห็นว่าภาวะทางจิตมีอยู่จริงและไม่ใช่วะภาวะทางระบบประสาท ซึ่งสมองเป็นเพียงเครื่องมือของจิต โดยสรุปผลการวิจัยว่าแบบจำลองจิตควรมีลักษณะทวินิยมเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific Dualism) คือ กายและจิตมีจริง มีความสัมพันธ์แบบแยกไม่ออก และทั้งสองสิ่งทำงานประสานกันเพื่อก่อให้เกิดลักษณะต่างๆที่ไม่สามารถสังเกตจากภายนอกได้ เช่น ความคิด ความเชื่อส่วนตัว เป็นต้น

^{๒๒} ศุภสิทธิ์ เสร็จประเสริฐ, “แบบจำลองจิตในทรรศนะของแพทริเซีย สมิท เชิร์ชแลนด์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

๑.๖.๓.๒ กานต์สินี จันทร์วิภาติลก^{๒๓} ได้เสนอผลงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท โดยศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ กับวิธีการอื่นๆ เพื่อนำเสนอแนวทางในการบูรณาการและการประยุกต์เพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา กานต์สินี จันทร์วิภาติลก พบว่า โยนิโสมนสิการเป็นวิธีคิดที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธานุศาสตร์ และเป็นวิธีคิดที่ทำให้เกิดสภาวะรู้จริง โดยมี บทบาทสำคัญ คือ ทำหน้าที่เป็นกลไกในกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการรับรู้ กระบวนการคิด และกระบวนการนำหลักธรรมสู่ภาคปฏิบัติ ส่วนหลักการวิธีคิดของนักวิชาการตะวันตก มีรากฐานมาจากแนวคิดเชิงปรัชญาและจิตวิทยา รูปแบบของวิธีคิดที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งในการดำเนินชีวิต การทำธุรกิจ การบริหารจัดการ งานการเมือง เศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น

จากงานวิจัยเกี่ยวกับแบบจำลองจิตและความคิด ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนพบว่า มีเป้าหมายของแบบจำลองอยู่ ๒ ลักษณะคือ ลักษณะแรกคือ เป้าหมายใช้แบบจำลองเพื่ออธิบายการรักษาโรคหรือพฤติกรรม โดยมีสมองเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างกายกับจิต ลักษณะที่สองคือ เป้าหมายเพื่อนำวิธีคิดตามแบบจำลองไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต การบริหารจัดการ เป็นต้น

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีแนวทางการศึกษา ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ มุ่งศึกษาวิเคราะห์จากพระไตรปิฎก และอรรถกถาที่รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) ที่เสวยพระชาติต่างๆ ในภพภูมิต่างๆ ทั้ง ๓๑ ภพภูมิ ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนด้วยพระองค์เอง และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ที่เล่าโดยพระอรหันต์อื่นที่มาทูลลาพระพุทธเจ้าไปนิพพาน โดยพระพุทธเจ้าทรงรับรองเรื่องราวในอดีตชาตินั้น เช่น พระนางพิมพาได้เล่าเรื่องราวที่ไปเกี่ยวข้องกับการสร้างบารมีร่วมกับพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ เป็นต้น จนถึงชาติสุดท้ายที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร โดยถือลำดับเวลา และเนื้อความจากพระไตรปิฎก เป็นสำคัญ

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ โดยมุ่งศึกษาข้อมูลงานวิจัยจากเอกสาร ทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับจิต และความคิด และจากศาสตร์กลุ่มโลกตะวันตก รวมทั้งวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา หรือ คัมภีร์ชั้นรองๆ ลงมาทางพุทธศาสนาเถรวาท เช่น คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ เป็นต้น

๑.๗.๓ ประมวลผลการศึกษาเพื่อสร้างแบบจำลอง ผู้วิจัยได้ออกแบบขั้นตอนและวิธีการวิจัย เพื่อประมวลผลการศึกษา (ดูผังแนวคิดในการดำเนินการวิจัย) ดังนี้

^{๒๓} กานต์สินี จันทร์วิภาติลก, “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

๑.๗.๓.๑ ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง ลำดับเหตุการณ์ ข้อมูล นำมาจัดหมวดหมู่ให้เป็นข้อมูลพื้นฐานของเหตุการณ์ในแต่ละชาติของพระโพธิสัตว์ เช่น ในชาตินั้นเกิดเป็นอะไร ชื่ออะไร สร้างบารมีได้ไว้ บุพกรรมสำคัญเป็นอย่างไร เป็นต้น

๑.๗.๓.๒ กำหนดกรอบการวิเคราะห์ในเบื้องต้น เลือกเครื่องมือ หรือตัวกรอง (Filter) ที่จะใช้ในการสังเคราะห์ คัดกรอง แยกแยะ สิ่งที่เป็นตัวแปร หรือปัจจัยที่จำเป็นในการสร้างแบบจำลอง สำหรับแปลข้อมูลเหตุการณ์แต่ละชาติของพระโพธิสัตว์

๑.๗.๓.๓ จัดหมวดหมู่ ตรวจสอบความสัมพันธ์ของข้อมูล และความสอดคล้องของข้อมูล นำไปสร้างแบบจำลองเริ่มต้น โดยใช้ข้อมูลตัวแปรหลัก คือจิตและเจตสิก ในแต่ละชาติ

๑.๗.๓.๔ วิเคราะห์ข้อมูล แปลความ และตรวจสอบความสอดคล้องของแบบจำลองที่สร้างในเบื้องต้นกับหลักฐานข้อมูลที่ทำการศึกษา

๑.๗.๓.๕ สรุปเนื้อหาและจัดทำผลงาน

๑.๗.๔ นำเสนอผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบองค์ความรู้และความสัมพันธ์ของจิตและผลผลิตของจิต

๑.๘.๒ ทำให้ทราบกระบวนการในการพัฒนาจิตและความคิด ในเชิงอนุกรมเวลา สามารถนำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการสร้างคนดีแก่สังคมได้

๑.๘.๓ ได้แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะพื้นฐานความเข้าใจเรื่องความคิดอันนำไปสู่การศึกษาหาความรู้เรื่องการพัฒนาจิตเชิงบวกง่ายขึ้น

๑.๙ กรอบแนวคิด (Conceptual Framework)

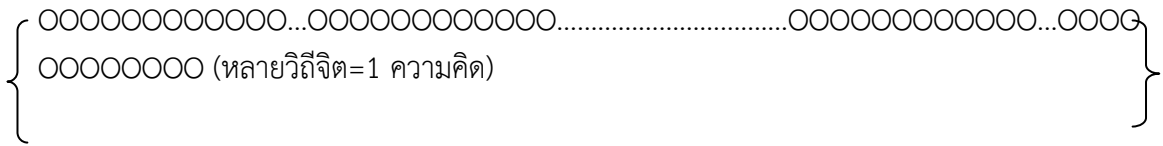
๑.๙.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย (Research Framework)

ความเป็นไปของจิตมนุษย์ มาจากการรับรู้อารมณ์ของจิต ซึ่งการรับรู้นั้นมาจากพื้นฐานที่เรียกว่า วิถีจิต ซึ่งมีการรับรู้ผ่านอายตนะได้แก่ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส นั้น การรับรู้แต่ละจังหวะ หรือ ๑ วิถีจิต จิตจะเกิดดับ ๑๗ ขณะ แต่หากการรับรู้ผ่านการรับรู้อารมณ์ทางใจ การรับรู้แต่ละจังหวะหรือ ๑ วิถีจิต จิตจะเกิดดับ ๑๒ ขณะ จำลองแผนภาพได้ดังรูป ๑-๑

$$\left\{ \begin{array}{l} 00000000000000000000 \text{ (๑ วิถีจิต=๑๗ ขณะจิตที่รับอารมณ์จากอายตนะทั้ง ๕)} \\ 0000000000000000 \text{ (๑ วิถีจิต=๑๒ ขณะจิตนึกคิดภายในใจ)} \end{array} \right\}$$

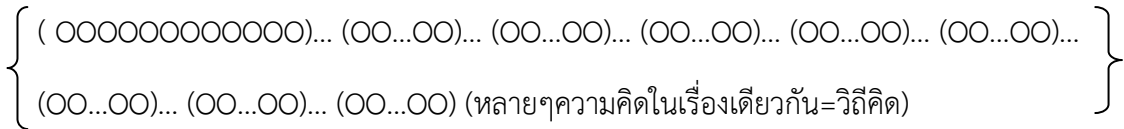
รูปที่ ๑-๑: ภาพจำลองวิถีจิต

ส่วนการที่มนุษย์มีความคิด แต่ละความคิดนั้น มาจากฐานการรับรู้อารมณ์ของจิตหลายๆ จังหวะต่อเนื่องกันไป หรือหลายๆวิถีจิต จำลองแผนภาพได้ดังรูปที่ ๑-๒

รูปที่ ๑-๒: ภาพจำลองความคิด

การที่มนุษย์มีความคิดเป็นเรื่องราว แต่ละความคิดที่รวบรวมเป็นเรื่องราวนั้น มาจากฐานการรับรู้อารมณ์ของจิตหลายๆจังหวะสืบต่อเนื่องกันไป หรือหลายๆวิถีจิต หลายความคิดสืบต่อเนื่องไปในเรื่องเดียวกัน จำลองแผนภาพได้ดังรูปที่ ๑-๓

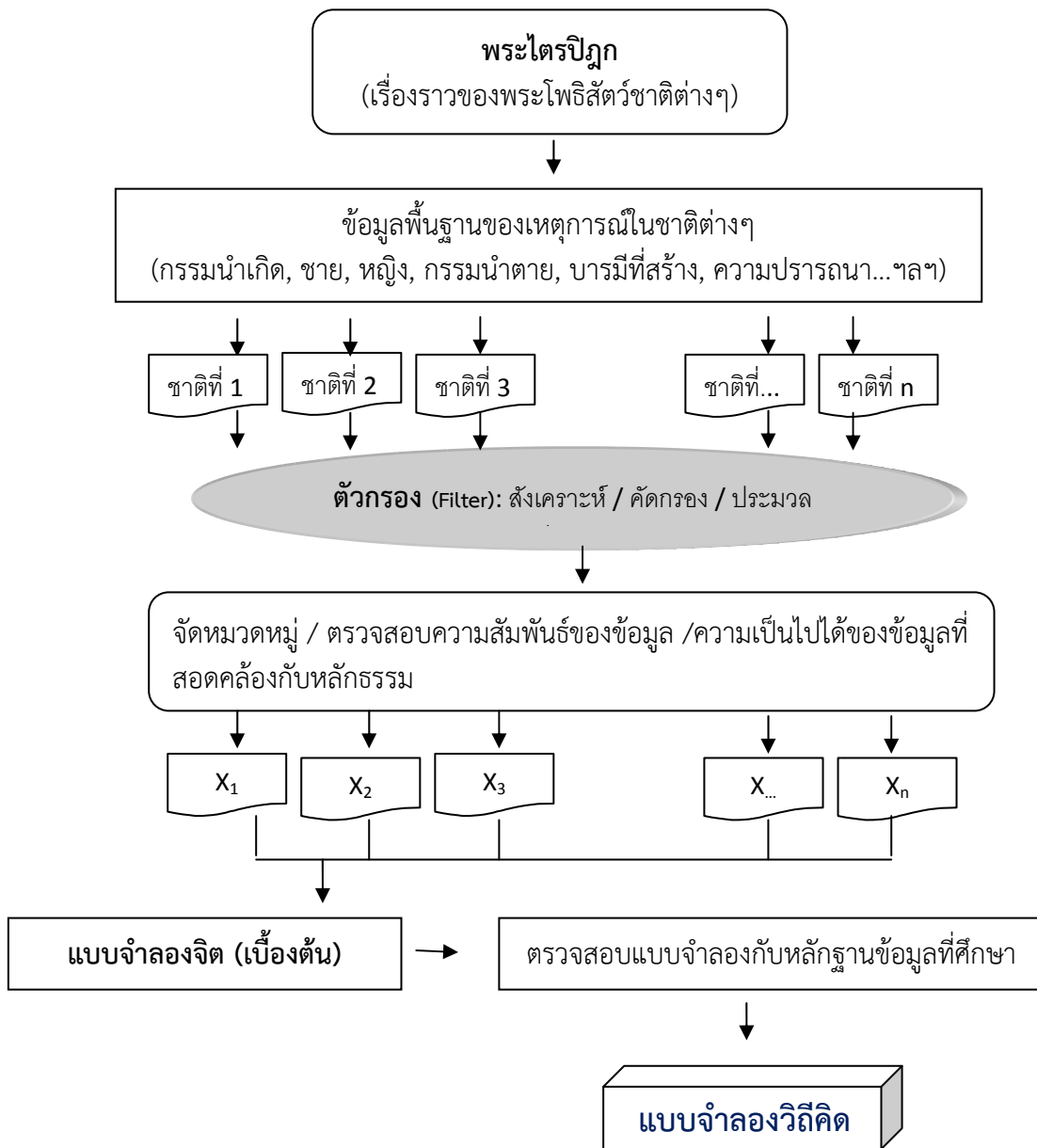
รูปที่ ๑-๓: ภาพจำลองวิถีจิต

กรอบแนวคิดในการวิจัย จึงต้องศึกษาภาคส่วนที่เป็น จิต ความคิด ที่ต่อเนื่องเป็นวิถีคิด และวิถีคิดที่หล่อหลอมเป็นมโนปณิธาน ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยทำให้พระโพธิสัตว์ สร้างภพชาติ สร้างบารมี ในสังสารวัฏ จนกระทั่งหาหนทางออกจากภพชาติได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า จำลองแผนภาพได้ดังรูปที่ ๑-๔

รูปที่ ๑-๔: กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๙.๒ กรอบการดำเนินการวิจัย (Procedure Framework)

รูปที่ ๑-๕: ผังแนวคิดในการดำเนินงานวิจัย

บทที่ ๒

ความสัมพันธ์ของจิตและผลผลิตของจิต

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพิจารณาประเด็น ความรู้เรื่องจิตของฝ่ายโลกตะวันตก เป็นความรู้เรื่องจิตและผลผลิตของจิตที่เป็นฐานความเข้าใจของฝ่ายวิทยาศาสตร์ ความรู้เรื่องจิตและผลผลิตของจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นฐานในการศึกษาเรื่องการสร้างบารมี และนำไปสู่การศึกษาความสัมพันธ์ของจิตและผลผลิตของจิต กับความคิด ซึ่งความสัมพันธ์เหล่านี้จะนำไปสู่ความเข้าใจความสำคัญของวิถีความคิด

๒.๑ นิยามจิตและผลผลิตของจิตฝ่ายวิทยาศาสตร์

ความรู้เรื่องจิตในโลก มีการเปลี่ยนแปลงมาหลายยุคหลายสมัย ตามหลักฐานต่างๆที่ปรากฏให้นักปรัชญา นักโบราณคดี และนักการศาสนาได้ศึกษาค้นหาความจริง ซึ่งพอจะสรุปภาพรวมของการพัฒนาความรู้จิตและความคิด โดยย่อตามยุค^๑ ได้ดังนี้

(๑) ยุคอารยธรรมโบราณ ตั้งแต่เริ่มมีอารยธรรมเกิดขึ้นในโลก ถึงช่วง ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช มีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยดลบันดาลสิ่งต่างๆให้มนุษย์ รวมเป็นความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยมที่เชื่อว่าวิญญาณหรือจิตคนตายแล้วไม่สูญ จิตคงทนถาวรด้วย เช่น ยุคเทวนิยม (Mythology) ยุคพระเวท เป็นต้น อารยธรรมที่มีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์มากที่สุดอีกยุคหนึ่งคืออารยธรรมอียิปต์โบราณหรืออียิปต์ ที่มีความเชื่อเรื่อง กายจริง (Body) คา (Ka) หรือกายทิพย์ที่มีพลังงานชีวิต (Life force) และบา (Ba) หรือจิตวิญญาณที่แท้จริงและเป็นตัวเชื่อมระหว่างกายจริงกับคา ทำหน้าที่ให้มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดทางศีลธรรม

(๒) ยุคปัญญาทางปรัชญา ช่วงเวลาโดยประมาณ เกิดถัดจากยุคอารยธรรมโบราณ ยุคนี้เป็นยุคที่มนุษย์เกิดกระบวนการคิดแบบปรัชญามาใช้อธิบายจิต วิญญาณ พระพรหม พระเจ้า และมีการสร้างระบบความเชื่อในสังคมขึ้น อย่างเช่นในคัมภีร์อุปนิษัทกล่าวว่า “ปากของบุรุษเป็นพรหมณ์ แขนของบุรุษเป็นกษัตริย์ บั้นเอวเป็นพวกไวยศ และพวกศูทรออกมาจากเท้า” ในยุคนี้เริ่มมีแนวคิดเรื่องจิตแล้ว แต่คิดว่าจิตและความคิดที่ตรึงตรองเป็นอย่างเดียวกัน เริ่มมีการเรียนรู้หลักสมาธิ การฝึกโยคะเพื่อหยุด หรือสกัดกั้นความเคลื่อนไหวของจิต เชื่อว่าชีวิตประกอบด้วยร่างกาย กับวิญญาณ และเรียกวิญญาณว่า ชีวามัน หรือชีวิตนั่นเอง แนวคิดส่วนใหญ่ปรากฏในปรัชญาพราหมณ์ ซึ่งยุคนี้เกิดก่อนพุทธกาล ความเจริญในช่วงนี้จะเกิดขึ้นที่โลกตะวันออกเป็นส่วนใหญ่

^๑ ดูรายละเอียดใน สมัคร บุรวาศ, วิชาปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๖๐-๖๒, ๗๔-๘๘, ๖๗-๖๙.

(๓) ยุคตรรกวิทยา ช่วงเวลาราว ๓๘๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช นักปราชญ์ชาวกรีกที่มีชื่อเสียงสมัยนั้น คือ อริสโตเติล ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่มนุษย์เริ่มรู้จักระบบคิด มีการใช้วาทศิลป์ การพิจารณา และการโต้แย้งอย่างมีระเบียบในการคิด มีการใช้เหตุให้คิดไปรู้ผล หรือ จากผลอาจคิดให้รู้เหตุได้ ยุคนี้สามารถพิสูจน์ความจริงต่างๆได้ เป็นยุคเริ่มของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เพราะเกิดเครื่องมือในการค้นหาความจริงหลายอย่างเช่น คณิตศาสตร์ ญาณวิทยา รวมทั้งเกิดพุทธศาสนาด้วย ยุคนี้เป็นยุคที่โลกตะวันตกเริ่มมีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะที่กรีกและโรมัน

(๔) ยุควิทยาศาสตร์ ถือเป็นยุคที่ความก้าวหน้าด้านวิทยาการต่างๆ อย่างมีนัยสำคัญ มีการพัฒนาวิธีการ การพิสูจน์ความจริง การทดลอง การประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือ อย่างหลากหลาย ถือว่าเป็นยุคทองของปรัชญาสารนิยมของโลกฝ่ายตะวันตก ผู้วิจัยเรียกว่า “ยุคแห่งความรู้” รวมทั้งมีความพยายามจะสร้างความรู้เกี่ยวกับจิต ความคิด ร่างกาย และความสัมพันธ์ของกายกับจิต ด้วย เช่น การสร้างทฤษฎีเกมส์ของนักคณิตศาสตร์ชื่อ “จอห์น แนช” ที่สามารถสร้างแบบจำลองอธิบายวิธีการคิด การโต้ตอบ การตัดสินใจต่อรองด้านความรู้สึกด้านการแลกเปลี่ยนความต้องการระหว่างมนุษย์ที่คิดในรูปแบบของผลประโยชน์ หรือ ทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการบริโภคของมนุษย์ที่เกิดขึ้นมามากมาย

จุดเริ่มต้นของงานวิจัยนี้ จึงอยู่ที่ทางแยกการพัฒนาปัญญาของแนวคิดที่เชื่อว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ตั้งแต่ยุคตรรกศาสตร์ โดยกลุ่มหนึ่ง เชื่อว่า การใช้ปัญญาเหตุผลของปัจเจกชนเพื่อพิสูจน์อธิบายปรากฏการณ์ของโลกที่จับต้องได้ มาหาคำตอบสูงสุดด้านรูปธรรม โดยสามารถสรรสร้างวิทยาการความเชื่อในรูปแบบที่เรียกว่า “วิทยาศาสตร์” ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง เชื่อว่า การใช้ปัญญาเหตุผลของปัจเจกชน เพื่อแสวงหาคำตอบของคำตอบสูงสุดด้านจิต โดยสามารถสรรสร้างวิทยาการความเชื่อในรูปแบบที่เรียกว่า “พุทธศาสตร์” การที่ความรู้เกี่ยวกับจิต ความคิด พฤติกรรมศาสตร์ และความรู้ทางการแพทย์เกี่ยวกับร่างกาย ที่ได้พัฒนามาแต่ละยุค ก้าวหน้ามาเป็นลำดับ การผสมผสานศาสตร์ทั้งวิทยาศาสตร์ และพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในปัจจุบัน จะนำไปสู่การเกิดองค์ความรู้ใหม่ได้ ฉะนั้นงานวิจัยนี้เบื้องต้นต้องหาจุดเริ่มเพื่อตอบคำถามให้ได้ว่า แท้จริงความคิดคืออะไร องค์ประกอบของความคิดนั้นเกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง กระบวนการที่ความคิดนั้นทำงานอย่างไร การเปลี่ยนองค์ประกอบของความคิดนั้น สามารถเกิดมีได้ และเป็นไปได้อย่างไรบ้าง

แนวคิดแรกๆ มีการโต้เถียงกันมากในเชิงปรัชญาว่า จิตเป็นสสาร หรือ จิตแยกคนละส่วนจากสสาร ในระยะต่อมาทางวิทยาศาสตร์กายภาพ มีการอธิบายเรื่องจิตเช่นกัน เช่น ทางฟิสิกส์^๒ เปรียบเทียบจิต หรือความคิดกับหลักการเกิดภาพบนจอทีวี โดยปกติจอทีวีหนึ่งหน้าจอดีวีมาจากกรวยภาพมาที่ละเส้นต่อเนื่อง หน้าจอมี ๕๐๐-๖๐๐ เส้น และใน ๑ วินาทีจึงเห็นเป็นหนึ่งภาพ จากเส้นที่ต่อเนื่องกัน หรือเกิดดับ ๕๐๐-๖๐๐ ครั้งในวินาที การที่สายตาคนเราไม่ได้ไวมากเกินไป จึงทำให้เราเห็นเป็นภาพทั้งจอได้ จิตหรือความคิดในทางวิทยาศาสตร์กายภาพจึงมาจากส่วนผสมของสิ่งที่

^๒ ดูรายละเอียดใน วิชัย โยธม, ฟิสิกส์นอกตำรา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทการพิมพ์ทวีวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๖-๔๙.

ยังนิยามไม่ได้ชัดเจน ฉะนั้น ความคิด^๓ คือ สิ่งที่ลึกลับ ที่ทุกคนเข้าใจ แต่ไม่มีใครอธิบายได้ ในทางจิตวิทยา จึงได้แต่เพียงอธิบายปรากฏการณ์ เรียนรู้ และเข้าใจความซับซ้อนของความคิดเท่านั้น สิ่งที่ทำได้ คือการเรียนรู้ผ่านพฤติกรรม วิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับจิตและความคิด ได้ถูกพัฒนาอย่างมีนัยยะสำคัญ เป็นสองแนวทางสำคัญ คือ

แนวทางแรก เรียกว่า วิทยาศาสตร์ด้านปัญญาความคิด (Cognitive Science) มีฐานการพัฒนาเป็นด้านนามธรรม ที่มาจากปรัชญาจิต มีการพัฒนาโดยนักจิตวิทยาที่ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการคิดของคน อันเป็นผลจากการทำงานของจิต (mind) ที่เป็นพฤติกรรมภายในที่มองไม่เห็น ซึ่งมองว่าจิตคือ กล่องดำ ฉะนั้นเทคนิคการศึกษาส่วนใหญ่จึงเป็นการอนุมานจากพฤติกรรมภายนอกซึ่งสังเกตได้ แล้วสรุปเป็นทฤษฎีจิตวิทยา และการพัฒนาจึงมุ่งไปที่ความรู้เรื่องซอฟต์แวร์ที่ทำหน้าที่เรื่องความรู้สึกลึกซึ้งคิดต่อพฤติกรรมการกระทำของมนุษย์ ก่อนปีค.ศ. ๑๙๗๑ (พ.ศ. ๒๕๒๕) งานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ทางจิต จึงมุ่งเน้นไปที่การศึกษาพฤติกรรม ความรู้หรือทักษะทางด้านการสื่อสารของผู้คิด ความเห็นของผู้วิจัย ยุคแรกๆ ให้คำนิยามของความคิดว่า

- ความคิดเป็นทางแสดงออกของพฤติกรรมส่วนตัว
- ความคิดเป็นรหัสแสดงศักยภาพของพฤติกรรม
- ความคิดเป็นการกระทำเพื่อแก้ปัญหาส่วนบุคคล
- ความคิดเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของในการทำงานแก้ปัญหาสถานการณ์
- ความคิดเป็นพฤติกรรม หรือ ความรู้ หรือ ทักษะ

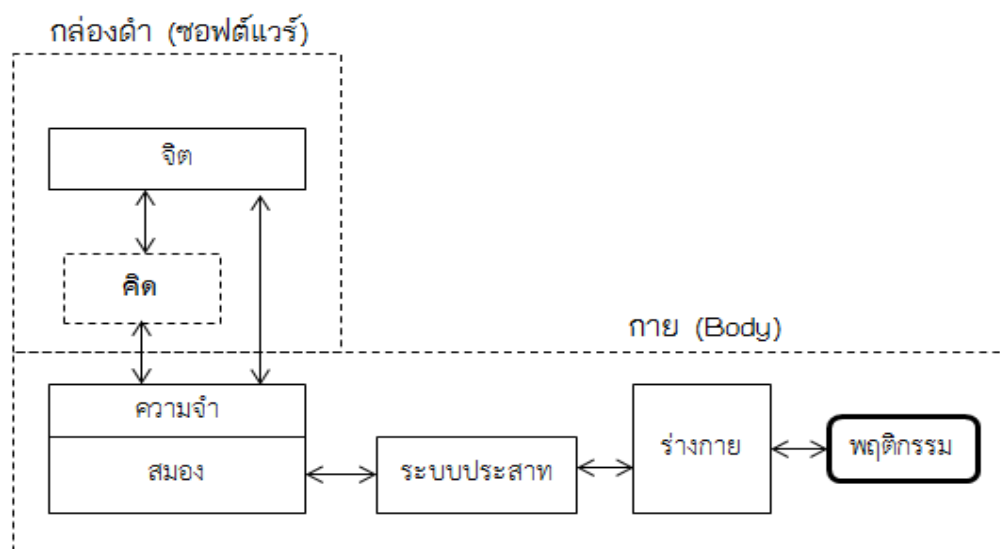
แนวทางที่สอง เรียกว่า ประสาทวิทยา (Neuroscience) การค้นพบเรื่องระบบประสาท (Nervous System)^๔ เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ ๒๐๐ ก่อนคริสตศักราช (พ.ศ. ๓๔๓) โดยแพทย์ชื่อ Galen ทำการศึกษากายวิภาคด้วยตาเปล่า พบเส้นสีขาบนกล้ามเนื้อ ช่วงเวลาต่อๆมาก็ได้มีการศึกษาระบบของเส้นสีขานี้ หน้าที่ของโครงข่ายประสาท เรียนรู้เรื่องระบบการสื่อสารภายในเส้นประสาทที่เป็นเซลล์โปรตีน ด้วยการส่งถ่ายอ็อนทางเคมีระหว่างเซลล์ โดยใช้ฐานการพัฒนาความรู้ด้านรูปธรรม ซึ่งใช้เวลาในการสะสมความรู้พื้นฐานที่สำคัญร่วม ๒,๐๐๐ ปี^๕ ซึ่งจุดเริ่มต้นของวิทยาการมาจากการศึกษาเรื่องสมองที่เชื่อมโยงกับอวัยวะอื่นๆ ซึ่งพบว่าอวัยวะต่างๆจะไม่สามารถทำงานได้หากไม่มีสมองคอยสั่งการ ถือว่าสมองเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดมนุษย์ หรือสมองเป็นที่ทำงานของจิต เนื่องจากมีการค้นพบความรู้เชิงกายภาพทางประสาทวิทยา เกี่ยวกับองค์ประกอบของสมอง และการทดลองทาง

^๓ Bourne, Lyle E., Ekstrand, Bruce R. Dominowski, Roger L., *The Psychology of Thinking*, (New Jersey: Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, 1971), p. 1.

^๔ Churchland, Patricia Smith, *Nurophilosophy*, (Massachusetts: The MIT Press, 1985), pp. 15-32.

^๕ ตามความเห็นของผู้วิจัย จากเริ่มค้นพบใยประสาท มีการสะสมความรู้เรื่องระบบประสาทอย่างช้าๆ แต่หลังจากปี ค.ศ. ๑๙๗๐ ได้พัฒนาองค์ความรู้ด้านประสาทวิทยาได้ก้าวหน้าอย่างรวดเร็วมาก มีการวิจัยความรู้ใหม่ๆ ออกมามาก เริ่มมีการนำความรู้ประชาชนศาสตร์ ที่รวมเอาความคิดของทั้งสองแนวทางมารวมกัน โดยเอาศาสตร์ทั้งประสาทวิทยา ชีววิทยา ภาษาศาสตร์ ปรัชญา คอมพิวเตอร์ มานุษยวิทยา วิทยาการความรู้มาบูรณาการ

การแพทย์หลายอย่าง พบว่าหน้าที่ของส่วนประกอบต่างๆ ของสรีรศาสตร์สมอง มีความสัมพันธ์กับความคิดและพฤติกรรมที่แตกต่างกันออกไป การศึกษาด้านจิตวิทยาการเรียนรู้ (ทางจิต) จึงถูกขยายขอบข่ายมาเชื่อมโยงกับสมอง (ทางกาย) โดยมีเส้นประสาทเป็นตัวเชื่อมสำคัญ ทำให้สามารถใช้อธิบายความสัมพันธ์ของกระบวนการคิดกับการทำงานของสมองได้ เช่น ด้านหลังของกะโหลกศีรษะมีต่อมไพเนียล ที่สามารถผลิตสารเซโรโทนิน ทำให้มนุษย์มีการคิดสมเหตุสมผล หรือเรียกว่า “ตาที่สาม”

รูปที่ ๒-๑ รูปแสดงองค์ประกอบความคิดในแนวทางวิทยาศาสตร์

เพื่อให้เข้าใจองค์ประกอบของความคิด ของการศึกษาเกี่ยวกับจิตและผลิตผลของจิต ในแนวทางการศึกษาที่สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ Sir John Carew Eccles^๖ ได้ทำการทดลองวิจัยเชิงประจักษ์^๗ เกี่ยวกับระบบประสาทและระบบสมอง ทำให้เกิดความเข้าใจในส่วนที่เป็นร่างกาย (Body) มากขึ้น และปฏิเสธแนวคิดสสารนิยมที่ว่า จิตคือสสาร โดยเห็นว่าจิตเป็นนามธรรม แยกจิตออกจากร่างกาย และร่างกายถูกสั่งการและควบคุมด้วยสมองโดยสื่อสารและรับรู้ข้อมูลต่างๆ ผ่านทางระบบเส้นประสาทที่ครอบคลุมไปทั่วร่างกาย แต่แนวคิดทางวิทยาศาสตร์ยังคงสันนิษฐานว่า ความจำนั้นอยู่ที่สมอง การเก็บความจำ ประสบการณ์ต่างๆ หรือข้อมูลในอดีตต่างๆมีการสะสม จดจำ บันทึกไว้ที่สมอง

การเชื่อมโยงระหว่างร่างกายกับจิตนั้น จึงมีสมองเป็นตัวเชื่อมโยง ซึ่งการเชื่อมโยงมีสองลักษณะคือ ลักษณะแรก การเชื่อมโยงโดยตรง ได้แก่ ส่วนที่เป็นระบบอัตโนมัติของร่างกาย เช่นระบบหัวใจทำงานต่อเนื่องตราบใดที่กล่องดำหรือจิตยังทำหน้าที่ชีวิตอยู่ และจะทำงานได้เมื่อสมองสั่งการได้

^๖ ได้รับรางวัลโนเบลด้านสรีรวิทยาในปีค.ศ. 1963

^๗ ดูรายละเอียด เปรียบเทียบแบบจำลองจิตของ Eccles กับปรัชญาจิตสสารใน Donald E. Watson, Bernard O. Williams, “Eccles' Model of the Self Controlling Its Brain: The Irrelevance of Dualist-Interactionism”, *NeuroQuantology*, Vol 1, No 1 (January, 2003): 119-128.

เท่านั้น ส่วนลักษณะที่สอง เป็นระบบเชื่อมโยงระหว่างจิตและร่างกายทางอ้อม ผ่านส่วนของ ความคิดนั้นเอง ความคิดจะทำหน้าแปรความต้องการของจิตไปสู่การสมอง และในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ สะสมประสบการณ์จากสิ่งเร้าภายนอก ที่มาจากประสาทสัมผัสต่างๆของร่างกายมาประมวลแยกแยะ ความคิดที่สมอง สามารถอธิบายแต่ละเรื่องได้ดังนี้

๒.๑.๑ จิต

ความรู้ทางจิตวิทยา^{๘๘} ให้นิยามจิตว่า จิตเป็นกระบวนการสร้าง ประกอบด้วยลำดับการ สร้างที่เรียกว่า เหตุการณ์ ในทางวิทยาศาสตร์จึงมุ่งศึกษาในสองเรื่อง คือ กระบวนการ (Process) และความเห็นจริง (Reality) ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ของจิต รูปธรรม และ กลศาสตร์ควอนตัมเข้ามา เปรียบเทียบองค์ความรู้ การทดลองจิตในรูปธรรมที่เป็นปรากฏการณ์มักถูกทดสอบในแบบจำลองของ ความสัมพันธ์ระหว่าง สติกับประสบการณ์ และเหตุการณ์ผ่านระบบประสาท ในระยะแรกๆ มองว่า จิตเป็นกล่องดำ และได้พัฒนาความเข้าใจเรื่องวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับจิตมากขึ้นตามลำดับ แนวคิดของ จิตทางวิทยาศาสตร์จึงเกี่ยวข้องการหาจังหวะคลื่นในกระแสประสาท^{๘๙} มีภาวะตัวแปรสิ่งแวดล้อมที่ถูก กระตุ้น (Stimulus) กับการส่งจังหวะสัญญาณ (Excitatory State) ซึ่งจะแปรเปลี่ยนตามกำลังการ กระตุ้นทำให้เกิดเป็นจังหวะคลื่นส่งสัญญาณชีวภาพที่เรียกว่ากระแสประสาท^{๙๐} การใช้วิธีการตรวจหา จิตแบบนี้เนื่องจากการได้รับอิทธิพลมาจากกลศาสตร์ควอนตัมด้วย

ฟรอยด์^{๙๑} (Sigmund Freud, 1856-1939) จิตแพทย์ชาวออสเตรีย ได้เสนอแนวคิดที่ เรียกว่า จิตวิเคราะห์ (Psychology analysis) แนวคิดนี้ได้มาจากการศึกษาวิจัยคนปกติ โดยมุ่งศึกษา สาเหตุความแปรปรวนและหาแนวทางแก้ไขผู้มีจิตผิดปกติให้กลับคืนดี แนวคิดของกลุ่มจิตวิเคราะห์นี้ ช่วยให้เห็นความผิดปกติของพฤติกรรม เข้าใจผู้มีปัญหา และเป็นแนวทางในการบำบัด รักษาความ ผิดปกติ โดยจำแนกว่ามนุษย์เรามีจิต ๓ ส่วน คือ

ส่วนแรก เรียกว่า จิตสำนึก (conscious mind) เป็นสภาพที่รู้ตัว มีสติสัมปชัญญะ รู้ว่า ตัวเองเป็นใคร อยู่ที่ไหน กำลังทำอะไร ต้องการอะไร หรือกำลังรู้สึกอย่างไรต่อสิ่งใด การแสดง พฤติกรรมต่างๆ ก็แสดงออกไปตามหลักเหตุและผล ตามแรงผลักดันจากภายนอก

ส่วนที่สอง เรียกว่า จิตกึ่งรู้สำนึก (preconscious mind) จิตส่วนนี้เป็นจิตที่เก็บสะสม ข้อมูลประสบการณ์ ความจำต่างๆไว้มากมายโดยมิได้รู้ตัวในขณะนั้น และพร้อมให้ดึงออกมา ใช้ ยกกระดับเข้ามาอยู่ในระดับจิตสำนึก เช่น เมื่อเดินสวนกับคนรู้จัก แล้วเกิดนึกขึ้นได้ว่าเคยมีความ

^{๘๘} Stapp, Henry P., *Mind Matter and Quantum Mechanics*, 3rd edition, (United States of America: Springer –Verlag Berlin Heidelberg, 2009), p. 93.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน Gregory ,Richard L., *The Oxford Companion To The Mind*, (Newyork: Oxford University Press Inc., 1987), pp. 7-8.

^{๙๐} จังหวะสัญญาณที่ทำให้เกิดคลื่นชีวภาพ บางครั้งมีการนำไปเปรียบเทียบกับกับการเกิดดับของจิต ในทางพุทธศาสนาเถรวาทด้วย

^{๙๑} ดูรายละเอียด เรื่องโครงสร้างจิตของฟรอยด์ใน Gregory, Richard L., *The Oxford Companion To The Mind*, (New York: Oxford University Press Inc., 1987), pp. 275-278.

ทรงจำกับคนนี้อย่างไร เป็นต้น และประสบการณ์ต่างๆที่เก็บไว้ในรูปของความจำ ก็อาจเก็บจำ ความรู้สึกที่ดีและไม่ดีด้วย เช่น ความทุกข์ความขมขื่นในอดีต ขณะที่ไม่ได้คิดถึงก็ไม่รู้สึกอะไร แต่หาก ทบทวนเหตุการณ์ก็จะไปกระตุ้นให้เกิดความเศร้า ความเสียใจได้ทุกครั้ง เป็นต้น

ส่วนที่สาม เรียกว่า จิตไร้สำนึก (unconscious mind) เป็นจิตส่วนที่พยายามซ่อนเร้น พฤติกรรมไว้โดยที่เจ้าตัวไม่รู้สึกตัวเลย อาจเนื่องมาจากความพยายามเก็บกดไว้ เช่น อิจฉาน้อง เกลียดผู้หญิง อยากทำร้ายคนอื่น ซึ่งเป็นความต้องการที่สังคมไม่ยอมรับ หากแสดงออกไปมักถูกลงโทษ ดังนั้นจึงต้องเก็บกดไว้ และไม่ได้หายไปไหนแต่ถูกเปลี่ยนไปอยู่ในรูปจิตไร้สำนึกแทน แม้ว่าจะถูกเก็บกดไว้แต่ก็สามารถแสดงตัวออกมาให้สังเกตได้ในรูปแบบต่างๆ เช่น แสดงออกมาในรูปของความฝัน การละเมอ การปลั่งปากพูด การแสดงออกทางด้านจินตนาการ วรรณคดี ศิลปะ ผลงานด้านวิทยาศาสตร์ การกระทำที่ผิดปกติต่างๆ แม้กระทั่งการระเบิดอารมณ์ การกระทำรุนแรงเกินกว่าเหตุ จิตไร้สำนึกตามแนวทางของฟรอยด์ จึงเป็นจิตส่วนสำคัญและแสดงบทบาทมากต่อพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะเมื่อมีปัจจัยความก้าวร้าวและความต้องการทางเพศเป็นแรงผลักดันที่สำคัญ

การแบ่งจิตข้างต้น มีนัยว่าฟรอยด์แบ่งจิตให้มีลักษณะทางกายภาพ ๓ ส่วน แต่ถ้าจิตเป็นลักษณะสภาพกายภาพนั้นจะไม่สามารถทำงานได้ จึงได้มีการเพิ่มนิยามตัวผลักดัน หรือพลังงานในการขับเคลื่อนที่จิต ที่เรียกว่า พลังจิต (psychic energy) เป็น ๓ ส่วน คือ id, ego และ super ego ซึ่งเป็นแรงขับให้กระทำพฤติกรรมต่างๆ (๑) อิด (id) เป็นพลังขับเคลื่อนที่ติดตัวมาแต่กำเนิด หรือเรียกได้ว่า สัญชาตญาณ ความอยาก ตัณหา เป็นส่วนของจิตที่กระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมตามความพอใจของตนเอง (Pleasure principle) เพื่อสนองความต้องการของตนเองเป็นส่วนใหญ่ (๒) อีโก้ (ego) เป็นพลังส่วนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ มีการใช้เหตุผล สติปัญญา และการรับรู้ที่เหมาะสม เป็นส่วนที่ควบคุมการแสดงพฤติกรรมเฉพาะคน โดยสอดคล้องกับหลักแห่งความเป็นจริง (Principle of reality) เช่น บัญชาให้คนๆ นั้น เลือกลกโลกการป้องกันตัวที่เหมาะสมมาใช้ ให้ดำเนินไปอย่างเหมาะสมทั้งภายใต้อิทธิพลของพลังจิตส่วนอื่นๆ กระบวนการเรียนรู้ นั้น พยายามแก้ไขข้อขัดแย้งต่างๆ อาจแสดงมาในลักษณะ ทุกข์ร้อน วิตก กระวน กระวาย ถ้าความขัดแย้งดังกล่าวมีมาก อาจถึงขั้นเป็นโรคจิตประสาท (๓) ซุปเปอร์อีโก้ (super ego) เป็นพลังจากสังคมที่เกี่ยวกับหลักศีลธรรม บรรทัดฐานของสังคม คุณธรรม จริยธรรม อุดมคติในการดำเนินชีวิตเป็นพลัง (Value Principle) จะเห็นได้ว่า แนวคิดของฟรอยด์ ได้พยายามหาคำตอบของจิตที่มากกว่าการเป็นกล่องดำด้วยจิตส่วนที่เป็นกายภาพและส่วนที่เป็นนามธรรม

๒.๑.๒ ความคิดและวิถีความคิด

คำจำกัดความ ความคิด ทางวิทยาศาสตร์นั้นมีการพัฒนารากฐานมาจากนักจิตวิทยา และปรัชญา เป็นผลตอบโต้จากหลักฐานที่กำลังปรากฏ สามารถสรุปได้^{๑๒} ดังนี้

^{๑๒} Vinacke William Edgar, *The Psychology of Thinking*, 2nd edition, (California State: Kingsport Press, 1974), pp. 4-7.

ความคิดพื้นฐาน หมายถึง การสื่อสาร รับสาร ส่งสาร และถ่ายทอดให้ผู้อื่นเป็นเพื่อการรับรู้สารนั้น เป็นความหมายขั้นพื้นฐานของความคิด ซึ่งใช้ภาษาเป็นตัวแปลความหมาย ภาษาเป็นพาหะของการแสดงออกของความคิด

ความคิดผสมผสาน หมายถึง การนำสาร ความรู้ หรือข้อมูลที่จดจำมาผสมผสานเป็นสารใหม่

ความคิดจินตนาการ หมายถึง การนำสาร ความรู้ หรือข้อมูลที่จดจำมาสร้างเป็นภาพให้เป็นสิ่งใหม่ หรือเรียกว่า จินตนาการ เป็นกิจกรรมภายในระหว่าง การกระตุ้นที่เกิดขึ้นกับผลผลิตของการโต้ตอบ พฤติกรรมจึงเป็นหลักฐานแสดงคุณสมบัติเชิงความคิด

ความคิดมีเหตุมีผล หมายถึง การนำสาร ความรู้ หรือข้อมูลที่จดจำมาสร้างหลักฐานใหม่

แนวคิดเรื่องขั้นตอนของความคิด ได้มีการประมวลไว้สี่ขั้นตอน คือ การระลึกได้ (Recall) การคิดพื้นฐาน (Basic Thinking) การคิดวิจารณ์ญาณ (Critical Thinking) และ การคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) โดย William Edgar ได้รวบรวมความหมายของวิถีคิดว่า Stream of Thought มี ๕ คุณลักษณะ^{๑๓} คือ ๑) ทุกความคิดมีอยู่ในลักษณะมีสติ มีความรู้สึกตื่นรู้ ๒) ความคิดเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ๓) ความคิดเป็นความต่อเนื่องของการรับรู้ ๔) ความคิดที่ปรากฏเป็นอิสระจากวัตถุกายภาพของตนเอง ๕) ความคิดถูกสนใจเป็นส่วนหนึ่งพิเศษของร่างกาย ผู้วิจัยพบว่า คำอธิบายความคิดอย่างน่าสนใจว่า^{๑๔} “ความรู้สึกและความจำ หรือประสบการณ์ในชีวิตที่สมองบันทึกไว้ ก็จะถูกส่งออกไปจากตัวเราผ่านการสั่นสะเทือนของพลังงาน นั่นคือมันจะแผ่กระจายออกไปอยู่ในสนามพลังที่ถือกำเนิดสรรพสิ่ง สิ่งที่เราไม่รู้ไว้ก็คือ ไม่มีความลับในใจอะไรที่คุณจะเก็บไว้กับตัวได้ ตราบเท่าที่คุณคิดถึงมัน” แสดงให้เห็นว่าในทางวิทยาศาสตร์นั้นมองว่าความคิดเกิดจากการขับเคลื่อนพลังงานรูปแบบหนึ่ง

ทฤษฎีที่สำคัญในการอธิบายความคิดที่ทันสมัยที่สุด คือ Confabulation Theory^{๑๕} ได้ อธิบายว่า ความคิด เป็นกระบวนการเคลื่อนสัญญาณคำสั่ง (Thought command signals) ที่มีกระบวนการรับรู้ข้อมูลจากการประชุมกันของฐานความรู้ที่สะสมที่เยื่อสมอง (knowledge Base or Cortical knowledge) เชื่อมโยงนำมาใช้ผ่านระบบเครือข่ายประสาท (neuronal attractor network) ด้วยสัญญาณสัญลักษณ์ (symbol) ซึ่งในกระบวนการความคิดหนึ่งๆ หรือวิถีความคิดที่ดำเนินไป จะเกี่ยวข้องกับการเชื่อมต่อสัญญาณสัญลักษณ์ในเสี้ยววินาทีมาประมวลผลอย่างต่อเนื่อง ในกระบวนการความคิด จึงเกิดการประชุมกันของการรับรู้สัญญาณของสัญลักษณ์ที่เคลื่อนไหวมากมาย ตามทฤษฎีนี้ ความคิดจึงเป็นเพียงเครื่องมือสื่อสารของจิตออกมาสู่ภายนอกของมนุษย์นั่นเอง และสอดคล้องกับกระแส หรือวิถีการพัฒนาความรู้เรื่อง ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligent) ที่มี

^{๑๓} อ้างแล้ว หน้า ๒๖.

^{๑๔} วิสิษฐ์ ศรีพิบูลย์, *The Lord of Time เทพเจ้าแห่งกาลเวลา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บานานาสวีท, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙๘.

^{๑๕} Robert Hecht-Nielsen, *Confabulation theory the mechanism of Thought*. (United State of America: Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2007), pp. 1-15.

นักวิจัยพยายามสร้างปัญญาความคิดเทียมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ไว้บริการมนุษย์และสามารถคิดแทนมนุษย์ได้อย่างมีเหตุผลด้วย

หลักฐานทางการแพทย์สันนิษฐานว่า^{๑๖} กลไกทางสมอง ทำหน้าที่หลักสองประการคือ ประการแรก สมองก็ทำหน้าที่ควบคุมอวัยวะต่างๆ โดยเป็นศูนย์รวมของระบบเส้นใยประสาท คอยควบคุม และจัดระเบียบการทำงานของอวัยวะทุกชนิดของร่างกายอัตโนมัติ ประการที่สอง สมองทำหน้าที่ในการพัฒนาความคิดของมนุษย์ ซึ่งก็มีนัยยะว่า ความคิดต่างๆก็เกิดขึ้นมาได้ก็เกิดเป็นผลมาจากสมอง เมื่อศึกษาในรายละเอียดการทำงานก็จะพบว่า เริ่มจากเนื้อเยื่อที่เรียกว่า เซลล์ประสาท เซลล์พวกนี้คอยรับความรู้สึกสัมผัสต่างๆ ได้ทำให้เราเรียนรู้ได้ เก็บความจำได้ แล้วนำข้อมูลที่เป็นความจำกลับมาเรียนรู้ เกิดกระบวนการแบบนี้ซ้ำไปซ้ำมาเป็นกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งทำให้มนุษย์มีความรู้สึกต่างๆ รวมทั้งการตัดสินใจ และกำหนดพฤติกรรมตอบสนองออกมา โดยมีข้อสรุปเบื้องต้นว่า สมองมนุษย์ยังมีจำนวนใยประสาท หรือเดนไดรต์ (dendrite) มาก จะยิ่งทำให้การเชื่อมโยงระหว่างเซลล์สมองเพื่อส่งข่าวสารกันมากขึ้น โดยกระแสประสาทจะเกิดปฏิกิริยาเคลื่อนไหวกล้ำมเนื้อ ความรู้สึกนึก ความจำ อารมณ์ทั้งหลาย จึงผสมผสานกันขึ้นกลายเป็นการเรียนรู้นำไปสู่การปรับตัวอย่างเฉลียวฉลาดของมนุษย์แต่ละคน มีการทดลองของ Collin Blackmore^{๑๗} ได้สนับสนุนความคิดที่ว่า ต้องมีสิ่งเร้าจากภายนอกหรือเรียกว่าสิ่งแวดล้อม มากกระตุ้นระบบประสาท ยิ่งมีการกระตุ้นมากๆ ก็จะทำให้มีการสร้างเซลล์สมองมาก ทำให้เกิดการพัฒนามองและความคิดจะได้รับการพัฒนาไปด้วย

ปัจจุบัน ความก้าวหน้าในการศึกษาทางวิทยาศาสตร์สมอง มีการใช้เครื่องมือตรวจวัดกิจกรรมทางสมองหลายเครื่องมือ โดยมีการบันทึกคลื่นไฟฟ้าสมองและการตรวจศักยภาพไฟฟ้าสมองที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์โดยใช้คลื่นสมอง ที่เรียกว่า Electroencephalography (EEG) ข้อมูลการบันทึกกิจกรรมการแลกเปลี่ยนกระแสไฟฟ้าของสมองถูกใช้กันมากในงานวิจัยทางประสาทวิทยาศาสตร์ ประสาทศาสตร์ จิตวิทยาการรู้คิด จิตสำนึกวิทยา และประสาทภาษาศาสตร์ อย่างกว้างขวาง ซึ่งการบันทึกกิจกรรมสมองสามารถทำได้อีกหลายวิธี ไม่ว่าจะเป็นการสร้างภาพด้วยเรโซแนนซ์แม่เหล็ก (fMRI) การถ่ายภาพรังสีระนาบด้วยการปล่อยโพซิตรอน (PET) การบันทึกคลื่นแม่เหล็กสมอง (MEG) การวิเคราะห์สเปกตรัมด้วยเรโซแนนซ์แม่เหล็กนิวเคลียร์ (NMR) การบันทึกคลื่นไฟฟ้าสมองจากสมองโดยตรง (ECoG) การถ่ายภาพรังสีส่วนตัดอาศัยคอมพิวเตอร์ด้วยการปล่อยโพตอนเชิงเดี่ยว (SPET) และการวิเคราะห์สเปกตรัมช่วงใกล้รังสีอินฟราเรด (NIRS) เป็นต้น

วิธีที่นิยมมากที่สุด ได้แก่ วิธีวัดคลื่นสมอง (Brainwave) ใช้การวัดด้วยเทคนิคที่เรียกว่า EEG^{๑๘} โดยใช้เซ็นเซอร์ชีวภาพตรวจวัดกระแสไฟฟ้าในระบบประสาทของบริเวณผิวหนัง ที่มีสัญญาณ

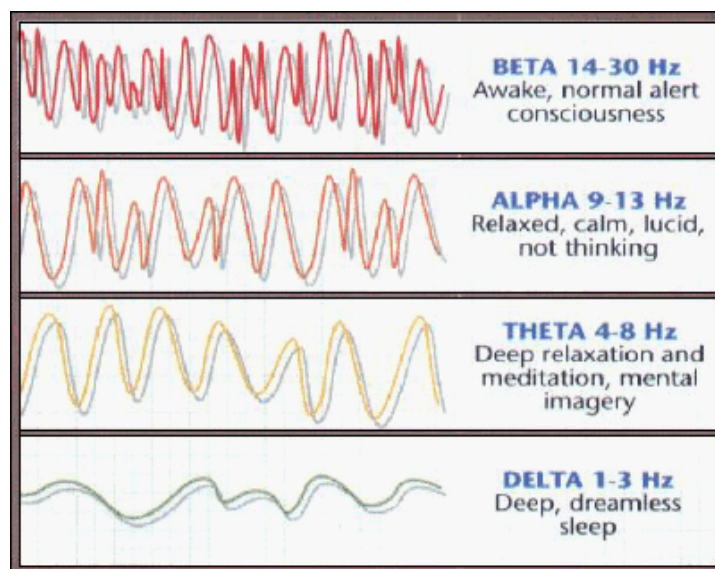
^{๑๖} ดูรายละเอียดใน นัยพินิจ คชภักดี, **พัฒนาสมองลูกให้ล้ำเลิศ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทแปลนพับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๔-๕.

^{๑๗} อ้างถึง สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ, “การคิดและการตัดสินใจ”, เอกสารประกอบการสอน, (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑.

^{๑๘} ดูรายละเอียดเทคนิคการวัดเพิ่มเติมใน ธเนศ อังศ์วัฒนากุล, เครือฟ้า ความหมั่น, จิตรภาพ ทัพซาย, นุชนารถ สุวรรณชา, “เครื่องวัดคลื่นไฟฟ้าสมองชนิดอัลฟา”, **Biomedical Engineering Conference (BMECON 2012)**, สิงหาคม ๒๕๕๕: ๑๑๙-๑๒๒.

เบาบางมาก เพื่อวัตถุประสงค์ทางสมอง การค้นคว้าเรื่อง EEG^{๑๙} ทำให้เกิดความเข้าใจการทำงานของสมองในรูปแบบคลื่นสมอง^{๒๐} ๕ ประเภท ได้แก่

รูปที่ ๒-๒ รูปแสดงคลื่นสมองทางวิทยาศาสตร์

ที่มา <https://sciencebasedmedicine.org/brain-wave-pseudoscience/>

(๑) คลื่นเบต้า (Beta Wave) เป็นคลื่นสมองที่เกิดขึ้นในสภาวะปกติ ตื่นตัวเต็มที่จนถึงวุ่นวายสับสน เช่น กิจกรรมการนั่ง ยืน เดิน กิน วิ่ง ตีใจ โกรธ เสียใจ มีความถี่ระหว่าง ๑๔-๓๐ รอบต่อวินาที ยิ่งความถี่ของคลื่นสูงเท่าไร จิตใจคนก็วุ่นวายสับสนมากเท่านั้น

(๒) คลื่นอัลฟา (Alpha Wave) เกิดในสภาวะที่จิตใจและอารมณ์ดีผ่อนคลาย ไม่ฟุ้งซ่าน มีความสุขสงบ คลื่นอัลฟามีความถี่ระหว่าง ๙-๑๓ รอบต่อวินาที เป็นคลื่นที่แสดงถึงการผ่อนคลาย จินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ แต่การผ่อนคลายนี้ยังไม่ถึงระดับมีสมาธิ คลื่นสมองระดับอัลฟาเหมาะกับการบำบัด ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การสะกดจิต ให้เป็นไปในทางบวก และลบความคิด ความจำ ความรู้สึกไม่ได้ออกจากจิตใต้สำนึก นอกจากนี้ ช่วงเวลาก่อนนอนและหลังตื่นนอนใหม่ ก็เป็นช่วงของคลื่นสมองอัลฟา เหมาะกับการสั่งจิตตนเองขยับเป็นอย่างยิ่งด้วยเช่นกัน

(๓) คลื่นธีต้า (Theta) เป็นคลื่นที่สงบและมีสมาธิ เกิดการหยั่งรู้ คนปกติทั่วไปเข้าสู่สภาวะนี้ในยามหลับลึกๆ หรือตอนทำสมาธิ เป็นคลื่นที่จิตมีพลังจิตพิเศษ จินตภาพชัดเจน คลื่นธีต้ามี

^{๑๙} ผลิตทดสอบเครื่องครั้งแรกโดยจิตแพทย์ชาวเยอรมันชื่อ Hans Berger ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕-๒๔๖๗ และรายงานผลการค้นพบปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ตูรายละเอียดยใน Hans Berger (1873-1941), the history of electroencephalography, [online], source: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16334737>, [๑๑ มกราคม ๒๕๕๘].

^{๒๐} ช่วงความถี่คลื่น ในแหล่งข้อมูลอื่นๆ อาจมีค่าตัวเลขแตกต่างกันบ้าง

ความถี่ระหว่าง ๔-๘ รอบต่อวินาที หรือสภาวะกึ่งหลับกึ่งตื่น ซึ่งเป็นคลื่นสมองที่จัดอยู่เหนือสสารร่างกาย เพราะจิตใต้สำนึกรับคำสั่งจิตได้ดีมาก บำบัดโรคได้ดี เป็นสภาวะจิตที่มีความคิด ความจำดีเยี่ยม มีพลังจิตสูง สามารถทำอิทธิฤทธิ์ได้ มีสมาธินิ่งแน่น มีจิตสงบ รวมถึงการสวดมนต์ยังทำให้เกิดภาวะคลื่นเรต้าด้วย ซึ่งเสียงสวดมนต์ในศาสนาต่างๆมีความถี่ใกล้เคียงกับคลื่นเรต้าด้วย

(๔) คลื่นเดลต้า (Delta) เป็นคลื่นความถี่ที่ต่ำที่สุด ผ่อนคลายสูงมาก หลับลึกมากที่สุด ไม่ฝัน มีความถี่ระหว่าง ๑-๓ รอบต่อวินาที จนถึงนิ่ง นอกจากคนปกติจะเข้าสู่สภาวะนี้ในขณะที่หลับลึกๆ วิธีอื่นที่จะเข้าสู่คลื่นความถี่นี้คือ การเข้าสมาธิลึก ตัวอย่าง โยคี นักบวช ก็จะมีสภาพเหมือนคนตาย ลมหายใจจะแผ่วเบาจนสัมผัสไม่ได้ วัดชีพจรไม่ได้ และหัวใจไม่เต้น แต่ร่างกายทำงานอยู่ ฝั่งดินได้ ๗ วัน โดยไม่ตาย แต่จิตใต้สำนึกยังรับรู้ข้อมูลได้สูงทั้งระยะใกล้และไกล รวมถึงข้อมูลในอนาคต จิตจะเกิดความรอบรู้ มีความสามารถในการบำบัดรักษา

(๕) คลื่นแกมมา (Gamma) เป็นคลื่นความถี่พิเศษระหว่าง ๒๗-๑๐๐ รอบต่อวินาที พบในภาวะไม่ปกติ เช่น ภาวะเกิดโรคลมชัก หรือมีภาวะตื่นตัวสูงที่เรียกว่า hyper เป็นต้น

อีกวิธีที่มีการค้นพบไม่นาน หลังจากพยายามคิดค้นเทคโนโลยีเพื่อมาเป็นเครื่องวัดการทำงานของสมอง เช่น การตรวจสอบหาสภาพความคิด และก็ได้พบวิธีใหม่อาศัยหลักการสแกนภาพถ่ายสมอง^{๒๑} ที่เรียกว่า การถ่ายภาพเรโซแนนซ์แม่เหล็กเชิงฟังก์ชัน (functional magnetic resonance imaging (fMRI))^{๒๒} เทคนิควิธีนี้ยังทำให้เกิดประโยชน์ ในการช่วยทำนายพฤติกรรมการเรียนรู้ พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ และทำนายพฤติกรรมต่างๆในอนาคต รวมทั้งความสามารถในการหาความน่าจะเป็นที่จะเปลี่ยนพฤติกรรมบุคคลๆหนึ่งให้กลายเป็นอาชญากรได้ สรุปได้ว่าในทางวิทยาศาสตร์สามารถวัดได้ว่า ขณะเวลาใดๆ บุคคลหนึ่งกำลังใช้ความคิดในขณะนั้นหรือไม่

๒.๑.๓ ความจำ

นักวิทยาศาสตร์ได้ให้ความหมาย ของความจำในเชิงวิทยาศาสตร์กายภาพ ถือว่าความจำ (Memory) เป็นกระบวนการของความคิดที่มีระบบประสาทเกิดในโมดูลหนึ่งของสมอง Cerebral Cortex ที่ทำหน้าที่เก็บชุดคำสั่งสัญลักษณ์ มีการทำงานสองหน้าที่ คือ

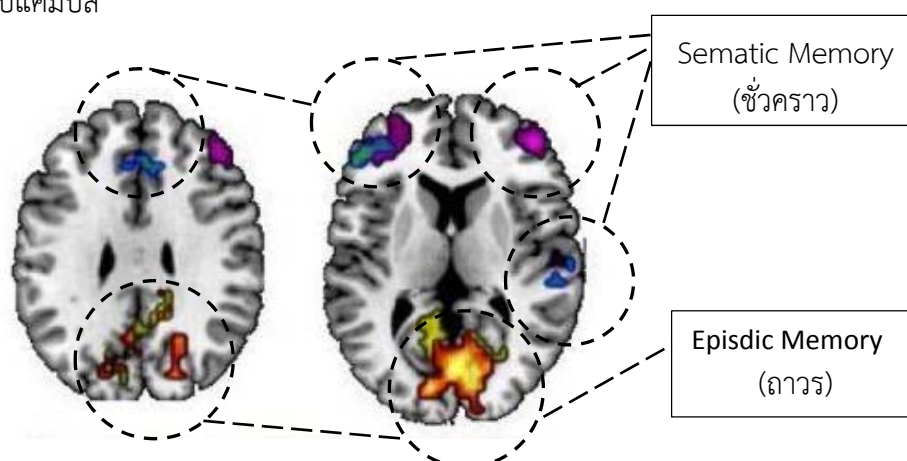
- Cognitive Knowledge เป็นตัวทำหน้าที่หลักในการรับรู้การทำงานร่วมกัน จากกระบวนการคิดที่มีการเคลื่อนที่ของสัญญาณสัญลักษณ์

^{๒๑} อ้างถึง Cell Press, (2015, January 7), "Brain imaging may help predict future behavior", **ScienceDaily**, [online], source: www.sciencedaily.com/releases/2015/01/150107122904.htm , [๑๑ มกราคม ๒๕๕๘].

^{๒๒} ค้นพบครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐, ดูตัวอย่างการวิจัยเกี่ยวกับกิจกรรมทางสมองใน Tom Eichele, Karsten Specht, Matthias Moosmann, Marijtje L. A. Jongsma, Rodrigo Quiñero, Helge Nordby, and Kenneth Hugdahl, Assessing the spatiotemporal evolution of neuronal activation with single-trial event-related potentials and functional MRI, **Proceedings of National Academic of Sciences of the United States of America**, Vol. 102, No. 49 (December, 2005): 17798-17803.

- Skill Knowledge เป็นกระบวนการความคิด ที่ทำหน้าที่เก็บชุดคำสั่งสัญลักษณ์ในสมอง Cerebral Cortex สามารถปรับเปลี่ยนได้ แก่ไขทกษะจากการฝึกฝนได้ ถ้าไม่ใช้จะหายไป

วงจรความจำของมนุษย์ มี ๒ ส่วน คือ ส่วนแรก คือ ความจำชั่วคราว จะถูกเก็บในสมองส่วนที่เรียกว่า คอร์เทกซ์ (Cortex) และเรียกพุ่มองส่วนนี้ว่า เทมพอร์โลบ (Temporal Lobe) เป็นความจำที่ได้จากการกระตุ้นโดยประสาทสัมผัสในการรับรู้ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ส่วนที่สอง คือ ความจำระยะยาว จะเก็บในสมองส่วนหน้า ที่เรียกว่า ฮิปโปแคมปัส (Hippocampus) ทำหน้าที่จัดระเบียบและบันทึกข้อมูลสำคัญของชีวิตลงสู่สมองส่วนนี้ ในกระบวนการจัดเก็บความจำนั้นจะเกิดในขณะที่ร่างกายกำลังพักผ่อนนอนหลับ ในภาวะหลับมีอยู่สองช่วงสำคัญคือ ช่วงหลับสนิทเป็นช่วงที่ไม่ปรากฏกิจกรรมทางสมอง ในทางวิทยาศาสตร์ใช้เครื่องมือตรวจสอบคลื่นสมองขณะหลับ เรียกช่วงนี้ว่า Non-REM Sleep ซึ่งเป็นช่วงที่ลูกตาไม่เคลื่อนไหวขณะหลับ และช่วงที่มีกิจกรรมทางสมอง เรียกช่วงนี้ว่า REM Sleep ช่วงนี้จึงเป็นภาวะสำคัญที่สมองกำลังจัดระเบียบความจำในส่วนของ ความจำระยะยาวใน ฮิปโปแคมปัส

รูปที่ ๒-๓ รูปถ่ายแสดงตำแหน่งสมองที่เกี่ยวข้องกับความจำ

ที่มา: https://www.eurekalert.org/pub_releases/2015-12/bcfg-wiy121015.php

โครงสร้างความจำของมนุษย์

Signy Sheldon (2016)^{๒๓} ได้ศึกษาลักษณะความทรงจำที่มุ่งตอบคำถามเรื่องสมองเสื่อม แต่ก็พบความเชื่อมโยงที่ต่างกัน กับการตอบสนองมาจากการทำงานของสมองที่แตกต่างกัน ด้วยเทคนิคการถ่ายภาพคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าของสมอง โดยมุ่งความสนใจไปที่การเชื่อมต่อระหว่างสมองกลีบขมับส่วนในกับบริเวณอื่นของสมอง สมองกลีบขมับส่วนในนี้เป็นที่รู้จักกันดีว่า มันมีหน้าที่เกี่ยวกับความจำ ผู้คนที่มีความจำดีในรายละเอียดของเหตุการณ์ในอดีต พบว่า พื้นที่ของสมองส่วนนี้

^{๒๓} Signy Sheldon, Norman Farb, Daniela J. Palombo and Brian Levine, (19 November 2015), "Intrinsic medial temporal lobe connectivity relates to individual differences in episodic autobiographical remembering", **ScienceDirect**, [online], 11 pages, source: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cortex.2015.11.005> [20 October 2017].

มีสี ถูกเชื่อมเข้าด้วยกันกับสมองกลีบขมับส่วนใน (medial temporal lobes) ทำหน้าที่เก็บความทรงจำที่มีลักษณะจำเพาะที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล

(๑) บริเวณพื้นที่ส่วนหน้า (สีน้ำเงิน/เขียว/ม่วง) จะเกี่ยวข้องกับความทรงจำเฉพาะหน้า เหตุการณ์จริงๆ หรือจำความหมายของเหตุการณ์ หรือ จำความจริงของเหตุการณ์ชั่วคราว (เรียกว่า semantic memory)

(๒) บริเวณพื้นที่ส่วนใน (สีแดง/ส้ม/เหลือง) นั้นจะเกี่ยวข้องกับความทรงจำแบบ episodic memory ที่จะจดจำรายละเอียดของเหตุการณ์ได้เป็นฉากๆ ด้วย

ความฝันของมนุษย์

ความฝันเป็นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์พยายามหาคำตอบมานานว่าความฝันเป็นความคิดหรือปรากฏการณ์ทางจิต ทฤษฎีที่พยายามอธิบายก่อนหน้านี้น่าจะเป็นทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ ที่อธิบายความฝันในแนวทางที่ว่า เป็นสิ่งที่ถูกเก็บกดไว้ในส่วนจิตไร้สำนึก และพยายามปลดปล่อย หรือแสดงตัวออกมาให้สังเกตเห็นในรูปแบบของความฝัน ต่อมาภายหลัง นักวิทยาศาสตร์พยายามจำแนกความคิดให้ได้ว่ามีกี่ประเภท สามารถแยกส่วนที่เป็นความคิดปกติ กับความฝันได้แล้ว ซึ่งก็มีการค้นพบตามมาด้วยว่า การควบคุมความฝันของคนบางคนสามารถทำได้ โดยเรียกความฝันแบบนี้ว่า Lucid dreaming^{๒๔} คือ สภาวะที่คนเรารู้สึกตัวและตระหนักได้ว่า ตัวเองอยู่ในความฝันในขณะที่ฝันอยู่ และมีการค้นพบอีกว่า ส่วนใหญ่แล้วภาวะ Lucid dream มักจะเกิดขึ้นเพียงไม่กี่ครั้งในรอบปีและมักจะเกิดขึ้นเพียงช่วงสั้นๆ ในแต่ละคืน สมองส่วนที่ทำให้รู้จักตัวเองจะมีการกระตุ้นมากขึ้นในคนที่มีการ Lucid dream ซึ่งคนที่มีการ Lucid dream ก็อาจจะมีการรู้จักตัวตนของตัวเองมากกว่าปกติด้วยก็ได้ยามที่ตื่นนอน และ Lucid dream นี้ก็อาจจะเกี่ยวข้องกับความสามารถของมนุษย์ในการรู้จักกับตัวเอง หรือที่เรียกว่า Metacognition^{๒๕}

นอกจากนี้ นักประสาทวิทยา^{๒๖} ได้ร่วมกันศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างสมองของคนที่มีการ Lucid dream บ่อยๆ กับคนที่ไม่เคยมีประสบการณ์นี้เลย จนพบว่า สมองส่วน anterior prefrontal cortex หรือสมองที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมการรู้ตัวในระดับจิตไร้สำนึกที่จะทำงานและมีหน้าที่สำคัญสำหรับการรับรู้ตัวเอง จะมีการกระตุ้นมากขึ้นในกลุ่มที่มี Lucid dream บ่อยๆ ทฤษฎีนี้ได้รับการสนับสนุนจากภาพถ่ายสมองเมื่อให้อาสาสมัครทำแบบทดสอบการรับรู้ตัวเองขณะตื่นนอน ผลการทดสอบพบว่า ภาพถ่ายสมองของอาสาสมัคร แสดงให้เห็นกิจกรรมในสมองส่วน prefrontal cortex จะมีมากขึ้นในคนที่มีการ Lucid dream นักประสาทวิทยาได้สรุปผลการศึกษาว่า การรับรู้ตัวเองใน

^{๒๔} Max-Planck-Gesellschaft, (2015, January 23), “Lucid dreams and metacognition: Awareness of thinking; awareness of dreaming”, **ScienceDaily**, [online], Source: www.science.daily.com/releases/2015/01/150123135112.htm [January 25, 2015].

^{๒๕} Metacognition คือ ความสามารถของบุคคลที่ได้รับการพัฒนา ให้สามารถควบคุมและประเมินความคิดของตนเอง หรือสามารถกำกับกระบวนการทางปัญญาในการทำงานให้สำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

^{๒๖} Filevich, E., Dresler, M., Brick, T.R., Kühn, S. “Metacognitive Mechanisms Underlying Lucid Dreaming”, **The Journal of Neuroscience**, Vol. 35, No.3: 1082-1088.

ชีวิตประจำวัน คนเราอาจจะสามารถควบคุมความฝันของตัวเองได้อย่างง่ายดาย และในอนาคตสามารถสร้างทักษะ metacognitive หรือสร้างปัญญาความคิดเพื่อพัฒนาความสามารถของมนุษย์ได้

สรุปได้ว่า จิตและผลผลิตของจิตในทางวิทยาศาสตร์ ค้นพบความเชื่อมโยงของความคิดในเชิงรูปธรรม องค์ประกอบของความคิด ประกอบด้วย สมอ ระบบประสาท และเครือข่ายใยประสาท ตามความเห็นของผู้วิจัย ความคิดในฝ่ายวิทยาศาสตร์เป็นเพียงการทำหน้าที่ หรือทำกิจกรรมของฝ่ายรูปธรรมโดยกลไกของสมอ ซึ่งการค้นพบวิธีการตรวจซึ่งก็ล้วนเป็นเครื่องมือเพื่อตรวจจับเชิงวัตถุรูปทั้งสิ้น จึงทำให้สามารถยืนยันกิจกรรมสมอขณะที่มีความคิดได้หลายวิธี แต่วิธีที่นิยมมาก ได้แก่ การตรวจวัดคลื่นสมอ (Brain Wave) และการตรวจ MRI การตรวจสอบกิจกรรมของสมอซึ่งเป็นฝ่ายรูปธรรม จึงเป็นที่มาของความเข้าใจปรากฏการณ์ความคิดที่สำคัญ คือ ความจำ ความฝัน ความรู้ของมนุษย์ และการพัฒนาศักยภาพความรู้ของมนุษย์ เป็นต้น

๒.๒ นิยามจิตและผลผลิตของจิตในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ความรู้ทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีองค์ประกอบหลักสำคัญ คือ ปรมัตถธรรม ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นตัวขับเคลื่อนโลกธรรมนี้ ดำเนินไปให้เกิดสังสารวัฏ ปรากฏเป็นหลักวิชาการที่สามารถอธิบาย และการขยายความรู้มาในรูปแบบของคัมภีร์อภิธรรมต่างๆ ตั้งแต่ลำดับชั้นคัมภีร์เริ่มต้น ได้แก่ พระไตรปิฎก ที่รวบรวมคัมภีร์สำคัญมาเป็นหมวดหมู่ และคัมภีร์ในชั้นรองๆ ลงมา เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ประมวลหลักวิชาการของความรู้เรื่อง จิต เจตสิกและรูปไว้

๒.๒.๑ จิต และวิถีจิต

มีการศึกษาเชิงปรัชญาจิตมานานหลายทศวรรษ เนื่องจากจิตเป็นสถานะที่ไม่มีรูปร่างไม่มีตัวตน มีค่าจำกัดความสั้นๆ แสดงสถานะทั่วไปของจิตตามอภิธรรมว่า จิต^{๒๗} คือ ธรรมชาติที่คิดซึ่งอารมณ์ สภาพที่นึกคิด ความคิด ใจ วิญญาณ^{๒๘} แต่การกล่าวถึงจิตในพระไตรปิฎกที่มีลักษณะจำเพาะนั้นจะมีสิ่งที่เรียกว่า สภาวะธรรม หรือเจตสิกกำกับอยู่เสมอ ซึ่งการกล่าวถึงสภาวะธรรมนี้ทำให้เกิดความเข้าใจว่าจิตกำลังทำหน้าที่ในเชิงรูปธรรมได้ดีขึ้น เช่น สภาวะที่จิตเป็นกุศล

(ก) จิต

การกำหนดเรียกว่า “จิต” ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกด้วยนั้น เป็นการเรียกชื่อของจิตที่รวมสภาวะหรือบริบทต่างๆ ของจิตไว้แล้ว^{๒๙} ทำให้มีปรากฏความหมายของจิตได้หลากหลาย แต่ในอรรถกถาอัญญาสาลินีมีการจัดหมวดหมู่ และเพิ่มคำอธิบายจิตด้วยวิธีการแบ่งประเภทต่างๆ ให้พิสดารมากขึ้น เช่น การเรียกจิตตามเหตุได้ว่า เหตุกจิต หรือ อเหตุกจิต หรือแบ่งจิตตามสภาวะธรรมที่มาประกอบ ได้

^{๒๗} ดูรายละเอียด อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒๗๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๐.

^{๒๘} ในคำภาษาอังกฤษใช้คำว่า mind, thought, consciousness.

^{๒๙} ผู้วิจัย มีความเห็นว่า การกำหนดความหมายแท้จริงของจิตนั้นยังไม่มีกรณีบัญญัติ เพราะจิตมีความหมายได้หลากหลายตามการทำหน้าที่

กล่าวว่า จิตที่เป็นกุศล จิตที่เป็นอกุศล และจิตที่เป็นมหากิริยาจิตย่อมสังสมสันดานของตนไว้ด้วยอำนาจที่เป็นชวนวิถิ ที่ชื่อว่าจิตเพราะกรรมและกิเลสทั้งหลายสังสมวิบากไว้^{๓๐} เช่น การเรียกจิตว่า มโน จึงหมายถึงการเรียกจิตที่มีบริบทอาการที่กำลังโน้มไปในอารมณ์ หรือสำรวจอารมณ์^{๓๑} มีการเรียกจิตอีกแบบหนึ่งในอภิธรรมด้วยการใช้การกำหนดรูปด้วยขณะต่างๆ ทั้งหมด ๓ อนุขณะของอายุจิต คือ ขณะเกิดเรียกว่าอุปาทาขณะ ขณะตั้งอยู่เรียกว่า ฐิติขณะ และขณะดับเรียกว่า ภังคขณะ^{๓๒} ซึ่งอาจทำให้เกิดความสับสนในการระบุชนิดจิตที่กำลังกล่าวถึงจิตดวงนั้นๆ ได้ ซึ่งผู้วิจัยจะให้ความสำคัญกับอุปาทาขณะ เนื่องจากขณะจิตเกิดเจตสิกจะเกิดพร้อมกัน ช่วงจังหวะอุปาทาทุกขณะมาจากปัจจัยต่างๆ ซึ่งจังหวะในการเกิดความคิดหรือเรียกว่าจิตนั้นว่าจิตอุปาทา จะเกิดสภาวะธรรมของจิตที่เหมาะสมในจังหวะแรก จากปัจจัยต่างๆ ได้^{๓๓}

หากพิจารณาว่า จิตดั้งเดิมเริ่มต้นมาก่อนนี้ยาวนานอย่างไรไม่สามารถนิยามได้ แต่มีกล่าวในพระไตรปิฎก ปณิหิตัจฉวรรค^{๓๔} ว่า “จิตเดิมนี้ผู้มองแต่จิตนั้นเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่เกิดขึ้นภายหลัง” ซึ่งเมื่อจิตสะสมกิเลสบางส่วนที่ผ่านสังสารวัฏมาถึงช่วงที่กำลังพิจารณา ย่อมหมายความว่าผู้วิจัยนิยามจิตช่วงใดช่วงหนึ่งขึ้นในวิถีความเป็นไปของจิตเป็นจิตมูลฐาน หรือกล่าวอย่างง่ายว่าเป็นภวังคจิต จิตมูลฐานนี้ย่อมเป็นจิตที่สะสมกิเลสมาแล้ว และพร้อมจะสะสมกิเลสใหม่เพิ่มเติมอีกได้ ฉะนั้น ผู้วิจัยขอใช้คำเฉพาะเพิ่มเติมที่แสดงถึงจิตทั้ง ๓ อนุขณะว่า จิตมูลฐาน ให้หมายถึงจิตล้วน (ที่มีกิเลสสะสมมาแล้ว) ที่ไม่รวมบริบทหรือสภาวะใดๆ^{๓๕} และเรียกจิตทั้งสามอนุขณะที่มีสภาวะธรรมเป็นอารมณ์แล้วว่า “ผลิผลของจิต” ให้หมายถึงจิตทั้งสามอนุขณะที่รวมบริบทสภาวะแล้ว ด้วยกรรมวิธีบางอย่างประกอบเข้ากับจิตมูลฐานได้ผลิผลเป็นจิตที่แสดงคุณลักษณะได้

จิตมูลฐาน มีหน้าที่สามประการคือ หนึ่ง รับอารมณ์ทางทวารทั้งหกตลอดเวลา สอง เป็นประธานในการรับรู้อารมณ์ร่วมกับเจตสิก สาม ทำหน้าที่สังสมความรู้และประสบการณ์ของอารมณ์ใดๆ ให้วิจิตพิสดาร ซึ่งลำพังจิตมูลฐานอย่างเดียวไม่มีอำนาจใดๆ เหมือนเครื่องยนต์ไม่มีเชื้อเพลิงก็ไม่สามารถขับเคลื่อนได้

ลักษณะเฉพาะของจิตมูลฐานที่จำเป็นต้องกล่าวถึงคือ ภวังคจิต ซึ่งทำหน้าที่ในการรักษาองค์แห่งภพชาติที่ถ่ายทอดมาจากปฏิสนธิจิต หรืออาจกล่าวได้ว่าภวังคจิตได้รับการถ่ายทอดลักษณะชั้นธสันดาน บุญบาป หรืออดีตกรรม หรือบารมีเดิมของบุคคลนั้นที่สังสมมาแต่อดีตชาติ ให้มาปรากฏเป็นนิสัยใจคอในปัจจุบันชาติ ภวังคจิตจึงเป็นเสมือนข้อมูลฐาน ให้บุคคลก่อนจิตจะปรุงแต่งความคิดตามอารมณ์ที่มากกระทบใหม่ ตามสันดานที่สังสมมา กรณีที่จิตของบุคคลหนึ่งจะเปลี่ยนแปลงสภาพ

^{๓๐} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑๘๗.

^{๓๑} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๓๒๙.

^{๓๒} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๓/๑๐.

^{๓๓} ดูรายละเอียดปัจจัยต่างๆเพิ่มเติม, อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๑/๕๕๐-๕๕๑.

^{๓๔} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๙-๕๑/๙.

^{๓๕} โดยเปรียบเทียบกับธรรมบทที่ว่า จิตเดิมนี้ประภัสสรแต่ต้องเศร้าหมองไปเพราะกิเลสต่างๆ เข้ามารบกวน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า จิตดั้งเดิมก่อนรวมกับกิเลส หรือ บารมี ที่สะสมใหม่ จะเรียกว่าจิตมูลฐาน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมประภัสสรใน อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๐-๕๑/๙.

อารมณ์แบบตรงกันข้าม เช่น จากโทมัสจิต มาเป็นโสมนัส ก็ต้องอาศัยภวังคจิตที่เรียกว่า อะคันตุภวังค์มาปรับสภาพจริงให้เป็นกลางๆคั่นก่อน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เมื่อกล่าวถึงจิตในทางพระพุทธศาสนาจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ต้องมีเจตสิกพวงด้วยเสมอ^{๓๖} เพราะเป็นสภาวะมาคู่กันโดยตลอด แต่จิตเองก็ต้องอาศัยวัตถุรูปเกิดซึ่งเปรียบเสมือนเป็นถ้ำที่อยู่อาศัยของจิต^{๓๗} แต่ไม่ได้บอกชัดเจนว่า จิตมีอำนาจดึงดูดให้เจตสิกมารวม หรือเจตสิกมีอำนาจดึงดูดให้จิตมารวม เพียงแต่ให้เหตุปัจจัยที่ทำให้เจตสิกเกิดขึ้นได้มีสามประการ คือ อดีตกรรม อารมณ์ และวัตถุ และเจตสิกเป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด เจตสิกเองก็เปรียบเหมือนน้ำมันเชื้อเพลิง ที่สามารถให้พลังขับเคลื่อนเครื่องยนต์แก่จิตแสดงพลังอำนาจของจิตตามที่ต้องการได้

การศึกษาเรื่องของความคิดนั้น จึงต้องเริ่มต้นที่ทำความเข้าใจ จิตมูลฐาน เจตสิก รูป และเข้าใจสภาวะว่า เมื่อจิตมูลฐานเกิดพร้อมเจตสิกหรือสภาวะธรรม ได้เป็นผลผลิตของจิต แล้วผลผลิตของจิตก็จะดับลง และทำให้จิตมูลฐานกลายเป็นจิตเดิมใหม่ (จิตมูลฐานใหม่) ที่สังสมสันดาน ความรู้สำหรับรอบการเกิดต่อไป สืบเนื่องต่อไปตามรอบอายุของวิถีจิตเป็นกระแสจิตโดยความเกิดดับของจิตนี้เป็นไปอย่างรวดเร็ว การเกิดดับของจิตแต่ละดวงนั้น ซึ่งอธิบายภาพรวมของจิต ได้ดังนี้

จิตมูลฐาน = จิตเดิม + ส่วนสะสมสันดาน ความรู้ กิเลส กรรม

จิตแต่ละดวง = ผลผลิตของจิต = จิตที่มีส่วนผสมของเจตสิกแล้ว = {จิตมูลฐาน + เจตสิก}

เพื่อให้เข้าใจจิต หรือผลผลิตของจิตได้ง่ายขึ้น ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างการเปรียบเทียบจากพระสัทธัมมโชติกะ^{๓๘} ได้อ้างอิงไว้ว่า เหมือนกับที่ช่างวาดเขียนกำลังเขียนรูปต่างๆลงบนผืนผ้า จิตมูลฐานเหมือนกับน้ำที่เจือส่วนผสมต่างๆ เจตสิกเหมือนกับสีต่างๆ และอารมณ์เหมือนกับผืนผ้า โดยผลผลิตของจิตคือน้ำที่เจือส่วนผสมต่างๆผสมสีพร้อมทา ช่างวาดสามารถผสมสีหลายสีในน้ำเดียวกันได้^{๓๙} ฉะนั้น เมื่อพิจารณาบริบทในลักษณะต่างๆที่มีอยู่กับจิตมูลฐาน ทำให้ผลผลิตของจิตมีความหลากหลาย สามารถจำแนกหน้าที่ของจิตได้หลายลักษณะตามลักษณะอาการ มีข้อมูลในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของจิต และคัมภีร์อัฐฐาสลีนีอรรถถา โดยพระพุทธโฆสเถระ^{๔๐} ได้กล่าวขยายอธิบายคำว่า จิต ปรากฏมีชื่อเรียกตามลักษณะอาการไว้ สรุปได้ดังนี้

๑) จิตตะ คือ จิตที่มีบริบทลักษณะคิด หรือนึกห่วงอารมณ์

๒) มโน คือ จิตที่มีบริบทลักษณะนุ่มไปหาอารมณ์

^{๓๖} เรียกว่า จิตเกิดขึ้นแล้วพร้อมสภาวะ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒๗๙.

^{๓๗} จิตที่อาศัยรูปเกิดเฉพาะในปัญจโวการภูมิ หรือภูมิมนุษย์โลกที่มีชั้น ๕ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องจิตปรารถนารูปเป็นอารมณ์ ใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒๖๖-๒๖๗, ๒๗๗.

^{๓๘} ดูตัวอย่างเปรียบเทียบอ้างอิงจาก พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรชั้นจุฬารักษิณิกธรรม**, รวบรวมโดย พระศรีคัมภีร์ญาณ (ถวัลย์ ญาณจारी ป.ธ. ๙, อภิธรรมมหาบัณฑิต), กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๗., หน้า ๑๓.

^{๓๙} ผู้วิจัยไม่พบว่า พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ เป็นผู้เขียนเอง หรือคัดลอกจากคัมภีร์อื่น

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๖/๒๘., อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑๘๗, ๑-๖/๓๒๕-๓๓๐.

- ๓) หทัย คือ จิตที่มีบริบทลักษณะที่รวบรวมอารมณ์ไว้ภายใน
 ๔) มานัส คือจิตที่มีบริบทลักษณะพอใจในการรับอารมณ์
 ๕) ปณฺฑระ คือ จิตที่มีบริบทลักษณะผ่องใส
 ๖) มนายนฺตะ คือ จิตที่มีบริบทลักษณะรับรู้ทางใจได้ โดยไม่อาศัยรูป
 ๗) มนินฺทริยํ คือ จิตที่มีบริบทลักษณะเป็นผู้ปกครองในการรับรู้อารมณ์
 ๘) วิญญฺญาณ คือ จิตที่มีบริบทลักษณะรู้แจ้งอารมณ์
 ๙) วิญญฺญาณขันธ์ คือ จิตที่มีบริบทลักษณะรู้แจ้งในอารมณ์พิสดาร ที่มีการปรุงแต่งจากอดีตกรรม อารมณ์ เจตสิกและวัตถุ
 ๑๐) มโนวิญญฺญาณธาตุ คือ จิตที่มีบริบทลักษณะเป็นธาตุรู้แจ้งชื่ออารมณ์

(ข) เจตสิก

เจตสิก เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด เป็นสภาวะธรรมประกอบไว้ในจิต^{๔๑} เป็นสภาวะธรรมที่ประกอบด้วยจิต^{๔๒} มีหน้าที่ในการเกิดร่วมกับจิตมูลฐานโดยการปรุงแต่งจิต เรียกสภาวะปรุงแต่งได้หลายอย่างตามลักษณะ เช่น ระคนกันกับจิต หมายถึงเป็นเหตุเกิดและเกิดพร้อมกันกับจิต หรือสัมปยุตตธรรม^{๔๓} ซึ่งหมายถึง จิตมูลฐานและเจตสิกนั้นเป็นธรรมที่ประกอบอยู่ด้วย เกิดพร้อมกัน เป็นธรรมที่ประกอบกัน เป็นสภาวะธรรมที่เกิดร่วมกัน หรือพ่วงมาด้วยกัน มีลักษณะ ๔ ประการ คือ หนึ่ง เกิดพร้อมกัน สอง ดับพร้อมกัน สาม มีอารมณ์อย่างเดียวกัน สี่ มีที่อาศัยเกิดอันเดียวกัน ให้มีอารมณ์เป็นไปต่างๆ จำแนกได้ ๕๒ สภาวะลักษณะ ได้แก่

กลุ่ม อัญญสมานเจตสิก ๑๓

เป็นเจตสิกที่สามารถประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล หรือเป็นกลุ่มทั่วไปประกอบด้วยกลุ่มย่อย คือ กลุ่มหนึ่ง สัพพจิตตสาธารณเจตสิกพื้นฐาน ๗ (เจตสิกพื้นฐานที่เกิดทั่วไปกับจิตทุกดวง ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ซีวิตินทริยํ มนสิการ) กลุ่มสอง ปกิณณกเจตสิก ๖ (เจตสิกที่กระจายทั่วไป เกิดกับจิตได้ทั้งฝ่ายกุศล และอกุศล แต่ไม่แน่นอนเสมอไปทุกดวง ได้แก่ วิตก วิจารณ์ อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ ฉันทะ)

^{๔๑} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๕๕-๖๘/๑๖๐.

^{๔๒} อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๔๗๕-๔๗๗/๓๐๔.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒/๑๔๔, อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๔๗๓-๔๗๔/๓๐๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๓.

ตารางที่ ๒-๑ แสดงคุณลักษณะของเจตสิกกลุ่มอัญญสมานเจตสิก

เจตสิก	ลักษณะ	สภาวะธรรม
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗		
ผัสส	การกระทบอารมณ์	การประชุมกันของ อารมณ์ วัตถุ วิญญาณ
เวทนา	การเสวยอารมณ์	สุขกาย ทุกข์กาย โสมนัส โทมนัส อุเบกขา
สัญญา	ความจำในอารมณ์	อารมณ์จำได้หมายรู้ปรากฏ
เจตนา	ความชวนชวนที่จะทำให้เป็นไปในอารมณ์	มีนามขันธ์ ๓ เวทนา สัญญา วิญญาณ
เอกัคคตา	การตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน	ความสงบ
ชีวิตินทรีย์	รักษาธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้ตั้งอยู่ตามอายุ	มีนามขันธ์ ๓ เวทนา สัญญา วิญญาณ
มนสิการ	ความใส่ใจในอารมณ์	เกิดสัมปยุตตรวมเฉพาะอารมณ์
ปภินณกเจตสิก ๖		
วิตก	การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์	จิตทรงในอารมณ์
วิจารณ์	การประกอบจิตให้อยู่ในอารมณ์คิดบ่อยๆ	การคลุกเคล้าจิตให้อยู่ในอารมณ์
อธิโมกข	การตัดสินอารมณ์	มีการตัดสิน
วิริยะ	ความเพียรเพื่อให้ได้อารมณ์	ไม่ย่อท้อถอย
ปีติ	ความปลื้มใจในอารมณ์	กายและใจเฟื่องฟู
ฉันท	ความพอใจ ปลงใจในอารมณ์	มีความปรารถนาอารมณ์

กลุ่ม อกุศลเจตสิก ๑๔ (กิเลส ๑๐)

เป็นเจตสิกที่สามารถประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายอกุศลเท่านั้น ประกอบด้วย กลุ่มหนึ่ง สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ๔ (เป็นเจตสิกที่เกิดทั่วไปกับอกุศลจิตทุกดวง ได้แก่ โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ) กลุ่มที่สอง ปภินณกอกุศลเจตสิก ๑๐ (อกุศลเจตสิกที่เกิดเรียรายแก่อกุศลจิต ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มัทธะ วิจิกิฉา)

ตารางที่ ๒-๒ แสดงคุณลักษณะของเจตสิกกลุ่มอกุศลเจตสิก

เจตสิก	ลักษณะ	สภาวะธรรม
โมจตุกเจตสิก ๔		
โมห	ความหลง ไม่รู้ความจริงตามสภาวะ อารมณ์	มีความมืดมน
อหิริก	ความไม่ละอายต่อการกระทำบาป อกุศล	ความไม่เกลียดบาป
อโนตตปป	ความไม่สะดุ้งกลัวต่อการกระทำบาป	ความไม่เกลียดบาป
อุทัจจ	ความฟุ้งซ่านในอารมณ์ต่างๆ	มีความหวั่นไหว
โลติกเจตสิก ๓		
โลภ	ความรัก ความอยากได้ ตัดใจในอารมณ์	มีการไม่บริจาค
ทิฏฐิ	การเห็นผิดจากความเป็นจริงของ สภาวะธรรม	มีความยึดถือความเห็นผิด
มาน	ความถือตน ทนงตน	มีความปรารถนาสูง
โทจตุกเจตสิก ๔		
โทส	ความโกรธ ความไม่ชอบในอารมณ์	มีการประทุษร้าย ทำลาย
อิสสา	ความไม่ยินดี ริษยา ในการได้ลาภยศของ ผู้อื่น	การเบียดหน้าหนีจากสมบัติของ ผู้อื่น
มัจฉริย	ความตระหนี่ ถิ่นเหนียว ไม่ยอมเสียสละ	มีความหดหู่ หวงแหน ไม่เผื่อแผ่
กุกกุจจ	มีความรำคาญใจในสิ่งที่ทำไปแล้วและ ความดีที่ยังไม่ได้ทำ	มีความกินแหนงใจอยู่
ถิทุกเจตสิก ๒		
ถีน	ทำให้สัตว์ทั้งหลายทอดอย	มีความทอดอย
มิทธ	ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมกับตนทอดอย จับ อารมณ์ไม่ติด	มีความทอดอย
วิจิกิจจาเจตสิก ๑		
วิจิกิจจา	ความสงสัย ลังเล ไม่แน่ใจ	การไม่สามารถตัดสินใจได้

ตารางที่ ๒-๓ แสดงคุณลักษณะของเจตสิกกลุ่มโสภณสาธารณเจตสิก

เจตสิก	ลักษณะ	สภาวะธรรม
โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙		
สัทธา	มีความเชื่อถือ เหตุผลตามจริง เลื่อมใส ในกุศลธรรม	มีความไม่ขุ่นมัว
สติ	ความระลึกรู้อารมณ์กุศล ยับยั้งอกุศล ความระลึกรู้ทันอารมณ์	มีการรักษาอารมณ์ จำได้แม่นยำ
hiri	ความละอายต่อการกระทำบาปชั่ว	มีความละอายต่อบาป
โอตตปป	ความสะดุ้งกลัวต่อการกระทำบาป	มีความละอายต่อบาป
อโลภ	ความไม่ยอกได้ ไม่ข้องในอารมณ์ ความไม่ติดในอารมณ์	มีการไม่ยึดมั่น
อโทส	ความไม่โกรธ ไม่หยาบคาย ไม่มี ความ ปองร้าย	มีความรุ่มเย็น
ตัตรมัมหมัตตตา	การกระทำใจเป็นกลาง ยุติธรรม ไม่ ลำเอียง	มีความเป็นกลาง
กายปัสสัทธิ	สภาวะที่จิตสงบจากอกุศล	มีความเยือกเย็น
จิตตปัสสัทธิ	สภาวะที่จิตสงบจากอกุศล	มีความเยือกเย็น
กายลหุตา	สภาวะทำให้เจตสิกชั้นเบาจากอกุศล	มีความไม่หนักของเจตสิกชั้น
จิตตลหุตา	สภาวะทำให้เจตสิกชั้นเบาจากอกุศล	มีความไม่หนักของเจตสิกชั้น
กายมทุตา	ความอ่อนโยนของเจตสิกชั้น ทำให้ เป็นไปง่ายในอารมณ์กุศล	มีความไม่โกรธ ไม่อาฆาต
จิตตมทุตา	ความอ่อนโยนของเจตสิกชั้น ทำให้ เป็นไปง่ายในอารมณ์กุศล	มีความไม่โกรธ ไม่อาฆาต
กายกัมมัณฺญตา	ความควรแก่การงานที่เป็นกุศลของ เจตสิก	ทำให้จิตมีอารมณ์สมควรแก่การงาน
จิตตกัมมัณฺญตา	ความควรแก่การงานที่เป็นกุศลของ เจตสิก	ทำให้จิตมีอารมณ์สมควรแก่การงาน
กายปาคุณฺญตา	ทำให้เจตสิกคล่องแคล่วต่อกุศล	มีความปราศจากโทษ

ตารางที่ ๒-๓ แสดงคุณลักษณะของเจตสิกกลุ่มโสภณสาธารณเจตสิก (ต่อ)

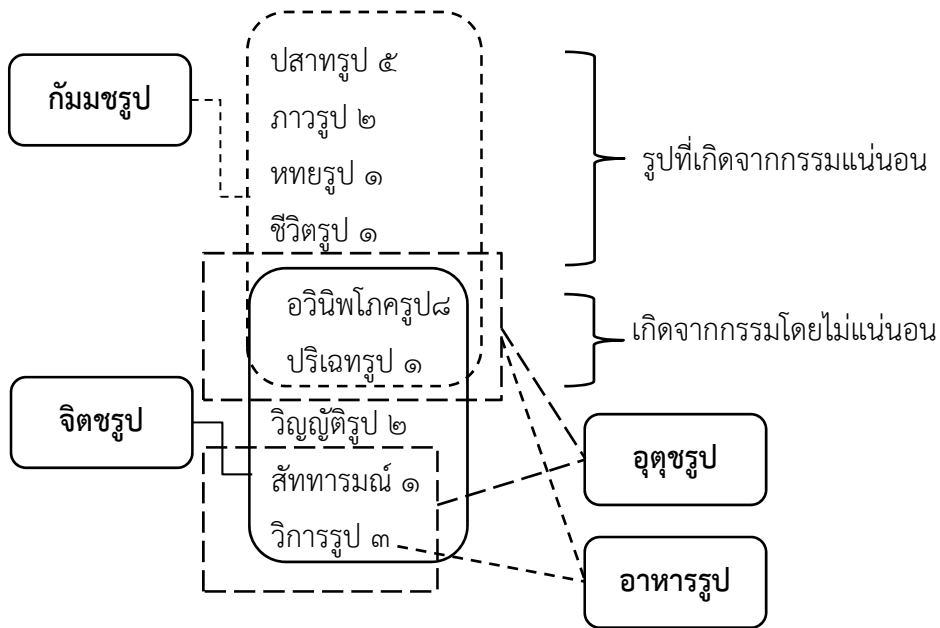
เจตสิก	ลักษณะ	สภาวะธรรม
จิตตปาคุญญตา	ทำให้เจตสิกคล่องแคล่วต่อกุศล	มีความปราศจากโทษ
กายชุกตา	ความมุ่งตรงต่อกุศลของเจตสิก	มีความเชื่อตรงของเจตสิกและจิต
จิตตชุกตา	ความมุ่งตรงต่อกุศลของเจตสิก	มีความเชื่อตรงของเจตสิกและจิต
วิรตี ๓		
สัมมาวาจา	คือการพูดแต่สิ่งที่เป็นกุศล เว้นวจีทุจริต	เจตนาละเว้นวจีทุจริต
สัมมากัมมันต	ประกอบการทำงานชอบ การงานที่ไม่ทุจริต ได้แก่ ข่าสัตว์ ลักทรัพย์ ล้วงประเวณี	เจตนาละเว้นทุจริต
สัมมาอาชีวะ	ความเป็นอยู่ชอบ การเลี้ยงชีพชอบ เว้น กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔	การไม่ทำทุจริต
อัปมัณญา ๒		
กรรณา	มีความสงสารอยากช่วยเหลือสัตว์	มีความไม่เบียดเบียน
มุกิตา	มีความยินดีต่อสัตว์อื่นที่ได้สุข	ปรารถนาให้ผู้อื่นเจริญ
ปัญญินทรีย์ ๑		
ปัญญา	ความรู้ในเหตุผล ความเป็นจริงตามสภาวะธรรม ทำลายความเห็นผิด	มีความไม่หลง

กลุ่ม โสภณเจตสิก ๒๕

เป็นเจตสิกฝ่ายดีงาม ได้แก่ กลุ่มหนึ่ง โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตดีงามทุกดวง) สัทธา สติ หิริ โอตตปปะ อโลกะ อโทสะ ตตรมัชฌัตตตา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัณญตา จิตตกัมมัณญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายชุกตา จิตตชุกตา) กลุ่มสอง วิรตีเจตสิก ๓ (เป็นเจตสิกที่เป็นตัวความงดเว้น ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันต สัมมาอาชีวะ) กลุ่มสาม อัปมัณญาเจตสิก ๒ (ได้แก่ กรรณา มุกิตา) กลุ่มสี่ ปัญญาเจตสิก ๑ (ได้แก่ ปัญญินทรีย์ หรือ อโมหะ)

(ค) รูป

การที่จิตเกิดพร้อมเจตสิกนั้น ลำพังจิตที่เป็นนามธรรมต้องอาศัยรูปเป็นที่อิงอาศัยในการเกิด และจิตใช้อำนาจของนามธรรมผ่านทางรูป ถ้าจะต้องมีความรู้สึกนึกคิดแล้ว ก็ย่อมต้องมีรูปเป็นองค์ประกอบในความคิดนั้นด้วย เมื่อจิตเกิดดับไป ๑๗ ขณะจะเท่ากับอายุรูป 1 ขณะ ฉะนั้นรูปแต่ละรูปจึงมีอายุเท่ากับ ๕๑ อนุขณะจิต โครงสร้างการเกิดรูปจึงมี ๓ ขณะประกอบด้วย^{๔๔} อุปาทะขณะ คือ มีรูปที่เกิดขึ้น ๑ อนุขณะ จิตិขณะ คือ มีรูปที่เกิดขึ้น ๔๙ อนุขณะ และ ภังคะขณะ คือ มีรูปที่ดับไป ๑ อนุขณะ รวมเป็น ๕๑ (๑+๔๙+๑) ดังนั้นอายุรูปจึงยืนยาวกว่าอายุจิต

รูปที่ ๒-๔ แสดงภาพรวมของธรรมที่เป็นเหตุทำให้เกิดรูป

ธรรมที่เป็นเหตุทำให้เกิดรูปมี ๔ อย่างได้แก่^{๔๕} กรรม จิต อุตุ และอาหาร การทำงานของเหตุทั้งสี่นี้เป็นกลไกผลักดันให้เกิดสภาวะรูปลักษณะต่างๆ โดย (๑) กรรม หมายถึงการกระทำที่เกี่ยวข้องกับไตรทวารของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ กาย วาจา ใจ ที่ทำแล้วในอดีตและปัจจุบัน ทำให้เกิด กัมมชรูป ๑๘ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ทหฺยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๑๘ ปริเฉทรูป ๑ ขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายนับตั้งแต่อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป (๒) จิต หมายถึง จิต ๗๕ เว้นทวีปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ และเจตสิก ๕๒ ในปัจจุบันชาติที่ทำให้เกิดจิตตช

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๓/๙-๑๐, พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจาริยะ, **คู่มือ หลักสูตรนาม-รูป วิถีวิถีสังคหะ ในปริเฉทที่ ๔ ชั้นมัธยมอาภิธรรมิกตรี**, รวบรวมโดย พระศรีคัมภีร์ญาณ (ถวัลย์ ญาณจारी ป.ธ. ๙, อภิธรรมมหาบัณฑิต), (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๓๕), หน้า ๗.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๔๒๑/๒๔๙, พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจาริยะ, **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมเบื้องต้น จิต เจตสิก รูป นิพพาน บัญญัติ ฉบับฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๒๐ ปี**, รวบรวมโดย พระศรีคัมภีร์ญาณ, (ถวัลย์ ญาณจारी ป.ธ. ๙, อภิธรรมมหาบัณฑิต), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๕), หน้า ๔๖-๔๘.

รูป ๑๕ ในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกๆอุปาทักขณะจิตของปฐมภวังค์ที่ต่อจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป (๓) อุตุ หมายถึง ความเย็น ความร้อนที่อยู่ภายใน ภายนอกสัตว์ทำให้อุตุชรูป ๑๓ เกิดขึ้น สำหรับภายในให้เกิดขึ้นทุกๆขณะจิตนับตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา (๔) อาหาร หมายถึง โอชา ในอาหารต่างๆ ที่ทำให้อาหารรูป ๑๒ เกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกขณะจิต นับตั้งแต่แผ่ซ่านเข้าไปในร่างกายของสัตว์

ความหมายของลักษณะรูปตามที่ปรากฏในธรรมที่เป็นเหตุทำให้เกิดรูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ภาวะรูป ๒ ได้แก่ อิตถิภาวะหรือความเป็นเพศหญิง ปุริสภาวะหรือความเป็นเพศชาย หทยรูป ๑ ได้แก่ หทัยวัตถุ มีสองประเภทคือ รูปหัวใจมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม กับกัมมชรูปที่เกิดภายใต้รูปหัวใจเป็นที่อาศัยเกิดของมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ ชีวิตรูป ๑ ได้แก่ รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลายไว้ หรือเป็นรูปที่ทำให้สหาชรูปทั้งหลาย เป็นอยู่ได้

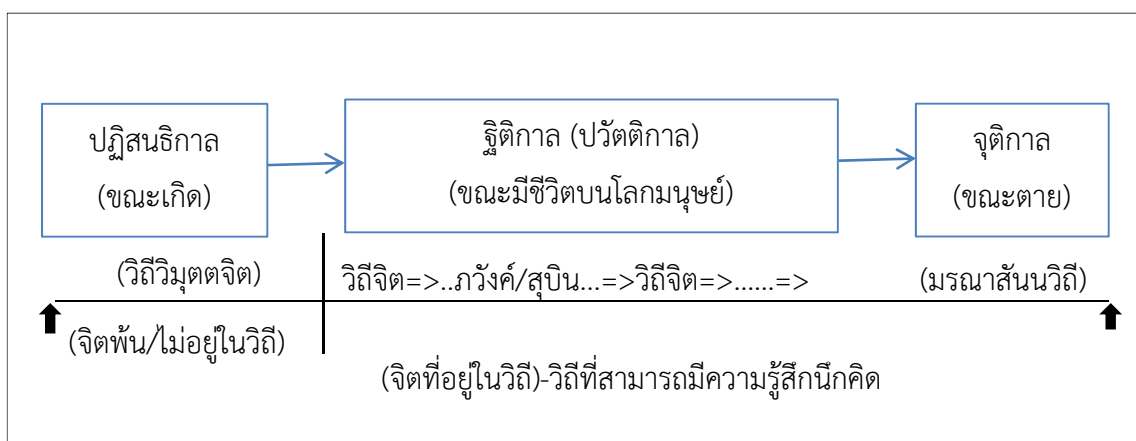
อวินิโพครูป ๘ คือรูปที่แยกกันไม่ได้ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ อาหารรูป

ปริเนทรูป ๑ ได้แก่ อากาสธาตุ
วิญญูติรูป ๒ คือ กายวิญญูติ ได้แก่ การเคลื่อนไหวต่างๆของร่างกาย และ วจวิญญูติ ได้แก่ การเคลื่อนไหวต่างๆของวาจา เกิดขึ้นพร้อมสัททารมณฺ์
สัททารมณฺ์ ๑ ได้แก่ เสียงต่างๆ

วิการรูป ๓ คือ ลหุตตา ได้แก่ ความเบาของนิปผันนรูปหรือรูปที่เกิดจากกรรม มุหุตตา ได้แก่ ความอ่อนของนิปผันนรูป กัมมัญญุตตา ได้แก่ ความควรแก่การงานของนิปผันนรูป

(ง) วิถิจิต

วิถิจิต คือการแสดงถึงความเป็นไปตามลำดับของจิตที่เกิดก่อนและเกิดหลัง เมื่อได้ประสบอารมณ์ใหม่ในวาระหนึ่ง ซึ่งความรู้สึกรู้จักคิด หรือความคิดนี้เองเป็นกระบวนการที่ปรากฏแทรกในระหว่างวิถิจิต จากการศึกษาจิตที่มีสภาวะที่แตกต่างกันถึง ๕๒ ลักษณะ ความหลากหลายนี้เมื่อประกอบเข้ากับจิตทำให้เกิดในลักษณะต่างๆได้หลากหลายวิธี ทำให้จิตมีความหลากหลายสภาวะจากการเกิดดับของจิตอย่างต่อเนื่อง ซึ่งวิถิจิตปกติที่ควรต้องจดจำขณะจิต เพื่อเข้าใจหน้าที่ของจิตขณะต่างๆนั้นในกระบวนการเกิดดับพื้นฐานอยู่ ๑๗ ขณะจิต โดยมีภวังคจิตแทรกอยู่ในกระแสจิตที่มีการเกิดดับๆ ภาพวิถิจิตเป็นองค์ประกอบย่อยของความรู้สึกรู้จักคิด เมื่อประกอบหลายๆวิถิจิต ทำให้เกิดภาพใหญ่คือภาพชีวิตและพฤติกรรมของชีวิตหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจสอดคล้องกับวงจรของชีวิตมนุษย์ จึงจำแนกแสดงลำดับตั้งแต่เกิดจนตาย ไว้ดังนี้

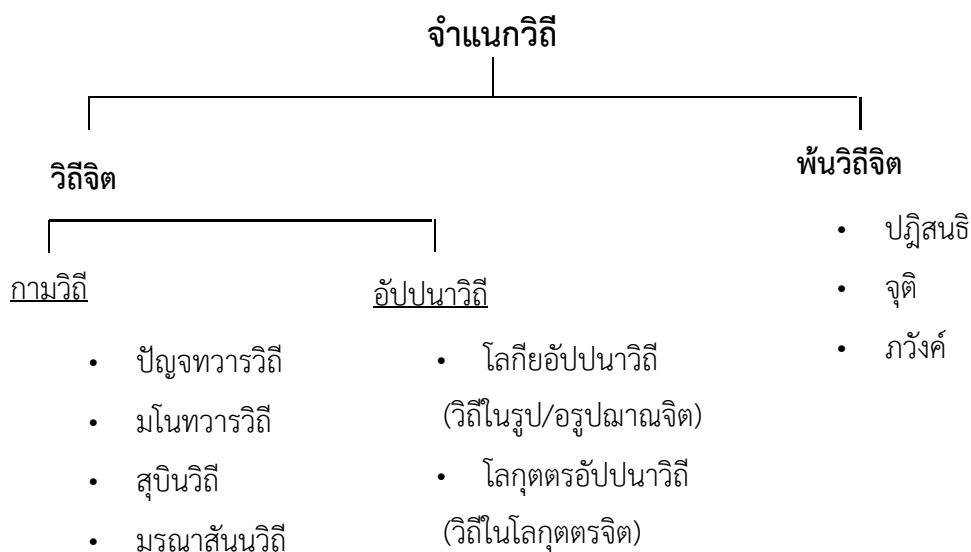
รูปที่ ๒-๕ แสดงภาพรวมของวิถีจิตของชีวิตมนุษย์ตามอายุขัยหนึ่ง

ในช่วงอายุไขขของชีวิตหนึ่ง การเกิดชีวิตนั้นพิจารณาในช่วงขณะปฏิสันธิกาลเสี้ยววินาที ซึ่งเป็นช่วงที่ไขของมารดาผสมกับสเปิร์มของบิดาเป็นช่วงเวลาของการสืบภพใหม่ หลังจากเสี้ยววินาทีนั้น จะเริ่มเป็นช่วงที่เรียกว่า ช่วงฐิติกาลหรือปวัตติกาล ซึ่งเริ่มกระบวนการเกิดรูปในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้น เกิดเป็นกลลรูป คือเป็นหยาดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา ถ้าพิจารณาอย่างง่าย ๆ ก็คือว่าช่วงเวลาแห่งความนึกคิดได้ของมนุษย์ เริ่มจากช่วงตั้งแต่เป็นกลลรูปและดำเนินต่อไปจนตลอดเป็นทารก จากทารกก็ล้มตาดูโลกเป็นการดำรงชีวิตของมนุษย์ปกติ ในช่วงระหว่างตั้งครรภ์นั้น ทารกในครรภ์สามารถรับอารมณ์ผ่านทวารได้เพียง ๓ จาก ๕ ทวารเท่านั้น คือ โสตทวาร ชิวหาทวาร และกายทวาร ส่วนจักขุและฆานทวารรับอารมณ์ได้หลังคลอดแล้ว ฉะนั้น ภายหลังกคลอด ความรู้สึกนึกคิดของคนนั้นจะเริ่มถูกใช้เป็นส่วนที่สร้างกุศล หรืออกุศล หรือเป็นกลางให้เกิดในสันดานจิต ให้ได้ดำเนินไปเป็นส่วนใหญ่ตลอดช่วงของชีวิต

กลละ ➔ อัฟพุทะ ➔ เปลี ➔ ฆนะ ➔ ปัญจสาขา ➔ ผมขนและเล็บ
(น้ำใส) (น้ำล้างเนื้อ) (ชิ้นเนื้อเล็ก) (ก้อนเนื้อ) (๕ ปุ่ม)

รูปที่ ๒-๖ ลำดับการเกิดทารกในครรภ์

อย่างไรก็ตาม ในช่วงแต่ละวิถีจิตนั้น ก็มีภวังค์ซึ่งเป็นจิตที่พ้นวิถีแทรกเป็นช่วงๆด้วยเช่นกัน ภวังค์จิตจะมีหน้าที่รักษาภพ เป็นองค์แห่งภพของจิตปกติที่ยังไม่ออกมารับอารมณ์ หรือเก็บสิ่งสมสันดาน ภวังค์จิตมี ๓ ขณะด้วยกัน คือ หนึ่ง อตติภวังค์ เป็นภวังค์จิตที่สืบต่อมาจากภวังค์ก่อนสอง ภวังค์จลนะ คือ ภวังค์ไหวตัวจากอารมณ์ที่มากกระทบ และสาม ภวังค์คูปัจเฉท คือ ภวังค์ที่ขาดจากอารมณ์เก่า งานวิจัยนี้ จึงต้องมุ่งหาคำตอบของศึกษาความคิดที่แทรกอยู่ในแต่ละช่วงวิถีจิตจนวันสุดท้ายของชีวิตไปจบลงที่มรณาสันนิวถี แม้ขณะตายก็ปรากฏอารมณ์ ให้มีความนึกคิดก่อนตาย เพื่อไปสู่ภพชาติใหม่อีกเช่นกัน วิธีหรือลำดับความเป็นไปที่เกี่ยวข้องกับจิต สรุปลงเป็นโครงสร้างเพื่อความเข้าใจภาพรวมจากวิถีทั้งหมดที่เป็นไปได้ ได้ดังนี้

รูปที่ ๒-๗ แสดงโครงสร้างที่ใช้จำแนกลักษณะวิถีจิตของชีวิตมนุษย์

จากรูปที่ ๒-๕ เมื่อเห็นโครงสร้างของวิถีจิต ทำให้เกิดภาพชัดเจนว่า ในขณะที่มีมนุษย์ดำเนินชีวิตบนโลกนั้น สามารถจำแนกบุคคลได้เป็นสามจำพวก คือ

กลุ่มปฐมชน คือ จำพวกมนุษย์ปกติมีความนึกคิดปกติในชีวิตประจำวัน เป็นผู้ยังบริโภคมกคุณอยู่ การรับอารมณ์นั้น บางอารมณ์มีความชัดเจนบ้าง ไม่ชัดเจนบ้าง วิถีส่วนมากเป็นกามวิถี ส่วนใหญ่เสวยอารมณ์ในช่องทางที่เรียกว่า ปัญจทวารวิถี หรือมโนวิถี เช่น การเห็นรูปภาพผ่านจักษุทวาร หรือทางตา ได้เห็นรูปภาพที่ชอบที่สวยงามก็เกิดความคิด ความรู้สึกที่ดีต่อรูปภาพที่ปรากฏนั้น มีความสุขต่อรูปภาพนั้นๆ หรือการระลึกเรื่องราวในอดีตที่ไม่ชอบ ทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นทุกข์ หรือบางครั้งนอนหลับก็มีการฝัน และเสพหน่วงอารมณ์กับความฝันเหล่านั้น ได้รับสุขหรือทุกข์ในการเสวยอารมณ์นั้นๆ สะสมในจิตสันดานต่อเนื่องไป

กลุ่มฌานลาภีบุคคล คือ จำพวกมนุษย์ผู้ได้คุณพิเศษของฌาน หรืออรูปรูปมาณ วิถีส่วนมากเป็นอัปปนาวิถี เป็นมนุษย์ที่สามารถฝึกให้จิตมีอัปปนาวิถีเกิดขึ้นได้ ขึ้นต่ำปฐมฌาน คำว่าอัปปนาคือแปลว่าทำลายกิเลส หรือ จิตที่แนบแน่นเป็นอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ เกิดได้ทางมโนทวารอย่างเดียว มีเฉพาะในอารมณ์ที่ปรากฏชัดทางใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งมาก และมีวิธีที่ทำให้เกิดความชำนาญได้หลายๆขณะต่อเนื่อง

กลุ่มอริยบุคคล คือ จำพวกมนุษย์ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้ผ่านโลกุตตรวิถีอย่างต่ำพระโสดาบัน มีจิตแนบแน่นแน่วแน่ในพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียวกับท่านั้น ตัดจากโคตรปุถุชนที่หนาแน่นไปด้วยกิเลสแล้ว

๒.๒.๒ ความคิดและวิถีคิด

คนทุกคนส่วนใหญ่เข้าใจความหมายของคำว่าความคิด แต่นิยมให้เข้าตามหลักวิชาการ พุทธศาสนาก็วิชาการทางวิทยาศาสตร์อาจจะแตกต่างกัน ในทางพุทธศาสนา ความคิดปรากฏได้ในบุคคลทุกภพภูมิตั้งแต่ สัตว์เดรัจฉาน ปุถุชน เทวดา พระพรหม จนถึงพระอริยะเจ้าขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ความปรากฏในหลายตอนที่แสดงว่า เหล่าสัตว์หลายภพภูมิมิช่วงความคิดได้ ดังเช่น

- เรื่องราวของโอปปาติกะบางพวก^{๔๖} พระผู้มีพระภาคตรัสตอบภิกษุ ความว่า “นาคที่เป็นโอปปาติกะบางพวกในโลกนี้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราได้เป็นผู้มีปกติกระทำความทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤตีสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ เมื่อทำได้อย่างนี้ หลังจากตายแล้ว พวกเราก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤตีสุจริตด้วยกาย วาจา และใจในบัดนี้เถิด” เป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงว่าโอปปาติกะก็มีความคิดได้ สามารถคิด ตรึกตรองถึงกรรมที่กระทำไว้ในอดีต

- เรื่องราวของนาคไสมัยพุทธกาล^{๔๗} ใจความว่า นาคตัวหนึ่งเกิดอึดอัด ระอา รังเกียจ กำเนิดของตนเอง มีความดำริว่า จะทำอะไรให้ตนเองพ้นจากกำเนิดนาค และได้อัตภาพมนุษย์ ฉับพลัน จึงเกิดความคิดว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้เป็นผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ กล่าววาจาสัตย์ มีศีลมีกัลยาณธรรม ถ้าเราจะพึงบรรพชาในพวกพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรไซ้ด้วยอุบายอย่างนี้ เราก็จะพึงพ้นจากกำเนิดนาค และได้อัตภาพมนุษย์ฉับพลัน” จึงแปลงกายเป็นชายหนุ่มเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายขอบรรพชา เป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงว่าสัตว์เดรัจฉานก็มีความคิดได้ สามารถคิด และกระทำตามความคิดที่ได้พิจารณาไว้ได้

- เรื่องราวในวัสสวลาหสูตร^{๔๘} เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่ภิกษุว่า “ภิกษุ เทพพวกวัสสวลาหมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘ทำอะไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง’ เมื่อนั้น เพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น ฝนจึงมี และเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มีฝนในกาลบางคราว” เป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงว่าเทวดาก็มีความคิดได้ สามารถคิด และมีความยินดียินดีร้ายต่อความคิดนั้นได้

- เรื่องราวของพระทัฬหาลลบุตร^{๔๙} ผู้ได้ชื่อว่า เป็นพระอรหันต์ผู้เลิศทางการจัดเสนาสนะ แก่สงฆ์ (เสนาสนปัญหาปกะและภัตตทุทเทสกะ) แม้เป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังมีความคิดได้ ความว่า “ท่านพระทัฬหาลลบุตรลึกลับเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า เราได้บรรลอรุหัตผลเมื่อ

^{๔๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๗/๓๕๓.

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕.

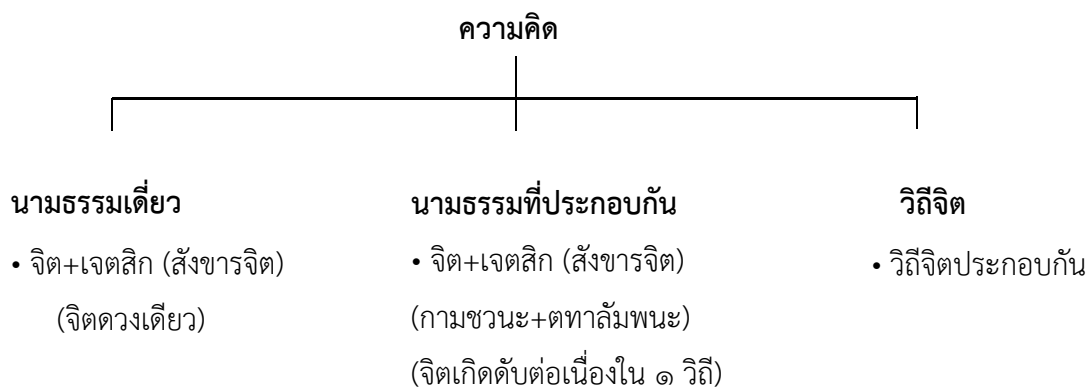
^{๔๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๖๐๖/๓๗๒.

^{๔๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๐/๔๑๒.

อายุ ๗ ขวบ คุณวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระสาวกพึงบรรลุ เราก็ได้บรรลุแล้วทั้งหมด ไม่มีกิจอะไรๆ ที่จะพึงทำยิ่งกว่านี้ หรือกิจที่ทำเสร็จแล้วซึ่งจะทำให้เพิ่มเติมอีกก็ไม่มี เราควรช่วยอะไรสงฆ์ได้บ้าง”

- เรื่องของความคิด ยังสามารถอาศัยใช้เป็นบันได หรือเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการก้าวสู่อองค์ธรรม หรือสมบัติที่สูงขึ้น ดังปรากฏในเรื่องทสสนสมาบัติ^{๕๐} ความว่า “สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี แล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ย่อมพิจารณากายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไปตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ” นี่เป็นตัวอย่างการใช้ความคิดอย่างถูกต้อง เพื่อให้เกิดทสสนสมาบัติ เป็นหลักฐานหนึ่ง que แสดงว่าความคิดเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดองค์ธรรมที่สูงขึ้น แต่ก็ได้ไม่ได้สรุปว่าความคิดจะมีได้ในขณะเข้าสู่สมาบัติได้หรือไม่

เนื่องจากความคิดเป็นนามธรรม ที่เกิดจากการประกอบกันของจิตและสภาวะธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจภาพรวมของความคิด ผู้วิจัยได้จำแนกนามธรรมความคิดตามการประกอบกัน สามารถจำแนกได้ นามธรรมเดี่ยว นามธรรมที่ประกอบกันในวิถึ และนามธรรมที่ต่อเนื่องเป็นสายของวิถึจิต สามารถสรุปนิยามความคิดได้เป็นกลุ่ม ดังนี้

รูปที่ ๒-๘ ภาพรวมจำแนกความคิดในทางพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒.๒.๑ ความคิดเป็นนามธรรมเดี่ยว เป็นนามธรรมตามความหมายของจิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด ความคิด ที่เกิดจากจิตดวงหนึ่งและเจตสิกมาประกอบกัน ความคิดจึงมีสภาพฐานะแห่งนามสังขารที่ถูกปรุงแต่ง ทำให้เกิดลักษณะสภาวะธรรมของจิตนั้นๆ ได้ เช่น โสมนัสสสทคตัง เป็นนามธรรมที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ความคิดจึงหมายถึง จิตที่ประกอบกับเจตสิกทำหน้าที่คิดได้ เช่น เจตนาในพระไตรปิฎก^{๕๑} ให้ความหมายว่า ความตั้งใจ กิริยาที่ตั้งใจ ภาวะ

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๔/๑๐๙.

^{๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๕/๒๘.

ที่จิตใจ อันเกิดแต่ผัสสะแห่งมโนวิญญาณธาตุ (หรือจิต) และ พระพรหมคุณาภรณ์^{๕๒} ได้ขยายความว่า เจตนาคือ “ความจงใจเป็นปัจจัยแห่งการทำ พุทฺ คิต ซึ่งเรียกว่ากรรม เป็นตัวชักนำมาซึ่งภพ” ฉะนั้น จิตเมื่อประกอบกับเจตนาเจตสิกซึ่งมีลักษณะความชวนชวนที่จะเป็นไปตามอารมณ์ จึงเป็นความคิด ในลักษณะนามธรรมเดี่ยว หรือจิตดวงเดียว ที่มีผลให้เกิดวิบากกรรมในการกระทำใดๆ ที่ประกอบด้วย เจตนา แต่เจตสิกที่มาประกอบกับจิตนั้น อาจมีหลายสภาวะอาทิ เวทนา สัญญา มนสิการที่เข้ามา ประกอบกับจิตดวงเดียวก็ได้ นอกจากนี้สมเด็จพระญาณสังวร^{๕๓} ได้ขยายความว่า มโนสัญเจตนา หาร เป็นอาหารของกรรม กรรมที่บุคคลกระทำทุก อย่าง ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่ว่าจะเป็นกุศล กรรมหรือบุญกรรม ไม่ว่าจะเป็นอกุศลกรรมหรือบาปกรรม ย่อมมีเจตนาคือความจงใจ หรือมโน สัญเจตนา เป็นเหตุ เป็นปัจจัยที่นำผลมา ย่อมชี้ให้เห็นว่า ความคิดก็เป็นอาหารของกรรมด้วย

๒.๒.๒.๒ ความคิดเป็นนามธรรมที่ประกอบกันเป็นหนึ่งในวิถีจิต มีสภาพนามสังขาร ที่ปรุงแต่งองค์ธรรมในจิตแต่ละดวง ที่มาเกิดดับต่อเนื่องกันหนึ่งในวิถี ซึ่งในหนึ่งวิถีจะมีอารมณ์ เดียวกัน หรือ ความคิดคือจิตที่ถูกปรุงแต่งแล้วเป็นตัวแทนของการประกอบกันเข้าของจิตและเจตสิก ความคิดจึงเป็นผลิตผลของจิตที่รวมกับเจตสิก หรือเป็นปัจจัยทั้งหมดในการปรุงแต่งเป็นสังขารจิต ความคิดจึงเป็นสังขารที่ถูกปรุงแต่งในหนึ่งวิถีจิต ซึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์^{๕๔} ให้ความหมายของสังขาร ว่า สภาพที่ปรุงแต่งใจให้ดีขึ้น หรือธรรมที่มีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด การพูด และการ กระทำ ชี้ให้เห็นว่า ความคิดเมื่อถูกปรุงแต่งจากเจตนาและอื่นๆ ก็คือ สังขาร หรือความคิดเป็นส่วน หนึ่งของสังขาร หากเป็นในความหมายนี้ เทียบเคียงกับหลักปฏิบัติสมุปปาต ซึ่งเป็นหลักธรรมที่แสดง ถึงเหตุปัจจัย ต้องอาศัยกันและกันในการเกิด-ดับ มีองค์ประกอบทั้งหมด ๑๒ หัวข้อ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ และชรามณะ ชี้ให้เห็น ว่าความคิดทำให้เกิดภพชาติผ่านกลไกที่เรียกว่า สังขาร ในจริยานานัตตญาณนิตเทศสูตร^{๕๕} ได้ กล่าวถึงความคิดว่า ความคิดเพื่อจะดูรูป ดมกลิ่น ฟังเสียง ลิ้มรส สัมผัส และรู้ธรรม เป็นกิริยาอัพยา กฤต^{๕๖} เพื่อใ้มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิปากขึ้นสู่อารมณ์ ดังนั้น ลำพังความคิดตามพระสูตรนี้เป็นเพียง กิริยาอัพยา กฤต ไม่เกิดกุศล หรืออกุศล

ความคิดที่เป็นนามธรรมประกอบในช่วงขณะ (moment) หนึ่งในวิถีจิต หรือมีนัยว่า ความคิดเป็นช่วงวิถีจิต เมื่อพิจารณาตามนิยามวิถีจิต ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความคิดเป็นช่วงสภาวะจิต ที่อยู่ในช่วงกามขณะ^{๕๗} ทำหน้าที่เสพอารมณ์ความคิด และตทาลัมพนะทำหน้าที่หน่วงอารมณ์ ความคิด ซึ่งสอดคล้องกับข้อจำกัดของตทาลัมพนะที่ว่า ตทาลัมพนจิตจะเกิดได้ในวิภูตารมณ์วิถี

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๕๒.

^{๕๓} สมเด็จพระญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), *สัมมาทิฎฐิตามพระเถรานุเถระของ ท่านสารีบุตรเถระ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ขอนพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๑๑

^{๕๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๘/๑๑๔.

^{๕๖} กิริยาอัพยา กฤต หมายถึง ปรมัตถธรรมใดๆ ทั้งหมดที่ไม่ใช่กุศลธรรมและอกุศลธรรม ซึ่งจิตและเจตสิกที่เป็นอัพยา กฤตธรรม ก็ได้แก่ วิบากจิตและวิบากเจตสิก กิริยาจิตและกิริยาเจตสิก

^{๕๗} ชขณะ คือการแล่นไปในอารมณ์ เสพอ่อารมณ์เป็นช่วงที่ทำการม ทั้งกุศล อกุศล หรือกิริยา

สำหรับโนทวารวิถีที่เป็นอารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดเจนมาก หรือเกิดได้ในอติมหันตารมณ์วิถี สำหรับปัญญาวิถีที่มีอารมณ์มีความชัดเจนทางทวารวิถี สิ่งที่เราเรียกว่า ความคิดนั้นจึงทำให้บุคคลผู้กำลังคิดมีสภาพรู้อารมณ์ตนเองที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง อีกเหตุผลประการหนึ่งที่สนับสนุนคือ ในวิถีจิตที่เป็นอุปนาชณะของผู้ได้อารมณ์มานั้น ไม่มีสภาพคิด เพราะเมื่อมีการพิจารณาธรรม ต้องมีการถอยจิตจากอุปนาชณะเพื่อออกมาพิจารณาธรรม จึงทำให้สภาพการคิดในช่วงที่จิตอยู่ในอุปนาชณะไม่น่าจะปรากฏมีความคิดได้ ซ้อยกเว้นอีกประการคือ ในภวังคจิตก็ไม่ปรากฏมีความคิดได้ ความคิดจึงมีเฉพาะช่วงวิถีจิต

๒.๒.๒.๓ ความคิดเป็นนามธรรมที่ประกอบกันของหลายวิถีจิต การจำแนกความคิดกลุ่มนี้ ผู้วิจัยมีแนวทางวินิจฉัยว่า การที่จิตหรือความคิดเกิดดับอยู่บวญวิถีจิตเดียวกันนั้น จิตแต่ละดวงในวิถีเดียวกันจะมีอารมณ์เดียว แต่ในกระบวนการรู้คิด การรู้อารมณ์ การรู้ความหมายของความคิด ที่เรียกว่าการรู้บัญญัติของเนื้อความเหล่านั้น จะพบว่ามีอารมณ์หลากหลาย มาประกอบเป็นเรื่องราวเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความคิดนั้นเป็นการรู้อารมณ์จากหลายวิถีจิตประกอบกัน การคิดหรือวิถีความคิดนั้นจึงเป็นการเกิดขึ้นของวิถีจิต เกิดดับหลายๆ วิถีต่อเนื่องกันไป

๒.๒.๓ ความปรารถนา

ความปรารถนาทั่วไป^{๕๘} หมายถึง ความต้องการ ความอยากได้ ความมุ่งหมาย ความประสงค์ เป็นคำกลางๆที่ไม่ได้มีความจำเพาะ แต่เมื่อนำมาเป็นคำถามเชิงปรัชญาว่า ความปรารถนาของมนุษย์คืออะไร ทำไมมนุษย์ต้องปรารถนา และทำไมจึงปรารถนาที่แตกต่างกัน ก็เป็นคำถามที่ต้องมีการหาคำตอบกันในศาสตร์ตั้งแต่ปรัชญา จิตวิทยา วิทยาศาสตร์รวมทั้งพุทธศาสนาด้วย เช่น มาสโลว์ได้ชี้ว่าความปรารถนาของมนุษย์ในเชิงจิตวิทยามี ๕ ชั้น ในทางพุทธศาสนาเถรวาทพบว่า มีการกล่าวถึงความปรารถนาในหลายแง่มุม เช่น ความปรารถนาในกามคุณ ๕ คือรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส หรือ ความปรารถนาในสุข ไม่ปรารถนาในทุกข์ หรือ ความปรารถนาเจริญรุ่งเรือง ไม่ปรารถนาความเสื่อม ความปรารถนาในพระนิพพาน ซึ่งความปรารถนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของพระพุทธศาสนาเถรวาทคือความปรารถนาในการบำเพ็ญบารมีเพื่อสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า คัมภีร์อรรถกถาอัฐสาลินี^{๕๙} ได้ขยายความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมปรารถนาอารมณ์ทั้งหลายโดยธรรมชาติ และเรียกอำนาจแห่งการตั้งความปรารถนาว่าเป็นอธิธาน ซึ่งเป็นธรรมชาติที่นำไปสู่ภพ เพราะสัตว์ทั้งหลายย่อมถูกธรรมชาตินี้นำไปสู่ที่ๆตนปรารถนา

ลักษณะความปรารถนาที่ปรากฏในพิมพ์สารสมาคกเถา^{๖๐} กล่าวถึงความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสารในวัยเด็ก ๕ ประการ คือ หนึ่ง ได้เสวยราชสมบัติ สอง ขอให้พระพุทธเจ้าทรงเสด็จมาแคว้นมคธของพระองค์ สาม ขอให้ได้นั่งใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้า สี่ ขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมแก่พระองค์ ห้า ขอให้พระองค์รู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้สำเร็จความ

^{๕๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/index.php>, [๑๑ มกราคม ๒๕๕๘].

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑๐๖๓/๖๙๖-๖๙๙.

^{๖๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๗/๖๘.

ปรารถนาแล้ว แสดงให้เห็นว่า ความปรารถนานั้นเป็นสิ่งที่ยังไม่เกิด ความปรารถนานั้นเป็นสิ่งที่บุคคลตั้งตารออนาคตด้วยความหมกมุ่น อารมณ์ชัดเจนแต่อดีตที่ผ่านมา มีความอยากครอบงำ

ตัวอย่างความปรารถนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือความปรารถนาโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ ดังเช่นสมัยพระโพธิสัตว์เสวยชาติเกิดเป็นพระเจ้าเนมิราช^{๖๑} ในกาลนั้นได้สร้างโรทานจตุรมุข ๔ แห่ง แล้วได้บำเพ็ญมหาทานที่ศาลานั้นให้แก่ หมูเนื้อ นก และคน ด้วยเครื่องนุ่มห่ม ที่นอน ข้าว น้ำ และโภชนะ ไม่ขาดสาย ให้ทานเหล่านั้นด้วยความยินดีทั้งกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายได้อิ่มหนำด้วยทาน แล้วปรารถนาพระโพธิญาณ แสดงให้เห็นว่า ความปรารถนา สิ่งที่ต้องการนั้นเป็นสิ่งที่ยังไม่เกิด แต่ด้วยเล็งเห็นผลว่าสิ่งที่กระทำในปัจจุบันนั้นจะทำให้บังเกิดผลตามความปรารถนาในอนาคต

เมื่อเทียบคุณลักษณะของความปรารถนากับโลภะ^{๖๒} ในอกุศลมูล ๓ นั้นได้อธิบายไว้ว่า โลภะเป็นธรรมชาติเป็นที่ตั้งของความปรารถนา คำอธิบายความปรารถนาจึงเทียบเคียงได้กับโลภะ เช่น ความกำหนด ความยินดี ความเพติดเพลิน ความอยาก ความหมกมุ่น ความใคร่ ความข้องอยู่ ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ธรรมชาติที่อยากได้ อยากรู้ก็ตาม เมื่อพิจารณาลักษณะฉันทะ เจตสิกอีกตัวหนึ่งประกอบ อาจเกิดข้อสับสนได้ง่ายว่า ความปรารถนาอาจจะหมายถึงฉันทะก็ได้ แต่เมื่อพิจารณาความหมายของโลภะกับฉันทะแล้ว จะพบความแตกต่าง เนื่องจากฉันทะเป็นสภาพที่ปรารถนาอารมณ์แต่ไม่ยึดอารมณ์ แต่โลภะเป็นสภาพที่มีความต้องการและติดใจในอารมณ์กามคุณ แม้บางครั้งจะเหมือนว่ามีความหมายใกล้เคียงกันก็ตาม

พระสัทธัมมโชติกะ^{๖๓} ได้ให้ความหมายอีกแบบหนึ่งว่าการตั้งความปรารถนา คือ การอธิษฐานจิต สำหรับพระอรหันต์บุคคลเบื้องต้น ๓ ประเภทนั้นเป็นกามจิตประเภทมหากุศลญาณสัมปยุต และการอธิษฐานสำหรับพระอรหันต์เป็นมหากิริยาญาณสัมปยุต ผู้วิจัยเห็นว่า การอธิษฐานนั้นก็คือ วิถีจิตในมโนทวารวิถี นั่นเอง แต่วิถีจิตในมโนทวารวิถีมี ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ ประเภทแรก อารมณ์ที่ปรากฏชัดทางใจโดยตรงเฉพาะ เป็นอารมณ์ที่มีความพิเศษที่มาจากอำนาจความจำ อำนาจฤทธิ์ อำนาจความนึกคิด อำนาจกรรม หรืออำนาจพิเศษอื่น เป็นต้น และประเภทที่สอง อารมณ์ที่รับต่อมาจากปัญจทวารวิถี ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า การปรารถนาของมนุษย์ส่วนมากเป็นประเภทนี้ หลังเกิดการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ หรือปัญจทวารวิถีเป็นตัวกระตุ้นก่อน แล้วตามมาด้วยการอธิษฐาน

ผู้วิจัยให้ความสนใจกับมโนทวารวิถีประเภทที่รับอารมณ์จากอายตนะมีสองลักษณะ คือ ลักษณะแรก มีอดีตอารมณ์อยู่ในวิถี หรือมีการหน่วงอารมณ์ความคิดโดยมีมหากุศลจิตอยู่ในวิถีด้วย

^{๖๑} ชู.จรียา. (ไทย) ๓๓/๔๐/๗๓๒.

^{๖๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๙/๕๖๗.

^{๖๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, คู่มือ หลักสูตรนาม-รูปวิถีวิถีสังคหะ ในปริเฉทที่ ๔ ชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกตรี, หน้า ๕๖.

และ ลักษณะที่สอง เป็นวิถีจิตที่รู้เฉพาะเนื้อความ หรือชื่อบัญญัติของอารมณ์ ไม่มีตทาลัมภจิตอยู่ในวิถีจิต ทำให้เกิดการรู้อารมณ์เป็นบัญญัติเท่านั้น ไม่มีการหน่วงอารมณ์ความคิดโดยมีตทาลัมภจิตแสดงให้เห็นว่า ในวิถีจิตที่มีความปรารถนานั้นจะมีตทาลัมภจิตทำหน้าที่หน่วงอารมณ์ จึงทำให้ความคิดความปรารถนาเหล่านั้นมีความชัดเจนในอารมณ์

อธิบายคำย่อ “น” , “ท” หมายถึง ภาวังคจิต

“มโน” หมายถึง มโนทวารารวชนจิต

“ช” หมายถึง ชวนจิต (เสวยอารมณ์)

รูปที่ ๒-๙ รูปแสดงวิถีจิตแบบอธิษฐานวิถี

ความปรารถนา จึงเป็นชุดของวิถีจิตที่เกิดดับของมโนทวาราวีถีในช่วงระยะเวลาหนึ่งที่เกิดดับหลายรอบ และการอธิษฐานก็เป็นลักษณะจำเพาะหนึ่งของความปรารถนา ที่แตกต่างกันในบางสถานการณ์ในพฤติกรรมของจิตในวิถี โดยความปรารถนาก็เป็นลักษณะจำเพาะหนึ่งของวิถีความคิด

๒.๒.๔ จิตและผลิตผลของจิตของโลกียบุคคล

การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร จิตวิญญาณมีการพัฒนาและเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างไม่สิ้นสุด สัตว์ทุกรูปนามต้องเวียนว่ายตายเกิดท่องเที่ยววนเวียนในภพทั้งหลายตลอดไป ทางพระพุทธศาสนา จำแนกภพภูมิในวัฏสงสารเป็น ๓๑ ภพภูมิ^{๖๔} ได้แก่ ประเภทแรก เภฏภูมิสงสารเป็นภพภูมิเบื้องต้นมี สัตว์นรก เปรต อสุรกายในภูมินี้ ประเภทที่สอง มัชฌิมสงสาร เป็นภพภูมิชั้นกลางประกอบด้วยโลกียสุขมี มนุษย์ เทวดาในภูมินี้ ประเภทสาม อุปริมสงสาร เป็นภพภูมิชั้นสูงประกอบด้วยความสุขอันประณีต ซึ่งทั้งสามภพภูมินั้น หากพิจารณาตามธรรมชาติจิตให้ครอบคลุมประชากรที่มีการศึกษาในงานวิจัยนี้แล้ว ผู้วิจัยได้ดึงมาจากภพภูมิของมนุษย์จากมัชฌิมสงสารเป็นหลัก โดยจำลองแนวทางการศึกษาความคิดมนุษย์ใน ๓ จำพวกหลักๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในชีวิตประจำวันของมนุษย์โดยทั่วไป คือ บุคคลหรือโลกียชนผู้ยังมีกิเลสนอนเนื่องในจิตใจ พวกนี้เป็นกลุ่มใหญ่ของสังคม พระโพธิสัตว์ผู้มีความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ พวกนี้เป็นกลุ่มน้อยของสังคมแต่เป็นผู้ที่มีพลังมากที่จะรังสรรค์สังคมให้เป็นสุข และพระอรหันต์ผู้ดับกิเลสแล้ว พวกนี้เป็นกลุ่มที่มีน้อยมากในสังคมหรืออาจไม่มีเลยในยุคสมัยนี้ เพื่อมาวิเคราะห์พื้นฐานวิถีจิตและความคิด

^{๖๔} พระราชวิสุทธิโสภณ ได้จัดกลุ่ม ๓๑ ภพภูมิเพิ่มเติมออกเป็น ๓ ประเภทกลุ่มวัฏสงสาร ดุราลัยละเอียดใน, พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรมการศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

การพัฒนาจิตของโลเกียชนสำหรับภพภูมิมนุษย์ มีหลักคำสอนหลักสำคัญ ให้ละชั่ว ทำดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงตัวเองได้ จากคนชั่วมาเป็นคนดีและพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์เพื่อเข้าสู่การหลุดพ้นในที่สุด จึงมีลำดับการพัฒนาจิตของมนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่งที่จะกระทำได้เป็นขั้นตอนสอดคล้องกับคำสอนหลัก ดังต่อไปนี้

อกุศล ➡ กุศล ➡ รูปฌาน ➡ อรูปฌาน

รูปที่ ๒-๑๐ รูปแสดงลำดับการพัฒนาจิตใจมนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา

หลักการนี้ กล่าวถึงการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ที่ถือว่า ภพภูมิมนุษย์เป็นภพที่มีกายสังขาร เพื่อนำไปเกิดใหม่ได้ทุกภพภูมิ หากขณะมีชีวิตประกอบอกุศลกรรมไว้มากนั้น จะนำพาให้ไปเกิดใหม่ในภพที่ต่ำลง (เหมถิมสงสาร) แต่หากขณะมีชีวิตอยู่ด้วยการประกอบกุศลกรรมโดยมากนั้น จะนำพาให้ไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้นมีความสุขมากขึ้น (มัชฌิมสงสาร) ยิ่งกว่านั้นขณะมีชีวิตได้พยายามทำจิตบริสุทธิ์จนเกิดความชำนาญมากขึ้น ได้รูปฌาน หรืออรูปฌานก็จะนำพาให้ไปเกิดในภพภูมิที่มีความสุขประณีตมากยิ่งขึ้น (อุปริมสงสาร) โดยวิถีจิตหรือวิถีความนึกคิดจะอยู่ในสภาพที่รูปอารมณ์ชัด (อติมหันตารมณ์วิถี หรือวิภูตารมณ์วิถี) ซึ่งส่วนสำคัญทำให้ความคิดนั้นเป็นความคิดดี หรือไม่ดี จึงอยู่ที่จิตมูลฐานที่ไปประกอบร่วมกับเจตสิก ซึ่งมีวิธีการในการประกอบร่วมกันของจิตในสภาวะธรรมต่างๆ นั้น ที่ควรต้องทราบเพื่อประกอบการพิจารณาวิจัยในบทต่อไป ได้แก่

- สัมปยุตตธรรม คือ ประกอบกันอย่างกลมกลืน เกิดมีพร้อมกัน^{๖๕}
- วิปยุตติ คือ ไม่ประกอบกัน
- สสังขาริก^{๖๖} เกิดขึ้นด้วยการชักนำ มีการชักนำให้แก่จิตที่คิดดีหรือชั่ว โดยถูกกระตุ้น หรือชักจูงจากภายนอก มิใช่เริ่มขึ้นเอง จึงมีกำลังอ่อน เกิดด้วยหมู่ปัจจัยมีอารมณ์ปัจจัยเป็นต้นที่มีสภาพกระตุ้นเตือนทั้งกุศลและอกุศล
- อสังขาริก เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักนำ เริ่มขึ้นเอง จึงมีกำลังเข้มแข็ง หรือเกิดขึ้นในสภาพไม่มีการกระตุ้นเตือน
- สหระคต^{๖๗} คือ ไปด้วยกัน กำกับด้วยกัน เกิดพร้อมกัน เจือปนกัน^{๖๘}
- ระคนกับจิต คือ สภาวะธรรมที่เปลี่ยนไปตามจิต มีจิตเป็นเหตุเกิด เกิดพร้อมกับจิต^{๖๙}

การทำหน้าที่ของจิตมูลฐาน ภายใต้กระบวนการที่จิตขึ้นมาสู่วิถี เมื่อพิจารณาอารมณ์ตามหน้าที่ของจิตที่เกิดขึ้นมาทำหน้าที่ ได้แก่ การทำหน้าที่เป็นกิริยาจิตหรือทำหน้าที่แสดงอาการขึ้นมา

^{๖๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑๙๙.

^{๖๖} พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต, *อภิธรรมมัตตสังคหะและปรมัตถที่ปณี*, แปลและอธิบาย โดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.), หน้า ๑๗๕-๑๗๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. หน้า ๔๐๔.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๙.

^{๖๘} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑๙๗.

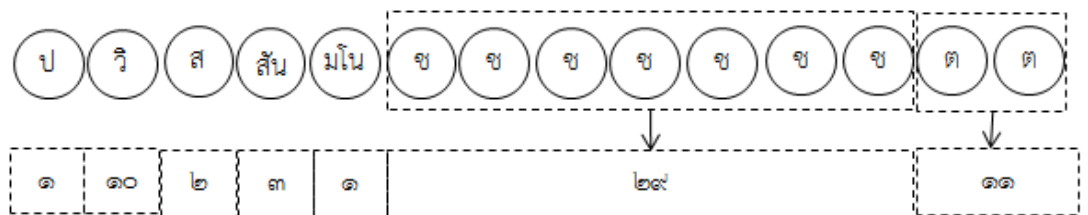
^{๖๙} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๕๕-๖๘/๑๖๑.

รับอารมณ์ การทำหน้าที่เป็นวิปากจิต หรือทำหน้าที่เป็นผลที่เกิดขึ้น และทำหน้าที่เป็นกุศลหรืออกุศล ซึ่งการสืบต่อของกุศลและอกุศลจะไม่ประกอบซึ่งกันและกัน ไม่ปนกัน^{๗๐} ทำให้ในวิถีจิตเดียวกันมี อารมณ์แบบเดียวกันได้ สามารถพิจารณาลำดับในกระบวนการความเป็นไปของวิถีจิตที่เกิดต่อกันจาก ดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๑๗ ได้ดังนี้

ดวงที่ ๑-๓ ภาวังค์ (วิปาก)	} พันวิถิ
ดวงที่ ๔ ปัญจทวาราวชชนะ หรือประตุรับอารมณ์ทั้ง ๕	} กิริยา
ดวงที่ ๕ ปัญจวิญญาณ (วิญญาณทั้ง ๕)	} วิปาก
ดวงที่ ๖ สัมปฏิจฉนะ (รับอารมณ์ทั้ง ๕)	
ดวงที่ ๗ สันตிரณะ (พิจารณาอารมณ์)	} กิริยา
ดวงที่ ๘ โวภูฐัพพะนะ (ตัดสินอารมณ์)	} กุศล/อกุศล
ดวงที่ ๙-๑๕ ชวนะ (เสพอารมณ์กุศล อกุศล หรือกิริยา)	} วิปาก
ดวงที่ ๑๖-๑๗ ตทาลัมพะนะ (ยึดหน่วงอารมณ์จากชวนะ)	

รูปที่ ๒-๑๑ รูปแสดงการทำหน้าที่ของจิตแต่ละประเภทในขณะที่ยังไม่รับวิถิ

ในวิถีจิตการทำหน้าที่ตามลำดับของจิต ๑๗ ขณะจิต ขณะที่เป็นภาวังคจิตยังไม่ได้ขึ้นสู่วิถิ จึงเรียกว่าพันวิถิ จากรูปข้างต้นแสดงหน้าที่และการเรียกชื่อจิตตามหน้าที่ ซึ่งการทำหน้าที่ของจิตในวิถีจิตนั้น มีหน้าที่สำคัญสองประการคือ หน้าที่แรก จิตที่ทำหน้าที่เป็นกิริยา หรือเรียกว่า กิริยาจิต คือ เป็นจิตที่เพียงแสดงอาการตามหน้าที่นั้นๆ และหน้าที่ที่สอง จิตที่ทำหน้าที่เป็นวิปาก หรือเรียกว่า วิปากจิต คือจิตที่ทำหน้าที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากจิตที่ดับไปก่อนหน้า ซึ่งวิปากจิตเหล่านี้เป็นผลที่สืบต่อของกุศลจิตและอกุศลจิต เช่น เมื่อประสบกับอารมณ์ที่ดีมากย่อมเป็นกุศลวิปากซึ่งส่งผลให้สันตริณจิต และตทาลัมพนจิต ได้เกิดขึ้นพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาเสมอ โดยจิตที่เกิดในลำดับวิถีจิตมีความสำคัญ ในการทำหน้าที่ มีชื่อเรียกตามความเป็นได้ที่จะเกิดลักษณะจิตแบบต่างๆ ดังนี้^{๗๑}

รูปที่ ๒-๑๒ รูปพร้อมคำอธิบายแสดงจำนวนจิตที่เกิดได้ในลำดับวิถีจิตขณะที่ยังไม่รับวิถิ

^{๗๐} อภิป.ปญจ.อ. (ไทย) ๖๘๕-๖๙๐/๓๗๕.

^{๗๑} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิป.สง.อ. (ไทย) ๔๙๘/๕๕๑-๕๕๒, พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **คู่มือหลักสูตรนาม-รูปวิถิวิถิสังคหะ** ในปริเฉทที่ ๔ ชั้นมัธยมอาภิธรรมิกตรี, หน้า ๑๖.

ความหมายของคำย่อตามที่แสดงในรูป

ป: ปัญจทวาราวัชชนจิต มีจิตเกิดได้ ๑ ดวง

วิ: ทวิปัญจวิญญาณณจิต คือ กุศล/อกุศลของวิญญาณจิตทั้ง ๕ आयตนะ มีจิตเกิดได้ ๑๐

ดวง

ส: สัมปฏิจฉันนจิต คือ กุศล/อกุศลของจิตที่รับอารมณ์ มีจิตเกิดได้ ๒ ดวง

สัน: สันตริณจิต คือ อกุศลวิปากจิต อุเบกขาอกุศลวิปากจิตและโสมนัสวิปากจิต มีจิตเกิดได้

๓ ดวง

มโน: มโนทวาราวัชชนจิต มีจิตเกิดได้ ๑ ดวง

ช: กามชวนจิต คือ อกุศล ๑๒ ดวง มหากุศล ๘ ดวง รูปาวจรกุศลจิต ๕ และอรูปาวจรกุศลจิต ๔ มีจิตเกิดได้ ๒๙ ดวง

ต: ตทาสัมพนจิต อกุศลวิปากจิต อุเบกขาอกุศลวิปากจิต โสมนัสวิปากจิต และ มหาวิปากจิต ๘ ดวง มีจิตเกิดได้ ๓ ดวง มีจิตเกิดได้ ๑๑ ดวง

การทำหน้าที่ของจิตนี้ จึงก่อให้เกิดจิตลักษณะต่างๆตามลำดับในวิถิจิต ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในกระบวนการคิดของมนุษย์ในหลากหลาย มีจิตที่ควรศึกษาเป็นพื้นฐานที่จะมีได้ในปัญจโวการภูมิ หรือภพภูมิของมนุษย์ ได้แก่ จิตแบบอกุศล จิตแบบกุศล จิตในภาวะของรูปฌาน และจิตในภาวะของอรุณฌาน ดังต่อไปนี้

๒.๒.๔.๑ จิตและผลผลิตของจิตแบบอกุศล

จิตและเจตสิกที่มาประกอบกันเพื่อเป็นจิตมูลฐาน ฝ่ายอกุศลจิต เป็นจิตฝ่ายบาปที่ให้ผลไปในทางที่ทุกข์ เกิดได้ ๒ แบบ คือ แบบที่หนึ่ง จิตที่เกิดจาก โลภะ โทสะ และโมหะเป็นมูลฐาน กับแบบที่สอง จิตที่เกิดไม่ประกอบด้วยเหตุ ที่เรียกว่า อเหตุกจิต เป็นชนิดวิปากจิต โดยที่สามารถเกิดกับปุถุชนคนทั่วไปได้ จำแนกได้ออกุศลมูลจิต ๓ ประเภท (๑๒ ดวง) และ อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง ได้แก่

ฝ่ายกิริยาจิต

- โลกมูลจิต เกิดจากโลภะเป็นสาเหตุ มาปรุงแต่งให้ยินดี พอใจยึดติดในรูป รส กลิ่นเสียสัมผัส สามารถมีอารมณ์ที่ประกอบร่วมกับจิต คือ ความยินดี (โสมนัส) อุเบกขา ความเห็นผิด (ทิฐฐิตตสัมปยุต) บางครั้งเกิดขึ้นตามลำพัง (อสังขาริก) หรือกระตุ้นเตือนชกจูงจึงเกิดขึ้น (สสังขาริก) หรือไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด (ทิฐฐิตตวิปยุต) การประกอบรวมเหล่านี้ ทำให้เกิดลักษณะผลผลิตของจิตได้ ๘ ลักษณะหรือ ๘ ดวง

- โทสะมูลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการรับอารมณ์ความไม่ม่ายินดี หรือ ไม่พอใจเป็นสาเหตุ ทำให้มีความโกรธ เกลียด กลัว กลุ้มใจ เสียใจ อิจฉา หรือรำคาญใจ สามารถมีอารมณ์ที่เกิดพร้อมกันร่วมกับจิต คือ ความไม่พอใจ (โทมนัส) บางครั้งเกิดขึ้นตามลำพัง (อสังขาริก) หรือกระตุ้นเตือนชกจูงจึงเกิดขึ้น (สสังขาริก) การประกอบรวมเหล่านี้ ทำให้เกิดลักษณะผลผลิตของจิตได้ ๒ ลักษณะหรือ ๒ ดวง ลักษณะจิตมีสภาพหยาบกระด้าง มีการประทุษร้ายต่ออารมณ์

- โมหมูลจิต เป็นจิตมีสภาพหลงไหลไปจากความเป็นจริง หรือไม่สามารถรู้สภาพความเป็นจริงอย่างถูกต้อง เพราะอำนาจอวิชชา สามารถมีอารมณ์ที่เกิดพร้อมกัน ๒ ลักษณะ หรือ ๒ ดวง ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นพร้อมอุเบกขาและความสงสัย กับ จิตที่เกิดขึ้นพร้อมอุเบกขาและความฟุ้งซ่าน

ฝ่ายวิปากจิต

- อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง เป็นจิตที่มีสภาพพื้นฐานเป็นทุกข์ หรืออุเบกขาก็ได้ ได้แก่ วิญญาณจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยปัญจทวาร ๕ (จักขุ/โสต/ฆาน/ชีวหา/กายวัตถุ) จิตไปรู้หรือรับอารมณ์ของสิ่งที่ไม่ดี และจิตที่ได้ไต่สวนปัจจัยารมณที่ไม่ดีที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

๒.๒.๔.๒ จิตและผลผลิตของจิตแบบกุศล

จิตและเจตสิกที่มาประกอบกันเพื่อเป็นจิตมูลฐาน ฝ่ายกุศลจิตของปุถุชนที่ยังมิได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นจิตฝ่ายกุศลที่มีความสวยงาม ไม่มีโทษ ให้ผลไปในทางสุข เป็นกุศลจิตในกามภูมิ มีสองประเภทที่ควรต้องรู้จัก คือ ประเภทแรกเรียกว่า มหากุศลจิต ๘ ดวง และประเภทที่สองเรียกว่า มหาวิปากจิต ๘ ดวง ซึ่งเป็นผลของมหากุศลจิต โดยจิตสองประเภทนี้ลักษณะอารมณ์จะเป็นความยินดี หรืออุเบกขา ส่วนพระอรหันต์ที่หลุดพ้นกิเลสแล้ว จะไม่เกิดกุศลหรืออกุศลในจิต จิตจะเป็นมหาปริยาจิตแทน สำหรับมหากุศลจิตนี้จะเกิดได้ในช่วงกามชวณะ และมหากุศลวิปากจิต จะเกิดได้ในขณะตทาลัมพนจิต

๒.๒.๔.๓ จิตและผลผลิตของจิตแบบโลกียอัปนาจิต

จิตและเจตสิกที่มาประกอบกันเพื่อเป็นจิตมูลฐาน ในลักษณะจิตที่เข้าถึงรูปฌานหรือรูปฌานนั้น เป็นจิตที่พิเศษที่ผ่านการฝึกฝนการทำสมาธิจนเกิดอัปนาจิต หมายถึง จิตที่แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียวโดยเฉพาะ และเรียกลำดับจิตที่เกิดเป็นวิถีสว่า อัปนาวิถีส เรียกวชวจิตว่า อัปนาชวณะ ซึ่งอัปนาวิถีสนั้นสามารถเกิดได้ทางมโนทวารวิถีสเท่านั้น อารมณ์ที่เกิดขึ้นจึงมีสภาพเดียวคือ วิภูตารมณวิถีสอย่างเดียวนั้น เพราะขณะเกิดอัปนาชวณะจะต้องเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ถ้าไม่แจ่มแจ้งจะเกิดอัปนาชวณะไม่ได้เลย ผู้ที่ยังไม่พ้นการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อเกิดมีอัปนาจิตแล้ว วิถีสจิตที่ได้จะเรียกว่า โลกียอัปนาวิถีส อัปนาวิถีสของผู้ได้ปฐมฌานจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนเป็นครั้งแรก มีชื่อเรียกว่า อาทิกัมมิฌาน สำหรับบุคคลผู้รู้เร็วแตกต่างจากผู้รู้ช้า คือไม่ต้องมีบริการม ลำดับการเกิดนั้นจะต้องมีการตัดโคตรกามไปเป็นโคตรพรหม และเกิดฌานจิตเพียงขณะเดียว แต่เมื่อมีวิถีส^{๗๒} หรือชานาญแล้ว สามารถเกิดฌานจิตได้หลายขณะ ในช่วงชวณะกามชวณะนั้น แม้ว่าจะยังไม่ได้ฌานจิตก็จัดว่าเป็นกุศลจิต หรือเรียกว่า กามาวจรจิต ซึ่งมีผลให้การที่บุคคลทั้งหลายพยายามฝึกกรรมฐานมีการบริการมุนั้นให้ผลในทางกุศลชาติ

ฌานจิตที่เกิดขึ้นได้นี้จึงมีความพิเศษไม่ใช่กามาวจรจิต เรียกว่า มหัคคตจิต แต่มหัคคตจิตที่ยังเป็นจิตของปุถุชนที่ยังมิได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นจิตฝ่ายกุศลที่มีความสวยงาม ไม่มีโทษ ให้ผลไปในทางสุขนั้นมีลักษณะจำเพาะ ๙ ดวงอันได้แก่ รูปาวจรกุศลจิต ๕ (ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน

^{๗๒} กิเลสทั้งหลายไม่ปรากฏได้ด้วยอำนาจอวิชชชวณะ, อภ.วิ.อ. (ไทย) ๔๐๖/๔๘๑.

จตุตถฌาน และปัญจฌาน)^{๗๓} และ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ (อากาสาัญญาจตณฌาน วิญญาณัญญาจตณฌาน อากิญจัญญาจตณฌาน และเนวสัณญานาสัณญาจตณฌาน)^{๗๔}

ในส่วนของรูปาวจรฌานนั้นเป็นเรื่องของรูปสัญญา^{๗๕} ทั้งสิ้น โดยอารมณ์เหล่านั้นเป็นไปเนื่องด้วยรูปมิได้คลายความยินดีในรูป มีรูปเป็นสัญญา หรือมีรูปสัญญาเป็นอารมณ์ ซึ่งรวมเรียกว่า ปฏิขสัญญา ได้แก่ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา และโณภูฏัพพนสัญญา เกิดขึ้นพร้อมกับการกระทบกันแห่งวัตถุมีจักขุเป็นเบื้องต้น^{๗๖} รูปาวจรฌาน ๕ ได้แก่

- ฌาน ๑ หรือ ปฐมฌาน เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา
- ฌาน ๒ หรือ ทุตติยฌาน วิตก หายไป เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ วิจารณ ปิติ สุข เอกัคคตา
- ฌาน ๓ หรือ ตุตติยฌาน วิจาร หายไป เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ ปิติ สุข เอกัคคตา
- ฌาน ๔ หรือ จตุตถฌาน ปิติ หายไป เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ สุข เอกัคคตา
- ฌาน ๕ หรือ ปัญจฌาน สุข หายไป เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ อุเบกขา และ เอกัคคตา

สำหรับรูปาวจรฌานนั้น เป็นอรูปฌาน โยคีผู้ฝึกฝนตนเองมีความตั้งใจที่จะก้าวล่วงปฏิขสัญญา และที่สุดคือดับปฏิขสัญญาเหล่านั้น โดยอรูปาวจรกุศลจิต ๔ ได้แก่

- อากาสาัญญาจตณฌาน เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตา
- วิญญาณัญญาจตณฌาน เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตา
- อากิญจัญญาจตณฌาน เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตา
- เนวสัณญานาสัณญาจตณฌาน เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

ผู้วิจัยเห็นว่า ในอัปปนาวิธินั้นเมื่อพิจารณาลำดับในวิถีแล้วพบว่า ไม่น่าจะเกิดลักษณะจำเพาะที่เรียกว่า ความคิด ตามความเข้าใจของคนทั่วไปได้ เมื่อพิจารณาขั้นตอนการใช้อัปปนาวิธิตี่ชำนาญ ให้เกิดเป็นอำนาจพิเศษที่จะดลบันดาลตามความคิดได้ มีขั้นตอนการทำคือ ขั้นตอนแรก ฌานลาภบุคคลที่ประสงค์จะใช้อภิญญานั้น ต้องเข้าปัญจฌานก่อน เพื่อเป็นบาทให้จิตมีความเข้มแข็ง ขั้นตอนที่สอง ต้องอธิษฐาน^{๗๗} ตั้งความปรารถนาว่าประสงค์จะใช้อภิญญาอย่างไร ซึ่งขั้นตอนนี้ วิถีจิตจะต้องเปลี่ยนเป็นกามวิถีที่เกิดสภาพคิดได้ ขั้นตอนที่สาม ต้องกลับไปเข้าปัญจฌานอีกครั้ง หลังจากนั้นอภิญญาก็จะเกิดตามที่ปรารถนา แสดงว่าสภาวะคตินั้นจะมีได้ในกามวิธิต่างนั้น การสร้างบุญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นจึงต้องอยู่ในปัญจทวารวิถี โดยใช้วิปากจิตของฌานเป็นต้นกำลัง

^{๗๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑๖๗/๓๙๙-๔๐๐, ดูเปรียบเทียบการแบ่งฌานเพียง ๔ องค์ฌานใน, อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑๖๐/๓๖๙-๓๙๘.

^{๗๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒๖๕/๔๓๘-๔๕๘.

^{๗๕} รูปสัญญา คือความจำได้ กิริยาที่จำได้

^{๗๖} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒๖๕/๔๔๐.

^{๗๗} การอธิษฐานเป็นมโนทวารวิถีแบบหนึ่ง

๒.๒.๕ จิตและผลิตผลของจิตของพระโพธิสัตว์

พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท จำแนกประเภทบุคคลได้ ๑๒ จำพวก คือ ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ ประเภท พระโพธิสัตว์นั้นจึงจัดเป็นประเภทปุถุชน ด้วยเหตุผลสองประการคือ ประการแรก พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญบารมีเวียนว่ายตายเกิดสังสารวัฏทั้ง ๓๑ ภพภูมิ ซึ่งปรากฏมีในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าได้ทรงรำพึงอย่างนี้ว่า^{๗๘} “เทวโลกชั้นสุทธาวาสที่เราไม่เคยอยู่มาเลยตลอดกาลนานนี้ ไม่ใช่ใครๆ จะเข้าถึงได้โดยง่ายยกเว้นเหล่าเทพชั้นสุทธาวาส” และชั้นสุทธาวาสนั้นมีเพียงพระอนาคามีเท่านั้นที่ไปเกิดได้ และจะบรรลुพระอรหันต์ในชั้นสุทธาวาสนี้ไม่ต้องไปเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ที่ยังบำเพ็ญบารมีอยู่นั้น จะยังไม่บรรลุพระอริยบุคคลระดับอนาคามีถึงขั้นนี้ เพราะถ้าบรรลุแล้วจะหมดกิจที่ต้องทำไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดเพื่อสร้างบารมีแล้ว ประการที่สอง พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแก่พระอนานท์กล่าวถึงหลักธรรมที่ชื่อว่าแฉนธรรม^{๗๙} เป็นเครื่องมือให้อริยสาวกมีไว้ใช้พยากรณ์ตนเอง โดยแสดงชัดเจนว่า เมื่อเป็นพระโสดาบันแล้ว จะหมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในนรก หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในแดนเปรต หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในอบาย ทุกติ และวินิบาต ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ซึ่งหลักแฉนธรรมนี้ คือ (๑) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า (๒) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (๔) มีศีลที่พระอริยะชอบใจที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกค้นหาและทักท้วงครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ

จากเหตุผลประกอบข้างต้นที่พิจารณาตามประเภทบุคคลของพระโพธิสัตว์ ชี้ให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ที่กำลังสร้างบารมีที่ยังไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณนั้น จิตและผลิตผลของจิตของพระโพธิสัตว์นั้นยังเป็นไปตามแนวปุถุชน หรือมีวิถีจิตตามโลกียชนทั่วไป

๒.๒.๖ จิตและผลิตผลของจิตของพระอรหันต์

การพิจารณาความเป็นอริยบุคคล การแยกแยะความแตกต่างระหว่างบุคคลตามแนวทางอภิธรรมนั้น เส้นที่แบ่งความเป็นอริยบุคคลกับปุถุชนนั้น คือ โคตรภูญาณ^{๘๐} ซึ่งเป็นญาณที่เกิดขึ้นในมัคควิถีที่ตัดโคตรปุถุชนที่หนาแน่นไปด้วยกิเลสไปเป็นโคตรอริยะ หากจิตที่อยู่ในมัคควิถีแนบแน่นกับอารมณ์พระนิพพาน และก้าวผ่านโคตรภูญาณได้ก็จะเกิดมัคคญาณ^{๘๑} อันเป็นการเริ่มต้นของความเป็นอริยบุคคล ตามมาด้วยผลญาณ เรียกจิตเหล่านี้ว่า โสดาปัตติมรรคจิต โสดาปัตติผลจิต สกทาคามีมรรคจิต สกทาคามีผลจิต อนาคามีมรรคจิต อนาคามีผลจิต และอรหัตตมรรคจิต อรหัตตผลจิต ซึ่งพระอรหันต์นั้นสามารถตัดกิเลสได้หมดจดที่สุด เมื่อมัคควิถีสิ้นสุดลงจะเกิดปัจจุเวกขณะวิถีเพื่อพิจารณาธรรมที่เกิดขึ้น ๔ ประการ คือ พิจารณามัคคที่เกิด พิจารณาผลที่เกิด พิจารณา

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๑/๕๑.

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๓.

^{๘๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๘๐๖/๑๑๓๑.

^{๘๑} ดุราละเยียดญาณ ๗๓ ประการเพิ่มเติมใน, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๗๓/๑-๖.

พระนิพพาน พิจารณากิเลสที่ได้ละแล้ว และหากยังไม่บรรลู่ถึงพระอรหันต์ ก็จะพิจารณากิเลสที่เหลืออยู่^{๘๒}

ภายหลังที่บุคคลได้เจริญวิปัสสนาจนเกิดมัคควิถีได้เป็นอริยบุคคลแล้ว วิธีจิตของพระอรหันต์ ที่จะดำรงชีวิตประจำวันหลังจากนั้นจะเป็นอย่างไร เนื่องจากพระอรหันต์ เป็นอเสกขบุคคลคือบุคคลที่ไม่ต้องศึกษาอีกแล้ว จิตและเจตสิกที่มาประกอบจะมีเฉพาะในฝ่ายที่ไม่เกิดผลในการก่อภพชาติได้ ส่วนที่เป็นกุศลหรืออกุศลไม่มี รวมทั้งสิ้น ๔๔ ดวง ได้แก่

ส่วนที่ยังเกี่ยวข้องกับดำรงชีวิตในโลก (กามาวจร) ในการใช้ชีวิตประจำวัน เช่นการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้สัมผัส จากอายตนะ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ มหากิริยาจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘

ส่วนที่ยังเกี่ยวข้องกับจิตที่มีความสามารถพิเศษ เช่น รูปฌาน อรูปฌาน สมาบัติ ได้แก่ มหัคคตกิริยาจิต ๙

ส่วนที่เป็นพระอรหันต์ ได้แก่ อรหันตผล ๑

๒.๓ จิตและผลิตผลของจิตกับการสร้างบารมี

เรื่องบารมีนั้น พัฒน์ เพ็งผลา^{๘๓} ได้ศึกษาไว้ในรายงานการวิจัย โดยสรุปความหมายจากการศึกษาบารมีออกเป็น ๓ กลุ่มความหมาย ได้แก่ (๑) บารมีหมายถึง คุณธรรมดีเลิศ คุณธรรมสูงสุด (๒) บารมีหมายถึง คุณสมบัติที่นำไปสู่ฝั่งนิพพาน และ (๓) บารมีหมายถึง คุณสมบัติที่พึงยินดีก่อน ซึ่งเป็นความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี ในความหมายจึงมิได้จำกัดเพียงบารมีในความหมายพระโพธิสัตว์เท่านั้น บารมีจึงใช้ในความหมายที่กว้างมากกว่ารวมถึงพระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วย บารมีจึงเป็นปฏิบัติอันเป็นคุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธรเจ้าและความเป็นมหาสาวก เป็นต้น ซึ่งบารมีนั้น จะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ ต้องครบ ๓ ชั้น ได้แก่ บารมีระดับสามัญ อุปบารมี (ระดับบรองหรือจวนจะสูงสุด) และ ปรมัตถบารมี (ระดับสูงสุด) ในพระไตรปิฎก^{๘๔} ได้มีปรากฏในเวสสันดรชาดก ว่าพระโพธิสัตว์ทรงเกิดเป็นพระเวสสันดรและบำเพ็ญบารมีเป็นชาติสุดท้าย

บารมีมีการกล่าวถึงมากในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ไม่ปรากฏว่ามีมีการกล่าวถึงบารมีในฝ่ายอสุลเลย เมื่อศึกษาเรื่องราวการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์และพระอสีติมหาสาวกจะปรากฏว่ามีบริบทสำคัญประกอบด้วยเสมอคือ มีความปรารถนา ความพอใจ และมีการอธิษฐานเป็นบันไดแรก

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ. (ไทย) ๘๑๒/๑๑๓๗, พระสังฆมณฑลชวตตะ อัมมาจริยะ, คู่มือ หลักสูตรนาม-รูปวิถีวิถีสังคหะ ในปริเฉทที่ ๔ ชั้นมัธยมอาภิศธรรมิกตรี, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๘๓} พัฒน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์ วิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐, ดูเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๙.

^{๘๔} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕/๔๔๗.

ของการเริ่มเข้าสู่ความดีอันสูงสุดเสมอ บันไดขั้นต่อไปต้องสร้างและสะสมให้พอกพูน การบำเพ็ญบารมีนั้นไม่ได้จำเพาะว่าต้องเป็นบารมีเพื่อความดีสูงสุดของตนเองเท่านั้น ในโยโสธราเถรียาปทาน^{๘๕} พระยโสธราเถรี ได้กล่าวถึงอดีตชาติเมื่อครั้งพระพุทธเจ้านามว่าที่ปิงกรอุบัติในโลก ได้ทรงมีพุทธพยากรณ์ต่อพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่เกิดเป็นสุเมธดาบสว่า พระโพธิสัตว์จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตข้างหน้า ซึ่งนางสมิตตา จะอนุเคราะห์พระโพธิสัตว์และจะบำเพ็ญบารมีเพื่อสนับสนุนพระโพธิสัตว์

เมื่อพิจารณา การสร้างบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ปรากฏว่ามีกรกล่าวถึงบารมีในฝ่ายอกุศลเลย และชี้ให้เห็นว่าการสร้างบารมีเป็นการสร้างด้วยจิตในฝ่ายกุศลเท่านั้น ดังนั้น บารมีจึงมีบทบาทสำคัญต่อความสำเร็จมากและเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับการศึกษาคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่การสร้างบารมีเพื่อความสำเร็จเป็นพระสาวกธรรมดา การสร้างบารมีเพื่อสำเร็จเป็นพระอสีติมหาสาวก การสร้างบารมีเพื่อความสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า และการสร้างบารมีประเภทที่ทำได้ยากยิ่งที่สุดเพื่อความสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ความสำคัญนี้ สามารถสรุปปรับทอนเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างบารมี ประกอบด้วย

(๑) การสร้างบารมีนั้น มีจิตเป็นตัวถ่ายทอด หรือมีการถ่ายทอดบารมีผ่านจิต ซึ่งเมื่อร่างกายดับ หรือหมดอายุขัยในแต่ละชาติ จะมีนามธรรมบางตัวที่ถ่ายทอดไปยังชีวิตใหม่ หากชีวิตใหม่นั้นสามารถระลึกย้อนอดีตได้ก็จะพบว่ามียังบางอดีตชาติ คนผู้นั้นได้ตั้งความปรารถนาเพื่อจะสร้างและสะสมบารมีเพื่อความสำเร็จนั้น เช่น ในสาริปุตตเถรียาปทาน^{๘๖} กล่าวถึงอดีตชาติของพระสาริปุตตราว่า เคยเกิดเป็นดาบสชื่อ สุรุจิ มีฤทธิ์มาก มีลูกศิษย์ที่ได้อภิญญาถึง ๑๐๒๔ รูป ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี และได้เห็นพระอัครสาวกนามว่า นิสกะ ได้แสดงฤทธาณภาพนำพระชินาสพรวมแสนรูป กระทำการประทักษิณเคารพต่อพระพุทธเจ้ากลางอากาศ ดาบสสุรุจิ จึงเกิดความพอใจ และได้ถวายทานอันประณีตแก่พระพุทธเจ้าอโนมทัสสีพร้อมปรารถนาเป็นตั้งพระอัครสาวกนั้น โดยได้รับพุทธพยากรณ์ว่า ด้วยผลของทานอันประณีตเหล่านี้ ดาบสสุรุจิจะได้ไปเกิดในเทวโลกตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิใน ๑,๐๐๐ ชาติ จักเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๑,๐๐๐ ชาติ จักได้เป็นพระเจ้าในประเทศราชอันไพศาลย่นับชาติไม่ถ้วน เมื่อภพสุดท้ายมาถึง จักไปเกิดเป็นมนุษย์มีนามว่าสาริปุตระเป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม เป็นอัครสาวกของพระพระพุทธเจ้านามว่าโคดม

เรื่องอดีตชาติของพระอรหันตสาวกอื่น เช่น พระโมคัลลานะ^{๘๗} ที่เกิดเป็นพญานาคมีนามว่าวรุณ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ก็ได้นิมนต์และถวายทานอันประณีตแก่พระพุทธเจ้าและเหล่าพระภิกษุสาวกในดินแดนนาคของตนเช่นกัน ด้วยผลทานนั้น จึงเป็นการเริ่มสร้างบารมีสำหรับความสำเร็จในภพชาติต่อไป ซึ่งเรื่องราวอดีตชีวิตประวัติที่ข้ามภพชาติบุคคลสำคัญในพระไตรปิฎกทั้งของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเถระ และพระเถรี รวมแล้วถึง ๖๔๓ เรื่องรวบรวมเป็นหลักการและวิธีการสั่งสมบารมีเพื่อความสำเร็จตามแรงปรารถนาของแต่ละบุคคล จึงเป็น

^{๘๕} ชุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๓๗๒-๓๗๖/๕๐๓.

^{๘๖} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๓๔-๒๖๖/๓๔-๔๑.

^{๘๗} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๗๕-๓๘๗/๕๙-๖๑.

เรื่องที่ยืนยันความพิเศษของการสร้างบารมี ว่าสามารถส่งต่อกันจากภพชาติไปอีกภพชาติ และผ่านความเป็นตัวตนใหม่ของชาติต่อไปนามธรรมที่เรียกว่าจิต

(๒) เวลา ตามหลักการสั่งสมบารมีของพุทธศาสนาเถรวาทนี้ เวลาเป็นเครื่องชี้วัดอย่างหนึ่ง และเป็นเครื่องมือแบ่งกลุ่มระดับบารมีด้วย ยิ่งใช้ระยะเวลาสั่งสมยาวนานมาก บารมียิ่งมีความซับซ้อนและพิสดาร

(๓) ต้องมีการสะสม มีการเพิ่มพูน เมื่อมีความปรารถนาในบารมีนั้นๆแล้ว ต้องมีการฝึกฝนขัดเกลา ให้สะสมในอุปนิสัยสันดาน ได้แก่

- ผู้สั่งสมบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต้องสั่งสมบารมีนานมากที่สุด รวมเป็นระยะเวลาอย่างน้อย ๒๐ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป สำหรับพระพุทธรูปประเภทปัญญาธิกะซึ่งเป็นพระพุทธรูปผู้สั่งสมบารมีหนักไปทางปัญญา อย่างน้อย ๔๐ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป สำหรับพระพุทธรูปประเภทศรัทธาธิกะหรือพระพุทธรูปผู้สั่งสมบารมีหนักไปทางศรัทธา และอย่างน้อย ๘๐ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป สำหรับพระพุทธรูปประเภทวิริยาธิกะหรือพระพุทธรูปผู้สั่งสมบารมีหนักไปทางวิริยะ

- ผู้สั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ต้องสั่งสมบารมีรวมเป็นระยะเวลา นานอย่างน้อย ๒ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ มหากัป

- ผู้สั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระอัครสาวก ต้องสั่งสมบารมีรวมเป็นระยะเวลา นานอย่างน้อย ๑ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป

- ผู้สั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระอสีติมหาสาวก ทั้ง ๘๐ รูป หรือสาวกผู้เป็นเลิศอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องสั่งสมบารมีรวมเป็นระยะเวลา นานอย่างน้อย ๑๐๐,๐๐๐ กัป

- ผู้สั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระปกติสาวก ต้องสั่งสมบารมีรวมเป็นระยะเวลาไม่แน่นอนมิได้กำหนดชัด

ในพุทธศาสนาเถรวาท ให้ความสำคัญกับเรื่องของเวลา ซึ่งสะท้อนว่าการจะมีบารมีมากน้อยนั้นขึ้นอยู่กับ การสะสมด้วย และเป็นเรื่องเกี่ยวกับระยะเวลาด้วย ถือว่าเป็นการบอกเป็นนัยว่า พุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญกับอายุจิต และถือว่าจิตมีพัฒนาการสั่งสม มีการสะสมอนุสัยปัจจัยไว้ในจิต จึงไม่สามารถสำเร็จได้ถ้าองค์ประกอบเรื่องเวลาที่สะสมยังไม่ครบถ้วน^{๘๘}

(๔) ต้องมีความปรารถนาจะสร้างบารมี หรือมีเป้าหมาย พระโพธิสัตว์เป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาที่จะสร้างบารมี สำหรับพระโพธิสัตว์ประเภทปัญญาธิกะนั้นต้องใช้เฉพาะในการตั้งความปรารถนาเท่านั้นอย่างน้อย ๗ อสงไขย ถ้าวิเคราะห์ชีวิตประวัติตามที่ปรากฏในคัมภีร์อุปทานพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญกับความปรารถนาแรกมาก จะพบว่าทุกเรื่องราวจะเล่าถึง ความปรารถนาครั้งแรก ตามอดีตชาติที่ปรากฏนั้นความปรารถนาแรกจะกระทำขณะทำ

^{๘๘} แนวคิดนี้จะต่างจากพุทธศานาหมหายาน เนื่องจากหมหายานไม่ได้ให้ความสำคัญต่อกาลเวลานัก แต่สนใจความเป็นพุทธสภาวะ ความสำเร็จก็คือการเข้าถึงและเข้าใจสภาวะนั่นเอง

กุศลอันยิ่งใหญ่ต่อพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในชาตินั้น หรือการทำกุศลในบุญเขตของพระพุทธเจ้า หรือพระปัจเจกพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเท่านั้น แต่ก็กับที่กระทำความปรารถนาแรกแตกต่างกันไป เช่น พระโพธิสัตว์ได้กระทำความปรารถนาแรกปรากฏในนิทานกถา เมื่อครั้งถือกำเนิดเป็นมานพหนุ่มผู้ยากไร้^{๘๙} และมีความกตัญญูต่อมารดาเป็นปกตินิสัย ได้รับจ้างลงเรือสินค้ามาพร้อมกับมารดา ต่อมาเรือสินค้าล่มกลางทะเล ทำให้มานพผู้ยากไร้ ตัดสินใจว่ายน้ำพร้อมกับให้มารดาขึ้นเหนือคอว่ายน้ำในมหาสมุทรที่กว้างใหญ่นั้นและด้วยความเพียรอุตสาหะในขณะนั้น ทำให้มานพผู้ยากไร้เกิดแรงดลใจให้ปรารถนาพุทธานุภาพครั้งแรก ซึ่งแม้ว่าความปรารถนาไม่ได้เกิดต่อหน้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก็ตาม แสดงได้อย่างแน่ชัดว่าเมื่อมีความปรารถนาแรกแล้ว และได้กระทำความกุศลเท่ากับเป็นเครื่องยืนยันเป้าหมายของบุคคลนั้นๆแล้ว ว่าต้องการความสำเร็จที่จะตามมา

(๕) ต้องมีสัญญา หรือความระลึกในความปรารถนานั้นๆได้ สิ่งที่ชัดเจนในคัมภีร์อุปทานนั้น ซึ่งเรื่องราวอดีตชีวิตประวัติที่ข้ามภพชาติบุคคลสำคัญในพระไตรปิฎกทั้งของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระเถระ และพระเถรี เป็นเครื่องยืนยันว่าการสร้างบารมีต้องมีความจำได้หมายรู้เป็นองค์ประกอบด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสยืนยันกับภิกษุชื่อ โปฏฐปาทะ^{๙๐} ว่า สัญญาเกิดขึ้นก่อนญาณ เพราะมีสัญญาเกิดขึ้นจึงมีญาณเกิดขึ้น หรือ อธิบายได้ว่าต้องมีการระลึกรู้ในบารมีเหล่านั้นจึงเกิดความรู้ความเข้าใจในบารมีเหล่านั้น

๒.๔ ความสัมพันธ์ของจิตและผลิตผลของจิตกับความคิด

ขณะที่วิถิจิตยังไม่เกิดขึ้น ภาวจิตจะเกิดขึ้นไปเรื่อยๆ จิตจะยังไม่รู้อารมณ์ใดๆ ถ้าเวลาใดที่วิถิจิตเกิดแล้วกระแสภวังค์ก็จะขาด กลไกสำคัญที่ทำให้วิถิจิตเกิดคือ ปัญจทวาร หรือมโนทวาร ที่ทำหน้าที่ทำให้จิตมีมนสิการขึ้นมารับอารมณ์ โดยอาศัยอดีตกรรมและปัจจุบันกรรม หากมีความตั้งใจใส่โดยแยบคายจะเรียกว่า โยนิโสมนสิการ หากมีความตั้งใจไม่ดีหรือไม่ใส่ใจโดยแยบคาย เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ^{๙๑} ซึ่งจะเหตุให้เกิดกุศลหรืออกุศลต่อไป ลำดับการเกิดขึ้นตลอดวิถีและความเป็นไปของกระบวนการทางจิตโดยตลอดนั้น มีองค์ประกอบของจิตเกิดและเจตสิกก็เกิดพร้อมกัน ซึ่งจิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกัน ผู้วิจัยขอเรียกว่าผลิตผลของจิต เรียกกระบวนการนี้ว่า วิสยัปวัตติ หรือความเป็นไปของจิต^{๙๒} หรือ ความเป็นไปแห่งอารมณ์ ซึ่งอาศัยรูปเป็นที่อยู่อาศัย ความเป็นไปที่ทำกรรมประกอบด้วยตัณหาและทิวฏฐิ ที่ยึดถือกับทิวฏฐิกับที่ไม่ยึดถือ แต่อายุรูปและจิตนั้นไม่เท่ากัน โดยที่รูปมี

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน, จุฬพุทธโฆส, โสตตตถกิมหานิทาน, แปลโดย บรรจบ บรรณรุจิ, (กรุงเทพมหานคร: วัดสุทัศนเทพวราราม, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓. (อัสสัมชัญ), พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), ศาสตร์ที่ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า, หน้า ๙๑-๙๕.

^{๙๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๑๖/๑๘๑.

^{๙๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๑-๓๗๒/๓๖๘.

^{๙๒} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒๗๗/๔๙๓.

อายุยาวนานกว่าจิต สำหรับตัวเชื่อมต่อผลิตผลของจิตตลอดสายของวิถีจิต เรียกว่า ภาวังคจิต ส่วนการเชื่อมต่อของรูปเรียกว่า สันตติรูป^{๙๓} ซึ่งหมายถึง ความเจริญแห่งรูปนั้นเป็นความสืบต่อแห่งรูป กระบวนการนี้มีความสำคัญเพราะการที่รูปและจิตมีอายุไม่เท่ากัน หรือการที่ผลิตผลของจิตเกิดขึ้นมารับอารมณ์เร็วหรือช้า จะเป็นการแยกประเภทของสภาวะอารมณ์ หรือความเป็นไปแห่งอารมณ์ ให้เกิดคุณสมบัติความชัดแห่งอารมณ์ต่างกัน สำหรับทางปัญจทวารวิชิตนั้น อารมณ์เป็นปัจจัยมากระทบกระตุ้นเตือนจิตทำให้จิตไหวขึ้นสู่วิถีมารับอารมณ์ ส่วนมโนทวารวิชิตนั้น เกิดจากจิตไหวตัวห่วงเอาอารมณ์นั้นๆมาเอง อารมณ์ปัญจทวารวิชิต มีดังนี้

(๑) อติมหันตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุด จิตตูปาทะที่เกิดในวิถีได้ถึง ๑๔ ขณะ และมีวิถีจิตได้ถึง ๗ วิถีจิตสิ้นสุดลงที่ตทาลัมพนจิต จึงเรียกว่า ตทาลัมพนวาระ

(๒) มหันตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากพอประมาณ จิตตูปาทะที่เกิดในวิถีได้ถึง ๑๒ ขณะ และมีวิถีจิตได้ถึง ๖ วิถีจิตสิ้นสุดลงที่ชวณจิต จึงเรียกว่า ชวณวาระ

(๓) ปรีตตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยเพราะวัตถุหรืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมีความบกพร่องไปมาก จิตตูปาทะที่เกิดในวิถีได้ถึง ๗ ขณะ และมีวิถีจิตได้ถึง ๕ วิถีจิตสิ้นสุดลงที่โวกุฐัพพนจิต จึงเรียกว่า โวกุฐัพพนวาระ

(๔) อติปรีตตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยที่สุดเพราะวัตถุหรืออารมณ์บกพร่องมากเหลือเกิน จิตตูปาทะไม่มีเลย และไม่มีการเกิดด้วย ไม่มีวิถีจิต จึงเรียกว่า โมฆวาระ

ส่วนอารมณ์มโนทวารวิชิต มีดังนี้

(๕) วิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีปรากฏทางใจชัดเจนแจ่มแจ้งมาก ทำให้จิตตูปาทะที่เกิดในวิถีได้ถึง ๑๐ ขณะ และมีวิถีจิต ๓ วิถีจิตสิ้นสุดลงที่ตทาลัมพนจิต จึงเรียกว่า ตทาลัมพนวาระ

(๖) อวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีปรากฏทางใจ เหมือนกัน แต่น้อยกว่าวิภูตารมณ์ ทำให้จิตตูปาทะที่เกิดในวิถีเพียง ๘ ขณะ และมีวิถีจิต ๒ วิถีจิตสิ้นสุดลงที่ชวณจิต จึงเรียกว่า ชวณวาระ

นอกจากนี้ในมโนทวารวิชิต สุบินวิชิต หรือการฝันของมนุษย์นั้น ก็จัดเป็นกามชวณมโนทวารวิชิต เกิดขึ้นในขณะหลับ ซึ่งจะชัดมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับอารมณ์ในขณะนั้นมีถึงตทาลัมพนะหรือไม่ หากมีถึงตทาลัมพนะฝันนั้นก็ชัดมาก ความฝันจึงเป็นความคิดที่มีลักษณะจำเพาะแบบหนึ่ง

สำหรับความเป็นไปแห่งการที่ไปรู้เรื่องราว หรือการเข้าใจบัญญัติทางโลก หรือความเข้าใจในความคิดต่างๆนั้น เป็นอารมณ์ปรมัตถ์ เกิดจากกระบวนการที่มโนทวารวิชิตรับอารมณ์ต่อจากปัญจทวารวิชิต แต่การเข้าใจบัญญัติโลกนั้นแบ่งได้เป็น ๔ อย่าง^{๙๔} คือ

(๑) อตีตคทณวิชิต เมื่อจิตรับอารมณ์ในปัญจทวารวิชิต อารมณ์ที่ได้เป็นปรมัตถ์อารมณ์ ซึ่งเป็นปัจจุบันอารมณ์แล้วดับไป มโนทวารวิชิตที่รับอารมณ์ต่อมาจะเป็นอดีตอารมณ์และเป็นปรมัตถ์

^{๙๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๔๒/๒๐๕.

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน, มูลนิธิสถานที่ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท, คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๗๙-๘๐.

อารมณ์เช่นกัน เรียกว่าอดีตคหณวิถี จะมีอารมณ์เช่นเดียวกับปัญญาทวารวิถี วิถีที่เกิดสลับกันของปัญญาทวารวิถี และมโนวิถีเป็นจำนวนหลายร้อยหลายพันรอบ มีตทาลัมพะจิตในวิถีจิต

(๒) สมุหคคหณวิถี เป็นมโนวิถีที่รับอารมณ์เหล่านั้นมารวมกันเพื่อให้ได้ความ โดยวิถีเหล่านั้นจะเกิดหลายร้อยหลายพันรอบ ซึ่งสมุหคคหณวิถีเป็นอารมณ์ปรมัตต์ และเป็นอดีตอารมณ์เช่นกัน มีตทาลัมพะจิตในวิถีจิต

(๓) อัถถคคหณวิถี เป็นมโนวิถีที่มีอารมณ์เป็นบัญญัติ คือรู้เนื้อความตามโวหารของโลก ไม่มีตทาลัมพะจิตในวิถีจิต

(๔) นามคคหณวิถี เป็นมโนวิถีที่มีอารมณ์เป็นบัญญัติ คือรู้ชื่อของอารมณ์นั้น เกิดได้เป็นจำนวนมากหลายรอบ ไม่มีตทาลัมพะจิตในวิถีจิต เช่น เห็นรูปไถ่นั้นแต่ไม่เคยเห็นไถ่มาก่อน ก็ให้เห็นเป็นเพียงรูปร่างอย่างนั้น ไม่รู้ว่าคนทั่วไปเรียกชื่อกันว่า ไถ ก็จะไม่เกิดนามคคหณวิถี

ความสัมพันธ์ของจิตกับผลผลิตของจิต จึงเป็นความสัมพันธ์โดย จิตมูลฐานกับอำนาจของสภาวะธรรมของเจตสิกที่เข้าไปประกอบให้เกิดเป็นผลผลิตของจิตใหม่ การเข้าไปประกอบกันนั้นมีได้หลายหลากตามลักษณะของอำนาจสภาวะธรรมของเจตสิก เช่น เข้าไปสัมปยุตธรรม เข้าไปประคนกัน หรือแผ่ซ่านไป เป็นต้น การเข้าไปประกอบกันนั้นทำให้จิตไหวแล้วรู้อารมณ์สภาวะธรรม ซึ่งเป็นการรู้นั้นเพียงอารมณ์เดียว การที่จิตไหวทำให้เกิดการทำหน้าที่ของผลผลิตของจิตจากอำนาจของสภาวะธรรมที่เข้าไปประกอบกันนั้นขั้นสู่วิถีและมีอายุต่อไปอีก ๑๗ ขณะตามรูปที่อิงอาศัย (ปัญญาทวารวิถี) หรือหากอาศัยหทัยวัตถุก็มีอายุต่อไปอีก ๑๔ ขณะรูป (มโนทวารวิถี) การรู้อารมณ์เดียวในวิถีเดียว จึงยังไม่เรียกว่าเป็นความคิด แต่เรียกว่า เป็นสภาพปรุงแต่งหรือสังขาร สังขารจึงเป็นกรรมอันประกอบด้วยทัญญียึดถือไว้^{๙๕} และหากสังขารเหล่านี้ใดเหล่านี้หนึ่ง ประกอบด้วยอาสวะที่เกื้อหนุนแก่อุปาทาน เรียกว่า อุปาทานชั้น^{๙๖} และสังขารจึงเป็นองค์ประกอบแรกของความคิด ฉะนั้นในวิถีจิตหนึ่งๆ สภาพการปรุงแต่งมีอารมณ์เดียว เมื่อเกิดวิถีจิตต่อเนื่องไปหลายๆวิถีทำให้สภาพการปรุงแต่งอารมณ์มีความแตกต่าง อย่างไรก็ตาม การที่จิตไหวในแต่ละวิชิตนั้น การรู้อารมณ์ของจิตอาจจะไม่ชัดเจน เช่น ขณะได้ยินเสียงแต่อยู่ไกลมาก หรือไม่มีสภาวะมนสิการเจตสิกเข้าไปประกอบ ทำให้สภาพการรู้อารมณ์นั้นๆ ไม่ชัด

การรับอารมณ์ทางปัญญาทวาร ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นอารมณ์ปัจจุบัน^{๙๗} เพียงอย่างเดียวนั้นยังไม่สามารถเรียกว่าความคิดได้ เป็นเพียงการปรุงแต่งเพียงรู้สึกแต่รู้ว่ารู้นั้น ซึ่งเป็นอารมณ์ปรมัตต์ เมื่อมีการส่งต่ออารมณ์ให้มโนทวารรับอารมณ์นั้นต่อ มโนทวารวิถีจะทำหน้าที่ห่วงอารมณ์อดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต เพื่อรู้บัญญัติ ความหมาย ของสิ่งที่ปรุงแต่งนั้น จึงเรียกว่าเป็นความคิด ความคิดจึงมีคุณสมบัติตามมโนทวารวิถี กล่าวคือ ความคิดเกิดจากการห่วงอารมณ์ของจิตแล้วอาศัยหทัยวัตถุเกิด ความคิดจึงต้องทำงานโดยมีรูปเป็นฐาน ความคิดจึงเป็นความพิสดารของการรู้อารมณ์ของการทำงานประสานกันของปัญญาทวารวิถีและมโนทวารวิถี ที่เกิดในวิถีที่อารมณ์มีความ

^{๙๕} อภ.สง.อ. (ไทย) ๓๕๐/๔๘๓.

^{๙๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๙๗} สภาวะธรรมเหล่านี้ใดอาศัยเหตุเกิด ชื่อว่าเป็นสภาวะธรรมที่เป็นปัจจุบัน, อภ.สง.อ. (ไทย) ๑๘/๑๕๑.

ชัดเจน ดังนั้นความคิดที่ประกอบกันหลายๆความคิด หากอยู่ในเรื่อง หรืออารมณ์เรื่องเดียวกัน จึงเรียกว่าวิถีคิด

๒.๕ บทสรุป

ความเป็นไปของจิต หรือวิถีจิตที่มีการเกิดดับต่อเนื่องไป เป็นกลไกที่ทำให้มีการสืบทอดภพชาติในสังสารวัฏ ซึ่งวิถีคิดเป็นวิถีต่อเนื่องที่เกิดจากปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี เกิดสลับต่อเนื่องกัน ทำให้เสพอารมณ์ต่างๆ กุศล อกุศล ที่เกิดจากกระบวนการทางการรับรู้อารมณ์ต่างๆทางอายตนะ แล้วเกิดการเสพอารมณ์นั้น ในสภาวะปกติ จิตจะมีได้ครบมีทั้งกุศล และอกุศล.แสดงว่า ในสภาวะจิตรวมหนึ่งๆ มีส่วนผสมของเจตสิกเกิดดับมาเป็นชุด การเวียนว่ายในสังสารวัฏก็เป็นเพราะจิตดำเนินไปตามกลไกของปฏิจจสมุปบาท ตามเหตุปัจจัยที่ต้องอาศัยกันและกัน จิตเกิด-ดับ ไปตามกลไกตามลำดับของ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ก่อให้เกิดภพ ชาติ เหมือนกงล้อเกวียนย่อมจะย่ำซ้ำรอยเดิม ที่เราเรียกว่ารอยกรรม การจะเปลี่ยนแปลงกลไกนี้ได้ ต้องอาศัยความคิดที่สามารถปรุงแต่งสภาวะธรรมได้ มาสร้างการเปลี่ยนแปลงเส้นทางความคิดใหม่ให้เกิดผลวิบากเพื่อเปลี่ยนแปลงเส้นทางชีวิต ที่เรียกว่าวิถีความคิด ซึ่งจะไปเปลี่ยนเส้นทางวิถีจิตของวิบากกรรมในภพชาติที่เป็นไปในสังสารวัฏนั่นเอง แต่เดิมความคิดทำให้เกิดภพชาติได้นั้นต้องผ่านกลไกที่เรียกว่า สังขาร ซึ่งหากไม่มีวิถีคิดมาเปลี่ยนแปลงเส้นทางความเคยชินของจิตแล้ว จิตก็จะทำหน้าที่ให้เกิดทุกข์อยู่ร่ำไป วิถีความคิดจึงมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงเส้นทางความเป็นไปของจิตของสังสารวัฏอย่างมีนัยสำคัญ

บทที่ ๓

กระบวนการความคิดของพระโพธิสัตว์

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพิจารณาประเด็นต่างๆเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ตามที่ปรากฏในชาดกโดยเฉพาะนิบาตชาดกและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจกระบวนการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ในภพชาติต่าง โดยหารูปแบบความสัมพันธ์ของความคิดต่างๆที่ปรากฏในชาดก ซึ่งประกอบด้วย ความคิดของพระโพธิสัตว์ เส้นทางภพชาติของพระโพธิสัตว์ องค์ประกอบความคิดของพระโพธิสัตว์ ความสำคัญของมโนปณิธาน วิธีคิดกับบารมีของพระโพธิสัตว์ และ วิธีคิดกับการเผชิญเหตุของพระโพธิสัตว์ เพื่อเป็นฐานในการทำความเข้าใจกระบวนการคิดของพระโพธิสัตว์

พุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทมีคติว่ามีพระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมากที่มีอยู่ในสังสารวัฏ พระโพธิสัตว์โดยสาระนั้นหมายถึงปุถุชนผู้ที่ยังบำเพ็ญบารมียังไม่ได้ตรัสรู้ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสเป็นนัยยะหลายคราวตามที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท เช่น แม้เรายังไม่รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองขณะที่ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่^๑ หรือ แม้เราเองก่อนจะตรัสรู้ ยังมีได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่^๒ โดยคราวหนึ่งได้กล่าวตอบพระอานนท์ถึงเหตุแห่งการได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๓ สรุปใจความว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ว่าได้ส่งสมกุศลไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ แต่ยังไม่ได้รับความหลุดพ้นจากกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้าทั้งหลาย มุ่งหน้าต่อสัมโพธิญาณนั้นจนเป็นผู้มีปัญญาแก่กล้าดี และพระพุทธรองค์นั้นเองก็ได้เป็นผู้มีใจปรารถนาจะเป็นพระพุทธรเจ้าในสำนักของพระพุทธรเจ้าองค์ก่อนๆ หลายพระองค์นับไม่ถ้วนด้วยเช่นกัน จึงเป็นเหตุให้ได้บรรลุความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ตามแนวทางของพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ยังเข้าไม่ถึงความเป็นพระอรหันต์บุคคล แต่มูลเหตุแห่งการสะสมกุศลนั้น เป็นเหตุที่ทำให้พระโพธิสัตว์ ยังคงเป็นปุถุชนแต่มีลักษณะจำเพาะที่โดดเด่นแต่แตกต่างจากปุถุชนทั่วไป เพื่อที่จะเข้าใจความคิดของพระโพธิสัตว์นั้น จึงต้องเข้าใจข้อมูลหรือคุณสมบัติจำเพาะ อันเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของพระโพธิสัตว์ตามแนวทางฝ่ายเถรวาทพื้นฐานก่อน

ความหมายของพระโพธิสัตว์ ตามที่ปรากฏตามแหล่งต่างๆ มีการให้ความหมาย ดังนี้

- พระโพธิสัตว์ (Bodhisatta) หมายถึง ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า^๔

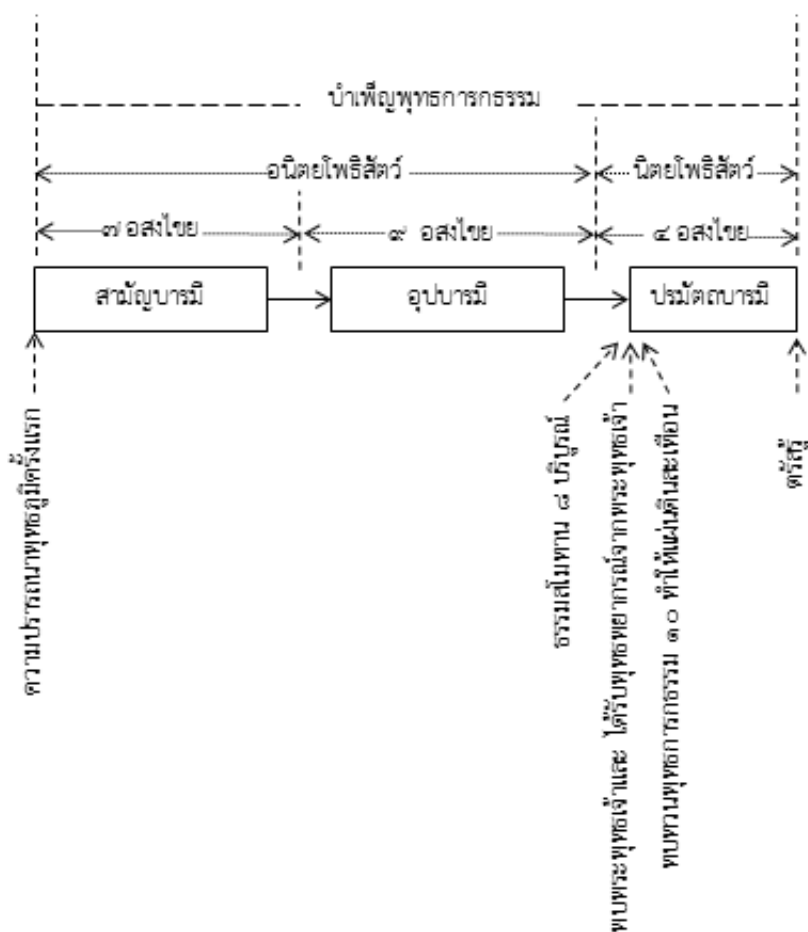
^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๒/๒๘๓.

^๒ อ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๒๔.

^๓ ช.อุป. (ไทย) ๓๒/๑-๓/๑.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๙๕๒.

- โปธิสัตว์ แปลว่า ผู้ซึ่งอยู่ในพระโพธิญาณ^๕
- โปธิสัตว์^๖ หมายถึง ท่านผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา
- โปธิสัตว์^๗ หมายถึง ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิ คือความรู้ ผู้ที่เข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในวันข้างหน้า

รูปที่ ๓-๑ แนวทางการสร้างบารมีของปัญญาธิกโพธิสัตว์

การปรารถนาพุทธภูมิ เป็นคำที่ให้ความหมายถึง การปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า ซึ่งน่าจะมาจากอรรถกถาจารย์ในอดีตมีความพยายามจำแนกประเภทผู้สร้างสมบารมีเพื่อ

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๘.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๕.

^๗ เสฐียร พันธงชัย, พุทธศาสนมหายาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๒), หน้า ๔๘.

บรรลุลุทธิตามความปรารถนา มีการจำแนกเป็นสามภูมิคือ พุทธภูมิ ปัจเจกภูมิ และสาวกภูมิ ฝ่ายเถรวาทถือว่า เมื่อเริ่มปรารถนาพุทธภูมิก็เป็นโพธิสัตว์แล้ว การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น สิ่งที่ตรัสรู้นั้น เรียกว่า พระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งในไตรโลกธาตุนี้สิ่งที่จะเสมอเหมือนพระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้น ไม่เห็น ไม่มีเลย ธรรมชาติอะไรๆ ที่ควรรู้ พระพุทธญาณไม่รู้อะไรก็ไม่ ซึ่งเป็นปัญญาญาณที่มีความลึกซึ้งมีอำนาจ ๓ ประการ^{๙๙} คือ ประการแรก ทรงรู้ธรรมที่ควรแสดง คือรู้สภาพความจริงของธรรมทั้งปวง ประการที่สอง ทรงสามารถแสดงธรรมได้หลายนัยและวิจิตรพิสดารแม้ในเรื่องเดียวกัน ประการที่สาม ทรงรู้อัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์ว่า ธรรมใดเหมาะสม หรือเป็นคุณประโยชน์แก่บุคคลจำพวกใด และสามารถยกข้อธรรมที่เหมาะสมกับบุคคลเหล่านั้นได้ ดังนั้นพระโพธิสัตว์จึงต้องอบรมเพาะบ่มบารมีเต็มให้เป็นเลิศเพื่อการตรัสรู้ธรรมที่ยิ่ง

ผู้ปรารถนาสัมโพธิญาณ^{๑๐๐} หมายถึง ผู้ปรารถนาจะรู้ ปรารถนาจะรู้ตาม ปรารถนาจะรู้เฉพาะ ปรารถนาจะรู้พร้อม ปรารถนาจะบรรลุ ปรารถนาจะสัมผัส ปรารถนาจะทำให้แจ้งสัมโพธิญาณนั้น

ประเภทพระโพธิสัตว์

การแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ เริ่มมีความพิสดารตามความที่ปรากฏในคัมภีร์อนาคตวงศ์^{๑๐๑} ที่แต่งขึ้นหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานพันกว่าปี^{๑๐๒} ซึ่งเนื้อหาสาระที่อยู่ในคัมภีร์ โดยเรื่องว่ามาจากการที่พระสารีบุตรเถระ ทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงเรื่องพระพุทธเจ้าที่จะมาอุบัติขึ้นในอนาคต ๑๐ พระองค์ และสรุปว่าพระโพธิสัตว์มี ๓ ประเภท คือ

(๑) ปัญญาธิกโพธิสัตว์ หรือ อุกษมิทัตถุญโพธิสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ที่สร้างบารมีโดยใช้ปัญญาเป็นตัวนำ ระยะเวลาการสร้างบารมีทั้งหมด ๒๐ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป ซึ่งบารมีขั้นต้นต้องตั้งความปรารถนาอยู่ในใจเป็นเวลา ๗ อสงไขย เรียกว่าบารมีแรก หรือสามัญบารมี จากนั้นบารมีขั้นต่อมา กล่าววาทจาต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าว่า ตนเองปรารถนาโพธิญาณเป็นเวลา ๙ อสงไขยรวมเป็น ๑๖ อสงไขย เรียกว่าอุปบารมี และเมื่อได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าครั้งแรกว่า จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ในกาลข้างหน้าแล้ว เรียกว่า พระนิยตโพธิสัตว์ ช่วงเวลาอีก ๔ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป จะเป็นการสร้างบารมีอย่างยิ่งและเข้มงวดขึ้นเรื่อย เรียกว่า ปรมัตถบารมี

(๒) สัทธาธิกโพธิสัตว์ หรือ วิปจิตถุญโพธิสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ที่สร้างบารมีโดยใช้ศรัทธาเป็นตัวนำ ระยะเวลาการสร้างบารมีทั้งหมด ๔๐ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป ซึ่งบารมีขั้นต้นต้องตั้ง

^{๙๙} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๖, พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรชั้นจุฬารักษิกมกตรี**, รวบรวมโดย พระศรีคัมภีร์ญาณ (ถวัลย์ญาณจารี ป.ศ. ๙, อภิธรรมมหาบัณฑิต), (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๑๐๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๘/๕๘๒.

^{๑๐๑} **คัมภีร์โบลานพระคัมภีร์อนาคตวงศ์**, แปลโดย ประภาส สุรเสน, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์สุรวัดน์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

^{๑๐๒} โดยพระกัสสปเถระชาวเอเชียใต้ คาดว่าท่านมีชีวิตอยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ.๑๗๐๓-๑๗๗๓ ต่อมาภายหลังก็มีการแต่งคัมภีร์อมตธรรตารา เป็นอรรถกถาอนาคตวงศ์ โดยพระอุปติสเถระชาวลังกาที่ปี ราวปี พ.ศ. ๒๒๙๙ และคัมภีร์ทสโพธิสัตว์ปุตติกา กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคต ๑๐ พระองค์ราวปี พ.ศ. ๒๔๙๖

ความปรารถนาอยู่ในใจเป็นเวลา ๑๔ อสงไขย เรียกว่าบารมีแรก จากนั้นบารมีขึ้นต่อมากล่าวว่าจากต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าเป็นเวลา ๑๘ อสงไขย รวมเป็น ๓๒ อสงไขย เรียกว่าอุปบารมี และเมื่อได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกว่า จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ในกาลข้างหน้าแล้ว เรียกว่า พระนิยตโพธิสัตว์ ช่วงเวลาอีก ๘ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป จะเป็นการสร้างบารมีอย่างยิ่ง และเข้มงวดขึ้นเรื่อย เรียกว่า ปรมัตถบารมี

(๓) วิริยาก็โพธิสัตว์ คือพระโพธิสัตว์ที่สร้างบารมีโดยใช้วิริยะเป็นตัวนำ ระยะเวลาการสร้างบารมีทั้งหมด ๘๐ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป คือตั้งความปรารถนาอยู่ในใจเป็นเวลา ๒๘ อสงไขย หลังจากนั้นจึงออกปากกล่าววาจาต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าเป็นเวลา ๓๖ อสงไขย รวมเป็น ๖๔ อสงไขย และได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกเป็น พระนิยตโพธิสัตว์ เมื่อเหลือเวลาอีก ๑๖ อสงไขยกับเศษแสนมหากัป เป็นการสร้างบารมีอย่างยิ่งและเข้มงวดขึ้นเรื่อย และได้รับพยากรณ์เข้ามาตลอดเมื่อได้พบกับพระพุทธเจ้า จนถึงสมัยพุทธภูมิของท่าน

การแบ่งประเภทของโพธิสัตว์นั้น พระอรรถกถาจารย์หลังพุทธกาล ได้อรรถาธิบายเชิงสรรเสริญเพิ่มเติม โดยแบ่งแยกพระโพธิสัตว์ให้มีความพิสดารมากขึ้น รวมความถึงทั้งผู้ปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า และผู้ปรารถนาเป็นพระอริสุมหาสาวกเข้าไปด้วย คือ

- พระมหาโพธิสัตว์ หมายถึงพระนิยตโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเต็มที่ ผู้มีความแน่นอนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งความหมายของพระมหาโพธิสัตว์นี้เป็นพระโพธิสัตว์ที่ยิ่งยวดกว่าโพธิสัตว์ทั่วไป เช่น การใช้คำว่าพระมหาโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้าย มีเพียงพระโพธิสัตว์ระดับมหาโพธิสัตว์เท่านั้นที่จะทรงตรวจดูมหาลิโลกนะ ๕ ประการ^{๑๒} คือ ประการแรก เลือกอายุกาลของมนุษย์ที่จะไปเกิด ประการที่สอง เลือกทวีป หรือดินแดนที่จะไปเกิด ประการที่สาม เลือกประเทศที่จะไปเกิด ประการที่สี่ เลือกตระกูลประการที่ห้า เลือกมารดา เพื่อมาบังเกิดเป็นชาติสุดท้าย หรือ ในพระชาติสุดท้าย ในอรรถกถาจารย์มักสรรเสริญว่าเป็นพระมหาโพธิสัตว์ เหนือกว่าโพธิสัตว์ทั่วไปในพระชาติสุดท้าย ตอนเจ้าชายสิทธัตถะขณะทรงออกบวชได้กระทำทุกกริยา เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่สัตว์โลกทรงตั้งปณิธานไว้ไม่ทรงห่วงใยร่างกายและชีวิต ทรงปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งการละ หรือจะเป็นส่วนแห่งความเศร้าหมอง โภธิสมภารไม่ให้มีเหลือตามลำดับ แล้วบรรลุมโหฬารอันยอดเยี่ยม.

- พระปัจเจกโพธิสัตว์^{๑๓} ได้ให้ความหมายว่า เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อให้ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต พระปัจเจกพุทธเจ้าจะบังเกิดในยุคที่ว่างจากพระพุทธเจ้า ว่างจากพระธรรม และว่างจากพระสงฆ์ จะเกิดก็องค์ก็ได้ในยุคนั้น แต่เกิดมาเพื่อตรัสรู้เองโดยชอบ ทำหน้าที่เป็นเนืองนิตย์ของโลกในยุคที่ว่างจากพุทธพระศาสนา โดยอย่างน้อยหากบำเพ็ญบารมีเป็นปัญญากะ ต้องปรารถนาการเพิ่มพูนโภธิสมภารตลอดเวลาไม่ต่ำกว่า ๒ อสงไขย กำไรแสนกัป หรือหากบำเพ็ญบารมีเป็นสัทธาธิกะ และวิริยาคะ ก็ใช้ระยะเวลาว่างเลยก็ป้อนไปเล็กน้อยเท่านั้น แต่ไม่ถึงอสงไขยที่ ๓ ปัจเจกสัมโพธิญาณ

^{๑๒} คัมภีร์ไบบลานพระคัมภีร์อนาคตวงศ์, แปลโดย ประภาส สุรเสน, หน้า ๑๘๒.

^{๑๓} ดูรายละเอียดอรรถกถาฉบับมหาภูฏาชาวิทยาลัยเพิ่มเติมใน พ.ศ.๕๐/๓/๑/๑๘.

- พระสาวกโพธิสัตว์^{๑๔} พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อให้ได้เป็นพระอนุพุทธะ หรือเพื่อความ เป็นอัครมหาสาวก ต้องปรารถนาการเพิ่มพูนโพธิสมภารสิ้นเวลา ๑ อสงไขย (กำไร) แสนกัป. สำหรับผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อความ เป็นมหาสาวกต้องปรารถนาการเพิ่มพูนโพธิสมภาร สิ้นเวลาแสนกัป เท่านั้น

๓.๑ ความคิดของพระโพธิสัตว์

การพิจารณาเพื่อศึกษาความคิดของพระโพธิสัตว์ ใช้การวิเคราะห์เรื่องราวจากผลที่ปรากฏในชาดกในเรื่องบารมี และความตามที่มีอยู่ในอรรถกถาได้ การแกะรอยความคิดนี้ต้องอาศัย การวิเคราะห์เปรียบเทียบและตีความตามความจำเป็น ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาประเด็นพื้นฐานความคิดของพระโพธิสัตว์ ที่เป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาบารมี และความคิดของพระโพธิสัตว์แต่ละช่วงเวลาตามภพชาติที่พอจะอนุมานได้จากพระไตรปิฎก โดยอนุมานจากผลคือบารมีที่สร้างได้ไปหา เหตุคือความคิดที่สั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์ ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า การปรารถนาพุทธภูมิในพุทธศาสนา เถรวาทมีนัยยะของการปรุงแต่งสังขาร พระโพธิสัตว์ต้องมีความวิจิตรในการปรุงแต่งและสะสมความ พิศดารของบารมีเริ่มจากน้อยไปมาก แต่การสะสมจึงเน้นไปที่เหตุและปัจจัยให้สำเร็จโพธิญาณเพียง เรื่องเดียว ซึ่งต่างจากการสั่งสมของปุถุชนที่สั่งสมกิเลสทำให้เกิดอัตราน่า ความพอใจยึดมั่นถือมั่นที่มีความ หลากหลายเรื่องในสังสารวัฏ เพื่อให้เข้าใจความคิดของพระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยได้ประมวลและพบว่า มีปัจจัยความคิดหลักๆ ได้แก่ พื้นฐานความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด พื้นฐานความคิดในการ สร้างสมบารมี พื้นฐานคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ และพื้นฐานความคิดของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

๓.๑.๑ พื้นฐานความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด

หากลำดับความเชื่อพื้นฐาน และลำดับแนวคิด หรือความเชื่อของพระโพธิสัตว์ จากภาพใหญ่ (ระดับมหภาค) ไปสู่ภาพย่อย (ระดับจุลภาค) สามารถเรียงลำดับคติความเชื่อของพระโพธิสัตว์ จาก คติความเชื่อที่ว่าสังสารวัฏมีจริง คติความเชื่อว่ามี การเวียนว่ายตายเกิด คติความเชื่อที่ว่าผลบุญทำ กรรมแต่งมีจริง คติความเชื่อที่ว่ากุศลและอกุศลมีจริง คติความเชื่อเหล่านี้ ได้สะท้อนมาจากชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแล้ว เช่นมีหลายชาติที่พระโพธิสัตว์สามารถระลึกชาติแต่หนหลังได้ มีหลายชาติที่ได้อุทิศชีวิตเป็นทานเพื่อให้ได้ผลคือกุศลอันนำไปสู่โพธิญาณ เป็นต้น

สิ่งที่สะท้อนออกในคติความเชื่อนี้ คือ การกล่าวถึงความยาวนานของกัปที่มีระยะเวลา มากกว่าความชีวิตในหนึ่งชาติมาก มีปรากฏกล่าวเปรียบเทียบในหลายพระสูตร ได้แก่ (๑) กล่าวตอบ ภิกษุใน ปัพพตสูตร^{๑๕} ว่า “เปรียบเทียบอนุชาติลาแห่งที่บลูกใหญ่ มีความยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง บุรุษพึงเอาผ้าแคว้นกาสิลูบฏูเขานั้น ๑๐๐ ปีต่อครั้ง ภูเขาศิลา ลูกใหญ่นั้นพึงหมดสิ้น” (๒) กล่าวตอบภิกษุใน สาสปสูตร^{๑๖} ว่า “เปรียบเทียบนครที่สร้างด้วยเหล็ก ความยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ เต็มด้วยเมล็ดฝักกาด รวมกันเป็นกลุ่มก้อน บุรุษ พึง

^{๑๔} ดูรายละเอียดอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยเพิ่มเติมใน ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๕/-/๑๑๑.

^{๑๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๘/๒๑๙

^{๑๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๙/๒๒๐.

หีบเมล็ดฝักกาดออกจากนครนั้น ๑๐๐ ปีต่อ ๑ เมล็ด เมล็ดฝักกาดกองใหญ่นั้นทั้งหมดสิ้นไป” (๓) กล่าวตอบภิกษุใน สาวกสูตร^{๑๗}ว่า “เปรียบ อายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี หากบุคคลเธอเหล่านั้นพึงระลึกย้อนหลังไปได้ วันละ ๑๐๐,๐๐๐ กัป กัปที่เธอเหล่านั้นระลึกไปไม่ถึงยังมีอยู่” (๔) กล่าวตอบพราหมณ์ใน คังคาสูตร^{๑๘} แม่น้ำคงคานี้เริ่มต้นจากที่ใด และถึงมหาสมุทร ณ ที่ใด นับจำนวนเม็ดทรายในระหว่างนี้ กัปทั้งหลายที่ผ่านพ้นไปแล้วมากกว่าเม็ดทรายเหล่านั้น”

ตารางที่ ๓-๑ แสดงการเปรียบเทียบระยะเวลาในสังสารวัฏ

เรื่อง	๑ มหากัป			
	๑	๒	๓	๔
อสงไขยกัป	สังวัฏฏกัป	สังวัฏฏฐายีกัป	วิวัฏฏกัป	วิวัฏฏฐายีกัป
	โลกกำลังถูกทำลาย	โลกถูกทำลายแล้ว	โลกกำลังพัฒนา	โลกพัฒนาแล้ว (สิ่งมีชีวิตอาศัยได้)
อัตรกัป				๖๔/๖๔
				นับรวม ๑๒๘ กัป

ที่มา: กัปสูตร และอสงไขยกถ มหากัปกถา^{๑๙}

ในอสงไขยกัปมี ๔ ช่วงเวลาที่โลกมีการเปลี่ยนแปลง คือ ๑) สังวัฏฏกัป หมายถึงช่วงเวลาในโลกเสื่อม กำลังถูกทำลายด้วย น้ำ ไฟ และลม ๒) สังวัฏฏฐายีกัป หมายถึงช่วงเวลาในโลกอยู่ถัดจากความเสื่อม ๓) วิวัฏฏกัป หมายถึงช่วงเวลาในโลกเริ่มเจริญมีดวงจันทร์และอาทิตย์ ๔) หมายถึงช่วงเวลาในโลกอยู่ถัดจากความเจริญพร้อมพิณาศอีก เป็นยุคที่มีการพัฒนาให้รุ่งเรือง โดยมีอัตรกัปคือกัปในระหว่าง ได้แก่ระยะกาลที่หม่อมมนุษย์เสื่อมจนส่วนใหญ่พิณาศ สำหรับอัตรกัปนั้น จะมีความพิณาศด้วย ๓ ชนิด ได้แก่ (๑) ทุพภิกขันตรกัป หรือกัปพิณาศเพราะอดอยาก (๒) โรคนันตรกัป หรือกัปพิณาศเพราะโรค (๓) สัตตันตรกัป หรือกัปพิณาศด้วยศาสตรา ในบรรดากัปทั้ง ๓ ประการนั้น หมู่อัตว์ที่พิณาศไปด้วยทุพภิกขันตรกัป จะบังเกิดในเปรตวิสัย หมู่อัตว์ที่พิณาศไปด้วยโรคนันตรกัป จะบังเกิดในวิสัยแห่งยักษ์ หมู่อัตว์ที่พิณาศไปด้วยสัตตันตรกัป จะบังเกิดในนรก เพราะมีกำลังรุนแรงเป็นผู้มีจิตที่อาฆาตกันและกัน

^{๑๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๓๐/๒๒๑.

^{๑๘} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๓๑/๒๒๒.

^{๑๙} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๖/๒๒๖, พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร), วิมุติรัตนมาลี เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรมการศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔๔-๑๕๐.

ในการนับช่วงเวลา หากนับตามจำนวนอัตรกัป หรือกล่าวว่าเป็นชัตนับในระดับเวลามหภาค ผู้วิจัยเห็นว่าช่วงกัปโลกเจริญและพัฒนาได้นั้นจะเกิดสลับกับอัตรกัปที่เป็นกัปเสื่อม กล่าวคือ ทำให้แต่ละช่วงเวลาของอสงไขยกัปมีระยะเวลาเท่ากับ ๖๔ อัตรกัป บวกกับ ๖๔ อสงไขยกัป รวมเป็นการนับกัปได้ ๑๒๘ กัป^{๒๐} ระยะเวลาหนึ่งกัปจะสอดคล้องกับหลักฐานที่ว่า ในปิยทัสสีพุทธวงศ์ อตถทัสสีพุทธวงศ์ และ อัมมทัสสีพุทธวงศ์ ได้กล่าวถึงชื่ออัตรกัป ในสมัยนั้นพระโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์ว่า ในอีก ๑๑๘ กัปจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะหากพิจารณาว่าในมหากัปมีเพียง ๑๒๘ กัปแล้วช่วงเวลา ๑๑๘ กัปจะไปตกในช่วงที่โลกกำลังเสื่อมและไม่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ แสดงให้เห็นว่านับตั้งแต่พระพุทธเจ้าปิยทัสสี โลกนี้อยู่ในวิวัฏฏ์อสงไขยกัปยังไม่ได้ถูกทำลาย ซึ่งวิวัฏฏ์อสงไขยกัปนี้มีพระพุทธเจ้าอุบัติมาแล้ว ๑๒ พระองค์ คือ

วรกัป (กัปที่-๑๑๘) พระพุทธเจ้าปิยทัสสี พระพุทธเจ้าอตถทัสสี พระพุทธเจ้าอัมมทัสสี
 สารกัป (กัปที่-๙๔) พระพุทธเจ้าสิพัตตะ
 มัณฑกัป (กัปที่-๙๒) พระพุทธเจ้าติสสะ พระพุทธเจ้ามุสสะ
 สารกัป (กัปที่-๙๑) พระพุทธเจ้าวิปัสสี
 มัณฑกัป (กัปที่-๓๑) พระพุทธเจ้าสิขิ พระพุทธเจ้าเวสสภู
 ภัทรกัป (ปัจจุบัน) พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกณฑกมนะ พระพุทธเจ้ากัสสปะ

๑ กัป มีระยะเวลา

=ระยะเวลาที่ เทพดาเอาผ้าทิพย์ซึ่งมีเนื้อละเอียดมากมาถูภูเขาที่มีขนาดกว้างยาวสูง ๑ โยชน์โดย ๑๐๐ ปี นำผ้ามาถู ๑ ครั้ง จนภูเขานั้นเตียนเป็นพื้นราบ

๑ อสงไขย มีระยะเวลา

=จำนวนปีเท่ากับเม็ดฝน ที่ฝนตกไม่ขาดสายท่วมจักรวาลเป็นเวลา 3 ปี จนมีระดับสูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์

จากข้อมูลข้างต้นนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัจจุบันโลกนี้อยู่ในช่วงปลายวิวัฏฏ์อสงไขยกัป ซึ่งมีอายุไม่เกิน ๑๓๐ กัป จากตารางที่ ๓-๑ ซึ่งให้เห็นว่าด้วยว่า ช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์ สามารถมาเกิดในภพมนุษย์และสัตว์ต่างๆ เพื่อสร้างบารมีต่างๆอย่างพิสดารได้นั้น มีเพียงแค่ ๑๓๐ กัปใน ๑ มหากัปเท่านั้น เนื่องจากในช่วงเวลาอื่นไม่มีสิ่งมีชีวิตสามารถดำรงอยู่ได้ ในสังวัฏฏ์อสงไขยกัปนั้นโลกกำลังถูกทำลาย ไม่มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ และสังวัฏฏ์อสงไขยกัปนั้นโลกได้ทำลายสำเร็จแล้ว ทำให้สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นคน หรือสัตว์ หรือต้นไม้ จะไม่สามารถอาศัยหรือดำรงชีวิตอยู่ได้ ส่วนในวิวัฏฏ์อสงไขยกัป โลกก็กำลังฟื้นตัวยังรอการพัฒนา ก็ยังไม่เหมาะแก่สิ่งมีชีวิตที่จะอาศัยอยู่ได้เช่นกัน ประเด็นของคติความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด จึงอยู่ที่ว่าพระโพธิสัตว์ ย่อมได้ผ่านพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ความรู้ความเข้าใจเรื่องความยาวนานของสังสารวัฏฏ์ย่อมน่าที่จะอยู่ในวิสัยสันดานในการบำเพ็ญบารมีอยู่แล้ว

^{๒๐} ความเห็นของผู้วิจัย

๓.๑.๒ พื้นฐานความคิดในการสร้างบารมี

เป้าหมายสำคัญของพระโพธิสัตว์ในแนวทางเถรวาท คือการสร้างบารมี^{๒๑} ทำบารมีจนเต็มพร้อมสำเร็จสัมมาสัมโพธิญาณ ความคิดส่วนมากตามที่ถูกวิจัยได้พิจารณาความตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จึงเป็นความมุ่งมั่นในเรื่องบารมีเพื่อความสมบูรณ์ของบารมีของตน และตั้งปณิธานว่าเมื่อบารมีของตนเต็มที่แล้วจะยังโพธิญาณเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ภัยจากสังสารวัฏได้เต็มที่ ซึ่งแตกต่างกับพุทธศาสนาเถรวาท การบำเพ็ญบารมีมุ่งมั่นอยู่ที่การช่วยเหลือสรรพชีวิตเป็นสิ่งสำคัญ ไม่ได้หมายความว่าบารมีของตนเองจะเต็มเมื่อใด แต่ถือเอาความสุขเฉพาะหน้าของสรรพสัตว์เป็นสิ่งสำคัญ แนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีปรากฏในบางนิกาย เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่คอยช่วยเหลือสรรพสัตว์โดยปรารถนานิพพานเป็นคนสุดท้าย ความแตกต่างของสองแนวคิดนี้ เปรียบเหมือนกับฝ่ายหนึ่งเชื่อว่าต้องตักน้ำเต็มให้เต็มโอ่งก่อน เมื่อเต็มแล้วน้ำนั้นจึงจะทำให้คนพ้นทุกข์ได้ แต่อีกฝ่ายมีความคิดว่าขณะตักน้ำเต็มในโอ่ง สามารถนำน้ำนั้นไปช่วยคลายทุกข์ผู้คนที่กระบวนกรต่างกันแต่เป้าหมายเดียวกันเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้

สำหรับพุทธศาสนาเถรวาทนั้น การสร้างบารมีปรากฏมีในความ สองหมวดสำคัญคือ ในหมวดนิบาตชาดกมี ๕๔๗ เรื่อง ซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ที่ไม่ได้ระบุช่วงเวลาอย่างแน่ชัด กับในหมวดจริยาปิฎก ซึ่งเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ (ในช่วงสี่อสงไขยแสนมหากัปสุดท้าย) หัวใจสำคัญของการสร้างบารมีมีความสำคัญตามที่ปรากฏในสโมธานกถา^{๒๒} ได้สรุปชนิดของบารมีและชั้นการบำเพ็ญบารมี ถือเป็นธรรมเนียมเครื่องปมพระโพธิญาณทั้ง ๓๐ ทักไว้ตั้งนี้ว่า เป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ ดังนี้

การบำเพ็ญทานบารมี

- (ก) จัดเป็นทานบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นพระเจ้าสิริราช
- (ข) จัดเป็นทานอุปบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นเวสสันดร เวลามพราหมณ์ และอกิตติดาบสที่ยอมอดอาหารนั้น ให้แก่ท้าวสักกะเทวราชที่แปลงกายเป็นอินทพราหมณ์มาขออาหาร
- (ค) จัดเป็นทานปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นพญาไก่อปา สีลวานาคและพญากระต่าย

การบำเพ็ญศีลบารมี

- (ก) จัดเป็นศีลบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นพญาวานร ช้างฉันทันต์และช้างเลี้ยงมารดา
- (ข) จัดเป็นศีลอุปบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นจัมเปยยนาคราช และภุริทัตตนาคราช

^{๒๑} ดูรายละเอียดการวิเคราะห์รูปศัพท์และความหมายของบารมีอย่างพิสดารใน พิณน์ เฟ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓๓-๑๓๘.

^{๒๒} ดูรายละเอียดในสโมธานกถา ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑-๑๒๒/๗๗๖-๗๗๘.

(ค) จัดเป็นศีลปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นสังขपालบัณฑิต

การบำเพ็ญปัญญาบารมี

(ก) จัดเป็นปัญญาบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นวิธูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตั้งค
พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์

(ข) จัดเป็นปัญญาอุปบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นมโหสถผู้เป็นทรัพย์ของรัฐ กุณฑล
ตัณทีละ และนกกกระทา

(ค) จัดเป็นปัญญาปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นพระราชามีศีล มีความเพียร
เป็นผู้ก่อเกิดสัตตภูตชาติ

การบำเพ็ญวิริยบารมี

(ก) จัดเป็นวิริยปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นพระราชามีความบากบั่น

การบำเพ็ญขันติบารมี

(ก) จัดเป็นวิริยะบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นธรรมपालกุมาร

(ข) จัดเป็นขันติอุปบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นธรรมิกเทพบุตร ทำสงครามกับอธรรมิก
เทพบุตร

(ค) จัดเป็นขันติปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นขันตีวาทีดาบสแสวงหาพุทธภูมิ ด้วย
การบำเพ็ญขันติบารมี ได้ทำกรรมที่ทำได้ยากเป็นอันมาก

การบำเพ็ญสัจจบารมี

(ก) จัดเป็นสัจจบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็น ลูกนกคุ้มซึ่งประกาศคุณสัจจกิริยาทำให้
ดับด้วยสัจจะ ในภพที่เกิดเป็นปลาอยู่ในน้ำ ได้ทำสัจจกิริยาอย่างสูงทำฝนให้ตกทำ
ใหญ่

(ข) จัดเป็นขันติอุปบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นสุปรابطิตเป็นนักปราชญ์ยังเรือให้ข้าม
สมุทรจนถึงฝั่งด้วยสัจจะ และในภพที่เป็นวานรข้ามแม่น้ำคงคาได้ด้วยสัจจะ

(ค) จัดเป็นสัจปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นสุโตสมราชา ได้รักษาสัจจะอย่างสูง
ช่วยปล่อยกษัตริย์

การบำเพ็ญอธิฐานบารมี

(ก) จัดเป็นอธิฐานอุปบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นมาตังคชภูติและช้างมาตังคะ

(ข) จัดเป็นขันติปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นมุกปักขกุมาร

การบำเพ็ญเมตตาบารมี

(ก) จัดเป็นเมตตาบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นมหากัณห์ฤๅษี พระเจ้าโสธนะ พระเจ้า
พรหมทัตต์และคัณชิตินทกะ

(ข) จัดเป็นเมตตาอุปบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นโสณนันทบัณฑิตผู้ทำความรัก

- (ค) จัดเป็นเมตตาปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นพระเจ้าเอกราช
การบำเพ็ญอุpekขาบารมี
- (ก) จัดเป็นอุpekขาบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นนกกแขกเต้า
- (ข) จัดเป็นอุpekขาปรมัตถบารมี ได้แก่ ในภพที่เกิดเป็นโลมหังสบัณฑิต

ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น เรื่องการสร้างบารมีตามเนื้อความในสโมธานกถา ในภพที่เกิดเป็นยูธัญชัยกุมาร มหาโควินทพราหมณ์ คนเลี้ยงช้างอโยธยราชโอรส ภัลลาคติ สุวรรณสาม มฆเทพ และเนมิราช นั้นไม่ได้จัดว่าอยู่ในบารมีใด เพียงแสดงว่าเป็นอุpekขาบารมี ฉะนั้นหากพิจารณาดังนี้ บารมีและชั้นบารมีทั้ง ๓๐ ทศ จึงเป็นเรื่องที่เกิดในช่วงที่เป็นนิตยโพธิสัตว์หลังได้รับพุทธพยากรณ์จาก พระพุทธเจ้าที่ปางกรแล้ว ซึ่งเท่ากับว่าแม้จะเป็นนิตยโพธิสัตว์แล้ว ภายหลังการทบทวนพุทธการกธรรม ๑๐ พระโพธิสัตว์ย่อมต้องกระทำการทบทวนบารมีใหม่ทั้ง ๓ ชั้นบารมีรวม ๓๐ ทศ

๓.๑.๓ พื้นฐานคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์

พุทธศาสนาเถรวาทมิได้จำกัดคุณสมบัติเริ่มต้นของผู้ปรารถนาพุทธภูมิ^{๒๓} ขอเพียงแต่มีใจปรารถนาพุทธภูมิแรกก็ได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์แล้ว แต่ความสำคัญอยู่ที่การสั่งสมอริยาศัยพุทธภูมิในชั้นธันดานในกาลต่อมา คุณสมบัติพื้นฐานจึงมีประการเดียวคือ มีจิตปรารถนาพุทธภูมิ หากยังมีได้ลาพุทธภูมิก็นับชื่อว่าเป็นโพธิสัตว์ เรื่องความปรารถนาพุทธภูมินั้น มีปรากฏในพุทธปาทานชื่อ ปุพพกัมมปิโลตี^{๒๔} ใจความว่า ในกาลหนึ่งพระโพธิสัตว์ได้เห็นภิกษุอยู่ป่าเป็นวัตร จึงได้ถวายเป็นภัตตาหารหนึ่ง ในกาลนั้นได้ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรกและผลการถวายเป็นนั้นให้ผลในความเป็นพระพุทธเจ้า แต่มีเนื้อความอื่นอีกแบบในโสตตถกัมมทานนินทานและวิลาส ญาณวโร ได้กล่าวถึงความปรารถนาพุทธภูมิแรกของพระพุทธเจ้าโคตมว่า เดิมเป็นมาณพหนุ่มผู้ยากจนหาเลี้ยงชีพโดยลำพังพร้อมมารดา วันหนึ่งได้ลงเรือสำเภาร่วมมารดา ระหว่างการล่องเรือในมหาสมุทรได้ ๗ วัน เรือได้อับปางลง มาณพหนุ่มได้ให้มารดานั่งเหนือคอก แล้วตนเองได้พายว่ายน้ำด้วยใจเด็ดเดี่ยวและพยายามอดทน ในช่วงเวลาที่อ่อนเพลียเหน็ดเหนื่อยใกล้กาลมรณะนั้นได้เกิดความคิดขึ้นว่า^{๒๕}

“ถึงตัวเราถึงแก่ชีวิตพิณาศาตสุญลงไปในท้องมหาสมุทรทะเลใหญ่พร้อมกับมารดา ณ กาลบัดนี้ ขอคุณลที่เราแบกมารดาว่ายน้ำในมหาสมุทรมาด้วยความเหน็ดเหนื่อยหนักหนานี้ จงเป็นปัจจัยให้ถึงซึ่งพระโพธิญาณ ขอเราพึงอาจนำสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายในวัฏสังสารให้ข้ามพ้นลูถึงฝั่งโน้นคืออมตมทานิพพาน”

อย่างไรก็ตาม ในนิบาตชาดก ๕๔๗ เรื่องนั้นส่วนใหญ่ น่าจะเป็นเหตุการณ์สมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าพระองค์ใดอุบัติในโลก เรื่องราวส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นความเข้มข้นของวัตรปฏิบัติเรื่องบารมีที่พระโพธิสัตว์ได้กระทำไว้ในอดีตชาติต่างๆ ชาติส่วนใหญ่ไม่ได้แสดงว่ามีคุณสมบัติปรารถนาพุทธภูมิ มีเพียง

^{๒๓} ความปรารถนาพุทธภูมิ หมายถึงความปรารถนาอันสูงส่ง เพื่อให้ได้สำเร็จเป็นสัมสัมพุทธเจ้า

^{๒๔} พุ.อุ.ป. (ไทย) ๓๒/๖๖/๕๗๔.

^{๒๕} ผู้วิจัยไม่พบเรื่องในพระไตรปิฎก แต่พบในนินทานกถา ดูรายละเอียดใน จุฬพุทธโฆส, โสตตถกัมมทานนินทาน, พากษ์ไทย โดย บรรจบ บรรณรุจิ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓-๑๘, พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), ศาสตร์ที่ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า, (ม.ป.ป), หน้า ๙๑-๙๕.

บางชาติเท่านั้น ที่มีการกล่าวถึงในจรรยาปิฎกที่แสดงเนื้อความถึงการปรารถนาโพธิญาณของพระโพธิสัตว์ในชาตินั้นขณะที่กระทำบารมีต่างๆ ได้แก่ชาติที่เกิดเป็น อภิตตดาบส พระเจ้าธัญชัย พระเจ้ามหาสุทิสสนะ มหาโควินทพราหมณ์ พระเจ้าเนมิราช พระจันทกุมาร พระเจ้าสิริราช พระเวสสันดร^{๒๖} จูฬโพธิปริพาชก ชฎิลชื่อมาตังคะ^{๒๗} พระยอุธยชยกุมาร พระโสมนัสสกุมาร พระอโยฆรราชกุมาร เตมียกุมาร^{๒๘}

ส่วนในชาติสำคัญที่ได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกและค้นหาพุทธการกธรรม สมัยเกิดเป็นสุเมธดาบส^{๒๙} ก็ได้มีความคิดว่าจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณเพื่อช่วยเหลือมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้พ้นกิเลสทั้งสิ้น แม้ว่าจะไม่ได้กล่าวถึงความปรารถนาโพธิญาณทุกชาติก็ตาม

เรื่องคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ เป็นคติความเชื่อที่ถูกผสมผสานจากพุทธศาสนาเถรวาทอีกแบบหนึ่ง เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนในเรื่องการปรารถนาโพธิญาณของบุคคลในมิติร่วมสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยขอนำเรื่องตัวอย่างที่เล่าขานของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้นำความคิดเชิงพุทธในช่วงปัจจุบันสมัย ที่ได้รับอิทธิพลคติความเชื่อเรื่องการปรารถนาพุทธภูมิ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการปรารถนานั้นจะมาพร้อมกับการขอให้ผลบุญกุศลที่เกิดการกระทำ ได้ให้ผลสำเร็จในความเป็นพระพุทธรเจ้า ดังนี้

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ^{๓๐} เมื่อได้รับนาหนังสือสอนอิทธิธรรม สำหรับใช้สอนในอิทธิธรรมมหาวิทยาลัย วัดระฆังโฆสิตาราม ได้ตั้งความปรารถนาว่า “ด้วยอำนาจแห่งกุศลที่เกิดจากการแต่งปรณนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้ปัญญาธิกสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า และขออย่าให้ข้าพเจ้าเป็นคนยากจนในภพต่างๆที่ยังต้องเกิดอยู่”

หลวงปู่มั่น ภูริทัต ได้พิจารณาถึงภพชาติในอดีต^{๓๑} ว่าท่านระลึกชาติได้ว่าเคยมีตำแหน่งเสนาบดีเมืองกรุงรัฐ พระพุทธเจ้าได้ไปแสดงธรรมโปรดชาวกรุงรัฐ และทรงแสดงมหาสติปัญญาสูตร ท่านเสนาบดีในชาตินั้น ก็ได้เจริญสติปัญญา แล้วยกจิตขึ้นอธิษฐานว่า “ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นพระองค์เถิด” จึงนับได้ว่าท่านได้ปรารถนาโพธิญาณมาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และเมื่อได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณทำให้ท่านระลึกถึงชาติภพ ท่านได้สลดสังเวชเพราะเคยเกิดเป็นหมาขี้เรื้อนถึง ๕๐๐ ชาติ

หลวงพ่อฤาษี วัดท่าซุง^{๓๒} ได้กล่าวถึงหลวงปู่ปาน โสนันโท ผู้เป็นอาจารย์ว่า ท่านบำเพ็ญบารมีเพื่อปรารถนาพระโพธิสัตว์ เนื่องด้วยเวลาทำบุญ ท่านจะเปล่งวาจาปรารถนาพระโพธิญาณ

^{๒๖} ชู.จรรยา. (ไทย) ๓๓/๑๐-๑๑๘/๗๒๘-๗๖๖.

^{๒๗} ชู.จรรยา. (ไทย) ๓๓/๓๕-๖๕/๗๕๐-๗๕๔.

^{๒๘} ชู.จรรยา. (ไทย) ๓๓/๖-๖๕/๗๕๘-๗๖๖.

^{๒๙} ชู.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕๕-๕๗/๕๗๔.

^{๓๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรชั้นจุฬาริทธิกรรมิกตรี**, หน้า ๑๖๑.

^{๓๑} ทิพยจักร (นามแฝง), **เหตุผลที่ทำให้หลวงปู่มั่นลาพุทธภูมิ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.tnews.co.th/contents/214163> [๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

^{๓๒} หลวงพ่อฤาษี วัดท่าซุง, **หลวงพ่อดอปปัญญารธรรม ฉบับพิเศษ เล่ม ๗**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ป.), หน้า ๘๑-๑๐๐.

ท่ามกลางสมาคม ท่านจะเปล่งชัดว่า “ผลงานนี้ขอให้บรรลุอภิเชกสัมมาสัมโพธิญาณ” และให้ความเห็นว่า ผู้ที่ปรารถนาพุทธภูมิ อย่างน้อยหากบำเพ็ญขั้นต่ำอุปการมีต้องสามารถทำอิฏฐญาได้เป็นปกติทุกชาติ หากสร้างสมบารมีถึงขั้นปรมัตถบารมีแล้วไม่ลงนรก

พระราชกวี ^{๓๓} ผู้ซึ่งได้นำหลักฐานที่มีการค้นพบเบื้องจาร์ที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาในอดีตที่เขียนด้วยอักษรโบราณ จึงได้แปลและเขียนเป็นหนังสือเรื่อง พุทธศาสนสุวัณณภูมิปกรณ์ ราชบุรุษวัดฤทธาต่านานเมืองขุนไทย ในบทคำท้ายได้แสดงเจตนาธรรมปรารถนาพุทธภูมิ ดังนี้ “ผู้เจริญทั้งหลาย กาลนี้เป็นกาลกระทำของสมุญจล ทาน๑ ศีล๑ บวช๑ สัจจะ๑ ขันติ๑ เพียร๑ เมตตา๑ ปัญญา๑ อธิษฐาน๑ อุเบกขา๑ รวมเป็นบารมี ๑๐ ด้วยบุญกรรมนี้และความเพียรนี้ ของจงเป็นพระวิริยาริกสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตเถิด”

ครูบาศรีวิชัย ^{๓๔} พระสงฆ์ผู้สร้างคุณูปการสำคัญคือ การสร้างถนนขึ้นสู่ต๋อยอินทนนท์ ได้ตั้งความปรารถนาไว้ดังนี้ “ต้นข้าพระศรีวิชัยภิกขุ เกิดมาปีเป็ยกี้ จุลศักราช ๑๒๔๐ ตั้วพุทธศักราช ๒๔๒๐ ปรารถนาขอหื้อข้าฯ ได้ตรัสรู้ปัญญาสัพพัญญูโพธิญาณเจ้าจิมเตอะ”

ตัวอย่างความปรารถนาพุทธภูมิของพระสงฆ์ข้างต้น แสดงให้เห็นคติความเชื่อเรื่องการตั้งความปรารถนาพุทธภูมิขณะสร้างกุศล ซึ่งเมื่อบุคคลใดได้กระทำการอันเป็นกุศล ย่อมหวังในผลอันเลิศ การหวังในโพธิญาณของพระสงฆ์ข้างต้นย่อมเล็งเห็นเช่นเดียวกัน นอกจากการตั้งความปรารถนาในโพธิญาณแล้ว คุณสมบัติที่จำเป็นในทุกภพชาติอีกประการ คือ พระโพธิสัตว์จะต้องยังความปรารถนาในธรรมสโมธาน ๘ ประการอย่างยิ่งยวด ^{๓๕} ได้แก่ ๑) ปรารถนาเป็นมนุษย์ เพราะภพภูมิมนุษย์เท่านั้นที่จะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า ๒) ปรารถนาเป็นบุรุษเพศ เท่านั้นที่จะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า ๓) ปรารถนาเป็นผู้มีอุปนิสัยปัจจัยแห่งพระอรหันตคุณ ให้รุ่งเรืองในชั้นธันดาน ๔) ปรารถนาให้ได้มีโอกาสอยู่เฉพาะหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้า เพื่อมีโอกาสได้รับพุทธพยากรณ์ ๖) ปรารถนาอดทนสมาบัติและเชี่ยวชาญอิฏฐญา ๗) ปรารถนาอธิการ คือเอาชีวิต เลือดเนื้อ เพื่อแลกกับพระโพธิญาณมาก่อน ๘) ปรารถนาในอหยาตัยพอใจในพุทธภูมิอย่างแรงกล้า หรือสรุปง่าย ๆ ว่า คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์คือ เป็นผู้ที่มีใจปรารถนาพุทธภูมิ และมีใจปรารถนาในเหตุปัจจัยเพื่อพุทธภูมินั่นเอง ซึ่งต้องถึงพร้อมตั้งแต่ ใจ (ปรารถนาในใจ) วาจา (เปล่งวาจาปรารถนา) และกาย (อุทิศเลือดเนื้อร่างกายตามแรงปรารถนา) ในที่สุด

^{๓๓} พระราชกวี (อ่ำ ฆมมทตโต), พุทธศาสนสุวัณณภูมิปกรณ์ ราชบุรุษวัดฤทธาต่านานเมืองขุนไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศรีบุญเรืองการพิมพ์ จำกัด ,๒๕๔๕), หน้า ๗๓๔.

^{๓๔} พระมหาสะง่า ธีรสิโร ไชยวงศ์, ประวัติ ปฏิปทา ครูบาศรีวิชัย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/375821> [๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

^{๓๕} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕๘/๕๗๔-๕๗๕, วิลาส ญาณวโร. วิมุติรัตนมาลี เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๕๓-๑๕๖.

๓.๑.๔ พื้นฐานความคิดของพระโพธิสัตว์

ผู้วิจัยได้ศึกษาจำแนกความคิดออกเป็นสองช่วงหลักๆ ตามระยะเวลาที่มีการสั่งสมบารมี ได้แก่ ความคิดในช่วงเป็นอนัตยโพธิสัตว์ และความคิดภายหลังเป็นนิตยโพธิสัตว์ แม้ว่าในพระไตรปิฎกจะไม่ได้ระบุชัดเจนว่าการคิดแบบนั้น เกิดในขณะบารมีใด ผู้วิจัยได้อาศัยความเข้มข้นของธรรมสโมธาน ๘ และบารมี มาประกอบการพิจารณา สอบทานกับข้อธรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่าวิธีการคิดของพระโพธิสัตว์ มีแก่นอันเป็นแนวคิดหลัก ดังนี้

ความคิดช่วงอนัตยโพธิสัตว์

การพิจารณาว่าชาติที่เป็นนิตยโพธิสัตว์นั้น สามารถนับด้วยระยะเวลาหลังจาก ๔ อสงไขย ที่ได้พบพระพุทธเจ้าที่ปंगกรและได้รับการพยากรณ์เป็นชาติแรกได้ ต่อเนื่องไปพบพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ แต่พระโพธิสัตว์ขณะที่ยังไม่ได้รับพุทธพยากรณ์ หรือได้ชื่อว่าเป็นอนัตยโพธิสัตว์นั้น เรื่องราวชาดกในพระไตรปิฎกไม่ได้แยกชัดเจนว่าชาติใดเป็นอนัตยโพธิสัตว์ ผู้วิจัยจึงได้ประมวลผลจากเรื่องราวของชาดกในภพชาติที่มีได้กล่าวถึงหรือแสดงถึงการปรารถนาโพธิญาณอย่างชัดเจน ให้เป็นความคิดในช่วงอนัตยโพธิสัตว์ มาประกอบการวิเคราะห์ พบว่าแนววิถีคิดหลัก น้อมไปใน ๕ เรื่อง

๑) เป้าหมายในธรรม คือ มโนปณิธานในกุศลธรรม หรือพระโพธิสัตว์ มีจุดยืนในการสร้างเป้าหมายในธรรม ให้มีความชัดเจนเป็นหนึ่งเดียวในความปรารถนาที่มีเป้าหมาย บางชาติเป็นไปเพื่อสั่งสมบารมี ยิ่งมากขึ้นเท่าไร ความเชื่อมั่นยิ่งมีมาก เป้าหมายในธรรมยิ่งชัดเจนเรื่อยๆ จากเป้าหมายแรก ปรารถนาในใจ ต่อมาเปล่งวาจาอบรมสั่งสอนผู้อื่นในกุศลธรรม และกระทำให้ประจักษ์ด้วยการกระทำ เช่น เสรีวาทนชาดก^{๓๖} พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพ่อค้าเร่ชื่อเสรีวะ แต่มีใจซื่อตรงรับซื้อถาดทองคำจากยายและหลานตามราคาที่ยุติธรรมไม่คดโกงแม้ว่าจะมีโอกาสก็ตาม ในขณะที่พระเทวทัตในชาตินั้นเกิดเป็นพ่อค้าเร่โลเลได้โกหกและใช้กลอุบายเพื่อจะกดราคาหวังกำไรมาก ภายหลังถูกพระโพธิสัตว์ซึ่งซื้อถาดทองคำไปได้ ทำให้พ่อค้าเร่โลเลถึงกับโกรธจนตาย ก่อนตายได้มีจิตอาฆาตพระโพธิสัตว์ไว้^{๓๗} ทำให้ผูกกรรมกับพระโพธิสัตว์จนมาเกิดเป็นพระเทวทัต

๒) อุบายในธรรม คือ ความฉลาดในธรรมที่จะหากลวิธีที่จะรักษาความปรารถนานั้นไว้ ทำให้การกระทำกรรมใดๆ ด้วยกายหรือวาจา พึงทำกรรมนั้นทั้งหมดให้มีจิตน้อมไปเพื่อโพธิญาณเป็นเบื้องต้น เพื่อให้ประกอบความชวนชวายเป็นต้น มีเรี่ยวแรง มีความเพียรมั่น เข้าไปสะสมบุญซึ่งอุบายในธรรมใช้เป็นเครื่องมือในการประดับประดาประกอบปรับทิศทางของบารมี ปรับใช้กับประกอบการดำเนินชีวิตนั่นเอง หลักนี้ปรากฏส่วนมากในภพชาติที่พระโพธิสัตว์สั่งธรรมในฐานะผู้นำ เช่น ในสมัยที่เกิดเป็นพญาเนื้อปรากฏในลักขณชาดก^{๓๘} ได้สั่งสอนลูกเนื้อชื่อลักขณะ ให้มีปัญญาฉลาดรู้ในกลลวงของมนุษย์ผู้หวังจะจับเนื้อเป็นอาหาร หรือในติปลัตถมิกชาดก^{๓๙} เป็นพญาเนื้อสอนน้องสาวให้รู้จักกลอุบายในการเอาตัวรอดเมื่อถูกพรานจับได้

^{๓๖} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓/๒.

^{๓๗} ในอรรถกถาฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ให้ช่วงเวลาที่เกิดอยู่ในภพที่ภักดิ์นี้

^{๓๘} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑/๕.

^{๓๙} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๖/๗.

๓) ปัจจัยให้เกิดธรรม เป็นวิถีคิดที่เกิดจากการปรับสิ่งแวดล้อม หรือเหตุการณ์ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสติปัญญา ให้เกิดปัจจัยธรรม เช่น ในภพที่เกิดเป็นรุกขเทวดาในหลายภพชาติ ได้นำเอาเหตุการณ์ที่ประสบเห็นมาสร้างปัญญาพิจารณาธรรม เช่น ในมตกภัตตชาดก^{๕๐} สมัยนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นรุกขเทวดาเห็นเหตุการณ์ที่พราหมณ์กำลังจะฆ่าแพะเพื่อบูชาয়ญ ฝ่ายแพะนั้นเกิดระลึกชาติได้ว่าเคยเป็นพราหมณ์ผู้กระทำพิธีบูชาয়ญแพะมาก่อน และชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายที่ต้องมารับผลกรรม รุกขเทวดาได้ทราบเรื่องโดยตลอดจึงได้แสดงธรรมแก่มหาชนตามเหตุการณ์ กล่าวถึงสัตว์ไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศกด้วยการรับผลของกรรมเป็นแพะถูกบูชาয়ญถึง ๕๐๐ ชาติ

๔) กำลังหล่อเลี้ยงปณิธาน ซึ่งต้องใช้การบ่มเพาะความปรารถนาโพธิญาณ ได้แก่ อินทรีย์ ๕ หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน^{๕๑} โดยเป็นตัวเจ้าการในการทำหน้าที่และเป็นหัวหน้านำสัมปยุตธรรมในการครอบงำกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ ประกอบด้วย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งอินทรีย์ ๕ เป็นหลักธรรมอันหนึ่งที่จะเป็นกำลังให้ผู้ปฏิบัติไปสู่การบรรลุอรหัตผลด้วย เช่น ในขทิวังการชาดก^{๕๒} พระโพธิสัตว์เกิดเป็นเศรษฐีหวังจะทำทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่ถูกมารขัดขวาง จึงได้กล่าวคาถาเพื่อยืนยันกำลังความมั่นคงในจิตใจว่า “ข้าพเจ้าจะตกหลุมถ่านเพลิงมิเท่าข้าขึ้น มีศรัทธะปกคลุมก็ตามที ข้าพเจ้าจะไม่ทำความชั่วอันเป็นกรรมไม่ประเสริฐอีก ขอนิมนต์พระคุณเจ้ารับบิณฑบาตนี้เถิด” หรือ ในนันทิวีสาลชาดก^{๕๓} พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโคที่มีกำลังมาก ในกาลหนึ่งพราหมณ์ได้พัวพันกับเศรษฐีในการลากสัมภาระหนักด้วยกำลังของโคนันทิวีสาล แต่พราหมณ์กลับใช้วาจาต่อพระโพธิสัตว์ว่าเป็นผู้โง่งม จงลากสัมภาระนั้น พระโพธิสัตว์จึงงัดไม่ลากเสีย ทำให้พราหมณ์แพ้นั้นเสียทรัพย์ไปมาก ต่อมาพระโพธิสัตว์จึงได้สั่งสอนพราหมณ์ผู้หวังประโยชน์ในกำลังของโคนันทิวีสาลเรื่องการกล่าวปียวาจา และกลับไปพัวพันกับเศรษฐีอีกครั้ง ซึ่งคราวนี้พระโพธิสัตว์จึงได้แสดงกำลังให้เป็นที่ประจักษ์แก่พราหมณ์และเศรษฐี

๕) บำเพ็ญพุทธการกธรรม ได้แก่ คิดที่จะบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ รวมทั้งสั่งสอนให้ผู้อื่นเห็นตามด้วย โดยเฉพาะชาติที่เป็นทศปาโมกข์ หรือ หัวหน้าฤาษี ได้สั่งสอนธรรมแก่คนอื่นๆ เช่น ในนามสิทธิชาดก^{๕๔} พระโพธิสัตว์เกิดเป็นอาจารย์ทศปาโมกข์โพธิสัตว์ ได้สอนเรื่องที่น่ายปายกะผู้เป็นศิษย์ต้องการเปลี่ยนชื่อเพราะเป็นอัมภมคที่เขาเห็นมาและกรรมที่เขาทำ ว่าด้วยชื่อนั้นไม่เป็นของสำคัญ คนชื่อเป็นยังตายไป ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานของผู้ปรารถนาโพธิญาณที่สอนธรรมที่ถูกที่ควรแก่ผู้อื่น เป็นต้น

^{๕๐} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๘/๘.

^{๕๑} ตูรายละเอียดเพิ่มเติม อง.จตุกก. (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๒๑๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๔.

^{๕๒} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๔๐/๑๗.

^{๕๓} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒.

^{๕๔} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๘๗/๔๐.

ความคิดภายหลังเป็นนิตยโพธิสัตว์

นับตั้งแต่พระโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกจากพระพุทธเจ้าที่ปิงกร หรือได้ชื่อว่าเป็นพระนิตยโพธิสัตว์แล้ว เป้าหมายในธรรมจึงมีความชัดเจนมาก วิถีดิจึงมีความเข้มข้น ชัดแจ้ง น้อมไปใน ๔ เรื่อง

บำเพ็ญพุทธการกกรรม ๑๐

พระโพธิสัตว์ได้พิจารณา พุทธการกกรรม หรือธรรมอันจะทำให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ๑๐ ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปิงกรแล้ว ความคิดนับแต่นั้นจึงมีแต่ชวนขยายบมเพาะ บารมีทั้ง ๑๐ ให้บริบูรณ์

พุทธภูมิธรรม ๔

พระโพธิสัตว์ย่อมต้องพยายามสมათาน พุทธภูมิธรรมเหล่านี้ให้มั่นคงอยู่เนื่องนิตย อันเป็นเครื่องบมเพาะบารมีญาณ ทุกชาติไม่ว่าจะเสวยชาติเกิดเป็นอะไร ได้แก่

๑) อุตสาหะ คือ มีความมุ่งมั่นเพื่อสร้างบารมีธรรมให้บริบูรณ์ เช่น ในเวสสันดรจรียา^{๔๕} ที่มุ่งมั่นในการให้ทานบารมีให้บริบูรณ์ ให้แม่ทัพยสิน จนกระทั่งให้ทานลูกเมีย

๒) อุมัตตะ คือ พยายามใช้ปัญญาญาณ

๓) อวัตถานะ พยายามยังจิตให้ประกอบด้วยอธิษฐานด้วยความมั่นคง ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนจากการสร้างบารมี เช่น ในสัชปาลจรียา^{๔๖} พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพยานาคผู้มีฤทธิ์มาก ถูกพวกบุตรของพรานทำร้าย แม้จะมีฤทธิ์มากแต่อธิษฐานมั่นคงในศีลบารมีจึงไม่โกรธเคืองตอบ

๔) หิตจรียา คือ พยายามยังจิตของตนให้ประกอบด้วยเมตตา เช่น ในสุวัณณสามจรียา^{๔๗} ชาติที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสุวรรณสามดาบสอยู่ในป่า สัตว์ต่างน้อมเมตตาเข้าหากัน แม้อยู่ใกล้ราชสีห์และเสือโคร่งในป่าใหญ่ก็ได้ด้วยเมตตา สัตว์อะไรๆ ก็มีได้สะดุ้งกลัวพระโพธิสัตว์เลย เพราะพระโพธิสัตว์มีกำลังเมตตาค้าจุน ยินดีอยู่ในป่า

อัยยาศัย ๖

ผลของกุศลและอกุศลที่เกิดระหว่างการสร้างบารมี ย่อมหมายลงเป็นอัยยาศัยของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ต้องพยายามปรับขันธสันดานให้มีความประเสริฐบริบูรณ์ขึ้นเรื่อยๆ^{๔๘} ได้แก่

๑) เนกขัมมัชฌาสัย มีความพอใจในเพศนักบวชทุกๆชาติไป

๒) วิเวกัชฌาสัย มีความพอใจในสถานที่วิเวก ปราศจากความอึกทึกครึกโครม

^{๔๕} ชุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๖๗-๑๒๑/๗๓๖-๗๔๓.

^{๔๖} ชุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๘๕-๙๑/๗๕๖-๗๕๗.

^{๔๗} ชุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๑๑-๑๑๓/๗๗๒-๗๗๓.

^{๔๘} ดุรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๔๙/๑๙๙-๒๐๐.

- ๓) โอลักษณ์ชาสัย มีความพอใจในการให้ทาน และยินดีคบหากับบุคคลผู้ไม่โลภ
 ๔) โอลักษณ์ชาสัย มีความพอใจในความไม่โกรธ พยายามหักห้ามความโกรธ เจริญเมตตา ให้สรรพสัตว์ ปรารถนาให้สัตว์เหล่านั้นพ้นสังสารวัฏ
 ๕) โอลักษณ์ชาสัย มีความพอใจในการทำลายโมหะ พยายามใช้ปัญญาในการพิจารณา บาบปญฺคุณโทษตามความเป็นจริง
 ๖) นิสสรณชฌาสัย มีความพอใจที่จะยกคนทั้งหลายออกภพในวัฏสังสาร และน้อม ประสงค์ต่อนิพพาน

ในจริยาปิฎก^{๔๙} ได้แสดงความประพฤติอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณไว้ใน ๓ บารมีหลัก คือ ทานบารมี (อกิตติวารรค) ศีลบารมี (หัตถินาควารรค) และเนกขัมมะบารมี (ยุธัญญชยวารรค) ส่วนบารมีข้อ อื่นนั้นมีได้กล่าวในจริยาปิฎก เมื่อแจกแจงประมวลความจึงได้เป็นพุทธภูมิธรรม ๔ และอชฌาสัย ๖

อิมุตติกาลกิริยา

โพธิสัตว์ที่เชี่ยวชาญในการอธิษฐานบารมี หากแม่ได้ไปเกิดในเทวโลกที่สัตว์มีอายุยืน จะไม่ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุนั้น เพราะจะชวนชวายุทำบารมีให้เต็ม จะปรารถนาลงมาจุติบนโลกมนุษย์ เพื่อเพิ่มพูนบารมี ซึ่งกรณีของพระโพธิสัตว์ผู้มีความชำนาญในการอธิษฐานจิต จะกระทำการที่เรียกว่า อิมุตติกาลกิริยา^{๕๐} โดยนั่งคู้บัลลังก์เข้าเป็นสมาธิหลับเนตรทั้งสองลงแล้วอธิษฐานจิต^{๕๑}ว่า ชีวิตนี้ของเราซึ่งเป็นเทพบุตรโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิอันยิ่งใหญ่ ขอจงอย่าได้เป็นไปเบื้องหน้า แต่เมื่อต่อไปอีกเลย จากนั้นจะพลันไปจุติจากสวรรค์ไปบังเกิดในโลกมนุษย์

๓.๒ เส้นทางภพชาติของพระโพธิสัตว์

เมื่อศึกษาชาติจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา จะพบว่า เส้นทางภพชาติตามชาติของพระโพธิสัตว์ ไม่ได้มีการลำดับว่าเกิดขึ้นในช่วงบารมีใด และไม่สามารถชี้ชัดได้โดยตรงว่าเป็นการสร้างบารมีในช่วงบารมีใด และบารมีใดเป็นอุปบารมี หรือปรมัตถบารมี แต่สามารถศึกษาตามบริบทของเรื่องราวได้บางส่วน เช่น ในสมัยพระเวสสันดรการให้ทานลูกเมียขึ้นถือนั้นถือเป็น ทานปรมัตถบารมี หรือเป็นอุปบารมี หรือเป็นเพียงทานบารมีเท่านั้น ประพันธ์ ศุภษร^{๕๒} ได้สรุปงานวิจัยในเรื่องนี้แม้จะไม่ได้ระบุว่าพระเวสสันดรสร้างบารมีระดับไหน แต่ก็วิเคราะห์เรื่องการให้ทานของพระเวสสันดรว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำ ไม่ว่าจะโดยใช้เกณฑ์หลัก คือเจตนา หรือความเป็นเหตุเป็นผลของสภาวะธรรม ซึ่งเป็นมโน

^{๔๙} ชุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑-๑๒๒/๗๒๗-๗๗๔.

^{๕๐} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), มุนินาถทีปนี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๙), หน้า ๖๓-๖๕.

^{๕๑} อีกตำราในอิมุตติกาลกิริยา ท่านว่า สิ้นตาทั้งสองแล้วกลืนใจตาย ดูรายละเอียดอรรถกถาฉบับมหา มกุฏราชวิทยาลัยเพิ่มเติมใน ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๒/-/๕๐.

^{๕๒} ประพันธ์ ศุภษร, วิเคราะห์การให้ทานของพระเวสสันดร ในมิลินทปัญหา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1004&articlegroup_id=154

ธรรมที่ยอมรับของบัณฑิต โดยผลที่ได้อันเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ซึ่งเป็นวิธีการที่ดีเพราะนำไปสู่ความจริงสูงสุดในเข้าถึงสัมโพธิญาณ ตามหลักพุทธจริยศาสตร์

ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่พระโพธิสัตว์ได้เคยสร้างบุพกรรมร่วมกับใครบ้าง และเหตุการณ์เหล่านั้นที่เคยเกิดมาก่อนในอดีตชาติ ได้ย้อนกลับมาให้เห็นในชาติปัจจุบัน เช่น นิสัยของภิกษุผู้ต่อต้านในอดีตชาติ ปัจจุบันชาติก็ยังเป็นแบบเช่นเดิม แต่ในงานวิจัยนี้มุ่งศึกษาไปที่ความคิดและบริบทของความคิดของพระโพธิสัตว์แฝงอยู่ในภพชาติต่างๆ

ในปุพเพสัมโพธิสูตร^{๕๓} แสดงนัยยะว่า เมื่อสมัยพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ มีความคิดโดยมากเพื่อการศึกษาสั่งสมความรู้ เพื่อให้รู้ว่าอะไรมีคุณ รู้คุณโดยความเป็นคุณ อะไรคือโทษ รู้โทษโดยความเป็นโทษ ความรู้สำคัญคือ ประการแรก ความรู้ในอายตนะ อันได้แก่ ตาหู จมูก ลิ้น กาย และใจ ประการที่สอง ความรู้ในธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประการที่สาม ความรู้ในฉันทะที่ยึดเหนี่ยวภพชาติไว้ ประการที่สี่ ความรู้ในสุข ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะ หรือธาตุ ๔ ที่ไม่เที่ยง ประการที่ห้า ความรู้ในเครื่องสลัดออกจากคุณและโทษเหล่านั้น ซึ่งความรู้ที่นั่นมาจากภพชาติต่างๆของพระโพธิสัตว์ที่เป็นไปเพื่อความรู้ชีวิตในสังสารวัฏ เช่น ความรู้ในการครองเรือนเป็นเรื่องอดีต เป็นทางแห่งฤดี ส่วนการออกบวชนั้นเป็นทางปลอดโปร่ง^{๕๔} เพื่อให้เข้าใจความคิดในภพชาติต่างๆ จึงประมวลภพชาติจำแนกตามภพชาติ ได้แก่ ภพชาติที่เป็นสัตว์ ภพชาติที่เป็นมนุษย์ ภพชาติที่เป็นเทวดา และ ภพชาติที่เป็นพรหม ซึ่งก็มีข้อน่าสังเกตอีกประการว่า ในชาดกที่เป็นนิบาตชาดก ภพชาติที่ปรากฏทั้งหมด พระโพธิสัตว์มีสถานะแห่งเพศชาย พอสังเขป ดังนี้

๓.๒.๑ ภพชาติที่เกิดเป็นสัตว์

ในภพชาติที่เกิดเป็นสัตว์จำนวน ๑๒๑ ชาดกที่ปรากฏในชาดก มีตั้งแต่สัตว์เล็ก จนถึงสัตว์ใหญ่ เป็นทั้งสัตว์ผู้ล่าและถูกล่า ลักษณะของพระโพธิสัตว์ในภพชาติที่ถือกำเนิดเป็นสัตว์นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำฝูง เป็นจำฝูง มีภาวะผู้นำ มีความฉลาด มีกลยุทธ์ในการแก้ปัญหา มีความเพียร และมีคุณธรรมในการดำเนินชีวิตเบื้องต้น หากพิจารณาเรื่องราวที่ปรากฏในชาดกในภพที่เป็นสัตว์นั้น จะเห็นว่า การสร้างบารมีนั้นมีข้อจำกัดในอรรถภาพร่างกายและการใช้ทรัพยากรของชีวิตในการสร้างบารมี ส่วนมากการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ในภพที่เป็นสัตว์ จึงเป็นไปในแนวทางปัญญาบารมี และทานบารมี ซึ่งงานวิจัยของ พัฒน์ เพ็งผลา^{๕๕} ได้สรุปจำนวนชาดกที่อยู่จัดในหมวดปัญญาบารมีมีมาก ๒๕๙ เรื่องชาดก จาก ๕๔๗ เรื่อง^{๕๖}

^{๕๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๑/๔๐๕.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน พัฒน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, หน้า ๑๕-๑๑๗.

^{๕๖} เมื่อตรวจสอบสรุปผลจำนวนเรื่องกับประเภทบารมีแต่ละประเภทของ พัฒน์ เพ็งผลา มาตรวจสอบพบว่าผลสรุปจำนวนบางส่วนคลาดเคลื่อนกับเนื้อหาในเล่ม แต่การอ้างอิงนี้เนื้อหาในเรื่องมาสรุปใหม่โดยผู้วิจัย

ตารางที่ ๓-๒ สรุปรายชื่อบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์นิบาตชาดก รวม ๕๔๗ เรื่อง^{๕๗}

ประเภท	ลักษณะ	จำนวน (ชาดก)
ถือกำเนิดเป็นสัตว์		(๑๒๑ เรื่อง)
สัตว์เล็ก	ได้แก่ นก หงส์ ลิง กระจ่าง เป็นต้น	๖๘
สัตว์ใหญ่ผู้ล่า	ได้แก่ เสือ ราชสีห์ พญาแร้ง พญาเหยี่ยว	๑๖
สัตว์ใหญ่กินพืช	ได้แก่ ช้าง ม้า วัว ควาย	๑๘
สัตว์ผู้ถูกล่า	ได้แก่ เนื้อ ละมั่ง กวาง	๑๑
สัตว์เล็กผู้ล่า-ถูกล่า	ได้แก่ สุนัข สุนัขจิ้งจอก	๓
ตระกูลนาค	ได้แก่ งู นาค	๕
ถือกำเนิดเป็นมนุษย์		(๓๕๘ เรื่อง)
ตระกูลพระราชา	ได้แก่ พระราชา โอรส	๗๖
ตระกูลข้าราชการ	ได้แก่ อำมาตย์ บุโรหิต ขุนนาง	๖๗
ตระกูลนักบวช/พราหมณ์	ได้แก่ ฤาษี ดาบส พราหมณ์ นักบวช	๑๐๖
ตระกูลพ่อค้า	ได้แก่ พ่อค้าเกวียน พ่อค้าแร่	๕๑
ตระกูลชนชั้นสามัญ	ได้แก่ บัณฑิต ชวานา	๕๖
ตระกูลมิจฉาทิฎฐิ	ได้แก่ โจร อลัชชี	๒
ถือกำเนิดเป็นเทวดา		(๖๔ เรื่อง)
กลุ่มอมมนุษย์	ได้แก่ ยักษ์ กิณรี	๔
กลุ่มหัวหน้าเทวดา	ได้แก่ ท้าวสักกเทวราช	๑๖
กลุ่มเทวดา	ได้แก่ รุกขเทวดา เทวดาประจำสมุทร เทพบุตร	๔๔
ถือกำเนิดเป็นพรหม	ได้แก่ อากาศพรหม ท้าวมหาพรหม	๔

ที่มา รวบรวมจาก พัฒน์ เฟื่องผลา

^{๕๗} เรื่องในนิบาตชาดกในพระไตรปิฎก รวม ๕๔๗ เรื่อง หากนับเป็นภพชาติได้รวม ๕๓๓ ชาติ เนื่องจากมีบางเรื่องมีเนื้อเรื่องซ้ำกับ เช่น มโหสถบัณฑิต

ตารางที่ ๓-๓ แสดงความสัมพันธ์ของช่วงเวลากับการสร้างบารมีช่วงที่พบพระพุทธเจ้า

นามพระพุทธเจ้า	ช่วงเวลา	ชื่อกัป	บารมีที่ทำได้ต่อพระพุทธเจ้า
๑. ตัณห์กร	๔ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	ไม่ปรากฏ
๒. เมธังกร	๔ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	ไม่ปรากฏ
๓. สรณังกร	๔ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	ไม่ปรากฏ
๔. ทีปังกร	๔ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	สุเมธดาบส (ทอดร่างกายเป็นสะพานทาน)
๕. โภณทัณฺณยะ	๓ อสงไขย แสนกัป	สารกัป	พระเจ้าวิชิตาวี (ถวายทานอันประณีต)
๖. สุมังคละ	๒ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	พราหมณ์สุริจิจิ (ถวายทานรักษาศีล)
๗. สุมณะ	๒ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	พญานาคอดุลละ (บำรุงด้วยดนตรีทิพย์)
๘. เรวัตะ	๒ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	พราหมณ์อติเทพ (ถวายทาน)
๙. โสภิตะ	๒ อสงไขย แสนกัป	สารมณฑกัป	พราหมณ์สุชาตะ (ถวายทาน)
๑๐. โอนมทัสสี	๑ อสงไขย แสนกัป	วรกัป	ยักซ์ (ถวายทาน)
๑๑. ปทุมะ	๑ อสงไขย แสนกัป	วรกัป	ราชสีห์ (บำรุงรักษาคุ่มกัน)
๑๒. นารทะ	๑ อสงไขย แสนกัป	วรกัป	ชฎิลตบะกล้า (ถวายทาน)
๑๓. ปทุมุตตระ	๑๐๐,๐๐๐ กัป	สารกัป	ชฎิลรัฐฐิกะ (ถวายผ้าและภัตตาหาร)
๑๔. สุมะระ	๓๐,๐๐๐ กัป	มณฑกัป	มาณพชื่ออุตตระ (ถวายทรัพย์/ออกบวช)
๑๕. สุชาติ	๓๐,๐๐๐ กัป	มณฑกัป	พระเจ้าจักพรรดิ (สละราชสมบัติ/ออกบวช)
-----			
๑๖. ปิยทัสสี	๑๑๘ กัป	วรกัป	<u>เริ่มวิวิธกุศลอสงไขยกัป</u> มาณพชื่อกัสสปะ (สร้างวัดถวาย)
๑๗. อัถถทัสสี	๑๑๘ กัป	วรกัป	ชฎิลตบะกล้า (บูชาด้วยดอกไม้)
๑๘. รัมมทัสสี	๑๑๘ กัป	วรกัป	ทำวสัฏกะ (บูชาด้วยของหอม/ดนตรี)
๑๙. สิทธัตถะ	๙๔ กัป	สารกัป	ดาบสชื่อมงคล (ถวายผลหว่า)
๒๐. ติสสะ	๙๒ กัป	มณฑกัป	พระเจ้าสุชาตะ (สละราชสมบัติ/ออกบวช)
๒๑. ฝุสสะ	๙๒ กัป	มณฑกัป	พระเจ้าวิชิตะ (สละราชสมบัติ/ออกบวช)
๒๒. วิปัสสี	๙๑ กัป	สารกัป	พญานาคอดุลละ (บำรุงด้วยดนตรีทิพย์)
๒๓. สีขี	๓๑ กัป	มณฑกัป	พระเจ้าอรินทมะ (ถวายข้าว/น้ำเป็นอันมาก)
๒๔. เวสสภู	๓๑ กัป	มณฑกัป	พระเจ้าสุทัสสนะ (สละราชสมบัติ/ออกบวช)
๒๕. กกุสันธะ	ภัทรกัป	ภัทรกัป	พระเจ้าเขมะ (ถวายทานเป็นอันมาก)
๒๖. โภณาคมนะ	ภัทรกัป	ภัทรกัป	พระเจ้าปัพพตะ (ถวายทานเป็นอันมาก)
๒๗. กัสสปะ	ภัทรกัป	ภัทรกัป	มาณพชื่อโชติปาละ (ออกบวช/พหูสูต)

ที่มา รวบรวมจากพระไตรปิฎก

ตารางที่ ๓-๔ สรุปรูปภาพชาติที่ปรากฏในช่วงปรมัตถบารมีและพบพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์

ประเภท	ลักษณะ	จำนวน (ชาติ)
ถือกำเนิดเป็นสัตว์		(๓ ชาติ)
สัตว์ใหญ่ผู้ล่า	ได้แก่ ราชสีห์	๑
ตระกูลนาค	ได้แก่ นาค	๒
ถือกำเนิดเป็นมนุษย์		(๑๙ ชาติ)
ตระกูลพระราชา	ได้แก่ พระราชา	๘
ตระกูลนักบวช/พราหมณ์	ได้แก่ ฤาษี ดาบส พราหมณ์ นักบวช	๙
ตระกูลชนชั้นสามัญ	ได้แก่ มานพ	๒
ถือกำเนิดเป็นเทวดา		(๒ ชาติ)
กลุ่มอมมนุษย์	ได้แก่ ยักษ์	๑
กลุ่มหัวหน้าเทวดา	ได้แก่ ท้าวสักกเทวราช	๑

ในข้อจำกัดเรื่องอรรถภาพของสัตว์นั้น การให้ทานเป็นบารมีสูงสุดที่สามารถทำได้ถึงปรมัตถบารมี แต่สามารถทำได้เพียงให้อวัยวะ หรือให้ชีวิตตนเองเป็นทาน ซึ่งปรากฏใน (๑) กระจ่ายโพธิสัตว์ในสสบัณฑิตชาดก^{๕๘} ที่สละร่างกาย โดยโดดเข้ากองไฟเพื่อให้เนื้อของตนเป็นอาหารแก่พราหมณ์ (๒) พญาวานร ในจุฬนันทิยชาดก^{๕๙} เป็นวานรที่มีความกตัญญูเลี้ยงดูมารดาตาดาบอด ยอมสละชีวิตแทนมารดาโดยรับลูกธนูที่ยิงโดยพรานชั้ว (๓) พญาเนื้อ ในนันทิมิตรชาดก^{๖๐} สละชีวิตร่างกายเป็นทานเพื่อให้พ่อแม่วอดพ้นจากความตาย (๔) พญาเนื้อ ในนิโครธมิตชาดก^{๖๑} ยอมสละชีวิตตายแทนนางเนื้อที่ตั้งครรภ์เพื่อเป็นอาหารของพระราชา (๕) พญาช้างฉัททันต์ ในฉัททันตชาดก^{๖๒} ยอมถูกตัดงาของตัวเองและได้รับความทุกข์ทรมานแสนสาหัส เพื่อปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นอกจากสละร่างกายเป็นทานแล้ว บารมีสูงสุดอีกประการที่สามารถทำได้ถึงขั้นปรมัตถบารมีคือ ศิลบารมี ในภพชาติที่เป็น สังขपालนาคราช ตามที่ปรากฏในสังขपालชาดก^{๖๓} ที่ต้องการรักษาศีลอุโบสถ ขณะถูกทำร้ายด้วยหอกที่มแทง ก็ไม่ได้ตอบแม้ว่าตนเองจะมีฤทธิ์สามารถโต้ตอบได้ก็ตามเพื่อรักษาศีล แต่เป็นที่

^{๕๘} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๕-๑๔๓/๗๔๓-๗๔๕.

^{๕๙} พุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๔๓-๑๔๔/๑๐๓.

^{๖๐} พุ.ชา.ฉก. (ไทย) ๒๗/๗๐-๗๕/๒๔๐-๒๔๑.

^{๖๑} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๒/๕-๖.

^{๖๒} พุ.ชา.ตีสติ. (ไทย) ๒๗/๙๗-๑๓๗/๕๕๔-๕๕๖.

^{๖๓} พุ.ชา.จตุตถาริส. (ไทย) ๒๗/๑๔๓-๑๔๔/๖๑๘-๖๒๗.

น่าสังเกตว่าพญานาคแม้เป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่ก็มีฤทธิ์และมีภูมิที่เหนือกว่าสัตว์เดรัจฉานอื่น จึงสร้างบารมีได้พิสดารกว่าสัตว์เดรัจฉานอื่น แต่มีข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือในชาดกทั้งหมด มีแต่เฉพาะสัตว์เพศผู้เท่านั้น

นอกจากนี้ในภพชาติที่เกิดเป็นสัตว์ ยังมีการสร้างบารมีอื่นได้บ้างเช่น ปัญญาบารมี ขันติบารมี ส่วนมากเป็นบารมีเบื้องต้น เช่น การให้อิवाาท อบรมสั่งสอนคุณธรรมตามธรรมชาติของสัตว์นั้นๆ โดยในอรรถภาพของสัตว์ขนาดเล็กสามารถสร้างความพิสดารของบารมีได้หลากหลายกว่าชาติที่เป็นสัตว์ใหญ่ อย่างไรก็ตาม มีข้อจำกัดอีกแง่มุมหนึ่ง เมื่อมีการรวบรวมข้อมูลพบว่า ๑) ในอรรถภาพของสัตว์ไม่พบว่ามีการสร้างเนกขัมมบารมี ๒) ในการสร้างบารมีเมื่อเกิดเป็นสัตว์มีโอกาสนในการสร้างอกุศลได้มาก เช่น เมื่อถือกำเนิดเป็นสัตว์ผู้ล่า เช่น ราชสีห์ เสือ ก็มักฆ่าสัตว์อื่นเป็นอาหารเป็นปกติ เช่น ในขัมพุกชาดก^{๖๔} ซึ่งพระโพธิสัตว์เป็นราชสีห์ล่าสัตว์อื่นมาเป็นอาหารและแบ่งปันให้สุนัขจิ้งจอก เป็นต้น หรือเป็นพญาหนู^{๖๕} ที่ต้องฆ่าสุนัขจิ้งจอกเจ้าเล่ห์เพื่อปกป้องชีวิตตนเองและหมู่คณะจากศัตรู เป็นต้น

๓.๒.๒ ภพชาติที่เกิดเป็นมนุษย์

ในภพชาติที่เกิดเป็นมนุษย์จำนวน ๓๕๘ ชาติตามที่ปรากฏในชาดก ๕๔๗ เรื่อง เมื่อจัดหมวดหมู่ตามสถานะทางสังคม ตั้งแต่พระราช ข้าราชการ นักบวช-พราหมณ์ พ่อค้า-เศรษฐี จนถึงชนชั้นสามัญชนและโจรผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ซึ่งลักษณะของพระโพธิสัตว์ในภพชาติที่ถือกำเนิดเป็นมนุษย์สรุปได้โดยสังเขป ดังนี้ ๑) ในภพที่เป็นชนชั้นกษัตริย์ คุณลักษณะคือ มีความฉลาด มีคุณธรรม รักษาศีล ให้ทาน มีวิริยะ และน้อมไปในทางออกบวช ๒) ในภพที่เป็นชนชั้นข้าราชการ คุณลักษณะคือ ชื่อสัตย์ มีปัญญา ละเอียดรอบคอบในการทำงาน รักษาศีล และสอนธรรมพระราช ๓) นักบวช-พราหมณ์ คุณลักษณะคือ หากเกิดในตระกูลพราหมณ์มักเห็นโทษในกามคุณ และเลือกออกบวชแล้วได้ฉันทสมาบัติ สั่งสอนธรรม มักเป็นครูของฤาษี-ดาบสทั้งหลาย ๔) พ่อค้า/เศรษฐี คุณลักษณะคือ ส่วนใหญ่จะเป็นหัวหน้าพ่อค้า มีภาวะผู้นำ ฉลาด มีอุบายการค้า มีคุณธรรมไม่เอาเปรียบผู้อื่น ชอบทำบุญให้ทาน รักษาศีล ๕) ชนชั้นสามัญชน คุณลักษณะคือ มีความเพียร เป็นบัณฑิต รักษาศีล ๖) ผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ในชาดกปรากฏมีสองชาติคือ เป็นโจร และเป็นอลัชชี

การเกิดเป็นมนุษย์ของพระโพธิสัตว์ สามารถสร้างบารมีได้พิสดารมากกว่าภพภูมิอื่น ภพภูมิมนุษย์จึงเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการสร้างบารมี เพราะสามารถตัดสินใจเลือกทำได้บารมีทั้ง 10 ประการได้อย่างไม่มีข้อจำกัดตามกำลังอินทรีย์ของตนเอง ในบางภพชาติมิได้สร้างบารมีอย่างเดียวแต่เป็นส่วนผสมของบารมีหลายๆประการ ในการวิเคราะห์บารมีของผู้ศึกษาคัมภีร์อาจให้ความเห็นต่อบารมีนั้นๆแตกต่างกันได้ และในภพชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ก็มักเป็นชาติที่ได้สร้างบารมีร่วมกับพระสาวกองค์สำคัญ เช่น พระอานนท์ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ในภพชาติที่ยิ่งใหญ่มากที่สุด คือ ในภพชาติที่เป็นสุเมธดาบส^{๖๖} หลังจากพระโพธิสัตว์ได้นอนทอดกายถวายทานชีวิต อุทิศร่างกายนี้ให้

^{๖๔} พุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๗-๑๔๐/๑๘๕.

^{๖๕} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๒๘-๑๒๙/๕๒-๕๓.

^{๖๖} พุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๖๗-๑๘๗/๕๘๙-๕๙๑.

พระพุทธเจ้าที่ปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวกพุทธดำเนินก้าวข้ามแทนสะพาน และหลังจากนั้นได้รับพุทธพยากรณ์เป็นชาติแรกว่า สุเมธดาบสจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต ในชาตินี้สำคัญมากเพราะพระโพธิสัตว์ได้แสดงวิถึคิด การพิจารณาเรื่องพุทธการกธรรม ๑๐ หรือธรรมอันเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณ ทั้ง ๑๐ ประการ คือ บารมีทั้ง ๑๐ นั้นเอง โดยพิจารณาเห็นธรรมทั้งหมดเหล่านี้พร้อมทั้งกิจและลักษณะอันเป็นสภาวะของตนเอง ตามลำดับอย่างชัดเจนในความคิด^{๖๗} พร้อมกลวิธีด้วยกำลังการพิจารณาปัญญาของตนเอง เป็นกระบวนการคิดที่ประกอบด้วยเหตุและผล จนเป็นเหตุให้เดชอำนาจธรรมบันดาลให้ปฐมโพธิญาณเกิดขึ้น เกิดแผ่นดินสะเทือนไหวด้วยกำลังการคิดพิจารณาของสุเมธดาบส

ตารางที่ ๓-๕ สรุปลักษณะที่กระทำบุพกรรมปรารถนาโพธิญาณครั้งแรกและแสวงหาโพธิญาณผิดทาง

สถานะ (มนุษย์)	บุพกรรม	ผลกรรม
-	เห็นภิกษุ ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร จึงได้ถวายเป็นภิกษุหนึ่ง ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ปรารถนาการตรัสรู้เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก	ผลของการถวายเป็นภิกษุให้ผลในความเป็นพระพุทธเจ้า
นายโคบาล	ต้อนโคไปเลี้ยง เห็นแม่โคกำลังดื่มน้ำขุ่น จึงห้ามมันไว้	ในภพสุดท้ายนี้ พระพุทธเจ้ากระหายน้ำ
นักเลงชื่อ ว่าปุนาลี	ได้กล่าวต่อพระปัจเจกพุทธเจ้ามีนามว่าสุรภิ ผู้ไม่ประทุษร้ายใคร	ได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน เสวยทุกขเวทนาหลายพันปี ด้วยผลกรรมที่ เหลืออยู่นั้นในภพสุดท้ายนี้ เราได้รับการกล่าวต่อเพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ
-	กล่าวต่อพระเถระนามว่านันทะผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ครองจำอันตรายทั้งปวง	เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน เราเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน ถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี ครั้นได้เกิดเป็นมนุษย์ ก็ได้รับการกล่าวต่อมาก ด้วยผลกรรมที่ เหลืออยู่นั้น นางจิณฺจมาณวิกาจึงมากล่าวต่อพระพุทธเจ้าด้วยคำไม่จริงท่ามกลางหมู่ชน

^{๖๗} ลำดับความคิด แสดงถึงแผนการสร้างบารมีวิถีคิดของพระโพธิสัตว์แต่ละองค์ ตามความเห็นผู้วิจัย พระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ อาจมีความพิสดารในการลำดับบารมีแตกต่างกัน ซึ่งต้องศึกษาเพิ่มเติมในคัมภีร์อนาคตวงศ์

ตารางที่ ๓-๕ สรุปลักษณะที่กระทำบุพกรรมปรารถนาโพธิญาณครั้งแรกและแสวงหาโพธิญาณผิดทาง (ต่อ)

สถานะ (มนุษย์)	บุพกรรม	ผลกรรม
พราหมณ์ผู้มีศุตะ	ประชาชนสักการบูชา ได้สอนมนตรีให้มาณพประมาณ ๕๐๐ คน ในป่าใหญ่ เราได้เห็นฤๅษีผู้นำเกรงกลัว ผู้ได้อภิญญา ๕ มีฤทธิ์มาก มายังสำนักของตน เราจึงกล่าวต่อฤๅษีผู้ไม่ประทุษร้ายใคร ครั้งนั้น เราได้บอกพวกศิษย์ว่า ฤๅษีตนนี้มีภริยาภคกามคุณ เพียงเราบอกเท่านั้น พวกมาณพก็พลอยเชื่อ	ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ได้รับการกล่าวต่อเพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ
-	เราได้ฆ่าน้องชายต่างมารดา เพราะเหตุแห่งทรัพย์ จับโยนลงชอกภูเขา แล้วโยนหินทับไว้	พระเทวทัตจึงผลัดก้อนหินกลิ้งลงมา สะเก็ดหินกระทบนิ้วหัวแม่เท้าของพระพุทธเจ้า (จนห้อเลือด)
เด็ก	เป็นเด็กเล่นอยู่ที่หนทางใหญ่ ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหวานก่อนกรวดไว้ที่หนทาง	ในภพสุดท้ายนี้ พระเทวทัตจึงชักชวนนักแม่นธนู ผู้เป็นนักฆ่า เพื่อฆ่าพระพุทธเจ้า
นายควาญช้าง	ได้ไล่ช้างไล่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุนีสูงสุด ซึ่งกำลังเที่ยวบิณฑบาต	ช้างนาฬาคีรีเชือกดูร้าย จึงวิ่งไล่พระพุทธเจ้าในกรุงราชคฤห์
ทหารราบ	ได้ใช้หอกฆ่าคนจำนวนมาก	พระโพธิสัตว์ถูกไฟไหม้อย่างร้อนแรงในนรก ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่ ไฟนั้นยังตามมาชาติปัจจุบัน
เด็กเล็ก	เด็กเล็กลูกของชาวประมงอาศัยอยู่ในแกวัญญูคาม เห็นชาวประมงฆ่าปลาแล้วเกิดความโสมนัส	พระพุทธเจ้าจึงทรงปวดศีรษะ เมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายถูกฆ่าคราวที่พระเจ้าวิฑูฑะฆ่า
-	คำบริภาษเหล่าสาวกในศาสนา ของพระพุทธเจ้า พระนามว่ามุสสะด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงขบเคี้ยว จงฉันแต่ข้าวเหนียว อย่าได้ฉันข้าวสาลีเลย	พระพุทธเจ้ารับนิมนต์พราหมณ์ อยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชา ได้ฉันแต่ข้าวเหนียวตลอด ๓ เดือน
-	เมื่อนักมวยกำลังชกกัน เราได้กั้นบุตรชายนักมวยปล้ำไว้	พระพุทธเจ้าจึงทรงเกิดความทุกข์ที่สันหลัง (ปวดหลัง)
หมอรักษาโรค	ได้ถ้ายาให้ลูกชายเศรษฐี(ถึงแก่ความตาย)	ป่วยเป็นโรคปักขันทีกาพาธ
โชติปาละ	ได้กล่าวกับพระสุตพระนามว่ากัสสะปะว่า การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน การตรัสรู้หาได้แสนยาก	ได้บำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง ๖ ปี

ที่มา: รวบรวมจาก บุพพกัมมปิไลตี^{๖๘}

^{๖๘} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๔-๙๔/๕๗๔-๕๗๘.

พระโพธิสัตว์ไม่ได้ดำเนินบนเส้นทางที่ลัดตรง ถูกทางเสียทั้งหมด ในพุทธบาทานชื่อ ปุพพกัมมปิโลติ มีกล่าวประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าว่าด้วยบุพกรรมเก่า ที่พระองค์มิได้บรรลุ พระโพธิญาณที่สูงส่งด้วยทางนี้ แถมยังถูกรกรรมในปางก่อนตักเตือนการแสวงหาโพธิญาณที่ผิดทาง ซึ่งเป็นภพภูมิมนุษย์ทั้งสิ้น มีบางชาติที่สามารถกำหนดระยะเวลาได้ คือ ชาติที่ปรารถนาพุทธภูมิครั้งแรก ซึ่งควรจะหมายถึงย้อนหลังไป ยี่สิบอสงไขยหนึ่งแสนมหากัป พระโพธิสัตว์ได้เห็นภิกษุ ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร จึงได้ถวายผ้าเก่าผืนหนึ่ง และปรารถนาการตรัสรู้เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก และในชาติที่เกิดเป็นโศติปาละในสมัยพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะอยู่ในช่วงนิตยมหาโพธิสัตว์แล้ว ซึ่งชี้ให้เห็นว่าแม้เป็นมหาโพธิสัตว์ซึ่งยังไม่ได้ตรัสรู้ยังมีโอกาสผิดพลาดได้

๓.๒.๓ ภาพชาติที่เกิดเป็นเทวดา

ในภาพชาติที่เป็นเทวดาศักดิ์ใหญ่ ได้เป็นท้าวสักกะ ๑๖ ชาติ ตามหลักฐานในนิบาตชาดก ซึ่งได้พบพระพุทธเจ้าพร้อมได้รับการพยากรณ์ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าจำนวน ๑ ชาติ^{๖๙} ซึ่งแต่ละชาติสามารถสร้างบารมีได้เพียงบารมีสามัญ พบว่าสร้างบารมีทำได้หนักไปทาง เมตตาบารมี และปัญญาบารมี

ส่วนในภาพที่เป็นรุกเทวดา หรือเทวดาผู้มีศักดิ์น้อย ตามหลักฐานในนิบาตชาดก ในภาพชาติพระโพธิสัตว์เกิดเป็นรุกเทวดา ๔๔ ชาติ ซึ่งแต่ละชาติสามารถสร้างบารมีได้เพียงบารมีสามัญ เช่น มตกภัตตชาดก^{๗๐} อายาจิตภัตตชาดก^{๗๑} พกชาดก^{๗๒} ทุพพลกัฏฐชาดก^{๗๓} สิงคาลชาดก^{๗๔} เป็นต้น พบว่าสร้างบารมีทำได้หนักไปทาง เมตตาบารมี อุเบกขาและปัญญาบารมี ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ในภาพแห่งเทวดานั้นไม่เอื้ออำนวยให้ทำทานบารมีเท่าใดนัก และไม่ปรากฏว่าในชาติที่เป็นเทวดาที่มีศักดิ์น้อยได้พบพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเกิดเป็นเทวดาผู้มีศักดิ์น้อยไม่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์

๓.๒.๔ ภาพชาติที่เกิดเป็นพรหม

ตามหลักฐานในนิบาตชาดก ในภาพชาติพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพรหมมี ๔ ชาติ ซึ่งแต่ละชาติก็ได้ได้อานิสงส์จากการออกบวชแล้วได้มานสมาบัติและอภิญญา เมื่อตายจากมนุษย์จึงไปเป็นพรหมกลับมาสั่งสอนลูกศิษย์และกล่าวยืนยันข้อธรรมที่เคยสั่งสอนไว้ เช่น มหานารทกัสสปชาดก^{๗๕} ปโรสหัสสชาดก^{๗๖} ฌานโสธนชาดก^{๗๗} จันทภชาดก^{๗๘} เป็นต้น การเกิดเป็นพรหมนั้นมีข้อจำกัดใน

^{๖๙} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑-๑๑/๖๖๕-๖๖๖.

^{๗๐} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑-๑/๕-๖.

^{๗๑} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๙/๘.

^{๗๒} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓๘/๑๖.

^{๗๓} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๐๕/๔๓.

^{๗๔} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑๓/๔๗.

^{๗๕} ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๙๔/๓๘๒.

^{๗๖} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๙๙/๔๑.

^{๗๗} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๔/๕๕.

การสร้างบารมี พบว่าสร้างบารมีทำได้เพียงอุpekขาบารมีและปัญญาบารมีเท่านั้น และไม่ปรากฏว่าในชาติที่เป็นพรหมได้พบพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเกิดเป็นพรหมนั้นไม่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์

๓.๓ องค์ประกอบความคิดของของพระโพธิสัตว์

ทบทวนภพชาติของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์แม่เวียนวายในสังสารวัฏ ก็ยังมีผิดพลาดความเพียรทั้งหลายเป็นไปเพื่อการบรรลุโพธิญาณนั้น แม้จะเรียกว่าบารมีหรือความดีที่ควรบำเพ็ญก็ตาม แต่บารมีก็บอาสวะนั้นจะมากู้กันเสมอ การบำเพ็ญบารมีเพื่อกำจัดอาสวะที่เป็นสิ่งชั่วและอยู่ตรงข้ามกับบารมี ดังที่ปรากฏใน

กามคุณสูตรว่า^{๗๙} “เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดตั้งนี้ว่า กามคุณ ๕ ประการที่ใจของเราเคยสัมผัส ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้วแปรผันไปแล้ว จิตของเราเมื่อเกิด พังเกิดขึ้นในกามคุณ ๕ ประการที่เป็นปัจจุบันมากหรือที่เป็นอนาคตน้อย”

ปฐมบุพเพสัมิโพธสูตรว่า^{๘๐} “เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความคิดว่าอะไรหนอเป็นคุณ อะไรเป็นโทษของจักขุ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษของมโน (ใจ) อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากมโน”

ในคยาสี่สสูตร^{๘๑} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ก่อนจะตรัสรู้ เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้เรารู้โอภาส แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย และมีความคิดว่า ถ้าเรารู้โอภาสและเห็นรูปทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้ ญาณทัสสนะนี้ของเราก็จะบริสุทธียิ่งขึ้น”

แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์แม้อยังไม่ได้ตรัสรู้ก็มีความเพียรพยายาม มีความคิดพิจารณาเห็นธรรมทั้งฝ่ายบารมีกับอาสวะ และพิจารณาธรรมอันเป็นเครื่องพันอยู่เนืองๆ องค์ประกอบความคิดหรือขณะคิดเพื่อจะสร้างสรรค์บารมี ผลผลิตของความคิดนั้น จะต้องประกอบด้วย บารมีและอาสวะเป็นพื้นฐาน บารมีและอาสวะย่อมต้องช่วงชิงพื้นที่ในพื้นฐานจิตของพุทธภูมิธรรม แต่องค์ประกอบที่จะทำให้เกิดการปรุงแต่งธรรมฝ่ายบารมี ต้องมีอุปการธรรมอื่นมาประกอบช่วย อุปการธรรม ๕ ประการ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา และความขะมักเขม้น ปรากฏว่ามีในอิทธิบาทสูตร^{๘๒} สองพระสูตร คือ ปฐมอิทธิบาทสูตร เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติแก่ภิกษุผู้หวังผลในอรหัตผลปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จะเป็นอนาคามี และอีกพระสูตร คือ ทุติยอิทธิบาทสูตร พระองค์ได้แสดงว่า ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ เป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้เจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการ ธรรม ๕ ประการก็คือหลักอิทธิบาท ๔ และเพิ่ม ความขะมักเขม้น เข้าไป ซึ่งขะมักเขม้นก็คือความเพียรในความหมายของสัมมัตถานนั่นเอง นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังได้ทรงสรรเสริญว่า พระองค์ได้น้อมจิตไปในความขะมักเขม้นจึงทำให้แจ้งธรรมด้วยปัญญา

^{๗๙} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๕/๕๕.

^{๗๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๗/๑๓๔.

^{๘๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑.

^{๘๑} อง.อภุฎก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔.

^{๘๒} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๗-๖๘/๑๑๖-๑๑๖.

ฉะนั้น องค์ประกอบความคิดเพื่อความเป็นโพธิสัตว์เบื้องต้น ในสถานะพระอนิตยโพธิสัตว์ จากธรรมเบื้องต้น นำไปสู่ธรรมขั้นสูง เพื่อการตรัสรู้ ตามความเห็นของผู้วิจัย สามารถประมวลความ ได้ ๓ องค์ประกอบ ได้แก่

(๑) อุปการธรรมที่อุดหนุนให้เกิดความคิดปฏิบัติ ที่พระโพธิสัตว์กระทำไว้มากตามอิทธิ ปาทสูตร ได้แก่ อิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้สำเร็จ คือ ฉันทะ-ความพอใจที่จะทำ วิริยะ-ความ เพียรพยายาม จิตตะ-จิตฝึกฝนไม่ฟุ้งซ่าน วิมังสา-ใช้ปัญญาไตร่ตรอง^{๘๓} และ สัมมปธาน ๔ ซึ่งเป็น ธรรมให้เกิดความเพียรอันยิ่งใหญ่ คือ สังวรปธาน-เพียรยับยั้งอกุศลไม่ให้เกิด ปธานปธาน-เพียรละ บำปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ภาวนापธาน-เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และอนุรักษนาปธาน-เพียร รักษากุศลที่เกิดแล้วให้ตั้งมั่นเจริญไพบูลย์ มีกล่าวอธิบายอรรถกถาสัมโมหวิโนทนี ในอิทธิบาทวิงค์^{๘๔} ว่าอิทธิ หมายถึงยอมรุ่งเรือง ย่อมสำเร็จ ส่วนบาทคืออุบายอันเป็นเครื่องบรรลุ สัตว์ทั้งหลายยอม บรรลุคุณพิเศษที่สูงๆขึ้นได้ด้วยอุบาย เช่น หากเป็นฉันทะสมาธิและเป็นปธานสังขารทั้งหลาย ย่อม สัมปยุตด้วยกุศลจิตมีอุปจารและฌาน เป็นต้น อิทธิบาท ๔ ไม่ใช่สภาวะธรรมแต่สภาวะธรรมที่มีอิทธิบาท ๔ เข้าไปสัมปยุตด้วยนั้น จะนำความสำเร็จมาให้

(๒) ธรรมอันเป็นเครื่องให้ธรรมอื่นอาศัย และ ทำหน้าที่ประคองหรือรักษาธรรมไม่ให้ไป ตามราคะ ได้แก่ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หรือธรรมที่เป็นใหญ่เป็นที่อาศัยแก่ อุปการะธรรม เมื่อเกิดมีอาการขุ่นมัว อาสวะชั้วก็จะฟุ้ง เมื่อมีธรรมดีเข้ามาบารมีก็จะเพิ่มพูน มี ความหมายเดียวกับพละ ๕ ซึ่งอินทรีย์ ๕ นั้นแยกกลุ่มตามสภาวะธรรมของเจตสิกจะได้ว่า กลุ่มโสภณ เจตสิกหรือสภาวะธรรมฝ่ายกุศล ได้แก่ ศรัทธา สติและปัญญา กลุ่มอัญญสมานเจตสิกหรือสภาวะธรรมที่ เกิดได้กับจิตกุศลหรืออกุศล ได้แก่ วิริยะและสมาธิ มีกล่าวอธิบายอรรถกถาสัมโมหวิโนทนี พรรณนา กลุ่มอินทรีย์ซึ่งเป็นเจตสิก โดย ศรัทธาคือ สัทธินทรีย์ มีความเลื่อมใสเป็นลักษณะเมื่อเกิดขึ้นยอมข่ม นิ वर्ณทั้งหลายให้จมลงได้ วิริยะคือ วิริยอินทรีย์ มีความเป็นบุคคลผู้แก้แล้วกล้า มีการประคองไว้เป็น ลักษณะ มีการอุปถัมภ์สหชาติธรรมทั้งหลายเป็นกิจ สติคือ สตินทรีย์ เป็นเหตุให้ระลึกของชนทั้งหลาย มีการประคองไว้เป็นลักษณะ สมาธิคือ สมาธิอินทรีย์ มีความตั้งมั่น เป็นใหญ่ในความไม่ฟุ้ง และปัญญา คือ ปัญญินทรีย์ ทำความเป็นใหญ่ในลักษณะการเห็น กำจัดความมืด ซึ่งการตีความในอรรถกถานั้นให้ ลักษณะอินทรีย์ทั้ง ๕ ทำหน้าที่ประคองหรือรักษาธรรม

(๓) ธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต ได้แก่ สติปัญญา ๔ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ในสติปัญญาสูตร^{๘๕} พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบาย ธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน” ซึ่งปฏิบัติอย่างกลาง^{๘๖} คือ สามารถพิจารณาเห็นกายในกาย มีความ เพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตใน จิต เห็นธรรมในธรรม ฉะนั้น พระพุทธองค์ย่อมหมายถึงว่าทางนี้แม้ในท้ายที่สุดพระโพธิสัตว์ก็ต้องมี

^{๘๓} อิทธิบาท ๔ เป็นอภิปติปัจจัยคือสภาวะธรรมที่ไม่ใช่รูป ทำสภาวะธรรมใดให้หนักเป็นไป, ดูรายละเอียด เพิ่มเติมใน, อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) -/๕๔๐.

^{๘๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๔๓๑/๔๙๑.

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^{๘๖} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗-๑๖๓/๔๐๑.

ทางนี้อยู่ในองค์ประกอบความคิดเช่นกัน ต้องมีสภาวะธรรมของการคิดเช่นนี้ จึงจะก้าวข้ามความผันทุกข์ตรัสรู้ธรรมได้ อย่างไรก็ตาม ในภพชาติต่างๆของพระโพธิสัตว์ไม่ได้กล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ โดยตรง แต่หากพิจารณาตรรกะว่า สติปัฏฐาน ในภพชาติที่ออกบวชและสำเร็จฌานได้นั้นย่อมต้องมีสติปัฏฐานเป็นองค์ประกอบ เช่น ฌานโสทรชาดก หรือ จันทกชาดก ที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีกสิณเป็นอภิสราพรหม พระโพธิสัตว์ย่อมต้องมีธรรมอันที่ตั้งมั่นของจิตทำหน้าที่ให้จิต คือสติปัฏฐานอยู่ในความคิด เพื่อให้สภาวะธรรมธรรมอันได้แก่ เอกัคตารมณ์ประกอบความคิดให้ฌานจิตตั้งมั่นได้ เช่นกัน

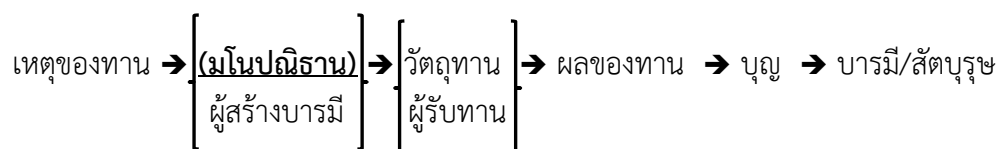
การพัฒนาจิตของโพธิสัตว์ ก็คือการพัฒนาองค์ประกอบของจิตและความคิด ซึ่งทั้ง ๓ ประการ จะไปเอื้ออำนวยหรือเป็นปัจจัยธรรมให้แก่การบ่มเพาะบารมี อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณาปัจจัยธรรมของสภาวะธรรมทั้งหลายนั้น^{๘๗} คัมภีร์อภิธรรมกล่าวถึงปัจจัยธรรมไว้มาก เช่น อารัมมปัจจัย เป็นอำนาจแห่งรูปารมณ เป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิก หรือ อนันตรปัจจัย เป็นสภาวะธรรมที่สามารถทำให้จิตตูปาทอันเหมาะสมแก่ตนเกิดขึ้นในลำดับของตน หรือนิสสยปัจจัย เป็นธรรมช่วยอุปการโดยความเป็นที่อาศัย หรือ อุปนีสยปัจจัย เป็นสภาวะธรรมที่ช่วยอุปการโดยความเป็นเหตุมีกำลัง เป็นเหตุให้จิตและเจตสิกมีกำลัง หรือ อเสวนปัจจัย เป็นอำนาจแห่งกุศลชวณะ อภัยกต กิริยาที่เกิดขึ้นก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นหลังๆ เป็นต้น เมื่อพิจารณาความรู้ตามคัมภีร์อภิธรรม จะพบว่าภายใต้ความคิดต่างๆของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นผลจากองค์ประกอบของสภาวะธรรม และปัจจัยของสภาวะธรรม ตามองค์ประกอบของความคิด ๓ ประการที่ประมวลไว้ข้างต้น เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีถึงพร้อมที่จะได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ความเข้มข้นแห่งมโนปณิธานจะเปลี่ยนองค์ประกอบความคิด ให้มีความพร้อมที่จะตรัสรู้มากขึ้น การพัฒนาองค์ประกอบของความคิด ธรรมที่เรียกว่า โภชณงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ จะเข้มข้นขึ้น ซึ่งผลของธรรมที่เข้มข้นขึ้นทำให้เกิดเป็นรูปธรรมของ ธรรมสมาธาน ๘ พุทธภูมิ ๔ และ อธิยาศัย ๖ พร้อมทั้งพระโพธิสัตว์จะได้รับพุทธพยากรณ์

๓.๔ ความสำคัญของมโนปณิธาน

ความสำคัญของการสร้างบารมีให้สำเร็จนั้นต้องใช้ระยะเวลา จากการศึกษาบารมีในแต่ละข้อจะพบความเป็นจุดร่วมหนึ่งที่สำคัญคือ ระยะเวลา เนื่องจากไปเกี่ยวข้องกับความบริบูรณ์ของการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ยาวนานมาก การจะสร้างบารมีต้องอยู่กับที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ได้ ผู้วิจัยจึงตั้งคำถามเพื่อหาคำตอบว่า ระยะเวลาที่มีความสำคัญอย่างไร ทำไมการสร้างบารมีถึงต้องใช้ระยะเวลายาวนานขนาดนั้น ในบทนี้จึงศึกษาหลักการกระบวนการสร้างบารมีที่ต้องผ่านกลไกความคิดเป็นสำคัญ โดยยกประเด็นทานบารมีมาเป็นข้อศึกษา หรือกล่าวง่ายๆว่า ความคิดเป็นตัวส่งต่อให้สร้างภพชาติในสังสารวัฏ ซึ่งผู้วิจัยขอใช้คำที่อธิบายกลไกอย่างกระชับว่า เป้าหมายใหญ่ กระบวนการคิดย่อย เพื่ออธิบายมโนปณิธาน ซึ่งมโนปณิธานเป็นความคิดที่มีลักษณะจำเพาะส่วนประกอบในการคิด

^{๘๗} ปัจจัยธรรม คือ ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ และ ผลย่อมอาศัยเป็นไปแต่ธรรมนี้ ธรรมใดดำรงอยู่หรือ เกิดขึ้น เพราะไม่ปฏิเสธซึ่งธรรมใด ท่านว่าเป็นปัจจัยของธรรมนั้น, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน, อภ.ปญจ.อ. (ไทย) -/๕๓๘-๕๔๕.

มีทั้งระดับคิดปกติ และคิดที่มีความมุ่งหวังในสัมมาสัมโพธิญาณ ผู้วิจัยขอเสนอแผนภาพกลไก หรือ สมการที่แสดงประสิทธิภาพที่มโนปณิธานสำหรับทานบารมีที่เป็นตัวขับเคลื่อนกลไกการสร้างทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

รูปที่ ๓-๒ กลไกการขับเคลื่อนของบารมีด้วยทาน

เหตุของท่าน

ในสังคี่ตสูตร^{๘๘} กล่าวถึง ทานวัตถุ^{๘๙} หรือ เหตุแห่งการให้ทาน ๘ ประการ ได้แก่ (๑) ให้ทานเพราะประสบเข้า (๒) ให้ทานเพราะกลัวถูกตีเตียน (๓) ให้ทานเพราะคิดว่าเขาได้ให้แก่เราแล้ว (๔) ให้ทานเพราะคิดว่าเขาจักตอบแทนให้แก่เรา (๕) ให้ทานเพราะคิดว่าการให้ทานเป็นการดี (๖) ให้ทานเพราะคิดว่าเราหุงหากินเองได้ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ไม่ควร (๗) ให้ทานเพราะคิดว่าเมื่อเราให้ทานนี้กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๘) ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุ้งแต่งจิต ซึ่งพระพุทธรเจ้าทรงตรัสเรื่องผลการให้ทานว่า “มโนปณิธานของท่านผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธ์”

วัตถุทาน

เรื่องวัตถุทานมีกล่าวไว้สองลักษณะ ได้แก่

ลักษณะแรกเป็นสภาพของวัตถุ กล่าวใน สปัปฐิสทานสูตร^{๙๐} กล่าวถึงลักษณะของวัตถุทานมี ๘ ประการ คือ (๑) ของที่สะอาด (๒) ของที่ประณีต (๓) ของที่ให้ตามกาล (๔) ของที่สมควรให้ (๕) ของเลือกให้อย่างสมควร (๖) ให้เป็นนิตย (๗) ทานที่กำลังให้ด้วยจิตให้ผ่องใส (๘) ทานที่ให้แล้วก็ดีใจ

ลักษณะที่สองเป็นเรื่องความบริสุทธ์ของท่าน หรือของตัวกลางในการนำส่งบุญ กล่าวใน ทักขินาวิภังคสูตร เรื่องความบริสุทธ์แห่งทักขินา^{๙๑} หรือของทำบุญมี ๔ ประการ คือ (๑) ทักขินาที่บริสุทธ์ฝ่ายทายกหรือผู้ให้เป็นผู้มีศีล ได้ขอมมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อกรรมและผลแห่งกรรม แต่ไม่บริสุทธ์ฝ่ายปฎิคาหกหรือผู้รับเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๒) ทักขินาที่บริสุทธ์ฝ่ายปฎิคาหกหรือผู้รับเป็นผู้มีศีล แต่ไม่บริสุทธ์ฝ่ายทายกหรือผู้ให้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๓) ทักขินาที่ไม่บริสุทธ์ ทั้งฝ่ายทายกหรือผู้ให้และฝ่ายปฎิคาหกหรือผู้รับ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๔) ทักขินาที่บริสุทธ์ ทั้งฝ่ายทายกหรือผู้ให้และฝ่ายปฎิคาหกหรือผู้รับ เป็นผู้มีศีล

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๖.

^{๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๖/๓๔๖.

^{๙๐} อัง.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๒๙๖/๓๗.

^{๙๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๑-๓๘๒/๔๓๐-๔๓๑.

สรุปเรื่องวัตถุทานได้ว่า
 ทานที่ดี = ผู้ให้มศีล ได้ของมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสดีเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม ย่อม
 ให้ผลไพบุลย์

ทานที่ไม่ดี = ผู้ให้ทุศีล ได้ของมาโดยไม่เป็นธรรม มีจิตไม่เลื่อมใสไม่เชื่อกรรมและผลของ
 กรรม ย่อมไม่ให้เกิดผลไพบุลย์

ทานที่ให้ผลเลิศที่สุด = ผู้ให้ทาน ผู้รับทานมีศีล มีจิตเลื่อมใสดีเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม
 ถือว่าเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย

ผลของทาน

ในทานูปัตตสูตร^{๙๒} กล่าวถึงผลที่เกิดจากการให้ทานเพื่อหวังผลในภพภูมิ ผลที่เกิดจาก
 การให้ทาน ๘ ประการ คือ มนุษย์ เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาชั้นยามา เทวดา
 ชั้นดุสิต เทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี เทวดาชั้นพรหม หากเป็นมโนปถิธานของ
 ทานผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ และผลของทักษณาทาน^{๙๓} กล่าวไว้ว่า

- ให้ทานแก่สัตว์ดิรัจฉานแล้ว มีอานิสงส์ ๑๐๐ อัตภาพ
- ให้ทานแก่ปุถุชนผู้ทุศีลแล้ว มีอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัตภาพ
- ให้ทานแก่ปุถุชนผู้มีศีลแล้ว มีอานิสงส์ ๑๐๐,๐๐๐ อัตภาพ
- ให้ทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว มีอานิสงส์
 แสนโกฏิ อัตภาพ
- ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผลจนถึงพระพุทธเจ้าแล้ว มีอานิสงส์นับ
 ไม่ได้ ประมาณไม่ได้

บุญ

ในบุญญกิริยาวัตถุสูตร^{๙๔} กล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุมี ๓ ประการ คือ (๑) บุญกิริยาวัตถุที่
 สำเร็จด้วยทาน (๒) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล (๓) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการภาวนา หาก
 บุคคลในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน และศีลมีประมาณยิ่ง ผลของบุญย่อมได้ไปเกิดในภพ
 เดียวกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช หรือ เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็น
 ทิพย์ วรรณะที่เป็นทิพย์ สุขที่เป็นทิพย์ ยศที่เป็นทิพย์ อธิปไตยที่เป็นทิพย์ รูปที่เป็นทิพย์ เสียงที่เป็น
 ทิพย์ กลิ่นที่เป็นทิพย์ รสที่เป็นทิพย์ โภกฐัพพะที่เป็นทิพย์ ดังนั้นการกล่าวถึงทาน จึงเป็นเพียงบุญ
 ประเภทหนึ่งในสามประการ เท่านั้น แต่สามารถอนุমানให้เข้าใจความหมาย โดยยกทานมา
 ประกอบการวิเคราะห์

^{๙๒} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๒.

^{๙๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๑๑/๔๒๘.

^{๙๔} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔.

สัตบุรุษ (ผู้สร้างบารมี)

ในสัปตปริสสุต^{๙๕} ได้กล่าวถึง คุณประโยชน์ของสัตบุรุษมีโอกาสสร้างบุญบารมี ซึ่งจะสามารถทำประโยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากได้ ผลของท่านจะทำให้เกิดในตระกูลที่ดี สัตบุรุษจะเป็นผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน และเพื่อความสุกกับคนรอบข้าง คือ เพื่อสุขแก่มารดาบิดา บุตรภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว พระราชา เหล่าเทวดา และสมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนก้อนเมฆใหญ่เมื่อตกลงมาเป็นฝน จะทำให้ให้ข้าวกล้าทั้งปวง เจริญงอกงาม ซึ่งก็หมายความว่าหากบุญบารมีที่พระโพธิสัตว์สั่งสมนั้น ตัวพระโพธิสัตว์ผู้สร้างบุญเป็นผู้บริสุทธิ์มากเท่าไรอานิสงส์ของบุญนั้นยิ่งทวีคูณ

ผู้รับทาน

ในทักษิณาวិภังคสูตร^{๙๖} พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัส จำแนกผู้รับทานแก่พระนางปชาบดี เมื่อประสงค์ที่จะถวายทานด้วยผ้าอันประณีตแก่พระพุทธเจ้า ถึงการถวายทานเจาะจงบุคคล ที่เรียกว่าทักษิณาทานเป็นปาฏิบุคคลิก ๑๔ จำพวก^{๙๗} ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระสาวกผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอหัตตผล พระอนาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล พระสกทาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล พระโสดาบัน ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว ปุถุชนผู้มีศีล ปุถุชนผู้ทุศีล สัตว์ดิรัจฉาน

อย่างไรก็ตาม หากเป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกโดยแท้ มีกล่าวใน อาหุเนยสุต^{๙๘} ว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวายเพียง ๙ จำพวกกระชั้นลงมา ได้แก่ พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออหัตตผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อสกทาคามีผล พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล โคตรภูมิบุคคล

มโนปณิธานเป็นตัวกลางในการสร้างบุญบารมี และบุญสำเร็จได้โดยมีองค์ประกอบอื่นๆ เมื่อพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะสร้างบารมี ก็ต้องพิจารณาองค์ประกอบของท่านเหล่านั้นด้วยว่าให้ผลเป็นบุญหรือไม่ แต่จากภพชาติที่มีอยู่ในนิบาตชาดก ย่อมแสดงให้เห็นว่า การที่พระโพธิสัตว์ต้องเกิดในภพที่เป็นสัตว์ ต่ำกว่ามนุษย์ลงไป เป็นนัยยะที่แสดงว่าพระโพธิสัตว์ก็ต้องเวียนผิดเวียนถูกในระบบบุญบารมีด้วย ประกอบด้วย จึงสรุปได้ว่า องค์ประกอบของความคิดของมโนปณิธาน ได้แก่

- ผู้สร้างบารมี
- เหตุของท่าน
- วัตถุ หรือสื่อกลางของบุญที่จะสร้าง
- มโนปณิธานที่ปรารถนา
- ผู้รับทาน

^{๙๕} อัง.อภฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๗.

^{๙๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๔-๔๒๗/๓๗๖-๔๒๗.

^{๙๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๗.

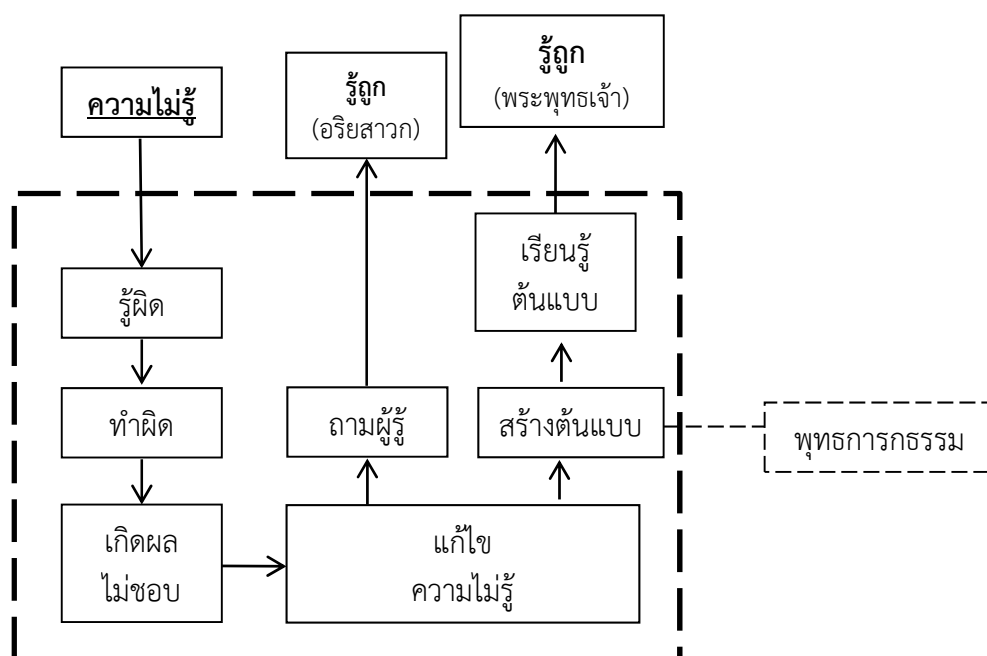
^{๙๘} อัง.นวก. (ไทย)๒๓/๑๐/๔๔๙.

ที่ทำให้เหตุผลเช่นนี้เนื่องจากว่า หากพระโพธิสัตว์เข้าใจระบบบุญทำกรรมแต่งและอานิสงส์ของบุญได้ให้ได้อย่างถูกต้องโดยไม่ต้องเรียนฝึกเรียนถูกแล้ว ย่อมต้องกำหนดภพชาติที่จะไปเกิดในการบำเพ็ญบารมีเองได้ ย่อมไม่เลือกที่จะเกิดสัตว์เดรัจฉานที่มีข้อจำกัดในการสร้างบารมีเป็นแน่ แต่ในภพชาติที่ปรากฏสุโมธานกถา ที่เป็นเรื่องหลังได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปึงกรแล้ว มีปรากฏว่าได้เกิดเป็นพญาราชสีห์ ซึ่งเป็นภพชาติที่เสี่ยงต่อการกระทำอกุศลโดยเนื่องจากเป็นสัตว์ผู้ล่าสัตว์อื่นเป็นอาหาร

๓.๕ วิธีคิดกับบารมีของพระโพธิสัตว์

คำถามที่ต้องสงสัยว่าทำไมพระโพธิสัตว์ต้องสร้างบารมีตั้งมากมายและยาวนาน ในเมื่อได้เกิดมาพบพระพุทธเจ้าในชาติหนึ่งๆแล้ว ยังต้องปรารถนาพุทธภูมิให้เนิ่นช้าไปทำไม อย่างน้อยที่สุดก่อนที่พระโพธิสัตว์จะได้รับพุทธพยากรณ์ พระองค์ก็ได้พบพระพุทธเจ้าอย่างน้อย ๓ พระองค์^{๙๙} คือ พระพุทธเจ้าตันหังกร พระพุทธเจ้าเมธังกร และพระพุทธเจ้าสรณังกร ในสารมณฑกัปป์ช่วงต้นสี่อสงไขยหนึ่งแสนมหากัปป์ หรือพระโพธิสัตว์ได้พบพระพุทธเจ้าในช่วงที่พระองค์เป็นอนัตยโพธิสัตว์

ผู้วิจัยจึงได้จำลองกระบวนการภพชาติเบื้องต้น เพื่ออธิบายว่ากลไกการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ให้เกิดความเข้าใจ ดังนี้

รูปที่ ๓-๓ ภาพจำลองภพชาติกับการสร้างบารมี

^{๙๙} ดูรายละเอียดประกอบ ตารางที่ ๓-๓, หน้า ๗๘.

อธิบายความสงสัยนี้ได้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เพราะยังมี อวิชชา คือความไม่รู้ในเบื้องต้น ซึ่งมีกล่าวในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “อวิชชาย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลายไว้ โดยทำให้ไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติผิด เหมือนครอบงำดวงตาทั้งสองข้างไว้”^{๑๐๐} ก่อเกิดเป็นภวจักร^{๑๐๑} หรือวงจรแห่งภพ ด้วยปัจจัยต่อเนื่องกันไปหมุนเวียนเป็นวงจรใน ๓ กาล คือ (๑) อดีตกาล ได้แก่ อวิชชาและสังขาร (๒) ปัจจุบันกาล ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ (๓) อนาคตกาล ได้แก่ชาติ ชรา มรณะ ความไม่รู้ในเบื้องต้นทำให้พระโพธิสัตว์ยังไม่รู้ว่าอะไรคือถูก อะไรคือผิด หากรู้ผิด จึงกำหนดความรู้ผิด เมื่อรู้ผิด จึงทำผิด ผลที่ได้ย่อมเป็นความทุกข์ ความไม่พอใจ การสร้างบารมีต่างๆจึงเป็นการปรุงแต่งตามความรู้ที่ผิด ปรับแต่งจนความรู้นั้นถูกต้อง ฉะนั้นการสะสมบารมีในช่วงแรก จึงปรากฏว่าเป็นช่วงที่ต้องตั้งความปรารถนาในใจ เพื่อให้สามารถสร้างความรู้ใหม่โน้มน้าวนำให้ถูกต้อง เพราะความปรารถนานั้นเป็นองค์ประกอบความคิดในการ กำหนดทิศทางของการปรุงแต่งบารมีของพระโพธิสัตว์ ข้อแตกต่างของสาวกภูมิและพระโพธิสัตว์ภูมิ จึงต่างกันที่ เมื่อมาถึงทางแยกช่วงการแก้ไขความไม่รู้นั้น อวิชชาจึงเบาบางลง สาวกภูมิจะเลือกถาม ผู้รู้และปฏิบัติตามผู้รู้จนรู้ถูกต้อง แต่โพธิสัตว์นั้น เลือกที่จะหาต้นแบบและศึกษาจากต้นแบบของ พระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ซึ่งก็คือพุทธการกธรรม และความรู้ที่ได้เรียนรู้และศึกษานั้นเป็นไปเพื่อการ ปรุงแต่งบารมีให้วิจิตรพิสดาร

ซึ่งความรู้เมื่อรู้จนแน่นซัด มีทิวทัศน์เห็นแนวทางแล้วว่าถูกต้องนั้น มีกล่าวถึงในสุเมธกถา^{๑๐๒} เรื่องการพิจารณาพุทธการกธรรม ๑๐ ของสุเมธดาบส ได้แสดงว่าสมัยนั้นพระโพธิสัตว์นั้นรู้ชัดแล้วว่า ความรู้ที่ถูกต้อง คือการสร้างบารมีทั้ง ๑๐ ประการให้บริบูรณ์ ซึ่งความรู้นั้นเป็นไปเพื่อการตรัสรู้ธรรม จึงได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน แต่กระบวนการความรู้ที่ได้ผ่านการ ทดลองผิดและถูก ได้สร้างอหยาศัยสะสมในความเป็นพระพุทธเจ้าไว้ ผู้วิงวอนสรุปว่า ผลจากการ ทดลองผิดถูกในระหว่างการเป็นพระอนิทยโพธิสัตว์ ได้เสกสรรปั้นแต่งให้เกิดผลงานอันวิจิตรแก่โลกใน รูปแบบของอุปลักษณะโพธิสัตว์สองเรื่อง คือ เรื่องอหยาศัย และเรื่องพื้นฐานกำลังใจ กล่าวคือ เรื่อง แรก อหยาศัยหรืออนิสัยใจคอ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) อหยาศัยเพื่อเนกขัมมะ (๒) อหยาศัยเพื่อวิเวก (๓) อหยาศัยเพื่อความไม่โลภ (๔) อหยาศัยเพื่อความไม่โกรธ (๕) อหยาศัยเพื่อความไม่หลง (๖) อหยาศัยเพื่อความสลัดออก อีกเรื่องคือเรื่องที่สองพื้นฐานกำลังใจพุทธภูมิ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) อุสาหะคือความเพียร (๒) อุมมังคละคือปัญญา (๓) อวิภูฐานะคืออธิษฐาน ความมั่นคง เด็ดเดี่ยว แน่วแน่ ในทางดำเนินตามจุดหมายของตน (๔) หิตจริยา คือการเจริญเมตตา ที่เรียกว่าพุทธภูมิธรรมไว้ปรับแต่ง บารมี

^{๑๐๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๒๕๑/๖๕๘.

^{๑๐๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๔.

^{๑๐๒} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๑๕-๑๘๑/๕๘๓-๕๘๑.

วิธีคิดมีความสำคัญในการพิจารณาพุทธการกธรรม ๑๐ ประการ แต่ก็มีข้อถกกันด้านวิชาการว่า บาริทั้ง ๑๐ นั้นเป็นไปตามลำดับหรือไม่ตามลำดับ ซึ่งข้อถกนี้ พัทน์ เพ็งผลา^{๑๐๓} ให้ความเห็นในสองแนวทางว่า

แนวทางแรก การพิจารณาตามคัมภีร์พุทธวงศ์และคัมภีร์จริยาปิฎกของฝ่ายพุทธเถรวาทแล้ว สรุปความว่า “การบำเพ็ญบารมีจะเริ่มจากทานบารมีเป็นอันดับแรก ซึ่งจะกระทำให้มั่นคงก่อน พุทธธรรมไม่ได้มีเพียงเท่านั้น พระโพธิสัตว์จักต้องพิจารณาอย่างอื่นอีก” บารมีตามลำดับตามคัมภีร์พุทธวงศ์และจริยาปิฎก เรียงลำดับดังนี้

ทาน	= การให้เป็นกรรม กำจัดความตระหนี่ถี่เหนียว
ศีล	= การปฏิบัติควบคุมกาย วาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ความบริสุทธิ์
เนกขัมมะ	= ความคิดหลีกเลี่ยงออกจากทุกข์ กำจัดความหมกมุ่นพัวพัน
ปัญญา	= พิจารณาจนรู้ความจริง เป็นเครื่องกำจัดความรู้ชั่ว รู้ผิด ความไม่รู้
วิริยะ	= ความกล้าหาญพากเพียร กำจัดความเกียจคร้าน
ขันติ	= ความอดทนไม่ทำชั่ว ไม่ลุอำนาจกิเลสที่ครอบงำ อดทนทำดี กำจัดความไม่อดทน
สัจจะ	= ความจริงใจ กำจัดความไม่จริงใจ
อธิชฌาน	= ความตั้งใจมั่น กำจัดความคลอนแคลน แปรปรวน
เมตตา	= กำจัดความพยาบาท ปองร้าย
อุเบกขา	= วางใจเป็นกลาง กำจัดกิเลสที่ยินดีและยินร้าย

แนวทางที่สอง การพิจารณาตามหลักไตรสิกขา จะได้ว่า ทาน ศีล ภาวนา และปัญญา ฉะนั้น การบำเพ็ญบารมีจะต้องเริ่มจากการตั้งปณิธานคือ อธิชฌานบารมี ตามด้วยทานบารมี ศีลบารมี ตามด้วยเนกขัมมบารมี และปัญญาบารมีเป็นที่สุด

โดยลักษณะพื้นฐานบารมีแต่ละเรื่อง บารมีทั้ง ๑๐ ล้วนแต่อิงอาศัยตนเองเป็นสำคัญ แต่ทานบารมีนั้นต้องอาศัยผู้อื่นเป็นองค์ประกอบด้วยจึงจะถือว่าสมบูรณ์ ไม่สามารถทำโดยฝ่ายเดียวได้ ต้องอาศัยผู้อื่นเป็นผู้รับทาน และจะเป็นทานที่สูงสุคนั้น ทั้งผู้ให้ทาน ผู้รับทาน และวัตถุทานต้องครบองค์ประกอบในความบริสุทธิ์ของทาน สอดคล้องกับข้อสรุปที่การสร้างบารมีที่พบพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์^{๑๐๔} ที่การสร้างบารมีส่วนมากนั้นเป็นการถวายทาน รักษาศีล และรองลงมา คือออกบวช เพราะเหตุปัจจัยในการพบเนื้อนาบุญสูงสุดอันได้แก่พระพุทธเจ้าหรือพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นมีข้อจำกัดในการจำแนกชั้นบารมีนั้น พัทน์ เพ็งผลา ได้สันนิษฐานเรื่องการตั้งเกณฑ์ดังนี้ว่า^{๑๐๕} หากเป็นการสละทรัพย์สินภายนอก ท่านจัดเป็นทานบารมี หากเป็นการสละอวัยวะหรือเลือดเนื้อแห่งร่างกาย ท่านจัดเป็น

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน พัทน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, หน้า ๑๓๘-๑๔๐.

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ตารางที่ ๓-๓, หน้า ๗๘.

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พัทน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, หน้า ๑๔๕.

อุปบารมี หากเป็นการสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือคนหมู่มาก ท่านจัดเป็นปรมัตถบารมี ผู้วิจัยมีความเห็นต่างออกไป เนื่องจากการให้ทานนั้น หากพิจารณาวัตถุทานที่ให้มีค่าสำคัญต่อผู้ให้ทานมาก ผู้ให้ทานนั้นรักผูกพันวัตถุทานนั้นยิ่งกว่าชีวิตเลือดเนื้อแล้ว การสละสิ่งทีรักมากที่สุดนั้นยังต้องใช้ความดีขั้นสูงสุดเพื่อบริจาควัตถุทานนั้น ดังเช่น พระเวสสันดรที่บริจาคลูกเมีย แม้ว่าผู้รับทานคือชุกกจะไม่ใช่นี้อนาบุญที่ดีที่สุดก็ตาม

สำหรับผู้วิจัยขอนำตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีในจริยาปฏิภนทั้ง ๑๕ มาทบทวนและจำแนกลักษณะบารมี ดังนี้

ตารางที่ ๓-๖ ลักษณะบารมี

บารมี	ลักษณะบารมี		
	อาศัยตัวเอง	อาศัยผู้อื่น	เหตุผล
ทานบารมี	✓	✓	ต้องมีผู้รับทาน / สูงสุดต้องมีนี้อนาบุญ
ศีลบารมี	✓	✓	ทำได้เฉพาะตน และ/หรือผู้อื่น
เนกขัมมบารมี	✓		ทำได้เฉพาะตน
ปัญญาบารมี	✓	✓	ทำได้เฉพาะตนและ/หรือผู้อื่น
วิริยบารมี	✓		ทำได้เฉพาะตน
ขันติบารมี	✓		ทำได้เฉพาะตน
สัจจบารมี	✓		ทำได้เฉพาะตน
อธิษฐานบารมี	✓		ทำได้เฉพาะตน
เมตตาบารมี	✓	✓	ทำได้เฉพาะตนและ/หรือผู้อื่น
อุเบกขาบารมี	✓		ทำได้เฉพาะตน

อย่างไรก็ตาม บารมีบางข้อนั้นพระโพธิสัตว์ต้องมีตัวช่วย^{๑๐๖} ได้แก่ ศีลบารมี ปัญญาบารมี และเมตตาบารมี ส่วนบารมีข้ออื่นที่เหลือนั้นเป็นเรื่องเฉพาะตัวที่ต้องปรับปรุงอินทรีย์และจัดการกับอาสวะภายในของตนเองเป็นสำคัญ เมื่อลำดับวิถีคิดของการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ แล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ควรต้องเริ่มต้นจากทานบารมีเป็นฐาน เพราะเมื่อสามารถสละชีวิตและร่างกายได้ในขันธสันดานแล้ว การสร้างบารมีข้ออื่นๆนั้น ก็สามารถเอาชีวิตเข้าแลกได้เช่นกัน เช่นในภพชาติที่เป็นพญานาค การรักษาศีลโดยไม่ทำร้ายศัตรูผู้หวังทำลายชีวิตของตนเอง ย่อมจะทำได้ยากโดยสัญชาตญาณของพญานาคผู้มีฤทธิ์

^{๑๐๖} ความเห็นผู้วิจัย พระโพธิสัตว์สามารถทำบารมีได้เฉพาะตัวโดยไม่ต้องมีตัวช่วยก็ได้

๓.๖ วิธีคิดกับการเผชิญเหตุการณ์ของพระโพธิสัตว์

เมื่อศึกษามิติความคิดของพระโพธิสัตว์ ในแง่มุมต่างๆ ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามว่า พระโพธิสัตว์ เวลาสร้างบารมีสำคัญ ท่านมีความคิดนั้นได้อย่างไร เช่น กรณีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ที่ให้ทาน ลูก เมียนั้นท่านมีความคิดอย่างไร ซึ่งเมื่อประมวลความในพุทธชาดก ผู้วิจัยได้สรุปสาระสำคัญ โดยเลือก ชาดกในการเผชิญสถานการณ์ต่างๆของพระโพธิสัตว์จากนิบาตชาดก และชาดกที่สำคัญ เนื่องจากมี เนื้อหาของเรื่องราวมาก และการที่พระโพธิสัตว์ใช้ความคิด การตัดสินใจในการบำเพ็ญบารมีนั้นเป็น อย่างไร สรุปได้ดังนี้

๓.๖.๑ การสร้างบารมีในภาวะคับขัน

เป็นสถานการณ์ที่จำกัดทางเลือก ไม่มีเวลาให้คิดมากนัก และทางเลือกที่สามารถคิดได้ใน เวลาสั้นๆก็จำกัดนักโดยมีความตายรออยู่เบื้องหน้า พระโพธิสัตว์ต้องคิด และต้องตัดสินใจตาม ทางเลือกที่จำกัด เช่น ในครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพระมหาชนก^{๑๐๗} เมื่อเรือที่โดยสารมาจมอยู่ ในท่ามกลางมหาสมุทร สถานการณ์แบบนี้เรียกว่าสถานการณ์คับขัน คือต้องตัดสินใจที่ต้องทำและมี ทางเลือกไม่มาก แม้บุคคลอื่นจมน้ำกันหมดแล้ว แต่พระองค์ทรงเลือกกระทำความเพียร โดยพิจารณา เห็นผลตามความมุ่งประสงค์แห่งตน จึงประกอบการทำงานนั้น ไม่ว่าจะงานนั้นจะสำเร็จหรือไม่ก็ตาม แล้ว เลือกสร้างวิริยะบารมี หรือ ในวัฏฏกโปตกจรียา^{๑๐๘} สมัยที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกนกคุ้ม ขณะที่เกิด ไฟไหม้ในป่า พระโพธิสัตว์เป็นเพียงลูกนกยังบินไม่ได้ ในภาวะคับขันเช่นนี้ หากมีได้กระทำให้สิ่งใดเลย ย่อมมีความตายอยู่เบื้องหน้า สิ่งที่พระโพธิสัตว์ระลึกได้ในภาวะคับขันคือ คิดถึงศีลและความสัตย์ของ ตน แล้วเลือกเอาศีลและความสัตย์ที่ระลึกได้นั้น มาเป็นเครื่องมือในการทำสัจจกิริยาอันยอดเยี่ยม ระลึกถึงพระพุทธเจ้า คำนี้ถึงกำลังพระธรรม ได้กระทำให้สัจจกิริยาเพื่อขอฝน ด้วยกำลังความสัตย์ฝน จึงตกลงมาดับไฟ

ภาวะคับขันตามที่ยกทั้งสองชาติ จึงเหมือนเป็นโอกาสปัจจัย ขับเคลื่อนให้พระโพธิสัตว์ ต้องเลือกและผลักดันให้เกิดการสร้างบารมี

๓.๖.๒ การสร้างบารมีในภาวะบังเอิญ

เป็นสถานการณ์ที่บังเอิญไปพบเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ไม่มีการร้องขอ หรือบังคับให้ ต้องตัดสินใจใดๆ พระโพธิสัตว์ได้คิด พิจารณาเอง และได้ตัดสินใจเลือกที่จะทำตามความคิดนั้นๆ ด้วย ตนเองและเกิดผลเป็นบารมี เช่น ในสสบัณฑิตจรียา^{๑๐๙} เมื่อคราวพระโพธิสัตว์เกิดเป็นกระต่าย ในวัน อุโบสถได้พิจารณาคิดถึงทานอันสมควรแก่ทักษิณบุคคล แต่ด้วยพระโพธิสัตว์เป็นกระต่ายไม่มีวัตถุ ทานที่เหมาะสม จึงได้คิดถึงการให้ร่างกาย เนื้อหนังของตนเองเป็นอาหารทานแก่พราหมณ์ผู้เป็น ทักษิณบุคคล ด้วยการย่างผิวหนัง เนื้อ เอ็นกระดูกและชิ้นเนื้อหัวใจของตนเองให้เป็นอาหารแก่ พราหมณ์ การเลือกนี้ทำให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์นั้นสามารถสร้างบารมีในสถานการณ์ต่างๆด้วยปัญญา

^{๑๐๗} ชุ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๓-๑๓๑/๒๐๒-๒๐๔.

^{๑๐๘} ชุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๗๒-๘๒/๗๖๗-๗๖๘.

^{๑๐๙} ชุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒-๑๔๓/๗๔๓-๗๔๕.

๓.๖.๓ การสร้างบารมีในภาวะที่ถูกร้องขอ

เป็นสถานการณ์ที่มีผู้ร้องขอเฉพาะหน้าต่อพระโพธิสัตว์ และพระโพธิสัตว์นั้นใช้โอกาสนั้นคิดและกระทำการเพื่อการสร้างบารมี เช่น กรณีของพระเวสสันดร^{๑๑๐} ในชาตินั้นพระโพธิสัตว์ได้กระทำการถวายทานตั้งมากมาย หากใครมาขออะไรพระโพธิสัตว์ก็ให้ จนในที่สุดถูกเนรเทศไปอยู่ป่า ก็ใช้โอกาสนั้นในการให้ทาน ลูกเมีย ด้วยปณิธานที่จะให้ทานจนไม่เหลือใดๆเพื่อประโยชน์ของโพธิญาณ

๓.๖.๔ การสร้างบารมีด้วยเจตนาตนเอง

เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพระเทมีย์โพธิสัตว์^{๑๑๑} หลังจากที่ทรงระลึกชาติได้ ก็เห็นภัยในการเป็นผู้ครองแผ่นดินที่ต้องมาตัดสินผู้กระทำผิด ในสถานการณ์เช่นนี้ พระโพธิสัตว์เลือกที่จะไม่ต้องการราชสมบัติ เลือกที่จะไม่เปิดเผยตนเองว่าเป็นบัณฑิต ให้คนทั้งปวงรู้ว่าเป็นคนโง่ ใช้ขันติบารมี ด้วยการไม่พูดจากับใครให้เสมือนเป็นคนบ้าใบ้ เพื่อให้พระบิดาเห็นว่าเป็นกาลกิณีต่อบ้านเมือง จนพระบิดานำไปทิ้งนอกเมือง เมื่อนั้นพระเทมีย์ก็ได้เป็นอิสระตามความปรารถนา

๓.๖.๕ การสร้างบารมีในภาวะที่ถูกบังคับ

เป็นสถานการณ์ที่พระโพธิสัตว์ต้องอยู่ในเหตุการณ์ถูกบังคับ กตซี ช่มเหล่งทั้งร่างกายและจิตใจ พระโพธิสัตว์จะต้องคิดและเลือกการกระทำเพื่อตอบโต้ เช่น เมื่อครั้งที่พระองค์เสวยชาติเป็นพญานาคอุริทิต^{๑๑๒} แม้จะเป็นพญานาคที่มีฤทธิ์มาก ได้อิच्छิฐานรักษาศีลอุโบสถในโลกมนุษย์ ต่อมาถูกพราหมณ์จับนำไปแสดงในที่ต่างๆ แม้มีฤทธิ์มากพระโพธิสัตว์ เลือกที่จะทนต่อความทุกข์ทรมานอย่างมาก มิได้กระทำการใดตอบโต้เพราะต้องการสร้างศีลบารมีให้บริสุทธิ์ ยอมให้พราหมณ์หมองูบังคับ กตซี ทำร้ายทรมาน สถานการณ์การเลือกเช่นนี้ เป็นภาวะที่ถูกทำร้ายแบบบีบคั้นทำให้เกิดทุกข์ทรมานทางกายและจิตใจ แต่พระโพธิสัตว์ได้เลือกที่จะสร้างศีลบารมี

การเสนอมติความคิดของวิถีคิดกับการเผชิญเหตุการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้น ผู้วิจัยพบว่ามีมติการตอบสนองต่อสภาวะธรรมเมื่อพระโพธิสัตว์กำลังเผชิญเหตุการณ์ มีมติการปรุงแต่งความคิดโดยมากเป็นอสังขาริก หรือกระตุ้นการปรุงแต่งด้วยตนเอง ซึ่งมีกำลังจิตมาก และเป็นไปเพื่อความดีความไม่เบียดเบียน วิถีคิดที่ประมวลได้จึงเป็นการบ่งชี้ว่า เป็นเหตุในการปรุงแต่งสังขารจิตของสร้างบารมี

^{๑๑๐} ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕-๒๔๔๐/๔๔๗-๕๖๐.

^{๑๑๑} ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑-๑๒๒/๑๘๓-๒๐๒.

^{๑๑๒} ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๗๘๔-๙๘๐/๓๐๕-๓๓๔.

๓.๗ บทสรุป

ในบทนี้ประมวลวิถีความคิดของพระโพธิสัตว์ได้ว่า พื้นฐานความคิดนั้นพระโพธิสัตว์มีคติความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และคติความเชื่อเรื่องการขวนขวายบารมีเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวเองได้ ในการศึกษาภพชาติของพระโพธิสัตว์ทำให้พบว่า การเรียนรู้ของพระโพธิสัตว์ไม่มีสูตรสำเร็จแน่ชัด ยังต้องอาศัยการลองผิดลองถูกและการสะสมปัญญาความรู้ในอัมมสัจญญาด้วย ซึ่งเป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์ยังวนเวียนในภพของสัตว์เดรัจฉานบ้าง มนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง ให้ผลเป็นคุณบ้าง เป็นโทษบ้าง ความไม่รู้ในเบื้องต้นทำให้พระโพธิสัตว์ยังไม่รู้ว่าอะไรคือถูก อะไรคือผิด หากรู้ผิด จึงกำหนดความรู้ผิด เมื่อรู้ผิด จึงทำผิด ผลที่ได้ย่อมเป็นความทุกข์ ความไม่พอใจ การสร้างบารมีต่างๆ จึงเป็นการปรุงแต่งจากความรู้ที่ผิด ปรับแต่งจนความรู้ที่ถูกต้อง เพราะหากว่ามีสูตรสำเร็จแล้วคงสามารถนำเอาสูตรสำเร็จมาเลือกเกิดได้ตามที่ต้องการได้

จากการประมวลผล ผู้วิจัยขอสรุปวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ว่า น้อมไปใน ๕ เรื่องใหญ่ ได้แก่ ๑) พระโพธิสัตว์ใช้วิถีคิดในการค้นหาเป้าหมายในวิถีธรรม คือ มโนปณิธานในกุศลธรรม พร้อมด้วยการกระทำตามวิถีธรรม ๒) พระโพธิสัตว์ใช้วิถีคิดในการหาอุบายในธรรม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประคับประคองปรับทิศทางของบารมี ๓) พระโพธิสัตว์ใช้วิถีคิดเพื่อปรับเปลี่ยนตนเองให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อม หรือเหตุการณ์ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ๔) พระโพธิสัตว์ใช้วิถีคิดในการสร้างปัจจัยกำลังหล่อเลี้ยงปณิธาน ซึ่งต้องใช้การบ่มเพาะความปรารถนาโพธิญาณ ได้แก่ อินทรีย์ ๕ หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ๕) พระโพธิสัตว์ใช้วิถีคิดออกแบบพุทธการกรรม ได้แก่ คิดที่จะบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ เพื่อบรรลุการพัฒนาตนเอง

ศึกษามิติความคิดของพระโพธิสัตว์ต่อเหตุการณ์ ความคิดของพระโพธิสัตว์จึงปรากฏในการเผชิญเหตุที่ได้ประมวลความจากพุทธชาดก สรุปสาระสำคัญในการเผชิญสถานการณ์ต่างๆของพระโพธิสัตว์ และการที่พระโพธิสัตว์ใช้ความคิด ได้แก่ การสร้างบารมีในภาวะคับขัน การสร้างบารมีในภาวะบังเอิญ การสร้างบารมีในภาวะที่ถูกร้องขอ การสร้างบารมีด้วยเจตนาตนเอง การสร้างบารมีในภาวะที่ถูกบังคับ กตซี ข่มเหงทั้งร่างกายและจิตใจ ล้วนมาจากปัจจัยต่างๆเกี่ยวพันมโนปณิธานหรือกล่าวได้ว่า วิถีคิดเกี่ยวพันบารมี และบารมีมาเกี่ยวพันวิถีคิด

บทที่ ๔

แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์

แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ ในบทนี้ จะประมวลความรู้ทางพุทธศาสนาและอาศัยแง่มุมทางวิทยาศาสตร์ให้เหตุผลประกอบกัน โดยมีการวิเคราะห์พื้นฐานจากเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบารมีตามที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท เนื้อหาประกอบไปด้วย องค์ประกอบของความคิด พลวัตวิถีของความคิด หลักธรรมและปัจจัยของเป้าหมายในเส้นทางของพระโพธิสัตว์ และแบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

๔.๑ องค์ประกอบของความคิด

เพื่อให้เข้าใจเรื่องความคิดในการนำมาพิจารณาแบบจำลองนั้น ผู้วิจัยจึงได้ตรวจสอบงานค้นคว้าทางด้านวิทยาศาสตร์มาประกอบความรู้ทางด้านพุทธศาสตร์ เพื่อให้แน่ใจว่าการพิจารณาตัวแปรขององค์ประกอบความคิดมีเหตุผลสนับสนุนเพียงพอ จึงพิจารณาความคิดในภาวะต่างๆ ตามสมมุติฐาน ดังนี้

สมมุติฐานที่ ๑ พิจารณาว่าความคิดเป็นรูปธรรม หรือเกี่ยวข้องกับกายหรือไม่ พบว่า เมื่อมีความคิด มีเครื่องมือที่สามารถตรวจวัดกิจกรรมทางสมองได้ด้วย ด้วยเทคนิคทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ (๑) EEG ซึ่งอาศัยอุปกรณ์เซนเซอร์ชีวภาพ ทำการตรวจวัดประจุไฟฟ้าชีวภาพขนาดเล็กที่ตำแหน่งต่างๆของสมองได้ และแสดงความสัมพันธ์ของความคิดกับระดับความถี่ของคลื่นสมองได้ เช่น กรณีฟุ้งซ่านคลื่นสมองจะมีความถี่สูงกว่าจิตสงบ หรือการตรวจวัดคลื่นสมองขณะหลับยังพบว่าขณะหลับมีสองสภาวะได้แก่ ภาวะขณะหลับสนิท (ที่เรียกว่า Non-REM Sleep) ทางวิทยาศาสตร์สันนิษฐานว่าเป็นขณะที่ไม่มีความคิดใดๆ จะไม่ปรากฏแสดงว่ามีกิจกรรมทางสมอง แต่ภาวะขณะหลับไม่สนิท (ที่เรียกว่า REM Sleep) จะมีกิจกรรมทางสมองในส่วนฮิปโปแคมปัส ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความคิดมีความสัมพันธ์กับการรู้สึกตัว (๒) MRI ซึ่งอาศัยอุปกรณ์ตรวจวัดคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าที่เปลี่ยนแปลงในระดับระดับเซลล์ และแสดงภาพการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ เมื่อนำมาใช้กับการตรวจสอบการทำงานของสมองโดยเทคนิคที่เรียกว่า fMRI หรือ Functional MRI ซึ่งใช้เทคนิคการวิเคราะห์เฉพาะส่วนสมองเพิ่มเติม ทำให้พบว่าเมื่อมีความคิดจะปรากฏกิจกรรมบริเวณสมองที่ตำแหน่งต่างๆสอดคล้องกับแบบ EEG ซึ่งทั้งสองเครื่องมือแสดงให้เห็นว่า ความคิดของมนุษย์เป็นการทำงานของฝ่ายรูปธรรมด้วย

สมมุติฐานที่ ๒ พิจารณาความคิดในฝ่ายนามธรรม ขณะรับอารมณ์ทางอายตนะ ซึ่งเป็นวิถีจิตทางปัญญาหรือจิต เป็นแบบภาวะอารมณ์ปัจจุบันในภาวะมีสติสัมปชัญญะปกติ เมื่อมีอารมณ์มากระทบกระบวนกรวิถีจิตขึ้นวิถีจากภวังค์ เริ่มจากจิตมีมนสิการรับอารมณ์ปรมาตต์ หมายความว่า ขณะรับอารมณ์จิตยังไม่รู้ความหมายอะไรของอารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ปัจจุบันที่กระทบทางอายตนะ

ทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทางปัญจทวารวิถี จากนั้นส่งต่ออดีตารมณฺ์ทางมโนทวารวิถี การรู้ความจึงเกิดในมโนทวารวิถีเป็นส่วนมาก แล้ววิถีเกิดดับหลายๆวิถีต่อมา เป็นสิ่งที่เรียกว่า ความคิด ซึ่งการเกิดมโนวิญญาณต้องอาศัยหทยรูปเป็นวัตถุอาศัยเกิด แสดงให้เห็นว่า ความคิดเป็นการทำงานของฝ่ายนามธรรมและรูปธรรม ที่รับอารมณ์ที่ส่งต่อมาจากอายตนะและมีหทยรูปเป็นองค์ประกอบด้วย

สมมุติฐานที่ ๓ พิจารณาความคิดในฝ่ายนามธรรม เมื่อพิจารณาความคิดในแบบภาวะหลับ ซึ่งภาวะหลับเป็นกระบวนการที่จิตอยู่ในภาวะภวังค์ การนอนหลับจึงเป็นภาวะที่ไม่เกิดความรู้สึกตัวแม้แต่น้อย ขณะหลับจึงเป็นอารมณ์ที่จิตรักษาภพชาติเดิมจากปฏิสนธิจิต หรือเป็นอารมณ์เก่าเก็บในอดีตมากระทบจิตและมาประชุมกับเจตสิก แล้วเกิดดับสืบเนื่องกันไปอย่างไม่หยุดหย่อน อาศัยหทัยวัตถุเป็นที่อาศัยเกิดของจิต จนกว่าจะมีอะไรมากระทบให้จิตไหวขึ้นมารับอารมณ์ทางอื่น ซึ่งกระบวนการในการสืบภพชาตินี้ เป็นกระบวนการที่จิตไปส่งการให้รูปธรรมในระบบต่างๆในร่างกายทำงานโดยอัตโนมัติ ผ่านการประชุมของกรรม จิต อกุศล และอาหาร เช่น ระบบย่อยอาหาร ระบบการทำงานของหัวใจ จิตใช้อำนาจผ่านจิตชรูปและกรรมชรูป ซึ่งภาวะจิตในแบบภวังคจิต หรือภาวะหลับสนิหนึ่ พบว่าไม่เกิดกระบวนการคิดเมื่อมีการตรวจสอบด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นภาวะการนอนไม่หลับ จึงสามารถอธิบายได้ในเชิงอภิธรรมคือ เป็นภาวะที่จิตเกิดภาวะตื่นรู้มารับอารมณ์จากเจตสิกบางตัวที่ทำให้จิตยกขึ้นสู่อารมณฺ์ เช่น วิตกเจตสิก ซึ่งถ้าหากมีกำลังมากก็จะคอยยกจิตขึ้นสู่อารมณฺ์ทำให้นอนไม่หลับ หรือหากอยู่ในที่ที่มีเสียงดัง ก็จะมีอารมณ์มากระทบจิตให้สั่นสะเทือนทางโสทรทวารอยู่เสมอ จิตจึงขึ้นสู่วิถีไม่หลับง่าย ๆ และในบางครั้งการหลับๆตื่นๆแบบไม่มีสติก็เป็นภาวะที่การขึ้นวิถีของจิตไม่ถึงขณะนั่นเอง จิตที่เป็นภวังคจิต เป็นวิบาก หรือผลของกรรม ดังนั้นการนอนหลับจึงไม่มีความรู้สึกนึกคิด จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นบุญหรือบาปได้

สมมุติฐานที่ ๔ พิจารณาความคิดในฝ่ายนามธรรม เมื่อพิจารณาความคิดในแบบใกล้ตาย หรือ มรณาสันนินิถี อารมณฺ์สำคัญที่เกิดในภาวะใกล้ตาย มี ๓ ประเภทได้แก่ (๑) กรรมอารมณ์ จะเกิดขึ้นทางมโนทวารเท่านั้น เรียกว่าเป็นอดีตารมณฺ์ เกิดจากอำนาจกรรมทำให้นึกถึงกรรมเก่าที่ได้เคยกระทำไว้ในอดีต (๒) กรรมนิมิตอารมณ์ หากเกิดขึ้นในมโนทวาร จะเป็นอดีตารมณฺ์ เช่นการระลึกถึงสิ่งต่างๆที่เคยประสบไม่ว่าจะเป็นกุศล หรืออกุศล แต่หากเกิดขึ้นทางปัญจทวาร เช่น การได้ยิน การเห็นซึ่งวัตถุอันเป็นเครื่องหมายที่เคยทำกุศลหรืออกุศล เป็นปัจจุบันอารมณ์ และ (๓) คตินิมิตอารมณ์ เป็นปัจจุบันอารมณ์ ที่ตนเองกำลังนึกเห็นอยู่ เรียกว่าอารมณ์กามาวจรปฏิสนธิ เห็นเป็นเครื่องหมายที่จะนำไปเกิด ฉะนั้น การคิดในช่วงสุดท้ายของชีวิตจึงมาจากอารมณ์ที่สั่งสมในอดีต จึงมีความสำคัญซึ่งอำนาจที่สนับสนุนจิต เจตสิก และสร้างกรรมชรูปให้เกิดมาในภพใหม่ อำนาจของกรรมชรูปที่สร้างขึ้นใหม่ จะผันแปรทดแทนรูปเดิมที่ดับไป และขึ้นมาทดแทนอยู่เรื่อยๆ อำนาจกรรมจึงเป็นตัวกำหนดทิศทางให้เกิดปฏิสนธิอีกต่อไปเรื่อยๆ ทำให้เกิดนึกคิดตามความปรารถนา เรียกว่าต้นหา เป็นตัวสร้างกำลังอำนาจผลส่งต่อให้แต่ละภพชาติ เมื่อหทัยรูปดับไปจิตไม่มีที่อาศัย จึงเรียกว่าตาย

สมมุติฐานที่ ๕ พิจารณาความคิดในฝ่ายนามธรรม คือการครุ่นคิด เมื่อพิจารณาวิถีจิตในมโนทวารวิถี การครุ่นคิดเป็นการห่วงเอาอารมณ์เดิมที่สั่งสมไว้ จิตห่วงอารมณ์เองทางมโนทวาร ทำให้จิตสั่นไหวขึ้นวิถีจากภวังค์ เจตสิกสำคัญที่ทำให้เกิดการครุ่นคิดคือ มนสิการเจตสิก ซึ่งทำหน้าที่เริ่มการห่วงนำอารมณ์เก่ามาในมโนทวาราวชชนจิต การครุ่นคิดที่มีอารมณ์ชัดเจนมีกำลังแรงเสพอารมณฺ์ถึงขณะและตทาลัมพะณะ การครุ่นคิดแบบนี้จึงมีกุศลและอกุศลเกิดขึ้นได้ ซึ่งการรู้และเข้าใจ

บัญญัติ เนื้อความ ความหมายของเรื่องราวได้จะเกิดในมโนทวารวิถี ซึ่งการรู้เรื่องราวหนึ่งๆเกิดจากเกิดมโนทวารวิถีหลายพันรอบ การครุ่นคิดนั้นมาจากสองทางคือ ทางแรกรับอารมณ์ต่อจากปัญจทวารวิถี หรือรับอารมณ์ที่ต่อมาจากอายตนะ ทางที่สองรับอารมณ์ที่มาปรากฏทางใจโดยตรง อำนาจแห่งการครุ่นคิดเป็นอารมณ์ที่มาปรากฏทางใจโดยตรง^๑ มีเหตุได้ ๑๔ ประการคือ (๑) อำนาจที่เคยเห็นเคยพบอารมณ์ทั้ง ๖ มาแล้ว (๒) อารมณ์ทั้ง ๖ เหมือนกันกับที่เคยพบ (๓) ด้วยอำนาจที่เคยฟัง หรือเคยได้รำเรียนมา (๔) อารมณ์ทั้ง ๖ เหมือนกันกับที่เคยได้ฟัง ได้เรียนมา (๕) ด้วยอำนาจแห่งความเชื่อในคำพูดของผู้อื่น (๖) ด้วยอำนาจแห่งความพอใจของตน (๗) ด้วยอำนาจแห่งความนึกคิด โดยอาศัยเรื่องราว คำพูด เหตุผล (๘) ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาอารมณ์ต่างๆ ด้วยปัญญา และลัทธิต่างๆของตน แล้วตัดสินใจไป (๙) ด้วยอำนาจแห่งกรรมต่างๆ (๑๐) ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ต่างๆ (๑๑) ด้วยอำนาจแห่งธาตุในร่างกาย มีน้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง น้ำเสีย โลหิต ลม เหล่านี้วิปริตไป (๑๒) ด้วยอำนาจแห่งเวทนามาตลใจ (๑๓) ด้วยอำนาจแห่งการรู้ไปตามสมควรแก่ มัคคญาณ ผลญาณ (๑๔) ด้วยอำนาจแห่งการรู้ในอริยสัจ ๔ จะเห็นได้ว่า เหตุประเภท (๑)-(๙) เป็นอำนาจที่เกิดจากการสังสมไว้ในอดีต หรือเรียกว่า อำนาจที่เกิดจากการสังสมบารมีนั่นเอง

สมมุติฐานที่ ๖ พิจารณาความคิดในฝ่ายนามธรรม เมื่อพิจารณาวิถีจิตมโนทวารวิถี แบบความฝัน เรียกว่าสุปินวิถี เป็นวิถีที่เกิดขึ้นขณะนอนหลับไม่สนิท รับกามารมณ์ทางมโนทวารทางเดียวเท่านั้น ผู้ที่จะฝันได้จึงมีเพียงมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรตและเทวดาเท่านั้น ความฝันมี ๔ วาระ คือ (๑) วิถีที่มีกำลังมาก อารมณ์ที่มากกระทบแรงจนจิตถึงตทาลัมพนวาระ (๒) วิถีที่มีกำลังแรงแต่น้อยกว่าข้อแรก อารมณ์ที่มากกระทบจนจิตถึงชวันวาระไม่มีตทาลัมพนะ (๓) วิถีที่กำลังไม่แรง อารมณ์ที่มากระทบไม่ถึงชวันวาระ จึงไม่ได้เสพอารมณ์ และมักจำความฝันไม่ได้ (๔) วิถีที่กำลังไม่แรงเลย แค่ภวังคจิตกระเทือนแล้วไหวเท่านั้น แคว้สึกว่านอนไม่หลับ ในวิถีความฝันตามข้อ (๑) และ (๒) นั้นเนื่องจากอารมณ์ที่มากกระทบจิตจนถึงตทาลัมพนะหรือชวัน ทำให้เข้าถึงการเสพอารมณ์ จึงเกิดกุศลและอกุศลในจิตได้บ้าง แต่เนื่องจากความฝันไม่มีบุพเจตนา หรือมีความรู้ตัวนึกคิดก่อน ไม่สามารถก่อให้เกิดกำลังอำนาจได้เพียงพอ จึงเกิดผลในบุญบาปเล็กน้อย ส่วนวิถีความฝันตามข้อ (๓) และ (๔) ไม่เข้าถึงการเสพอารมณ์จึงไม่เกิดบุญหรือบาป

สมมุติฐานที่ ๗ พิจารณาความคิดในฝ่ายนามธรรม เมื่อพิจารณาวิถีจิตมโนทวารวิถีแบบอัปปนาวิถี หรือวิถีจิตที่ได้ฌาน ไม่รวมฌานจิตที่พ้นวิถีที่เป็นวิบากของภพภูมิพรหม เป็นจิตประเภทมหัคคจิต เป็นจิตฝ่ายกุศลสามารถมีเจตสิกที่ร่วมประกอบด้วยได้ ๓๘ ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตีเจตสิก ๓) ซึ่งเกิดในมโนทวารวิถีได้อย่างเดียวและเป็นวิภูตารมณ์วิถีหรือวิถีที่มีความชัดเจนทางใจด้วย ในวิถีจิตจึงมีเพียงอวิชชชวิตและชวันจิตเท่านั้น เมื่อพิจารณาอัปปนาวิถี ฌานจิตจัดอยู่ในกุศลชวันเรียกว่าโลกียอัปปนาชวัน แต่การได้ฌานครั้งแรกจะเรียกว่า อาทิกัมมิกฌานวิถี ซึ่งเกิดชวันจิตที่เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต เกิดอนุโลมจิต โคตรภูจิตหรือตัดโคตรจากกามไปเป็นโคตรพรหม จิตจึงเปลี่ยนสภาพของตนเป็นมหัคคจิต ดังนั้น เมื่อพิจารณาตามธรรมชาติของเจตสิกที่มาประกอบว่าในวิถีที่ได้ฌานนั้น ก็จะเห็นว่าในปฐมฌานนั้น มีเจตสิกที่โดดเด่น

^๑ ดูรายละเอียดใน พระอัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต, อภิธัมมัตตสังคหะและปรมัตถทีปนี. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิงค์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙๖-๓๙๘.

มาประกอบจิต ได้แก่ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตา ซึ่งวิตกเจตสิกที่มีธรรมชาติที่ยกสัมปยุตธรรม ขึ้นสู่อารมณ์ และมีวิจารณ์เจตสิกที่มีสภาพคล้ายคลึงอารมณ์อยู่ในจิตด้วยแล้ว ในปฐมฌานจึงมีสภาพคิด แต่สภาพคิดจะลดลงเมื่อเข้าสู่ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน ที่ไม่มีสภาพคิดเหลือ เพียงเอกัคคตาเจตสิกที่เป็นอารมณ์แนบแน่นอารมณ์เดียว

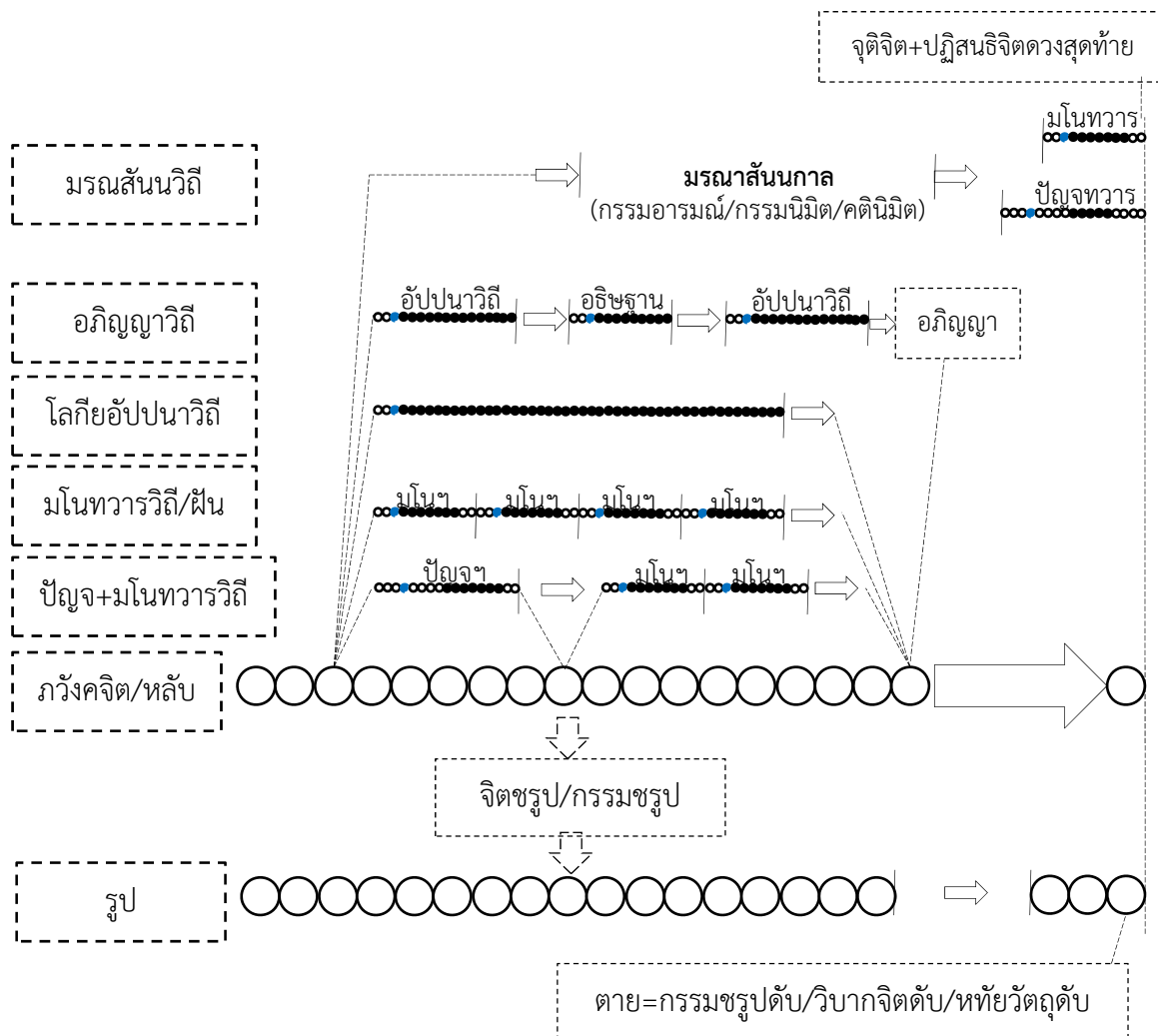
แต่สภาพคิดในปฐมฌานนั้น ไม่ควรจะเป็นสภาพคิด เมื่อพิจารณาในอัปปนาวิถีนีโลกียชน คืออภิญญาวิถีสองอย่าง^{๒๒} เป็นจิตที่มีความรู้อันยิ่งใหญ่เป็นพิเศษ จนสามารถที่จะบันดาลให้เกิดสิ่งๆ ตนเองปรารถนาได้ หากปรารถนาจะทำอภิญญาต้องเข้าปัญจฌานก่อน เพื่อให้จิตมีกำลังกล้าแข็ง จากนั้นถอยมาอธิษฐานจิต คือตั้งความปรารถนาอันแน่วแน่ว่าประสงค์จะได้อภิญญาอย่างไรในกามวิถีสืบต่อจากนั้นจึงกลับไปเข้าในอภิญญาวิถีสองครั้ง อภิญญาจิตจึงจะเกิดตามความปรารถนาที่ได้อธิษฐาน ในกระบวนการทำอภิญญานี้แสดงให้เห็นว่า การอธิษฐานซึ่งเป็นสภาพคิดแบบหนึ่งนั้นมีอยู่ในภาวะกามวิถีสืบกัน ในอัปปนาวิถีสองจะมีวิตกเจตสิก หรือวิจารณ์เจตสิก ก็ไม่ควรเรียกเป็นสภาพความคิด ในความเห็นของผู้วิจัย สภาพความคิดจึงต้องอาศัยอยู่ในเฉพาะกามวิถีสืบกัน ยกเว้นพระอรหันต์ ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลการตรวจวัดคลื่นสมองของบุคคลที่ได้สมาธิขั้นสูงจะพบว่าคลื่นสมองของบุคคลที่ได้สมาธิขั้นสูงนั้นมีระดับความถี่ต่ำกว่าคลื่นสมองของบุคคลทั่วไปที่มีความคิดฟุ้งซ่าน บ่งชี้ได้ว่าในระหว่างที่จิตมีสมาธินั้นกิจกรรมทางสมองที่ประกอบด้วยความคิดน้อยลง

การตั้งสมมติฐานของผู้วิจัยนั้น ได้จากการพิจารณาองค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความ คิด เท่าที่ฟังจะตรวจสอบได้ผ่านมุมมองทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ซึ่งสรุปได้ดังนี้ว่า

(๑) ขณะหลับสนิทคลื่นสมองจะสงบ ไม่มีกิจกรรมทางสมอง ในทางวิทยาศาสตร์จะเรียกว่า ไม่มีสภาพคิด ส่วนในทางจิตวิทยาเรียกว่า ฌวังคจิต เป็นวิบากจิตที่ดำเนินไปเป็นไปตามบุญและบาปตามกิเลสที่สะสมในจิต ซึ่งในฌวังคจิตที่มีการเกิดดับตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงตายจะมีหทัยวัตถุเป็นที่อาศัย บางคราวก็ตื่นขึ้นมารับวิถีสองจิตนั้นจะสอดแทรกในวิถีสองที่รู้สึกตัว การตื่นขึ้นของจิตมารับวิถีสองนั้นมาจากการสั่นสะเทือนของทวารทั้ง ๖ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

(๒) การมีความคิดนั้น เกิดจากการทำหน้าที่ของจิตและเจตสิก ที่ตื่นมารับวิถีสอง ซึ่งการตื่นนั้นจิตอาศัยประสาทเป็นที่ยึดทำงาน จึงมีการตรวจพบได้ด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ที่พบการเคลื่อนที่ของประจุชีวภาพในกระแสประสาท ซึ่งในการตื่นสู่วิถีสองมีเพียงสองทางเท่านั้น ที่จะทำให้เกิดความคิดได้ กล่าวคือ ทางแรก การที่จิตรับอารมณ์ทางปัญจทวารวิถีสองแล้วส่งต่ออารมณ์ที่เป็นอดีตนั้นให้กับมโนทวารวิถีสองเพื่อพิจารณา ตัดสิน เสพอารมณ์ให้เกิดบุญและบาปใหม่ และทางที่สอง การที่จิตห่วงอารมณ์เก่าเองทางมโนทวาร แล้วเสพอารมณ์นั้น การมีความคิดจึงเกิดจากวิถีสองประเภทเกิดดับสลับไปนับรอบไม่ถ้วน พิจารณาความสัมพันธ์จากแผนภาพ ดังนี้

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน, มูลนิธิสถาบันที่ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท, คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๙๘.

- แสดงถึงขวนจิตที่มีการเสพอารมณ์ของที่จะมีผลต่ออนุบาป ○ ภวังคจิตที่พื้นวิถิไม่มีผลต่ออนุบาป

รูปที่ ๔-๑ ภาพแสดงองค์ประกอบของความคิดและวิถีจิตแบบต่างๆ

(๓) จากการประมวลวิถีจิตแบบต่างๆ ตามรูปที่ ๔-๑ ผู้วิจัยเลือกมาพิจารณาเฉพาะวิถีที่ยังเป็นโลกียภูมิซึ่งเกี่ยวกับสังสารวัฏของพระโพธิสัตว์ที่ต้องศึกษาในงานวิจัย สามารถประมวลได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ความคิด นั้น เกิดได้ในช่วงการทำงานของปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถีเท่านั้น ส่วนในวิถีอื่นนอกจากสองวิชิตนั้น อธิบายได้ว่าไม่เป็นความคิดในความหมายของงานวิจัยนี้ ได้แก่

- ภวังคจิตหรือการหลับ เป็นจิตที่พื้นวิถิ ไม่เกิดความคิด การที่เกิดความคิดได้ก็มีแต่ความคิดแทรกที่เรียกว่าฝืน ความฝืนจึงเกิดจากการหลับไม่สนิท จิตมีการรับอารมณ์แทรกในภวังคจิตขึ้นสู่วิถิเป็นช่วงๆ อย่างไรก็ตาม ในทางวิทยาศาสตร์พบว่าในช่วงหลับนั้นร่างกายคนเรามีการซ่อมแซมทางกายภาพส่วนที่สึกหรอด้วย และมีการจัดระบบความจำระยะยาวในสมองส่วนฮิปโปแคมปัสด้วย ซึ่งปรากฏการณ์ส่วนนี้สามารถอธิบายกลไกทางทำหน้าที่ของจิตได้ว่า ในช่วงหลับนั้น มีการทำหน้าที่

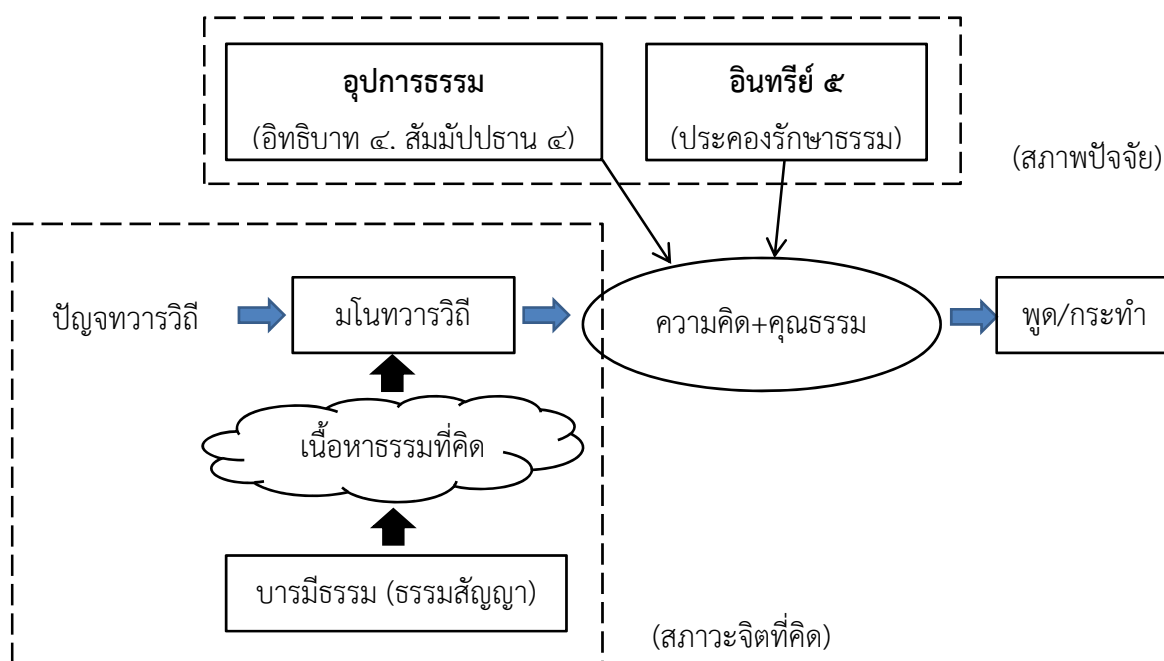
ของจิตตชรูปและกรรมชรูป กล่าวคือจิตตชรูปทำหน้าที่ในการส่งคำสั่งการสร้างรูปกลาปทดแทนรูปที่เกิดดับเสื่อมสภาพไป หรือทำหน้าที่ให้รูปที่เรียกว่าชีวิตินทรีย์ ยังทำหน้าที่ให้ชีวิตมีชีวิตอยู่ต่อไปได้

- ในสภาวะของการเข้าสู่สมาธิหลายๆที่เรียกว่า อัปนาวิถีนั้น ไม่มีความคิดเช่นกัน แต่มีการเสพอารมณ์กุศลเป็นอารมณ์ที่แนบแน่นในเอกัคคตารมณ์

- ในสภาวะอภิญญาที่ไม่มีสภาพของความคิดเช่นกัน ในอภิญญาวิถีนั้นการจะแสดงอภิญญาได้ต้องอาศัยการถอนจิตออกมาจากอภิญญาวิถีก่อน แล้วเข้าอิชฺฐานวิถีสซึ่งเป็นมโนทวารวิถีสของกามวิถีส อิชฺฐานฤทธิ์ตามประสงค์จึงจะแสดงฤทธิ์ได้

- ในส่วนมรณสันนวิถีส ความสำคัญอยู่ที่ในช่วงก่อนจะตายที่เรียกว่า มรณสันนกาลวิถีส เป็นช่วงที่มีความความคิดที่พร้อมจะนำส่งอารมณ์สุดท้ายของชาตินั้นไปมรณสันนวิถีส ให้ไปเกิดในภพชาติต่อไป ซึ่งเป็นความคิดที่รับอารมณ์จาก กรรมารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ มีกำลังอ่อน หรือเป็นความคิดที่จะสนองตอบตามความเป็นไปของกรรม แม้ว่าวิถีสนี้จะอ่อนกำลังแต่มีข้อนำสังเกตว่า การสร้างปรมาตบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นบางชาติ ถวายชีวิตเป็นทานก็จะได้อานิสงส์จากความคิดที่ไปส่งให้เกิดในภพชาติต่อไป

(๔) เมื่อพิจารณาองค์ประกอบความคิดแล้ว จะพบความสอดคล้องเรื่องการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ตามที่ปรากฏในชาดกว่าการสร้างบารมีสำคัญอยู่ในภพชาติที่จัดเป็นกามวิถีส ได้แก่ ภพมนุษย์ ภพสัตว์ เป็นส่วนมาก รองลงมาเป็นภพเทวดา ดังนั้น ความสำคัญของความคิดในการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ การใช้ความคิดเพื่อไปปรุงแต่งบารมี องค์ประกอบของความคิดจึงประกอบด้วยสองส่วน คือ

รูปที่ ๔-๒ แสดงองค์ประกอบของความคิดของพระโพธิสัตว์

ส่วนแรก สภาวะจิตที่คิด ได้แก่ สภาวะธรรมที่จิตขึ้นมารับอารมณ์ทางปัญจทวารวิถี แล้วส่งต่ออารมณ์นั้นให้มโนทวารวิถี หากจิตไม่ขึ้นสู่วິถีมารับอารมณ์สภาพคิดจะไม่เกิด แต่ในกระบวนการคิดนั้นจิตสามารถรับอารมณ์ได้ทั้งจากปัญจทวารวิถี หรือรับอารมณ์จากส่วนที่สอง คือห่วงอารมณ์เดิมที่เป็นบารมีธรรม หรือธรรมสัญญา^๓ ซึ่งบารมีธรรมเป็นสิ่งที่สะสมเป็นอนุสัยในจิต และเป็นเหตุให้จิตมีอำนาจในการเข้าใจบัญญัติเนื้อธรรมเข้าไปปรุงแต่ง ทำให้เกิดความคิดที่ประกอบด้วยคุณธรรม ซึ่งเนื้อหาธรรมที่คิด ได้แก่ ความเข้าใจอารมณ์ที่มาปรากฏทางใจโดยตรง อาจจะมีเหตุได้มาจาก ๑๔ ประการตามสมมุติฐานที่ ๕ ข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสั่งสมความรู้ การเรียนรู้ เป็นอำนาจที่สามารถทำให้จิตเข้าใจเนื้อความของธรรมที่คิดได้ หรือเรียกว่า อำนาจความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมบารมีนั่นเอง

อำนาจของธรรมสัญญาที่ทำให้พระโพธิสัตว์ มีความจำได้ในคุณธรรมนั้นๆ ซึ่งมีกล่าวในสัญญานานัตตสูตร^๔ มีใจความว่า

“ความต่างแห่งสัญญา (ความจำได้) นั้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะ (ความดำริ) เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งฉันทะ (ความพอใจ) เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งปริพาหะ (ความเร้าร้อน) เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนา (การแสวงหารูปที่เคยเห็นเคยคบ) เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริพาหะ“

ฉะนั้นกระบวนการจำได้หมายรู้ในคุณธรรม และบารมีนั้นที่เกิดขึ้นในมโนทวารวิถีนั้น มีความซับซ้อนอิงอาศัยกันของธาตุ จิตที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ การเปรียบเทียบความต่างแห่งธาตุ คือรูปธาตุ และ ธัมมธาตุ

ตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าเพราะมีธัมมสัญญา จึงสามารถเปลี่ยนเส้นทางภพชาติได้ ปรากฏในธัมมรุจิเถราปทาน^๕ ที่ได้เล่าถึงอดีตชาติของพระธัมมรุจิ ได้เคยบวชออกบวชตามสุเมธดาบส ในสมัยที่พระโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปิงกร ต่อมาหลงผิด มีจิตชั่วร้ายได้ทำอนันตริยกรรมฆ่ามารดา เมื่อจตุตถภพนั้นแล้วไปเกิดในเวจิมหานรกที่แสนจะทารุณประสบความลำบากเวียนว่ายตายเกิดอยู่นาน ในภพนี้เกิดเป็นปลาติมิงคละ อยู่ในมหาสมุทร เห็นเรือในสมุทรสาครหวังจะเข้าไปเพื่อจะกิน พวกพ่อค้าเห็นเข้าก็กลัว ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ปลาติมิงคละได้ยินเสียงก็ก้องว่า โคตมะ ที่พ่อค้าเหล่านั้นเปล่งขึ้น จึงนึกถึงสัญญาเก่าขึ้นมาได้ จากนั้นก็เสียชีวิตแล้วไปเกิดในตระกูลพราหมณ์ที่มั่งคั่งชื่อว่าธัมมรุจิ ได้บวชในพระพุทธศาสนาสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ธัมมสัญญาเป็นสิ่งที่ต้องไม่มองข้ามเพื่อเป็นเสบียงบารมี

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ของความคิดและการกระทำ หากจะถึงพร้อมด้วยกรรม จะต้องครบองค์ประกอบทั้งคิด พูด และกระทำ มีแนววินิจฉัยตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งบ่งบอกถึงการกระทำที่ถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบครบ เช่น

^๓ พระโพธิสัตว์ที่ถือกำเนิดเป็นสัตว์เดรัจฉานมีส่วนที่แตกต่างจากสัญญาสัตว์ทั่วไป คือ มีธรรมสัญญาที่รู้จักผิดชอบชั่วดี หรือรู้จักกุศล อกุศลให้ปรากฏได้

^๔ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๓.

^๕ ขุ.จரிய. (ไทย) ๓๓/๑๗๑- ๑๘๑/๑๕๕.

^๖ ปลาติมิงคละเป็นปลาขนาดใหญ่ ยาว ๓๐๐ โยชน์

(๑) ในพระวินัยเรื่องการเสพเมถุน^๗ ของภิกษุ มีปรากฏในพระไตรปิฎกเรื่องภิกษุรูปหนึ่งที่คิดจะเสพเมถุนธรรมกับหญิง แต่จับต้องเท่านั้น ยังไม่ได้กระทำการเสพเมถุนสำเร็จ ภิกษุนั้นยังไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่พระพุทธองค์ได้วางแนวทางวินิจฉัยความ ไว้หลายกรณี เช่น^๘

ภิกษุมีความประสงค์จะเสพ พยายามด้วยกาย รับรู้สัมผัส ต้องอาบัติสังฆาทิเสส
 ภิกษุมีความประสงค์จะเสพ พยายามด้วยกาย แต่ไม่รับรู้สัมผัส ต้องอาบัติทุกกฏ
 ภิกษุมีความประสงค์จะเสพ แต่ไม่พยายามด้วยกาย รับรู้สัมผัส ไม่ต้องอาบัติ
 ภิกษุมีความประสงค์จะเสพ ไม่พยายามด้วยกาย และไม่รับรู้สัมผัส ไม่ต้องอาบัติ
 ภิกษุมีความประสงค์จะให้พ้น พยายามด้วยกาย รับรู้สัมผัส ไม่ต้องอาบัติ
 ภิกษุมีความประสงค์จะให้พ้น พยายามด้วยกาย แต่ไม่รับรู้สัมผัส ไม่ต้องอาบัติ
 ภิกษุมีความประสงค์จะให้พ้น แต่ไม่พยายามด้วยกาย รับรู้สัมผัส ไม่ต้องอาบัติ
 ภิกษุมีความประสงค์จะให้พ้น ไม่พยายามด้วยกาย และไม่รับรู้สัมผัส ไม่ต้องอาบัติ

กรณีเป็นอาบัติประเภทสังฆาทิเสส ก็ด้วยมีจิตกำหนด มีสัมผัสถูกต้องกายหญิง และรับรู้อารมณ์นั้น กรณีนี้องค์ประกอบเป็นเพียงความคิด แต่ยังไม่ครบองค์ประกอบเรื่องการทำให้ อสุจิเคลื่อน สำหรับโทษของปาราชิกหมายถึง การกระทำที่ผิดชนิดแก้ไขไม่ได้ ส่วนอาบัติสังฆาทิเสส เป็นความผิดรองลงมายังพอแก้ไขได้ และอาบัติทุกกฏเป็นความผิดชนิดที่สามารถแก้ไขได้ เนื่องจาก แม้มีเจตนาและจับต้อง แต่ระงับยับยั้งการเสพอารมณ์นั้น ชี้ให้เห็นว่า หากถึงพร้อมทั้งความคิด การกระทำ และการรับรู้อารมณ์สัมผัสนั้นด้วยยอมให้ผลเต็มที่ หากเป็นความผิดยอมหมายถึงแก้ไขไม่ได้ แต่หากเป็นความถูกต้องยอมให้ผลเต็มที่ เช่นกัน

(๒) สำหรับพระอรหันต์^๙ พระองค์ตรัสว่า องคชาตแข็งตัวได้ด้วยเหตุ ๕ อย่าง คือ กำหนด ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ถูกลมร่าเหยียด ถูกบุงขน การที่หญิงนางหนึ่งนุ่งคร่อมองคชาตของพระอรหันต์ ภิกษุนั้นเป็นพระอรหันต์ไม่มีความกำหนด ภิกษุนั้นไม่ต้องอาบัติ กรณีนี้องค์ประกอบที่ไม่มีกิเลส ไม่มีความคิด มีแต่การกระทำปรากฏยอมชี้ให้เห็นว่า หากถึงพร้อมการกระทำปรากฏ แต่ไม่มีเจตนา ไม่มีความคิด และการกระทำยอมไม่ให้ผล หรือกล่าวได้อีกนัยว่า หากเป็นความถูกต้องที่ไม่ประกอบด้วยเจตนาหรือสภาพคิดก็ยอมไม่ให้ผลได้เต็มที่

(๓) เรื่องภิกษุชาวเมืองภารุกัจฉะฝันว่าได้เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา^{๑๐} ระหว่างเดินทางจะไปสักพบพระอุบาลี พระอุบาลีชี้แจงว่า เพียงความฝันไม่ต้องอาบัติ ชี้ให้เห็นว่า มีเพียงความคิดขณะฝัน ที่ไม่ประกอบด้วยเจตนา การกระทำที่ปรากฏยอมไม่ให้ผล หรือผลเล็กน้อย

(๔) พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติต้องค์แห่งปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ไว้ ๕ อากา^{๑๑} คือ (หนึ่ง) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง (สอง) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (สาม) ทรัพย์มีราคามากกว่า ๕ มาสก (สี่) มีโดยจิตปรากฏ (ห้า) ภิกษุจับต้อง ทำให้ไหว ทำให้เคลื่อนที่ ซึ่งการทำให้เคลื่อนที่นั้นถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบของการกระทำประกอบด้วยความคิดที่ทำให้เป็นความผิดระดับสูงสุด ชี้ให้เห็นว่า หากถึง

^๗ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๖๖/๖๓.

^๘ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๗๙/๓๐๘.

^๙ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๖๖/๖๔.

^{๑๐} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๗๑/ ๖๖.

^{๑๑} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๒๒/๙๕.

พร้อมทั้งความคิด และการกระทำด้วยยอมให้ผลเต็มที่ หากเป็นความผดย่อมหมายถึงแก้ไขไม่ได้ แต่หากเป็นความถูกต้องยอมให้ผลเต็มที่

ส่วนที่สอง สภาพปัจจัย ได้แก่ อุปการธรรม ทำหน้าที่อุดหนุนให้สภาวะธรรมเกิดความคิด จะปฏิบัติกระทำบารมีธรรมให้ยิ่งยวด ได้แก่ อิทธิบาท ๔ กับสัมมปปธาน ๔ และอินทรีย์ ๕ เป็นธรรมใหญ่ที่อาศัยของอุปการธรรม ทำหน้าที่ประคองหรือรักษาธรรม อุปถัมภ์สภาวะธรรมอื่น ซึ่งก็หมายความว่า สภาพปัจจัยนี้เป็นเครื่องช่วยให้มนโณปนิชานของพระโพธิสัตว์ยังทำหน้าที่ปรารณาโพธิญาณต่อไป เมื่อสภาพปัจจัยไปสัมพันธ์กับสภาวะธรรมอย่างเข้มข้น ย่อมกระตุ้นเตือนความปรารณาของพระโพธิสัตว์อย่างมั่นคง

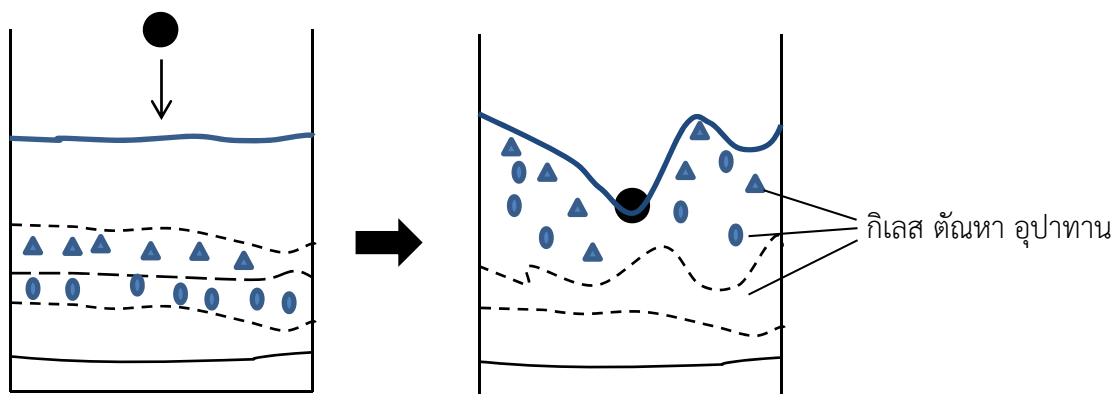
จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญการกระทำ ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า การคิดที่ประกอบด้วยเจตนา และเห็นผลสำเร็จได้ในการกระทำแล้ว จะเป็นวิบากและสะสมในธรรมสัญญาเมื่อสภาวะธรรมหรือเจตสิกเกิดขึ้น และไปสัมพันธ์กับสภาพปัจจัยแล้ว จะเป็นองค์ประกอบสำคัญในสภาวะคิดของพระโพธิสัตว์

๔.๒ พลวัตวิถีของความคิด

การขับเคลื่อนไปของความคิดของพระโพธิสัตว์ในสังสารวัฏ แยกได้สองประเภทหลัก คือ วิถึคิดในภพชาติ และวิถึคิดข้ามภพชาติ ความแตกต่างกันอยู่ที่ว่า วิถึคิดในภพชาตินั้น เป็นวิถึคิดที่เกิดในภพชาตินั้นๆ เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิจิตดวงใหม่ซึ่งเป็นวิบากจิตจากภพเก่า วิถึคิดที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นจะได้รับอิทธิพลของบารมีจากการปฏิสนธิเริ่มภพชาติใหม่นี้ หรือได้รับอิทธิพลจากบาปบุญที่อยู่ภายใต้ภวังคจิตนี้ ไปจนสิ้นอายุขัย ซึ่งในระหว่างนี้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงภพชาติได้ เช่น เมื่อเกิดเป็นมนุษย์แล้วตรากตรำที่ยังไม่ถึงกาลมรณะ จะไม่สามารถเปลี่ยนเป็นสัตว์ได้ วิถึคิดที่เกิดในภพชาติปัจจุบันจึงถูกควบคุมด้วยปฏิสนธิจิตหรือภวังคจิต อย่างไรก็ตาม วิถึคิดนี้ก็สามารถปรับเปลี่ยนวิบากที่อยู่ในภวังคจิตได้ด้วย ด้วยกลไกที่เรียกว่าความคิด ความคิดจะเป็นตัวผลักดันให้เกิดการสร้างรูปใหม่และกรรมใหม่ที่เป็นวิบากใหม่เข้ามาสะสมในภวังคจิตรอบใหม่ ส่วนวิถึคิดที่ข้ามภพชาตินั้น เป็นวิถึคิดเพื่อเปลี่ยนแปลงแก้ไขภพชาติในอนาคตข้างหน้า ซึ่งต้องเกิดจากการคิดเช่นกัน สร้างชนกรรมเพื่อให้วิบากใหม่ไปสั่งสมในภวังคจิต และพร้อมที่จะสร้างอัตภาพใหม่ในภพข้างหน้าผ่านปฏิสนธิจิต เช่น แต่เดิมถือกำเนิดเป็นมนุษย์แต่ในระหว่างที่เป็นมนุษย์นั้น อยากรเปลี่ยนภพชาติไปเป็นเทวดา การข้ามภพชาติจึงเป็นการสร้างเหตุปัจจัยให้ส่งผลต่อการไปเกิดในชาติใหม่ ดังนี้

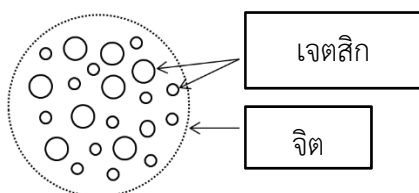
๔.๒.๑ วิถึคิดในภพชาติ

เพื่อให้เข้าใจวิถึคิดในระดับภพชาติ ก่อนอื่นขอให้พิจารณาความเป็นองค์ประกอบของจิต หรือผลผลิตของจิต ซึ่งมีหลายๆ เจตสิกสามารถเกิดขึ้นพร้อมกันกับจิตได้ ทำให้จิตมีลักษณะที่แตกต่างไปได้ถึง ๘๙ ลักษณะ สำหรับโลกียภูมิ สามารถแสดงให้เห็นเข้าใจง่ายๆ ดังนี้

รูปที่ ๔-๓ รูปจำลองการกระทบจิตทำให้เกิดการสั่นสะเทือนและฟุ้งกระจายของกิเลส

ภาพจำลองพลวัตการทำหน้าที่ของจิตขั้นสู่วิถิตัดของปุถุชนทั่วไป เปรียบเหมือนน้ำที่ภายใต้ใต้น้ำมีโคลนตม มีสิ่งปลอมปนหลากหลายชนิด ทั้บถม ขณะน้ำนิ่งโคลนตมทั้งหลายก็สงบนิ่ง แต่เมื่อปล่อยก้อนหินลงกระทบน้ำ การกระทบทำให้น้ำนั้นกระเพื่อม สิ่งปลอมปนทั้งหลาย อันได้แก่กิเลส ตัณหา อุปาทานต่างๆ ที่อยู่ใกล้กับแรงกระเพื่อมของน้ำนั้นจะฟุ้งกระจาย ถ้าแรงกระทบมีมาก สิ่งปลอมปนที่อยู่ลึกมากก็จะกระเพื่อมได้เช่นกัน แต่ถ้าแรงกระเพื่อมน้อย สิ่งปลอมปนต่างๆก็จะฟุ้งกระจายน้อยเช่นกัน^{๑๒} ซึ่งการกระเพื่อมได้ผลักดันจิตขั้นสู่วิถิตัด การที่จิตถูกกระทบทางอายตนะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เจตสิกซึ่งเป็นนามธรรมของอารมณ์ เปรียบเหมือนมวลพลังงานก็เกิดขึ้นพร้อมกันกับจิตพร้อมทำหน้าที่เป็นผลิตผลของจิต และเกิดวิถิตัดต่อไป

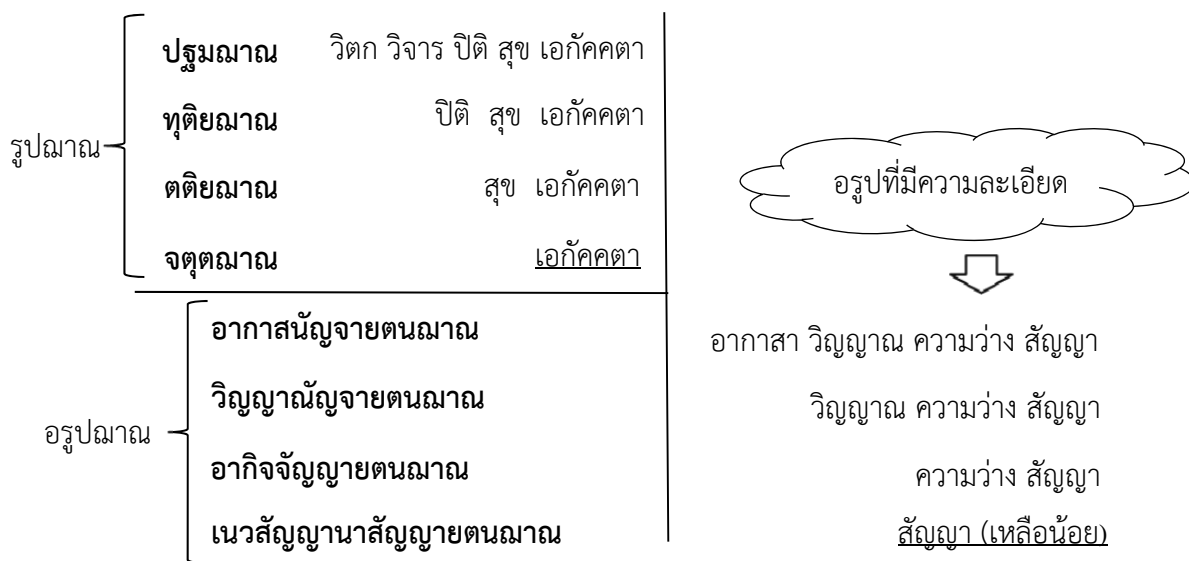
รูปที่ ๔-๔ แสดงองค์ประกอบของจิตและเจตสิกที่เข้ามาประกอบกันเป็นผลิตผลของจิต

เมื่อจิตเกิด เจตสิกต่างๆชนิดก็เกิดพร้อมกันกับจิต ทำให้เกิดสภาพจิตได้หลากหลาย ลักษณะ ทั้งกุศล อกุศล ทำให้ผลิตผลของจิตที่ได้มีคุณสมบัติหลากหลาย ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตที่ พระพุทธเจ้าทรงให้หลักสำคัญของพระพุทธศาสนาแกภิกษุว่า ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์^{๑๓} น่าจะมีความเกี่ยวข้องกัน ผู้วิจัยจึงได้ตั้งสมมุติฐานถึงการที่จะต้องพิจารณาความเป็นไปของอารมณ์ของโยคี ผู้ต้องการพัฒนาจิต การลดองค์ฌานเมื่อจิตได้รับการพัฒนาละเอียดขึ้นจากการฝึกฝนกรรมฐานของ โยคีบุคคล เริ่มจากกระบวนอุปจารสมาธิ เข้าสู่ปฐมฌาน จนถึงอรุปรฌาน ซึ่งในการฝึกจิตเพื่อให้ได้รูป

^{๑๒} ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผลการกระทบนั้นเป็นแหล่งพลังงานให้จิตขั้นสู่วิถิตัด

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

ณานัน การที่โยคีผู้เป็นบัณฑิตจะต้องพยายามรักษาปฏิภาคนิมิต^{๑๔} ”โดยพึงคอยใคร่ครวญพิจารณา ซึ่งพฤติกรรมที่เป็นไปของจิต คอยปรับปรุงวิริยะกับสมาธิให้สมดุลกัน” ในมโนทวารวิถี สำหรับโยคี บุคคลผู้เคยได้ฌานจิตมาแล้ว ก่อนเข้าสู่อารมณ์ฌานได้นั้นจะเริ่มกำหนดวสีตามความชำนาญที่เคยได้ การกำหนดวสี คือการระลึกถึงอารมณ์ฌานที่เคยได้ ถ้ามีความชำนาญมาก ก็สามารถห้วงอารมณ์ ฌานได้เร็วตามที่ปรารถนา^{๑๕} จะเห็นว่าตามนัยยะของภาคปฏิบัติเช่นนี้ อารมณ์ฌานนั้นเป็นการห้วง อารมณ์เดิม หรือ อุตารมณ์เข้ามาในมโนทวารวิถีด้วยอำนาจจิต การห้วงอารมณ์นั้นเมื่อได้สมดุล ของวิริยะกับสมาธิ องค์ฌานอันเป็นองค์ประกอบจะมีกำลังกล้าขึ้นตามองค์ฌานที่ได้ จึงเป็นการเลือก ห้วงเอาเฉพาะเจตสิกที่พอใจให้มีกำลังขึ้นมาทำหน้าที่เป็นองค์ฌาน แต่การห้วงอารมณ์นี้ เจตสิก อื่นที่ไม่ได้ถูกกระตุ้นให้ทำหน้าที่ยังมีอยู่ในภวังคจิต เท่ากับการได้ความสงบจากสมาธิจึงเปรียบ เหมือนหินทับหญ้า เพราะสามารถระงับเจตสิกบางตัว ไม่ให้เกิดขึ้นมาทำหน้าที่ที่จะไปปรุงแต่งกิเลส สังขารต่างๆได้ด้วยอำนาจแห่งสมาธิ จึงไม่สามารถจะสมุทฺเททประหาร หรือทำลายกิเลสโดยสิ้นเชิงได้ ทำได้เพียงสงบระงับเพื่อเป็นฐานของปัญญา ซึ่งหากต้องการตัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง จะต้องกำหนด สติสัมปชัญญะให้เกิดวิปัสสนาญาณให้ปัญญานั้นไปพิจารณาอารมณ์ปัจจุบัน ไม่ใช่อดีตารมณ์

รูปที่ ๔-๕ รูปจำลองแสดงการลดองค์ฌานขององค์ฌานแต่ละประเภท

จากรูปจำลองที่แสดงการลดองค์ฌาน แสดงให้เห็นว่า การระงับ หรือลดปัจจัยในการปรุง แต่งอารมณ์เป็นเทคนิคสำคัญให้จิตได้พัฒนาได้ละเอียดมากขึ้น ซึ่งภารกิจหลักของพระโพธิสัตว์ คือ

^{๑๔} คุรยละเอียดใน, วิสุทธิ. (ไทย) ๖๗-๖๘/๒๓๘-๒๔๑.

^{๑๕} วสีมี ๕ ประการ ได้แก่ ๑) อาวชชนวสี คือความชำนาญในการนึกที่จะเข้าฌาน ๒) สมาปชชนวสี คือความชำนาญในการเข้าออกฌาน ๓) อธิฐานวสี คือ ความชำนาญในการตั้งความปรารถนาให้ฌานตั้งมั่นอยู่ใน เวลาเท่าใด ๔) วุฏฐานวสี คือ ความชำนาญในการออกจากฌาน ๕) ปัจจเวกชนวสี คือ ความชำนาญในการพิจารณา องค์ฌาน คุรยละเอียดใน, มูลนิธิตานที่ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท, **คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๒**, (กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๙๕.

การพัฒนาจิต แต่การพัฒนาจิตของพระโพธิสัตว์ มีกระบวนการสำคัญคือการสร้างบารมี ซึ่งการสร้างบารมีมีนัยยะที่สอดคล้องกับการฝึกเพื่อพัฒนาจิตเพื่อความบริสุทธิ์ของโยคีผู้ฝึกจิตทั่วไป กระบวนการช่วงต้นของการเป็นพระโพธิสัตว์ จึงต้องเกิดจากความปรารถนาในใจถึง ๗ อสงไขย ซึ่งก็คือกระบวนการสร้างวิถีความคิดนั่นเอง การที่โยคีผู้ฝึกฝนรูปฌาน จากปฐมฌานจนถึงจตุตตฌาน และต่ออรุฌานจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ ในความเห็นของผู้วิจัย เทียบเคียงได้ว่าเป็นกระบวนการหนึ่งแบบวิทยาศาสตร์ทางจิต เพราะเป็นกลวิธีการกำหนดตัวแปร และควบคุมตัวแปรของเจตสิกทีละตัว เนื่องจากเจตสิกทำหน้าที่ให้เกิดการปรุงแต่งสังขารตามมา จากการควบคุมตัวแปรให้เหลือเพียงวิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา ในปฐมฌาน แสดงให้เห็นว่าตัวแปรแห่งความละเอียดของจิตในเบื้องต้นคือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา เมื่อละวิตกเจตสิกได้ จึงเกิดทุติยฌาน ลดไปเรื่อยๆจนเหลือเพียงเอกัคคตาเจตสิก

รูปฌาน^{๑๖}

ปฐมฌาน : องค์ฌานประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา ซึ่งขมนิรรมได้แล้ว^{๑๗}

ทุติยฌาน : องค์ฌานประกอบด้วย ปิติ สุข เอกัคคตา ซึ่งวิตก วิจารณ์สงบลง

ตติยฌาน : องค์ฌานประกอบด้วย สุข เอกัคคตา ซึ่งปิติสร้างไป

จตุตตฌาน : องค์ฌานประกอบด้วย เอกัคคตา ซึ่งละสุขได้

สิ่งที่น่าใจคือ วิตกวิจารณ์ และปิติ เป็นปกิณกเจตสิก ส่วน สุข เอกัคคตาเจตสิก เป็นเจตสิกประเภทสัพพจิตตสาธารณณะ ซึ่งหมายความว่า เป็นเจตสิกที่ไม่สามารถประกอบกับจิตทั่วไป ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่าการฝึกอารมณ์ฌาน สามารถฝึกได้กับบางคน และเมื่อสามารถระงับเจตสิกอื่นๆได้ ความเป็นเอกัคคตา หรือมีอารมณ์เดียวจะเป็นจิตที่ควรค่าต่อการทำงาน สำหรับโพธิสัตว์นั้น มีหลายชาติที่ได้ ออกบวช และปรากฏว่าสามารถได้ฌานเพียงไม่นานหลังจากบวชก็เพราะมีธรรมสัญญาเดิมคอยเกื้อหนุนให้เกิดวสีได้โดยง่าย

อรุฌาน^{๑๘}

หลังจากจตุตตฌานแล้ว โยคีผู้ฝึกตน ต้องพยายามก้าวล่วงรูปสัญญา หรือละสัญญาที่เป็นอรุที่ที่มีความละเอียดมากกว่า เรียกว่า ดับปฏิขสัญญา เพราะเห็นว่ามีสัญญาจึงมีทุกข์ ซึ่งวิธีการฝึกขั้นสูงสุดสำหรับโลกิยชน นอกเหนือจากนี้ไม่มีอีก แนวทางการฝึกจิตนี้ชี้ให้เห็นกระบวนการย้อนกลับได้ว่า สัญญาเป็นจุดเริ่มต้นของความเป็นไปของจิต ซึ่งการฝึกเพื่อดับสัญญาตามลำดับความละเอียดของจิตมีดังนี้

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน, วิสุทธิ. (ไทย) ๓๙/๑๔๒.

^{๑๗} บางทีมีการแยกเป็น ๕ อย่างโดยแยกการละวิตกได้เป็น ทุติยฌาน และเมื่อละวิจารณ์ได้อีก เป็นตติยฌาน ดูรายละเอียดใน, วิสุทธิ. (ไทย) ๓๙/๑๔๔.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน, วิสุทธิ. (ไทย) ๒๗๕/๕๘๙-๕๙๓.

อากาศสัจญายตนฌาน โยคีผู้ฝึกตนได้พิจารณาเห็นแล้วว่ารูปมีความหยาบ เห็นโทษของรูป จึงพิจารณาน้อมไปในอากาศช่องว่างระหว่างรูป ตรงที่เพิกถอนรูปออกไปแล้ว จิตจะแล่นตรงไปในช่องว่างของอากาศ จิตผู้ได้อรูปฌานขั้นนี้จะมีอุปนิสัยเป็นผู้มีกรุณา

วิญญานัญญายตนฌาน โยคีผู้ฝึกตนได้พิจารณาเห็นว่า วิญญานของสัตว์ผู้ได้ปราโมทย์ย่อมมีการยึดถือวิญญานเกิดขึ้น จึงน้อมไปในอรูปวิญญาน อันมีอากาศนิमितเป็นอารมณ์ก่อน จิตผู้ได้อรูปฌานขั้นนี้จะมีอุปนิสัยเป็นผู้มีเมตตา

อากัจฉัญญายตนฌาน โยคีผู้ฝึกตนได้พิจารณาเห็นแล้วเพื่อบรรเทาในการยึดอารมณ์ อันไม่มีอยู่โดยปรมาตถ์ ย่อมก้าวล่วง วิญญานัญญายตนฌาน จึงพิจารณาน้อมไปในจิตอันไม่มีวิญญาน ซึ่งไม่มีอยู่โดยสภาวะ

แนวสัจญานาสัจญายตนะ โยคีผู้ฝึกตนได้พิจารณาเห็นว่าสัจญามีโทษ ประดุจโรค ฌานที่สงบกว่าอากัจฉัญญายตนฌานนั้นมีอยู่ จึงน้อมใจใส่ใจอารมณ์อากัจฉัญญายตนฌานบ่อยๆ ทำความไม่มีให้เป็นอารมณ์เป็นไปแล้วเพื่อดับสัจญาเจตสิก หากโยคีฝึกถึงขั้นอสัจญา คือไม่มีสัจญาเสียเลย ชนกกรรมที่นำเกิดในชาติต่อไปตามเจตนา ทำให้ไปเกิดเป็นพรหมลูกฟัก มีเพียงรูปชั้นธอย่างเดียวย่อมมีนามชั้น^{๑๙} เรื่องนี้ชี้ให้เห็นอุปนิสัยของทิวฐิ จิตที่มีทิวฐิว่าเพื่อดับสัจญา เมื่อดับได้จริงย่อมส่งต่อไปเกิดแบบไม่มีนามชั้นธได้ พรหมลูกฟักนี้มีเพียงรูปชั้นธ คือ ร่างกายอย่างเดียวย่อมเท่านั้น จิตใจความคิดไม่มี ความทรงจำไม่มี ความรู้สึกไม่มี ถ้าเมื่อใดที่เกิดความรู้สึกขึ้นก็จะจืดจางจากสัจญาพรหมทันที แล้วไปเกิดในภพใหม่ต่อไป แต่ในทางจิตการดับสัจญาได้ถือเป็นที่สุดในการหาส่วนที่ย่อยที่สุดทางจิตแล้ว การฝึกจิตเพื่อลดรูปไม่ปรากฏว่ามีวิธีการฝึกแบบอื่นอีกแล้ว

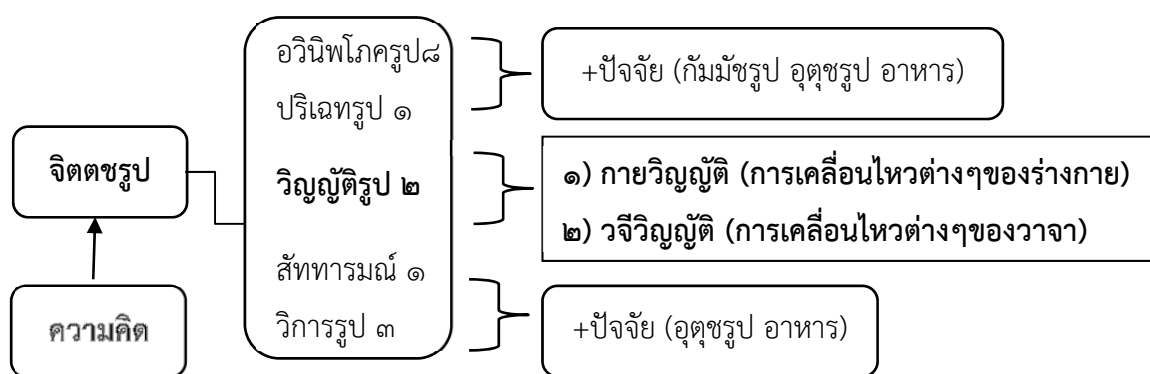
วิปัสสนาจารย์ต้องการให้เห็นอารมณ์ปรมาตถ์ หรืออารมณ์ปัจจุบันขณะที่เกิดรูปรามณแรก แต่การฝึกสมถกรรมฐานเห็นอารมณ์อดีตที่ท่วงเข้ามา การเห็นอารมณ์ในช่วงจังหวะที่แตกต่างเป็นเทคนิคสำคัญของการฝึกจิตของกรรมฐาน^{๒๐}

ผู้วิจัยได้ศึกษาพิจารณากระบวนการเทียบเคียงการพัฒนาจิตของผู้ฝึกตน จากปุถุชนไปสู่การเป็นฌานลาภบุคคลด้วยการฝึกสมถกรรมฐานจนได้รูปฌานเป็นจิตสำเร็จอัปปนาสมาธิ เจตสิกที่ทำหน้าที่ใหญ่เหลือเพียงเอกคตาเจตสิก และก้าวไปสู่อรูปฌานโดยมีที่สุดคือการดับสัจญาเจตสิก เข้าสู่แนวสัจญานาสัจญายตนฌาน ภาพรวมของกระบวนการพัฒนาจิตนี้มีนัยยะที่สำคัญคือ การละจากหยาบโดยมีเจตสิกที่มีความฟุ้งซ่านหลากหลายในฐานของเจตสิกปุถุชน ไปสู่จิตที่ละเอียดกว่ามีเอกคตาเจตสิกเป็นเบื้องต้น และมีสัจญาเจตสิกที่ละเอียดสุดดับไปเป็นที่สุด แสดงให้เห็นว่าจิตที่ละเอียดเป็นจิตที่ถูกปรุงแต่งด้วยสัจญาเจตสิกเป็นพื้นฐานสำคัญ เพียงแต่ว่าการละสัจญาเจตสิกด้วย

^{๑๙} เพราะเพ่งอยู่เป็นนิตย์ว่าจิตไม่มี เพราะเห็นโทษของจิตว่าจิตเป็นสิ่งที่ เป็นทุกข์ ได้รับความทุกข์แล้วก็เป็นทุกข์ก็เพราะมีจิต รากะ โทสะ โมหะ ล้วนอาศัยจิตเกิดขึ้น จึงเพ่งอยู่เป็นนิตย์ว่าจิตไม่มีฯ สารอก ดับนามชั้นธ และเวลาตายจากมนุษย์ ถ้ายืนตายก็ไปเกิดเป็นพรหมในท่ายืน ถ้านั่งก็ไปเกิดเป็นพรหมในท่านั่ง และก็อยู่ในอิริยาบถนั้นตามกำลังกรรมที่มี จนถึงจุติใหม่อีกครั้ง

^{๒๐} ผู้วิจัยมีความเห็นว่า วิปัสสนาจารย์ส่วนมากนั้น อุบายที่ใช้นั้น หมายถึงให้เห็นปัจจุบันอารมณ์ หรือกล่าวคือ ให้จิตไปเห็นปัจจุบันอารมณ์ในขณะที่เป็นปัญจทวารวิธได้ เพราะมีความเห็นว่า ขณะนั้นเป็นอารมณ์ปรมาตถ์ไม่มีการปรุงแต่ง ย่อมเป็นกรรมฐานที่ทำให้รู้เห็นตามความเป็นจริงที่ถูกต้อง เพราะหากก้าวข้ามเป็นมโนทวารวิธที่เป็นฌานอารมณ์จะเป็นการท่วงเอาอดีตารมณ ก็จะไม่เห็นอารมณ์ปัจจุบัน

วิธีการเนวสัญญานาสัญญายตนนั้นไม่ใช่ทางพ้นทุกข์สิ้นเชิงตามหลักที่พระพุทธศาสนา แต่การพิจารณาและผลที่เกิดขึ้นจากการได้มานั้น แสดงให้เห็นว่า วิธีความคิดที่พัฒนาอย่างถูกต้องนั้น ต้องมาจากการพัฒนาคุณภาพของความคิด ความคิดที่มีคุณภาพจะปรับการปรุงแต่งให้ผลผลิตของจิตมีคุณภาพต่อไป

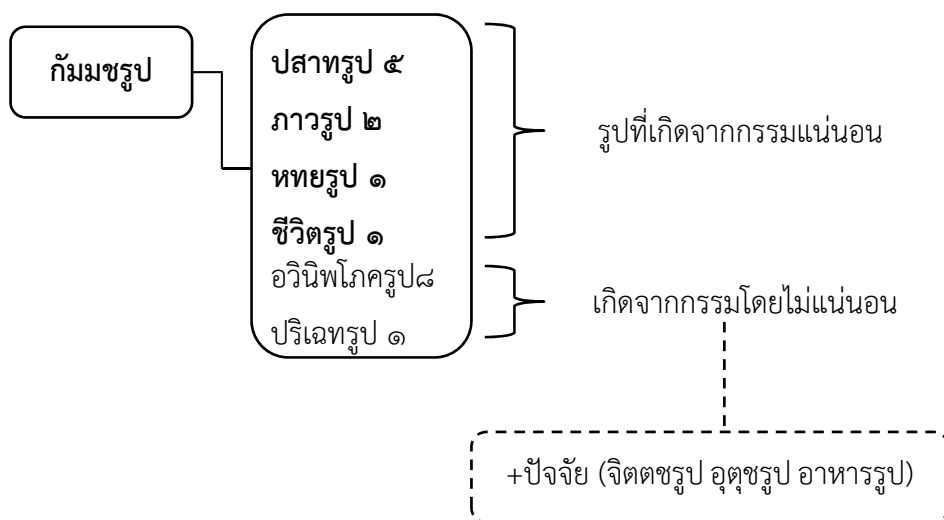

รูปที่ ๔-๖ รูปแสดงองค์ธรรมที่ทำให้เกิดรูปโดยจิตตชรูปโดยตรง

วิธีความคิดจึงเป็นปัจจัยสำคัญ เพื่อให้เกิดการพูด และการกระทำในปัจจุบันชาติที่มีคุณภาพได้โดยผ่านจิตตชรูป ซึ่งความคิดสามารถที่จะทำให้เกิดการพูด และการกระทำได้โดยผ่านจิตตชรูปโดยตรง แต่ความคิดที่ผ่านจิตตชรูปเพื่อให้เกิดรูปอื่น เช่น อวินิพโกรูป ปริเนทรูป ยังมีปัจจัยของกัมมัชรูป อุตุชรูป อาหารรูปมาเกี่ยวข้อง ซึ่งเมื่อพิจารณาองค์ธรรมที่ทำให้เกิดจิตตชรูป ที่ทำให้เกิดวิญญูติรูป หรือการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อยใหญ่ และการพูด องค์ธรรม ได้แก่ จิต ๓๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชณะ ๒๙ อภิญญา ๒ ผู้วิจัยเห็นว่ากระบวนการนี้ทำให้กระบวนการกรรมมีความซับซ้อน เพราะจิตตชรูปและกัมมัชรูปต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่ของตัวเองด้วย และบางส่วนมีหน้าที่ประกอบกันด้วย ฉะนั้น เมื่อพิจารณาบทบาทของจิตตชรูป การพัฒนาจิตของพระโพธิสัตว์จึงต้องเพียรทำบารมีในการคิด การเปล่งวาจา และการกระทำที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจากจิตและความคิดให้เกิดกุศลกรรมในภพชาตินั้นๆ

๔.๒.๒ วิธีคิดข้ามภพชาติ

เมื่อพิจารณาวิถีความเป็นไปของจิต สิ่งที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมต่อระหว่างภพชาติ คือ ชนกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่ทำหน้าที่ให้เกิดวิบากจิต อำนาจกรรมนี้ เรียกว่ากรรมชรูปที่สามารถผันแปรรูปที่ได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดาให้เป็นรูปใหม่ในปฏิสนธิกาลและอดีตกาลในภพชาติต่อไป ทั้งรูปและนามที่เกิดเป็นชีวิตใหม่ภายหลังจากความตาย จะสืบต่อทั้งบุญและบาปที่กระทำเอาไว้จากวิถีจิต ตลอดจนนิสัยใจคอ ความสัดทัดจัดเจน หรือสัญชาตญาณที่ติดมาอีกในภพชาติใหม่โดยมิได้ตกหล่นหายไปไหน

รูปที่ ๔-๗ รูปแสดงองค์ธรรมที่ทำให้เกิดรูปโดยกัมมชรูป

รูปที่ถูกสร้างโดยกัมมชรูปล้วนๆ คือ (ก) ปสาทรูป ๕ ได้แก่ จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย (ข) ภารรูป ๒ ได้แก่ ความเป็นชาย ความเป็นหญิง (ค) หทยรูป ๑ ได้แก่ หัวใจ (ง) ชีวีตรูป ๑ ได้แก่ ความเป็นชีวิต ส่วนรูปที่เกิดจากกัมมชรูปแต่มีปัจจัยอื่นมาประกอบจาก จิตตชรูป อุตุชรูปและอาหารรูปมาเกี่ยวข้อง คือ (จ) อวินิพโภครูป ๘ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม) รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป กับ (ฉ) ปริเฉทรูป ๑ ได้แก่ อากาศธาตุ

จะเห็นได้ว่ากลไกกัมมชรูปที่จะส่งผลให้นำเกิดชาติใหม่ ไม่ได้ทำหน้าที่โดยลำพัง ยังมีส่วนที่เป็นจิตตชรูปมาร่วมทำหน้าที่ แสดงให้เห็นว่า กระบวนการคิดของสัตว์นั้น ยังมีบทบาทในการนำเกิดในภพชาติต่อไปผ่านจิตตชรูปด้วย ซึ่งกลไกกรรมที่ส่งต่อและให้ผล มีหลักการที่ให้ผลแต่ละกาลดังนี้

(๑) ทัฏฐธรรมเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ให้ผลในชาติปัจจุบันเท่านั้น มีกำลังน้อยที่สุดในวิถีความเป็นไปของจิต เกิดจากชวณะดวงที่ ๑

(๒) อุปปัชชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่มีกำลังให้ผลในขณะที่เกิดในภพใหม่ ให้ผลในชาติหน้า ในวิถีความเป็นไปของจิต ชวณะดวงที่ ๗

(๓) อปราปรียเวทนียกรรม เป็นกรรมที่มีกำลังมากให้ผลยืนยาวจนกระทั่งหมดสิ้นกิเลส ให้ผลในชาติต่อไปตั้งแต่ชาติที่ ๓ ในวิถีความเป็นไปของจิต เกิดจากชวณะดวงที่ ๒-๖

(๔) ปริปักกทัฏฐธรรมเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ทำไปแล้วให้ผลภายใน ๗ วัน ที่เป็นกรรม เช่น ทานที่ถวายต่อพระอรหันต์ที่ออกจากนิโรธสมบัติ ยังผลให้ได้ลาภสมบัติ หรือกรรมที่พระเทวทัตกระทำสังฆเภท ทำให้ถูกพระธรรม์สูบ เป็นต้น

การที่พระโพธิสัตว์ซึ่งยังวนเวียนในสังสารวัฏ ถือกำเนิดในภพภูมิต่างๆทั้งเทวดา มนุษย์ และสัตว์เดรัจฉาน แม้ว่าสร้างบารมีในกาลที่บารมีใกล้เต็ม หรือใกล้จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้วก็ตาม จิตของพระโพธิสัตว์ ยังสามารถเกิดเป็นกุศลและอกุศลจิตได้ ความรู้เรื่องจิตของสัตว์ที่จะปฏิสนธิในภพภูมิต่างๆนั้น ทำให้ทราบว่า ในช่วงมรณะกาลก่อนภพชาติก่อนเกิดอะไรขึ้น อันเป็นชนกรรมให้จุดเป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ หรือเป็นเทวดา ตามหลักอภิธรรมได้มีการจำแนกจิตไว้ดังนี้ (๑) หนึ่ง จิตที่ชื่อ

ว่า อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก จะนำปฏิสนธิในทุคติภูมิ ได้เกิดเป็น สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย (๒) จิตที่ชื่อว่า อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก จะนำปฏิสนธิเป็นมนุษย์กับเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาชั้นต่ำสุด หรือเป็นบุคคลที่ไม่สมประกอบ (๓) จิตที่ชื่อว่า มหาวิบากจิต จะนำปฏิสนธิในมนุษย์ภูมิ กับเทวภูมิ ๖ ภูมิ และ (๔) จิตที่ชื่อว่า มหัคคตวิบาก จะนำปฏิสนธิในรูปพรหมและอรุปรหม

เมื่อพิจารณาจากชาดก ปรากฏว่าพระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานมีหลายชาติ เช่น สมัยที่เสวยชาติเป็นพญานาคชื่อ ภูริทัตนาคราช และได้บำเพ็ญศีลบารมีอย่างยิ่งยวด หรือ สมัยที่เสวยชาติเป็นพญาราชสีห์ และได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าปทุมะซึ่งได้รับวิบากเป็นมหากุศลในชาตินั้นๆ ก็ตาม แสดงให้เห็นว่าในภพชาติก่อนจุติมาเกิดเป็นพญานาคราช หรือจะมาเกิดเป็นพญาราชสีห์นั้น จิตในช่วงมรณะกาล หรือมรณาสันวิถิของภพชาติก่อนได้ห่วงเอาอารมณ์อกุศลไว้ ทำให้เกิดอกุศลชนวนวิถิจิต เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลวิบาก ได้ภพภูมิใหม่เป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่ถึงแม้จะได้ภพชาติที่เป็นเดรัจฉาน แต่ใจที่ปรารถนาในการสร้างบารมียังทำหน้าที่ต่อไปได้

๔.๓ หลักธรรมและปัจจัยของเป้าหมายในเส้นทางของพระโพธิสัตว์

การศึกษาเส้นทางโพธิสัตว์ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ต้องเข้าใจในเบื้องต้นว่า อาจจะย้อนแย้งกับการสอนเพื่อการละ เพื่ออิสรภาพจากตัณหาและชั้นอื่นเป็นทุกข์ตามแนวทางของอรหันตสาวก เมื่อย้อนไปหลังจากพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์จึงเห็นว่า การสร้างบารมีเป็นการสะสมเหมือนการสร้างเรือน สิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในปฐมโพธิ์วัต^{๒๑} ทรงเปล่งอุทานเมื่อคราวแรกตรัสรู้ไว้ว่า

“เราตามหานายช่าง ผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ จึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอนเนกชาติ เพราะการเกิดบ่อยๆเป็นทุกข์ นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก ซีโครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลुธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว”

ดังนั้น เรื่องที่ปรากฏในชาดก ไม่ได้แสดงถึงเส้นทางพันทุกข์ทั้งหมด แต่ได้แสดงหลักคิด หลักการกระทำสมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ สิ่งผู้วิจิได้พยายามศึกษาหาร่องรอยหลักความคิด หลักธรรม และปัจจัยของเป้าหมายเหล่านั้น มาประมวลผลเพื่อหาแบบจำลองมาอธิบายการขับเคลื่อนการเดินทางที่ยาวนานในสังสารวัฏของพระโพธิสัตว์ ได้ผลสรุปดังนี้

๔.๓.๑ หลักคิดอันนำไปสู่เป้าหมาย

ในการศึกษาชาดกทั้ง ๕๔๗ ชาดก และในสมุชกถา เมื่อพิจารณาในแต่ละเรื่อง ผู้วิจิได้เห็นลักษณะร่วมที่ซ่อนอยู่ในการเผชิญเหตุการณ์ต่างๆของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ การสร้างบารมีในภาวะคับขัน ในภาวะบังเอิญไปเผชิญเหตุการณ์ ในภาวะที่ถูกร้องขอ ในภาวะที่อาศัยเจตนาของตนเอง หรือในภาวะที่ถูกบังคับ พระโพธิสัตว์มีหลักคิดสำคัญอันนำไปสู่เป้าหมายความเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นหลักคิดที่สามารถกระทำได้ด้วยตนเอง ไม่ว่าจะพระโพธิสัตว์จะเกิดเป็นมนุษย์ หรือสัตว์ การวิจิพบว่า

^{๒๑} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙.

(๑) การสมาทาน

การสมาทาน หรือการที่ตนเองได้ตั้งเจตนาไว้ล่วงหน้า^{๒๒} เป็นหลักคิดสำคัญ ก่อนที่จะกระทำการสิ่งใดให้เกิดผล โดยมีเจตนาที่จะให้เกิดความเจริญทางจิตใจในกาลต่อไป ชาวพุทธมักใช้สมาทานกับเจตนาในเรื่องศีล สมาทานเป็นหลักพระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวสนับสนุนไว้ในสมาทานเหตุกถา^{๒๓} ความตอนหนึ่งว่า “ชนเหล่าใดปลุกสวนอันนำรื่นรมย์ปลูกป่า ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์” และ “ศีลที่มีการสมาทานเป็นเหตุ จึงเจริญได้” ความสำเร็จมาจากสมาทานเป็นมูลเหตุ การสมาทานจึงเป็นเหตุของการจารีกรอยกรรม และธรรมสัญญาไว้ในจิต สันดาน สำหรับพระโพธิสัตว์นั้น การสมาทานแรกคือ การตั้งความปรารถนาในพุทธภูมิแรกนั่นเอง ในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิเลติ^{๒๔} กล่าวว่า ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์ได้เห็นภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร จึงได้ถวายเป็นภิกษุหนึ่ง แล้วตั้งความปรารถนาการตรัสรู้เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก และการถวายเป็นภิกษุในครั้งนั้นให้ผลในความเป็นพระพุทธเจ้า

ในการสมาทานที่ยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเป็นสุเมธดาบส ได้อ้างถึงความพร้อมของธรรมสมโณธาน^{๒๕} หรือธรรมที่มาประชุมรวมกันที่มีอยู่ในตนเอง มาเป็นองค์ประกอบความคิดในการสมาทาน แสดงถึง ความปรารถนา ศรัทธามั่นคง มีการเปล่งวาจาสมาทาน และกระทำการทอดกายเป็นพื้นรองโคลนตมให้พระพุทธเจ้าที่บังการและพระสาวกเหยียบข้าม ด้วยความคิดว่าเป็นเหตุเพื่อให้ถึงความพร้อมของบุพกรรม ปรากฏความคิดของพระโพธิสัตว์ว่า^{๒๖} อภินิหารย่อมสำเร็จได้ เพราะธรรมสมโณธาน ๘ ประการ ประชุมพร้อมกันคือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ ๑ เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๑ การได้เห็นพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑ ความถึงพร้อมแห่งคุณ (คือสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕) ๑ อธิการคือการทำให้ยิ่ง ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑ ต่อจากนั้นสุเมธดาบสจึงได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บังกร ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการใคร่ครวญหรือใช้สภาพปัจจัยเพื่อเพิ่มความมั่นคงของศรัทธาและเพิ่มกำลังของสมาทานที่กำลังทำอยู่

การสมาทานในฝ่ายอภุศลกรรมก็ให้ผลเช่นกัน ดังเช่น พระเทวทัต เมื่อครั้งเกิดเป็นวานิชพาลชื่อเสรีวะ^{๒๗} ได้ผูกอาฆาตพระโพธิสัตว์ที่ชิงตัดหน้าซื้อถาดทองคำและหนิงลงเรือข้ามแม่น้ำไป คราวนั้นวานิชพาลไม่สามารถติดตามพระโพธิสัตว์ได้ จึงเกิดความโศกและโกรธแค้นมีกำลังถึงขั้นหัวใจแตกสลาย เลือดพุ่งออกจากปาก ถึงความสิ้นชีวิตตลง ณ ที่นั้น ครั้งนั้นเป็นการผูกอาฆาตในพระโพธิสัตว์ของพระเทวทัตเป็นครั้งแรก ทำให้ต้องเดือดร้อนตลอดกาลนาน และตามอาฆาตจองเวรพระโพธิสัตว์ไปทุกชาติ

หากพิจารณาลักษณะการสมาทานจะเห็นว่า การสมาทานเป็นกระบวนการทางความคิดของมโนทวารวิถี หรือเป็นความปรารถนาที่ได้ที่ประกอบด้วยบุพเจตนาชัดเจน เป็นวิถีคิดที่สร้างสัญญาใจ ทุกสมาทานล้วนต้องการความสำเร็จในเป้าหมายแฝงตามค้นหาของตนในเบื้องต้นแทบ

^{๒๒} สมาทาน คือ ยึดถือ รับเอา ถือ ยึดมั่น ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๗/๕๗๗.

^{๒๓} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๐๐/๖๕๔.

^{๒๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๔-๙๔/๕๗๔-๕๗๘.

^{๒๕} เดิมสมโณธานใช้ในกิจเฉพาะทั่วไป แปลว่า สรุปรวมลง, รวบรวม การรวมลงเข้าไว้

^{๒๖} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๕๒-๖๒/๕๗๓-๕๗๕.

^{๒๗} ปรากฏในเสรีวาณิชชาดก

ทั้งสิ้น ณ ห้วงเวลาที่พระโพธิสัตว์สมาทานความปรารถนาพุทธภูมิคราวใดก็ประกอบด้วยบุพเจตนาทุกครั้ง ก็เพื่อเป้าหมายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต

(๒) ความไม่ประมาทในกรรมและตั้งมั่นในกุศล

พระพุทธเจ้าทรงยืนยันในเมตตสูตร^{๒๘} ว่าด้วยการเจริญเมตตา ว่าบุญเป็นชื่อของความสุขที่น่าปรารถนา นำใคร นำรัก นำพอใจ ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้เคยเจริญเมตตาพรหมวิหารมาถึง ๗ ปี จึงไม่มาเกิดในโลกมนุษย์อีก ไปเกิดอยู่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสระถึง ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกับ ได้แลเห็นว่า เมื่อกับพินาศไป ก็กับเจริญขึ้นใหม่ พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครเทียบได้ด้วยคุณธรรม เป็นผู้สามารถเห็นอดีต อนาคต และปัจจุบันได้อย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้บังคับจิตใจให้เป็นไปในอำนาจของตนได้ และพระโพธิสัตว์ยังคงเป็นท้าวสักกะจอมเทพถึง ๓๖ ขาดติดต่อกัน เคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชามีอำนาจแผ่ไปทั่วมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นผู้พิชิตชัยได้ทั้งภายในและภายนอก มีแว่นแคว้นมั่นคง ประชาชนมั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ นับได้หลายร้อยครั้ง ซึ่งการที่พระองค์เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากก็ด้วยผลของกรรมและวิบากของกรรม ๓ ประการ คือ ทาน (การให้) ทมะ (การฝึกตน) สัจญมะ (การสำรวม)

ในพระสูตรนี้ชี้ให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ให้ความสำคัญของ ทาน การฝึกฝน และการสำรวมตน เมื่อทบทวนชาดกที่เกี่ยวข้อง ก็พบว่าการกระทำเหล่านี้ล้วนสอดแทรกในชาดกต่างๆด้วย ทั้งกระทำเองและสั่งสอนผู้ข้องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ด้วยเรื่องสำคัญ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปรวมความได้ว่า คือ ความไม่ประมาทในกรรมและตั้งมั่นในกุศล

(๓) การเห็นประโยชน์ในสิ่งที่กระทำ

ในนิบาตชาดกหลายเรื่อง จะพบว่าการกระทำของพระโพธิสัตว์หลายครั้งคำนึงถึงประโยชน์ เมื่อมีประโยชน์เป็นที่ตั้งความคิดเหล่านั้น เมื่อผนวกกับจิตฝ่ายกุศลก็ย่อมยังประโยชน์ที่เป็นกุศล ในอุกยัตถสูตร^{๒๙} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ชีรชน เรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า บุญทั้งหลายและความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมถือเอาประโยชน์ทั้งสองได้ คือ ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า

แม้ในครั้งที่เกิดเป็นพระเวสสันดรชาดก พระโพธิสัตว์ได้ทรงให้ทานบุตรธิดา^{๓๐} กล่าวกับบุตรทั้งสองมีใจความว่า “เจ้าทั้ง ๒ จงเป็นดุจยานนาวาของพ่อ...พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักช่วยสัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลกให้ข้ามด้วย แม่กัมहाลุกรักมานี้เกิด ทานบารมีเป็นที่รักของพ่อ เจ้าทั้ง ๒ จงช่วยกันโสจรสรงหทัยของพ่อให้เยือกเย็นเกิด จงเชื่อฟังคำของพ่อเถิด” พระโพธิสัตว์ได้เล็งเห็นการให้ทานนี้แล้วประโยชน์ที่มากกว่าคือการช่วยเหลือสัตว์โลก แม้ประโยชน์นั้นเป็นสิ่งที่จับต้องมิได้ในปัจจุบันนั้น แต่ประโยชน์นั้นก็เป็นผลมาจากศรัทธาความเชื่อในประโยชน์นั้นว่าจะมีในอนาคตแน่นอน

^{๒๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖.

^{๒๙} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗.

^{๓๐} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๑๑๔-๒๑๑๖/๕๑๒.

ช่วงเวลาสำคัญเมื่อครั้งสุเมธดาบสนอนอยู่ที่พื้นดิน ต่อหน้าพระพุทธเจ้าที่ปึงกร มีความคิดอย่างนี้ว่า^{๓๑} เมื่อต้องการเผาภิเลสในวันนี้ จะมีประโยชน์เพียงตนเองที่จะรู้แจ้งพระธรรม และเป็นผู้เห็นกำลังความสามารถจะข้ามพ้นแต่เพียงผู้เดียว หากตนจักบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ จะพึงปลดปล่อยมนุษย์พร้อมทั้งเทวดา ช่วยมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้นด้วย เป็นการคิดถึงประโยชน์ในการประกอบกิจการตัดสินใจเลือก แต่การเห็นประโยชน์นั้นมีหลายระดับ คำว่า ประโยชน์ หมายถึงสถานะที่ไม่มีโทษเป็นประโยชน์ สถานะที่ไม่มีกิเลสเป็นประโยชน์ สถานะที่มีความผ่องแผ้วเป็นประโยชน์ หรือ สถานะที่ประเสริฐเป็นประโยชน์

การเห็นประโยชน์ของการกระทำทั้งหลาย เป็นอุบายสำคัญของพระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นฐานของความเพียร และเป็นฐานของการชวนชวยบารมี โดยเฉพาะในชาติแรกที่ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า หากพระโพธิสัตว์ไม่เห็นประโยชน์ของการถวายผ้าเก่าแก่ภิกษุ แล้วตั้งความปรารถนาแรกในพุทธภูมิ การสมาทานครั้งนั้นอาจไม่เกิดผล หรือการถวายทานในทุกๆครั้งที่ปรากฏในชาติ หากยังไม่เห็นผลเลิศว่าเพื่อสั่งสมทานบารมีแล้ว ก็จะไม่เกิดการชวนชวยบารมี เช่น ในสมัยที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาปลา ได้ตั้งสัจอธิฐานบารมี เพราะเห็นประโยชน์เพื่อช่วยให้ปลาอื่นรอดชีวิตจากความแห้งแล้ง ปรารถนาให้ฝนตกเพื่อให้บ่อน้ำที่ตนอยู่อาศัยมีน้ำเพิ่มขึ้น เพราะบ่อเดิมที่แห้งขุดทำให้สัตว์น้ำทั้งหลายที่อาศัยในน้ำนั้นตกเป็นอาหารของนกที่คอยจับกินสัตว์น้ำอยู่โดยมาก แท้จริงแล้วการเห็นประโยชน์ในกาลข้างหน้า แสดงนัยยะว่าพระโพธิสัตว์มีความคิดเชื่อและตั้งมั่นในการเวียนว่ายตายเกิดมาตลอดระยะเวลาการสร้างบารมี

๔.๓.๒ หลักธรรมอันนำไปสู่เป้าหมาย

ความชัดเจนของหลักธรรมอันนำไปสู่เป้าหมายของพระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยเห็นว่าปรากฏชัดเจนเรื่องเพียงเดียวในสุเมธกถา ส่วนเรื่องอื่นๆที่ปรากฏในชาติก หรือเรื่องประกอบอุปทานกถาที่พระโพธิสัตว์เข้าไปเกี่ยวข้องเป็นเรื่องปลีกย่อยเป็นเพียงธรรมที่เกี่ยวพัน ในสุเมธกถาจึงเป็นหลักธรรมสำคัญอันนำไปสู่เป้าหมายที่พระโพธิสัตว์ได้พิจารณาทีละข้อหลังจากสั่งสมบารมีมา ๑๖ อสงไขยกับแสนมหากัป^{๓๒} และใช้เป็นหลักคำสอนให้ชนรุ่นหลังได้เข้าใจหลักธรรมสำคัญในโลเกียภูมิ การที่จะสำเร็จความปรารถนาพุทธภูมิ หรือ ปรารถนาความสำเร็จอันที่ลดหลั่นกันไป ซึ่งหลักธรรมนี้เป็นความจริงสำหรับวิถีโลกียภูมิด้วย คือ พุทธการกธรรม หรือ บารมีทั้ง ๑๐ เช่นนั้น ลำดับการบำเพ็ญบารมีนั้น มีสองแนวคิด^{๓๓} คือ แนวคิดแรก คือ การบำเพ็ญบารมีไปตามลำดับ ตามคัมภีร์พุทธวงศ์และคัมภีร์จรียาปิฎก เรียงจากทานบารมีเป็นอันดับแรก จนถึงอุเบกขาบารมี โดยพิจารณาตามลำดับที่สุเมธดาบสโพธิสัตว์ได้พิจารณาก่อนหลัง และแนวคิดที่สอง การบำเพ็ญบารมีไม่เป็นไปตามลำดับแล้วแต่อัธยาศัยของพระโพธิสัตว์ ซึ่งแนวคิดที่สองนี้เกิดขึ้นจากการเทียบเคียงหลักไตรสิกขา ซึ่งเรียงดังนี้

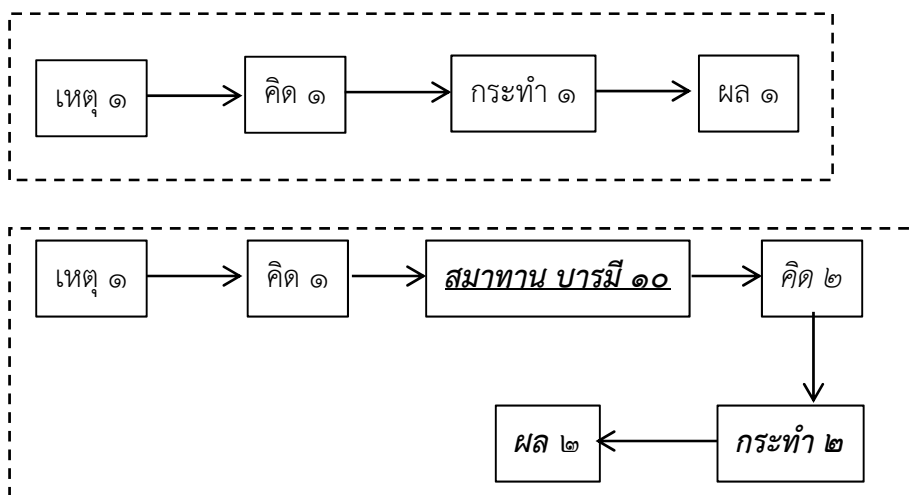
^{๓๑} ชู.จรียา. (ไทย) ๓๓/๕๕-๕๖/๕๗๔.

^{๓๒} ในสุเมธกถากล่าวถึงบารมีทั้ง ๑๐ ว่า เป็นทางที่แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตน

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน พัดมน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์ วิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาติก”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

หมวดศีล ได้แก่ อธิษฐานบารมี ทานบารมี สีลบารมี สัจบารมี หมวดสมาธิ ได้แก่ เนกขัมมบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี และหมวดปัญญา ได้แก่ ปัญญาบารมี

สิ่งที่ผู้วิจัยพบในสุเมธกถา^{๓๔} ขณะนั้น หลังจากพระโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ลุกขึ้นจากการนอนทอดกายบนโคลนตม แล้วนั่งขัดสมาธิอยู่ สภาวะธรรมในขณะนั้นประกอบด้วย สุข ความปราโมทย์ ตี๋มตำด้วยปีติ แล้วคิดถึง ความขำนาญในมาน ความสำเร็จภิญญาที่ไม่มีใครเสมอกับตน นิमितเหล่านี้ที่เคยปรากฏในอดีต นิमितเหล่านี้ก็ปรากฏในวันนี้ โลกธาตุมีหมื่นจักรวาล ปราศจากเสียง หมดความวุ่นวาย ต่อจากนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้พิจารณาพุทธการกธรรม หรือ บารมี ๑๐ ประการเพื่อความสำเร็จในโพธิญาณ ซึ่งให้เห็นว่าขณะพิจารณาพุทธการกธรรมนั้น เป็นการคิดและพิจารณาด้วยกำลังฌานที่ให้เห็นด้วยนิมิตจากธัมมสังญาเดิม ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อนได้อบรมสั่งสมมา บารมีต่างๆที่ผิดให้เห็นต่อๆมา เรียงลำดับตามที่ได้ระลึกได้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การสร้างบารมี การเรียงลำดับตามที่ได้ระลึกได้ จึงขึ้นอยู่กับอุปนิสัยของพระโพธิสัตว์ แต่บารมีเหล่านี้พระโพธิสัตว์ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายพระองค์ในปางก่อนนั้นก็ได้อบรมสั่งสมมาและมีนิมิตแบบเดียวกัน

รูปที่ ๔-๘ จำลองกลไกการทำหน้าที่ของสมาทานบารมีที่แทรกในการคิด

นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ตลอดเวลาที่พบพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์ หลังจากได้รับพุทธพยากรณ์ในชาตินั้นๆแล้ว พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ให้ยิ่งขึ้นไปในทุกชาติด้วย^{๓๕} และกล่าวว่าธรรมนี้เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณมีอยู่ในโลกเพียงเท่านั้น นอกจากนี้ยิ่งกว่านั้นไม่มี ในส่วนของผู้วิจัยมีข้อการพิจารณาที่สำคัญ คือ การสร้างบารมีนั้นเป็นการสร้าง การสะสม หรือเป็นการทำลายล้างกิเลส ซึ่งข้อพิจารณาที่ผู้วิจัยเห็นว่าหลักธรรมอันได้แก่บารมี ๑๐ เหล่านี้ ล้วนเป็นเครื่องมือที่พระโพธิสัตว์สร้างขึ้นมา เพื่อเป็นอุบายที่ใช้ในการฝึกฝนในการทำลายอกุศลฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ หรือฝ่ายตรงข้ามที่สั่งสมในจิตสันดาน การสร้างบารมีจึงเป็นการทำลายกิเลส

^{๓๔} ชู.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๗๗-๘๔/๕๗๗.

^{๓๕} ดูรายละเอียดในคัมภีร์พุทธวงศ์ที่พบพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์

ทำให้เจตสิกฝ่ายอกุศลถูกระงับ^{๓๖}ไปพร้อมๆกัน และขณะเดียวกันเครื่องมือนี้ก็เสริมสร้างเจตสิกฝ่ายกุศลให้พอกพูนไปด้วย เมื่อนำไปเทียบเคียงความรู้ด้านอภิธรรม

ในกระบวนการความเป็นไปของจิต ผู้วิจัยได้จำลองกลไกการทำหน้าที่ของสมาทานบารมีที่แทรกในเหตุและผลการกระทำ ในกระบวนการคิดที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยปกติ จากรูปที่ ๔.๘ สมมุติเริ่มจากเหตุ ๑ คือจิตและเจตสิกที่ประกอบด้วยบุญกรรม จิตสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ โดยผลักดันความคิดผ่านการพูดและการกระทำ จิตนั้นได้เสพอารมณ์ด้วยความพอใจ ไม่พอใจ และได้รับผลของการกระทำนั้นเป็นสิ่งสมเป็นวิบากจิตสมมุติให้ผลเป็นผล ๑ ซึ่งถ้าพระโพธิสัตว์เห็นว่าผล ๑ ไม่ใช่ทางสำหรับโพธิญาณแล้ว การจะเปลี่ยนความเป็นไปของจิตเพื่อให้เกิดผลใหม่เป็นผล ๒ นั้น พระโพธิสัตว์ย่อมต้องหาย่อมต้องเปลี่ยนเหตุคือขัดเกลาจิตนั้นให้ได้ แต่การเปลี่ยนสภาพจิตโดยธรรมชาตินั้นทำไม่ได้โดยตรง ต้องเปลี่ยนผลซึ่งเป็นวิบากจิตใหม่เสียก่อน ให้ความเป็นไปของจิตในรอบใหม่ไปสร้างเหตุใหม่

ฉะนั้น การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น จึงต้องหาเครื่องมือมาเปลี่ยนกลไกความเป็นไปของจิตใหม่ โดยการเปลี่ยนแปลงความคิดที่สามารถควบคุมได้ด้วยตนเอง เครื่องมือที่ใช้ คือ การสมาทานของพระโพธิสัตว์ไปที่วิถีความคิด เพื่อให้ความคิดไปสร้างให้เกิดการกระทำใหม่ การกระทำใหม่ไปสร้างผลใหม่ เพื่อให้เกิดวิบากจิตใหม่นั้นเอง ผลของวิบากจิตใหม่จึงไประงับอกุศลเจตสิกและสร้างกุศลเจตสิกให้พอกพูน

ข้อพิจารณาว่า หลักธรรมนี้พระโพธิสัตว์ใช้เพื่อการขัดเกลาจิตนั้นเป็นอย่างไร ซึ่งมีการเปรียบเทียบกล่าวไว้ใน สาริปุตตสูตรตนิเทศ^{๓๗} ว่าด้วยการกำจัดมลทินว่า

การกำจัดมลทินของตนได้ เหมือนช่างทองกำจัดมลทินทอง...ช่างทองย่อมเป่า โล่ กำจัดมลทิน ทองทั้งหยาบ ปานกลาง และละเอียด ฉนใด ภิกษุยอมเป่า โล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งกิเลสทั้ง หยาบ ปานกลาง และละเอียด ฉนนั้นเหมือนกัน อีกนัยหนึ่ง ภิกษุยอมเป่า โล่ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ซึ่งมลทินคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต ซึ่งทำให้เป็นคนตาบอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความลำบาก ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ข้อพิจารณาเพิ่มเติมของผู้วิจัย สำหรับมนุษย์ที่คิดเก่ง ฉลาด แสดงว่า มนุษย์ผู้นั้นได้สั่งสมความชำนาญในการปรับสมดุลของสิ่งเร้าภายในที่เป็นสัญญาเจตสิก ที่ใช้ในการจดจำ สร้างมโนวิถีสื่อต่อเนื้ออย่างชำนาญ สำหรับมนุษย์ที่เป็นคนดี แสดงว่า มีความชำนาญในการปรับสมดุลของสิ่งเร้าที่เป็นเจตสิกฝ่ายกุศลได้อย่างชำนาญคุ้นเคย สำหรับมนุษย์ที่เก่งฉานสมาบัติ แสดงว่า มีความชำนาญในการปรับสมดุลของสิ่งเร้าที่เป็นเจตสิกฝ่ายกุศล สำหรับมนุษย์ที่เก่งด้านใดๆ แสดงว่า มีความชำนาญในการปรับสมดุลของการใช้สัดส่วนสิ่งเร้าที่เป็นเรื่องนั้นๆได้อย่างชำนาญ ฉะนั้น การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์จึงเป็นการสร้างความชำนาญในการสมาทานบารมี

^{๓๖} การระงับนั้น ผู้วิจัยหมายถึง ขณะที่จิตขึ้นสู่ภพนั้น สภาวะธรรมเกิดขึ้นจะไม่มีเจตสิกฝ่ายอกุศลที่ระงับนั้นมารวมสภาวธรรมด้วย

^{๓๗} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๗/๕๗๘.

ในการศึกษากระบวนการของบารมีนั้น ผู้วิจัยใช้หลักการพิจารณาคุณลักษณะของบารมี และวิเคราะห์สภาพธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับบารมีนั้นๆ ฉะนั้นเมื่อพระโพธิสัตว์กระทำบารมีใด ผลที่เกิดขึ้นจะทำให้จิตมูลฐานที่เกิดใหม่ ไม่ไปเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกตัวใดบ้าง ทำให้สภาพธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับบารมีนั้นไม่เกิดขึ้น ในการขึ้นสู่วิถีครั้งต่อไป หรือกล่าวอย่างง่ายว่า ผลของการกระทำบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลใดระงับได้ ดังต่อไปนี้

(๑) ทานบารมี

การให้เป็นการกระทำ หรือทำให้เกิดกรรม เพื่อกำจัดความตระหนี่ถี่เหนียว ทานบารมีนั้น ถูกพระสุเมธดาบสโพธิสัตว์ยกมาเป็นบารมีข้อแรกในการพิจารณาพุทธการกธรรม แต่เมื่อพิจารณาคุณลักษณะของทาน^{๓๘} ทานบารมีนั้นเป็นบารมีที่ต้องอาศัยผู้อื่นไม่สามารถทำเองได้เพราะต้องมีผู้รับทาน และการให้ทานในสิ่งที่มีค่าสูงสุดถือเป็นปรมัตถทาน แต่การให้ทานที่ได้ประโยชน์สูงสุดในความหมายของทานมัยนั้นต้องประกอบด้วย ผู้ให้ทาน วัตถุทาน และผู้รับทานเป็นเนื่อนาบุญ ฉะนั้นการกระทำทานปรมัตถบารมีของพระเวสันดรโพธิสัตว์จึงแตกต่างออกไปจากทานมัยทั่วไป ทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ท่านเปรียบว่า “หม้อที่เต็มด้วยน้ำซึ่งผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลง น้ำย่อมไหลออกหมด ไม่ซึ่งอยู่ในหม้อนั้น ฉันทเห็นผู้ขอทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูงแล้ว จงให้ทานอย่าให้เหลือ ดุจหม้อน้ำที่เขาคว่ำลง”

ตารางที่ ๔-๑ แสดงคุณลักษณะของบารมีและองค์ธรรมที่ระงับได้

บารมี	คุณลักษณะ	ธรรมปฏิปักษ์กับบารมี	องค์ธรรมที่ระงับได้
๑) ทาน	การให้แบบไม่เหลือ ไม่จำกัดชนชั้นวรรณะของผู้รับ มีความยินดีในทานนั้น	โลกกิเลส อยากรได้ของผู้อื่น ยึดถือสิ่งของของตนไว้มั่น ยินดีติดใจในโลกียอารมณ์	(๑) กลุ่มโลติกเจตสิก ได้แก่ โลก, ทิฏฐิ, มานเจตสิก (๒) กลุ่มโทจตุกเจตสิก ได้แก่ อิสสา, มัจฉริยเจตสิก
๒) ศีล	ควบคุมกาย วาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม	กายทุจริต วจีทุจริต	(๑) กลุ่มโมจตุกเจตสิก ได้แก่ อหิริก, อนอตตปปเจตสิก (๒) กลุ่มโลติกเจตสิก ได้แก่ โลก, ทิฏฐิ, มานเจตสิก (๓) กลุ่มโทจตุกเจตสิก ได้แก่ โทส, อิสสา, กุกกุจเจตสิก

^{๓๘} ดูตารางที่ ๓-๕ ลักษณะบารมี

ตารางที่ ๔-๑ แสดงคุณลักษณะของบารมีและเจตสิกที่ระงับได้ (ต่อ)

บารมี	คุณลักษณะ	ธรรมปฏิบัติกับบารมี	องค์ธรรมที่ระงับได้
๓) เนกขัมมะ	หลีกเลี่ยงจากทุกข์ กำจัดความหมกมุ่นพัวพันในกามคุณ การออกบวช	กามคุณ ๕ (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส)	โลภเจตสิก, มัจฉริยเจตสิก
๔) ปัญญา	พิจารณาจนรู้ความจริง กำจัดความรู้ชั่ว รู้ผิด ความไม่รู้	โมหะ, อวิชชา	โมหเจตสิก, ทิฏฐิเจตสิก, วิจิกิจฉาเจตสิก
๕) วิริยะ	มีความพากเพียร กำจัดความเกียจคร้าน	ความเกียจคร้าน (ถิ่นมิทระ ความขี้เกียจ ท้อแท้ อ่อนแอ หมดอาลัย ไร้กำลังทั้งกายใจ ไม่ฮึกเหิม)	ถิ่นเจตสิก, มิทระเจตสิก
๖) ขันติ	ความอดทนไม่ทำชั่ว ไม่ลุอำนาจกิเลสที่ครอบงำ อดทนทำดี ไม่ทำความยินดีและความขัดเคือง อดทนต่อการยกย่อง และการดูหมิ่นของคนทั้งปวง	โทสะ	โทสเจตสิก, อุทธัจจเจตสิก
๗) สัจจะ	ความจริงใจ กำจัดความไม่จริงใจ มั่นคงไม่ถอยกลับไปจากสัจจะ	ความไม่จริง	ทิฏฐิเจตสิก
๘) อธิษฐาน	ความตั้งใจมั่น กำจัดความคลอนแคลน แปรปรวน	อุทธัจจะกุกกุกจะ (ความคิดซัดสาย ตลอดเวลา ไม่สงบนิ่งอยู่ในความคิดใด ๆ)	อุทธัจจเจตสิก, กุกกุกจเจตสิก, วิจิกิจฉาเจตสิก
๙) เมตตา	กำจัดความพยาบาท ปองร้ายทั้งในคนดีและคนชั่ว ทั้งในคนที่เกื้อกูลกันและในคนที่ไม่ได้เกื้อกูลกัน	โทสะ (พยาบาท ความไม่พอใจ จากความไม่ได้สมดังปรารถนา ในโลกียะสมบัติทั้งปวง ดุจคนถูกทัณฑ์ทรมานอยู่)	โทสเจตสิก
๑๐) อุเบกขา	วางใจเป็นกลาง กำจัดกิเลสที่ยินดีและยินร้าย ความคับแค้น ในสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา	การเพิกเฉยโดยไม่รู้, ราคะ, ปฏิฆะ	โมหเจตสิก, โทสเจตสิก, โลภเจตสิก

ชี้ให้เห็นว่า ทานบารมี เป็นเครื่องมือที่พระโพธิสัตว์สร้างขึ้นเพื่อเป็นอุบายในการละกิเลส ตามแนวคิดพระโพธิสัตว์จึงเป็นไปเพื่อการให้ไม่เหลือ การให้ทานที่เกิดประโยชน์สูงสุดต่อโพธิญาณ คือให้ไม่เหลือ แม้วัตถุทานนั้นคือบุตรอันเป็นที่รัก ส่วนผู้รับทานก็ไม่มีข้อจำกัดว่าจะเป็นเนื้อนาบุญหรือไม่ แม้จะเป็นชุกชิ่งเป็นยาจากคนทุศีลก็ตาม เป้าหมายการให้เช่นนี้ เพื่อทำลายความตระหนี่ในตัวเอง ทำลายความยึดมั่นในสิ่งที่รักของตนเอง ถ้าการให้ในสิ่งที่หวงแหนที่สุดในชีวิตเป็นหลักธรรม เป้าหมายของพระโพธิสัตว์แล้ว การสร้างทานบารมีจึงเหมาะสมมากที่สุดที่จะเป็นทานบารมีเบื้องต้นที่พระโพธิสัตว์ต้องระลึกถึงมาก หากพระโพธิสัตว์ ไม่เคยถวายทานด้วยชีวิตยังคงรักชีวิต หรือรักสิ่งที่มีค่ายิ่งกว่ากว่าชีวิตตนได้ การให้ชีวิตเป็นทานจึงเป็นฐานข้อแรก เพราะเมื่อพระโพธิสัตว์จะสามารถที่จะสละชีวิตเป็นทานเพื่อผู้อื่นได้ การสละชีวิตเพื่อธรรมข้ออื่นที่ละเอียดอ่อนกว่าและเป็นกิเลสนามธรรมกว่าย่อมทำได้โดยง่าย ทานบารมีจึงเป็นลักษณะจำเพาะของพระโพธิสัตว์ ซึ่งการบรรลอรหันตสาวก อาจไม่จำเป็นต้องกระทำทานบารมีก็ได้ เช่น ในชาดกมีเรื่องของ มิตตวินทุกะ^{๙๙} เป็นอดีตชาติของพระโลศกตีสสเถระได้เคยกระทำความเป็นคนมีลาภน้อย หรือทำอันตรายต่อทานบารมี ซึ่งเคยเป็นภิกษุอาวุโสได้กระทำความอันตรายแก่ทานที่มีผู้ถวายเป็นครุกรรมหนักต่อพระอรหันต์ชีณาสพในชาติหนึ่งในสมัยพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ทำให้ได้ตกรรทหลายแสนปี และทนทุกข์ทรมานต่อความหิวโหยอดอยากมาหลายชาติ แม้ในคราวที่บรรลอรหันต์ในชาติสุดท้าย ได้ฉันทิมเพียงครั้งสุดท้ายในวันที่นิพพาน ได้ฉันทิมของหวาน ๔ อย่างอิม

ลักษณะทานบารมีนั้น เป็นการให้แบบไม่เหลือ ไม่จำกัดชนชั้นวรรณะของผู้รับ มีความยินดีในทานนั้น ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับทาน คือ โลภกิเลส ความอยากได้ของผู้อื่น ยึดถือสิ่งของของตนไว้มั่น ยินดีติดใจในโลกียอารมณฺ์ ผลของการให้ทานนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ (๑) กลุ่มโลกตีกเจตสิก ได้แก่ โลก, ทิฏฐิ, มานเจตสิก (๒) กลุ่มโทจตุกเจตสิก ได้แก่ อิสสา, มัจฉริยเจตสิก

(๒) ศีลบารมี

ลักษณะของศีลบารมี เป็นการปฏิบัติควบคุมกาย วาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ความบริสุทธิ์ ท่านเปรียบเหมือน^{๙๐} “จามรีย่อมรักษาขนหาง (ของตน) ที่ติดข้องอยู่ที่ไร ๆ ก็ยอมตายในที่นั้น ไม่ยอมให้ขนหางเสียไป” ในโอวาทปาฏิโมกข์^{๙๑} พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเรื่องการละชั่ว ทำดี และทำให้บริสุทธิ์ แนวทางแรกๆ คือการละชั่ว ได้แก่ การระวางรักษาจิตไม่ให้อกุศลจิตเกิดขึ้น การรักษาศีลจึงเป็นงานชิ้นแรกๆ ที่พระโพธิสัตว์พึงระลึกถึงซึ่งสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ศีลจึงเป็นตัวควบคุมสำคัญลำดับต่อจากทานบารมี

ผู้ทศศีล มีโทษ ๕ ประการ^{๙๒} คือ (๑) ถึงความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นอันมาก (๒) กิตติศัพท์อันช่วยย่อมกระฉ่อนไป ๓. จะเข้าสมาคมกับใคร ย่อมไม่แก่กล้าล้ำ เกื้อเงิน ๔. ย่อมหลงลืมสติตาย ๕. หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ซึ่งพระโพธิสัตว์กระทำมากซึ่งศีลบารมียอมทำให้ไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ ศีลบารมี คือ กายทุจริต วจีทุจริต ผลของการรักษาศีล

^{๙๙} ชุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๐-๔๑/๑๗-๑๘.

^{๙๐} ชุ.จரிய. (ไทย) ๓๓/๑๒๑-๑๒๕/๕๘๔.

^{๙๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๙๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๙-๑๕๐/๙๓-๙๕.

นั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ (๑) กลุ่มโมฆจตุกเจตสิก ได้แก่ อหิริก, อนอตตปเจตสิก (๒) กลุ่มโลติกเจตสิก ได้แก่ โลภ, ทิฏฐิ, มานเจตสิก (๓) กลุ่มโทจตุกเจตสิก ได้แก่ โทส, อิสสา, กุกกุจเจตสิก

(๓) เนกขัมมบารมี

ลักษณะของเนกขัมมบารมี เป็นความคิดหลีกเลี่ยงออกจากทุกข์ กำจัดความหมกมุ่นพัวพัน ท่านเปรียบเหมือนว่า^{๔๓} “คนที่ถูกขังอยู่ในเรือนจำ ได้รับทุกข์มานาน ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น มีแต่จะหาช่องทางที่จะพ้นออกไป ท่านจงเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ จงมุ่งหน้าต่อเนกขัมมะเพื่อหลุดพ้นไปจากภพ” ซึ่งพระโพธิสัตว์กระทำมากซึ่งเนกขัมมบารมีย่อมทำให้ความมุ่งมั่นในการออกจากภพอย่างยิ่งยวด ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ เนกขัมมบารมี คือ กามคุณ ๕ (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส) ผลของการกระทำเนกขัมมบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ โลภเจตสิก, มัจฉริยเจตสิก

(๔) ปัญญาบารมี

ลักษณะของปัญญาบารมี เพื่อพิจารณาจนรู้ความจริง เป็นเครื่องกำจัดความรู้ชั่ว รู้ผิด ความไม่รู้ ท่านเปรียบว่า^{๔๔} “ภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาต มิได้เว้นว่าจะเป็นที่ตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง ย่อมได้อาหารพวยงอรรถภาพให้เป็นไปได้” ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ ปัญญาบารมี คือ โมหะ, อวิชชา ผลของการกระทำปัญญาบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ โมหเจตสิก, ทิฏฐิเจตสิก, วิจิกิจฉาเจตสิก

(๕) วิริยบารมี

ลักษณะของวิริยบารมี เป็นความกล้าหาญพากเพียร กำจัดความเกียจคร้าน ความเพียรที่ไม่ย่อหย่อน คือ ประคองใจไว้ทุกเมื่อ ประคองความเพียรให้มั่นคงทุกภพทุกชาติ ซึ่งพระโพธิสัตว์กระทำมากซึ่งวิริยบารมีย่อมทำให้ความเพียรมั่นคงในโพธิญาณ ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ วิริยบารมี คือ ความเกียจคร้าน (ถีนมิทระ ความขี้เกียจ ท้อแท้ อ่อนแอ หมดอาลัย ไร้กำลังทั้งกายใจ ไม่ฮึกเหิม) ผลของการกระทำวิริยบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ ถีนเจตสิก, มิทเจตสิก

(๖) ชันติบารมี

ลักษณะของชันติบารมี คือ ความอดทนไม่ทำชั่ว ไม่ลุอำนาจกิเลสที่ครอบงำ อดทนทำดี กำจัดความไม่อดทน มีใจแน่วแน่ (ไม่เป็นสอง) ทนทานต่อสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่าง ทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด ไม่ทำความยินดีและความขัดเคือง อดทนต่อการยกย่อง และการดูหมิ่นของคนทั้งปวง เช่น เมื่อครั้งขันตีวาทีโพธิสัตว์ไม่โกรธเมื่อถูกประทุษร้ายตัดมือ ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ ชันติบารมี คือ โทสะ ผลของการกระทำชันติบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ โทสเจตสิก, อุทธัจจเจตสิก

^{๔๓} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๒๗-๑๓๐/๕๘๔.

^{๔๔} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๓๒-๑๓๕/๕๘๕.

(๗) สัจบารมี

ลักษณะของสัจบารมี คือ ความจริงใจ กำจัดความไม่จริงใจ มั่นคงไม่ถอยกลับไปจาก สัจจะ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน มีคำพูดที่แน่นอน (ไม่เป็นสอง) ในสัจจบารมีนั้น ท่านเปรียบว่า^{๕๕} “ดาว ประกายพริ้วเป็นดาวนพเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่เคลื่อนไปจากวิถีโคจร ไม่ว่าจะเป็ฤตุรื้อน จงอย่าถอยกลับไปจากทาง (ที่ถูกต้องมั่นคง) ในสัจจะทั้งหลาย” ธรรมที่เป็น ปฏิปักษ์กับ สัจบารมี คือ ความไม่จริง ผลของการกระทำสัจบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้น ระงับได้ คือ ทิฏฐิเจตสิก

(๘) อธิษฐานบารมี

ลักษณะของอธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น กำจัดความคลอนแคลน แปรปรวน ท่าน เปรียบว่า ภูเขาไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นไม่สะเทือนเพราะลมแรง คงตั้งอยู่ในที่เดิมั่นเอง จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ในอธิษฐานบารมีทุกเมื่อ ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ อธิษฐานบารมี คือ อุทัจจจะกุกกัจจะ (ความคิดซัด สาย ตลอดเวลา ไม่สงบนิ่งอยู่ในความคิดใด ๆ) ผลของการกระทำอธิษฐานบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรม ฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ อุทัจจเจตสิก, กุกกัจจเจตสิก, วิจิจฉาเจตสิก

(๙) เมตตาบารมี

ลักษณะของเมตตาบารมี คือ กำจัดความพยาบาท ปองร้าย ท่านเปรียบว่า ธรรมดาน้ำ ย่อมแผ่ความเย็นชำระล้างมลทิน คืออริสมะกัณ ทั้งในคนดีและคนชั่ว จงเจริญเมตตาให้เสมอกัน ทั้ง ในคนที่เกื้อกูลกันและในคนที่ไม่ได้เกื้อกูลกัน ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ เมตตาบารมี คือ โทสะ (พยาบาท ความไม่พอใจ จากความไม่ได้สมดังปรารถนาในโลกียะสมบัติทั้งปวง ดุจดคนถูกทัณฑ์ทรมาน อยู่) ผลของการกระทำเมตตาบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับได้ คือ โทสเจตสิก

(๑๐) อุเบกขาบารมี

ลักษณะของอุเบกขาบารมี คือ วางใจเป็นกลาง กำจัดกิเลสที่ยินดีและยินร้าย ผู้มีอุเบกขา เที่ยงตรง มั่นคง ท่านเปรียบว่า ธรรมดาแผ่นดินย่อมวางเฉยในสิ่งที่เขาทิ้งลงทั้งสะอาด และไม่สะอาด ทั้ง ๒ อย่าง เว้นความโกรธและความยินดี การวางอุเบกขามีกล่าวเพิ่มเติมใน เมตตคฺคาณวปฺยทานิท เทส^{๕๖} ว่าด้วยอุเบกขามือองศ์ ๖ ประการ คืออุเบกขาทางตาเมื่อเห็นรูป ทางหูเมื่อได้ยิน ทางจมูกเมื่อได้ กลิ่น ทางลิ้นเมื่อรับรส ทางกายเมื่อมีไผฐฐัพพะ ทางใจเมื่อมีธรรมารมณ โดยไม่ยินดี ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉยได้โดยมีสติสัมปชัญญะอยู่ เป็นอิสระจากกิเลส ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับ อุเบกขาบารมี คือ การ เพิกเฉยโดยไม่รู้, ราคะ, ปฏิกษะ ผลของการกระทำอุเบกขาบารมีนั้น ทำให้องค์ธรรมฝ่ายอกุศลนั้นระงับ ได้ คือ โมหเจตสิก โทสเจตสิก และโลภเจตสิก

^{๕๕} ชู.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๑๔๘-๑๔๙/๕๘๖.

^{๕๖} ชู.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๕.

ในความเห็นผู้วิจัย สภาพธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะจิต เจตสิก ล้วนทำหน้าที่ตามธรรมชาติ ย่อมไม่พ้นไปก้าวล่วงวิบากกรรมคนอื่น เพราะจิตมีความซัดส่ายน้อมเป็นไปตามสภาพความพอใจของจิต การจะระงับไม่ให้ล่วงวิบากผู้อื่น จึงทำได้ยาก วิธีการที่พระโพธิสัตว์ใช้ คืออุเบกขาบารมี ซึ่งเป็นบารมีที่ทำให้จิตไม่สัดส่าย ไม่ประทุษร้าย เมื่อตั้งมั่นในสมาทานอุเบกขาบารมีแล้ว เจตสิกที่มีคุณลักษณะที่สัดส่ายจะระงับไปเองตามธรรมชาติ เมื่อระงับแล้ว ผลย่อมเกิดให้จิตวิบากใหม่อยู่ฝ่ายกุศล หากทำจนชำนาญและเคยชินจนอยู่ในขั้นธสันดาน ก็จะเป็นอุปนิสัยในการบำเพ็ญบารมี

บารมีทั้ง ๑๐ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยมีหลักการทำลายกิเลสแบบย้อนกลับของกระบวนการความเป็นไปของจิต กล่าวคือ ใช้ความคิดไปกำหนด การกระทำกับการควบคุมทางกายด้วยบารมี ให้จิตเกิดการปรับโครงสร้างองค์ประกอบของจิตและเจตสิก ซึ่งจิตและเจตสิกที่เกิดใหม่ก็จะไปเป็นปัจจัยในการสร้างกรรมใหม่ที่เป็นกุศลกว่าเดิมในวงจรความเป็นไปของจิต

๔.๓.๓ ปัจจัยที่ส่งเสริมให้วิถีคิดนำไปสู่เป้าหมาย

การที่จะเปลี่ยนความคิด เปลี่ยนความเคยชินที่มีอยู่ในขั้นธสันดาน ย่อมทำได้ไม่ถนัดนัก จึงเป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์ต้องใช้เวลาในการบำเพ็ญบารมี การสมาทานบารมีทั้ง ๑๐ ย่อมต้องอาศัยธรรมอื่นมาช่วยสนับสนุน ซึ่งปัจจัยที่ส่งเสริมหรือเกื้อหนุนเหล่านี้ จะประดับประดาให้การสร้างบารมีเป็นไปตามความปรารถนา อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ เรียกว่า หลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ คือ ธรรมอันเป็นฝ่ายเกื้อหนุนแก่การตรัสรู้ธรรม เป็นการกล่าวธรรมโดยครอบคลุมมหภาค แต่จากการศึกษาเพื่อค้นหาองค์ธรรมสำหรับโพธิสัตว์ พบว่า

ช่วงเป็นพระอนัตตโพธิสัตว์

ในสถานะพระอนัตตโพธิสัตว์ก่อนได้รับพุทธพยากรณ์นั้น องค์ประกอบความคิดเพื่อความ เป็นโพธิสัตว์มีมโนปณิธานเป็นเบื้องต้น สามารถประมวลธรรม วิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลในชาดกตามองค์ประกอบของความคิด เพื่อนำไปสู่ธรรมขั้นสูงเพื่อการตรัสรู้ ได้แก่

(๑) อุปการธรรม

อุปการธรรมที่อุดหนุนให้พระโพธิสัตว์เกิดความคิดที่จะปฏิบัติบารมีอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ อิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้สำเร็จ คือ ฉันทะ-ความพอใจที่จะทำ วิริยะ-ความเพียรพยายาม จิตตะ-จิตฝึกฝนไม่ฟุ้งซ่าน วิมังสา-ใช้ปัญญาไตร่ตรอง และ สัมมปธาน ๔ ซึ่งเป็นธรรมให้เกิดความเพียรอันยิ่งใหญ่^{๔๗} มี ๔ เป้าหมายหลักสร้างฉันทะ พยายาม ปรารถนาความเพียร ประคองจิต เพื่อ (๑) สังวรปธาน-เพียรยับยั้งป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด (๒) ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดแล้ว (๓) ภาวนापธาน-เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิด (๔) อนุรักษนาปธาน-เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วให้ตั้งมั่นเจริญไพบูลย์ ความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ฉะนั้น บาปอกุศลที่ยังไม่เกิดนั้นเกิดจากอกุศลมูล คือ โลภ โกรธ หลง และส่วนปรุงแต่ง ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ ซึ่งเข้ามาสัมปยุตกับอกุศลมูล หลักสัมมปธานจะช่วยให้ปิดกั้นอกุศลมูลให้มากที่สุด ให้เหลือพื้นที่แต่กุศลมูลที่จะเข้ามาสัมปยุตกับส่วนปรุงแต่งทั้งหลายได้ ปัจเจกชนจึงยังกุศลธรรมได้มากที่สุด

(๒) ธรรมอันเป็นเครื่องให้ธรรมอื่นอาศัย

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๙๐/๓๒๘.

ธรรมอันเป็นเครื่องให้ธรรมอื่นอาศัย และ ทำหน้าที่ประคองหรือรักษาธรรม รักษาความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ไว้ไม่ให้ไปตามราคะ ได้แก่ อินทรีย์ ๕ ตามที่ปรากฏในสาธสสูตร^{๔๘} คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หรือธรรมที่เป็นใหญ่เป็นที่อาศัยแก่อุปการะธรรม เมื่อเกิดมีอารมณ์ ชุ่นมัว อาสวะชั้วก็จะฟุ้ง เมื่อมีธรรมดีเข้ามาบารมีก็จะเพิ่มพูน ซึ่งมีความหมายเดียวกับ พละ ๕

(๓) ธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต

ธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต ได้แก่ สติปัญญา ๔ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ทำหน้าที่ให้จิต ความคิดและธรรมอันประกอบความคิดตั้งมั่น

ช่วงเป็นพระนิคยโพธิสัตว์

ในสถานะพระนิคยโพธิสัตว์หลังได้รับพุทธพยากรณ์นั้น องค์ประกอบความคิดเพื่อความ เป็นโพธิสัตว์มีความชัดเจน พระโพธิสัตว์เป็นผู้รู้และสามารถพิจารณาถึงบารมีที่ต้องกระทำ ดังเช่น สุธเมธกา ที่กล่าวถึงสุเมธดาบสโพธิสัตว์ สามารถพิจารณาบารมีทั้ง ๑๐ ได้อย่างครบถ้วนจนแผ่นดิน สั่นสะเทือน และพระพุทธเจ้าที่ปึงกรทรงยืนยันความถูกต้องของบารมีที่สุเมธดาบสได้พิจารณา สามารถประมวลธรรมชั้นสูงเพื่อการตรัสรู้ ซึ่งมีกล่าวถึง ธรรมอันสมควรแก่โพธิญาณ^{๔๙} คือ

การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติไม่คลาดเคลื่อน การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความ เป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียร เป็นเครื่องตั้งอยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ

ฉะนั้น ธรรมที่เป็นปัจจัยอันควร สำหรับช่วงที่เป็นนิคยโพธิสัตว์ ได้แก่

(๑) โทษฌงค์ ๗

โทษฌงค์ ๗ คือ^{๕๐} พระโพธิสัตว์เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม คือ ๑) สติสัมโทษฌงค์ ๒) ธัมมวิจยสัมโทษฌงค์ ๓) วิริยสัมโทษฌงค์ ๔) ปิติสัมโทษฌงค์ ๕) ปัสสัทธิ สัมโทษฌงค์ ๖) สมาธิสัมโทษฌงค์ ๗) อุเบกขาสัมโทษฌงค์ ซึ่งสามารถอธิบายการทำหน้าที่ได้ว่า^{๕๑} เมื่อสติสัมโทษฌงค์ประชุมลงก็เพราะมีสภาวะตั้งมั่นไว้ เมื่อธัมมวิจยสัมโทษฌงค์ประชุมลงก็เพราะมี สภาวะเลือกเฟ้น เมื่อวิริยสัมโทษฌงค์ประชุมลงก็เพราะมีสภาวะประคองไว้ เมื่อปิติสัมโทษฌงค์ ประชุมลง ก็เพราะมีสภาวะแผ่ชานไป เมื่อปัสสัทธิสัมโทษฌงค์ประชุมลงก็เพราะมีสภาวะสงบ เมื่อ ให้สมาธิสัมโทษฌงค์ประชุมลงก็เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งชาน และเมื่ออุเบกขาสัมโทษฌงค์ประชุมลงก็ เพราะมีสภาวะพิจารณา

(๒) อริยมรรคมีองค์ ๘

^{๔๘} ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/ ๕๒๑/๓๓๕.

^{๔๙} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๘/๕๘๒.

^{๕๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๒๒/๓๙๒.

^{๕๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๘/๒๖๒.

อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ-ความเห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ-คำริชอบ ๓) สัมมาวาจา-เจรจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ-กระทำชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ-เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ-พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ-ระลึกชอบ ๘) สัมมาสมาธิ-ตั้งจิตมั่นชอบ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้กล่าวต่อปัญจสิขะ คันธรรพบุตร^{๕๒} ว่า เมื่อสมัยที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ชื่อมหาโกวินทพราหมณ์^{๕๓} เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งพรหมจรรย์ของพระองค์เป็นไป “เพื่อความเปื้อนหายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อบรรลุ เพื่อบรรลุ เพื่อบรรลุ” ซึ่งแสดงว่าในสมัยที่เป็นนิคยโพธิสัตว์นั้นพระโพธิสัตว์เข้าใจอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว โดยบรรดาธรรมเพื่อละนั้นมิขยายความใน อัมมทหายาสุตต^{๕๔} ดังนี้

เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อบรรลุ เพื่อบรรลุ เพื่อบรรลุ มักขะ (ความลบล้างคุณท่าน) ปหาสะ (ความดีเสมอ) อีสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (มารยา) สาถะเยยะ (ความโอ้อวด) ถัมภะ (ความหัวดี) สารัมภะ (ความแข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความดูหมิ่นเขา) มทะ (ความมัวเมา) และปมาทะ (ความประมาท) เป็นบาป มัชฌิมาปฏิปทา มีอยู่เพื่อละมทะและปมาทะ เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ

การทำหน้าที่ของมรรคนั้น^{๕๕} เมื่อสัมมาทิฏฐิประชุมลงก็เพราะมีสภาวะเห็น เมื่อสัมมาสังกัปปะประชุมลงก็เพราะมีสภาวะตรีกตรอง เมื่อสัมมาวาจาประชุมลงก็เพราะมีสภาวะกำหนด เมื่อสัมมากัมมันตะประชุมลงก็เพราะมีสภาวะเกิดขึ้น เมื่อสัมมาอาชีวะประชุมลงก็เพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว เมื่อสัมมาวายามะประชุมลงก็เพราะมีสภาวะระคองไว้ เมื่อสัมมาสติประชุมลงก็เพราะมีสภาวะเข้าไปตั้งไว้ เมื่อสัมมาสมาธิประชุมลงก็เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน

เพื่อให้เข้าใจการทำหน้าที่ของปัจจัยธรรม โดยพิจารณาธรรมทั้งหมดที่เป็นตัวเกี่ยวพันแก่พระโพธิสัตว์ จึงต้องพิจารณาธรรมที่มาประชุมลง^{๕๖} ว่ามีสภาวะเป็นอย่างไร ดังนี้

- (๑) อินทรีย์ทั้งหลายประชุมลง เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่
- (๒) พละทั้งหลายประชุมลง เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหว
- (๓) โพชฌงค์ทั้งหลายประชุมลง เพราะมีสภาวะเป็นธรรมเครื่องนำออก
- (๔) มรรคประชุมลง เพราะมีสภาวะเป็นเหตุ
- (๕) สติปัฏฐานประชุมลง เพราะมีสภาวะเข้าไปตั้งไว้
- (๖) สัมมัปปธานประชุมลง เพราะมีสภาวะเริ่มตั้งความเพียร
- (๗) อิทธิบาทประชุมลง เพราะมีสภาวะให้สำเร็จ

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๘/๒๕๗.

^{๕๓} ก่อนออกบวชชื่อโชติบาลมาณพ เป็นนิคยโพธิสัตว์ในสมัยพระพุทธเจ้ากัสสปะ

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒.

^{๕๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๘/๒๖๒.

^{๕๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๘/๒๖๓.

เมื่อตัดจำนวนธรรมที่ซ้ำออกไปจะเหลือธรรมอันเป็นปัจจัยสนับสนุน ๑๔ ประการ คือ^{๕๗} สติ วิริยะ ฉันทะ จิตตะ ปัญญา สัทธา สมาธิ ปิติ ปัสสัทธิ อุเบกขา สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

เมื่อบำเพ็ญบารมีได้ถึงพร้อมที่จะได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ความเข้มข้นแห่งมโนปณิธานจะเปลี่ยนองค์ประกอบความคิด ให้พร้อมที่จะตรัสรู้มากขึ้น การพัฒนาองค์ประกอบของความคิดจะเข้มข้นขึ้น ซึ่งผลของธรรมที่เข้มข้นขึ้นทำให้เกิดเป็นรูปธรรมของ ธรรมสโมธาน ๘ พุทธภูมิ ๔ และ อธิยาศัย ๖ พร้อมทั้งพระโพธิสัตว์จะได้รับพุทธพยากรณ์ และหลังได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ธรรมที่เรียกว่า โขณงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ ก็จะได้รับพัฒนาให้ยิ่งยวดขึ้นไป

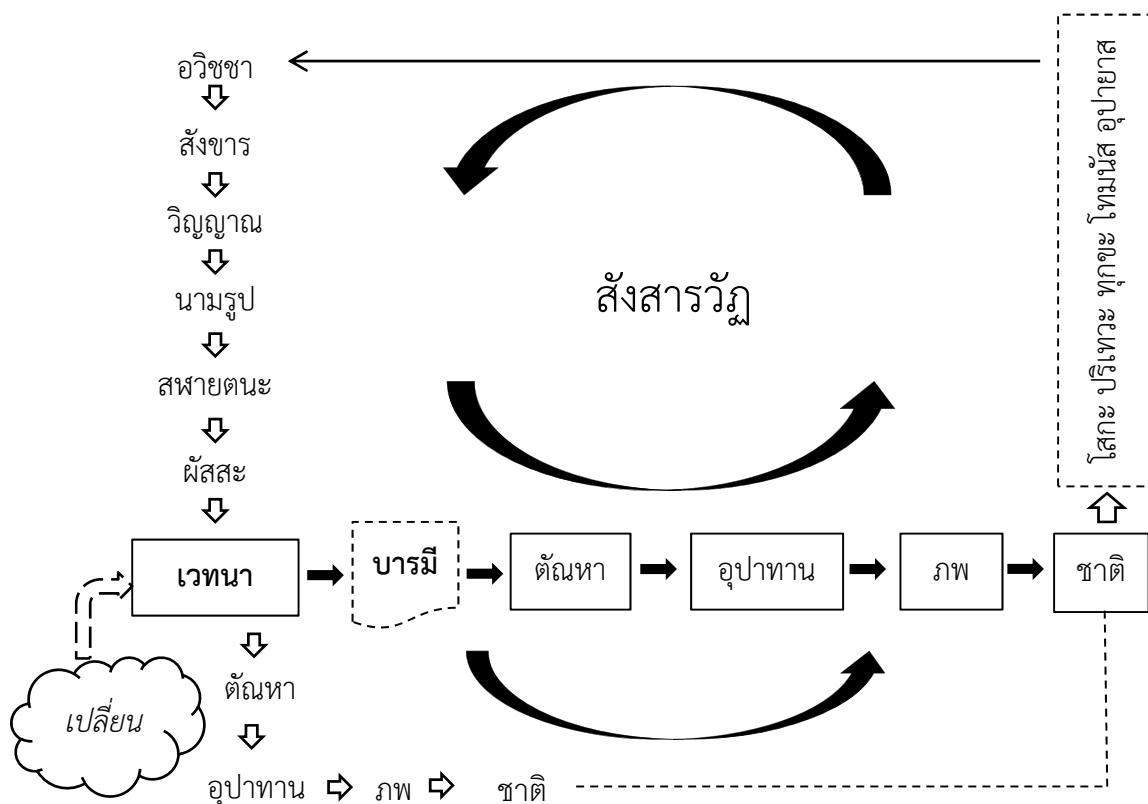
---

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๗.

๔.๔ แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์

พระพุทธเจ้าเมื่อแรกตรัสรู้ประทับอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอรุเวลา ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ ๗ วัน ได้ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงเหตุปัจจัยที่ต้องอาศัยกันและกัน เป็นความจริงของสังสารวัฏที่ทำให้เกิดภพชาติเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด โดยอนุโลมว่า^{๕๘}

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งหมดนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

รูปที่ ๔-๕ รูปจำลองการเวียนว่ายตายเกิดตามกลไกของปฏิจสมุปบาทและการเปลี่ยนแปลงเส้นทางวงจรสังสารวัฏ

^{๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒.

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้จึงทรงเข้าใจปฏิจกสมุปบาท และได้ทรงยืนยันกับภิกษุเรื่องการบรรลุธรรมของอริยสาวกเช่นกันว่า ย่อมต้องเห็นความเป็นจริงเรื่องนี้ตามที่ปรากฏใน นตุมหสูตร^{๕๙} มีนัยยะแสดงให้เห็นความจริง^{๖๐} ของความเป็นไปของลำดับจิตว่ามีเหตุและผลต่อกันไปคือ “อริยสาวกผู้ได้สัจดับ ย่อมมนสิการปฏิจกสมุปบาทโดยแยกกายในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป”

การที่ธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัยให้แก่กันและกัน ทำให้สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้สิ้น ในการศึกษาภพชาติของพระโพธิสัตว์ ผู้วิจัยพบว่า พระโพธิสัตว์พยายามสร้างเครื่องมือที่จะออกจากสังสารวัฏนี้เพื่อการพ้นทุกข์ถาวร โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า บารมี ในการเปลี่ยนเหตุและปัจจัยของเวทนา เพื่อให้เหตุและปัจจัยของเวทนานั้นไปเปลี่ยนอุปาทานและภพชาติต่อเนื่องไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ พระพุทธองค์เสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์จึงต้องใช้ระยะเวลาจนถึง ๒๐ อสงไขยกับหนึ่งแสนมหากัปเลยทีเดียว

สำหรับการที่พระโพธิสัตว์ เลือกใช้การเปลี่ยนเหตุและปัจจัยของเวทนา เพื่อขับเคลื่อนตนเองให้พ้นทุกข์ในสังสารวัฏนั้น เมื่อศึกษาเรื่องภพภูมิจะพบว่า มีเหตุผล ๒ ประการ คือ เหตุผลประการแรก เพราะการรู้เห็นและเข้าใจเวทนาในภพชาติต่างๆของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นไปโดยปกติของสัตว์ที่เกิดในปัญจโวการภูมิ^{๖๑} ซึ่งบุคคลผู้กำลังอุบัติในปัญจโวการภูมิ^{๖๒} หรือภพภูมิที่สัตว์มีชั้น ๕ รูปชั้นของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด และเวทนาชั้นนั้นก็กำลังเกิดเป็นปกติ การพิจารณาเวทนาชั้นนี้จึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ง่ายในขณะที่ยังเป็นปุถุชน การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จึงปรากฏในชาติกเป็นภพชาติของสัตว์ที่เกิดในปัญจโวการภูมิทั้งสิ้น เหตุผลประการที่สอง คือ ผู้วิจัยคาดว่าพระโพธิสัตว์น่าจะเห็นสิ่งที่เรียกว่า อารัมมณปัจจัย ว่าสามารถปรับแต่งเปลี่ยนแปลงตนเองได้ ซึ่งจะพบเรื่องราวในชาติกเป็นส่วนมากกว่า พระโพธิสัตว์จะตั้งความปรารถนาเมื่อพบเห็นเหตุการณ์ แล้วดำริในการกระทำประโยชน์ในกาลครั้งนั้นๆ ให้เป็นไปเพื่อสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลข้างหน้า เช่น เมื่อกระทำทานเมื่อครั้งที่เกิดเป็นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ การให้ทานบุตรธิดาก็ย่อมต้องต่อสู้อุปัทพินกับอารมณ์ หรือสุข ทุกขเวทนา ที่เกิดจากการให้ทานนั้น แสดงว่าพระโพธิสัตว์ย่อมจะเห็นปัจจัยของอารมณ์ ว่าอารัมมณปัจจัยนี้ จะต้องเป็นไปเพื่อการเปลี่ยนแปลงได้ จึงมักอธิษฐานเช่นนั้น ซึ่งเรื่องอารัมมณปัจจัยนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวว่า เป็นเหตุเริ่มของสิ่งต่างๆ ดังที่ปรากฏในเจตนาสูตร^{๖๓} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัย เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี” และในทางตรงกันข้ามเมื่อไม่มีอารัมมณปัจจัยวิญญานก็จะไม่เกิดได้เช่นกัน ซึ่งเมื่อวิญญานเกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดนามรูป เกิดตัณหาตามมา

^{๕๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๓/๗๙.

^{๖๐} เป็นจริงเนื่องจากเป็นสภาวะของอริยสาวก

^{๖๑} อภิ.ย. (ไทย) ๓๘/๕๐/๕๕.

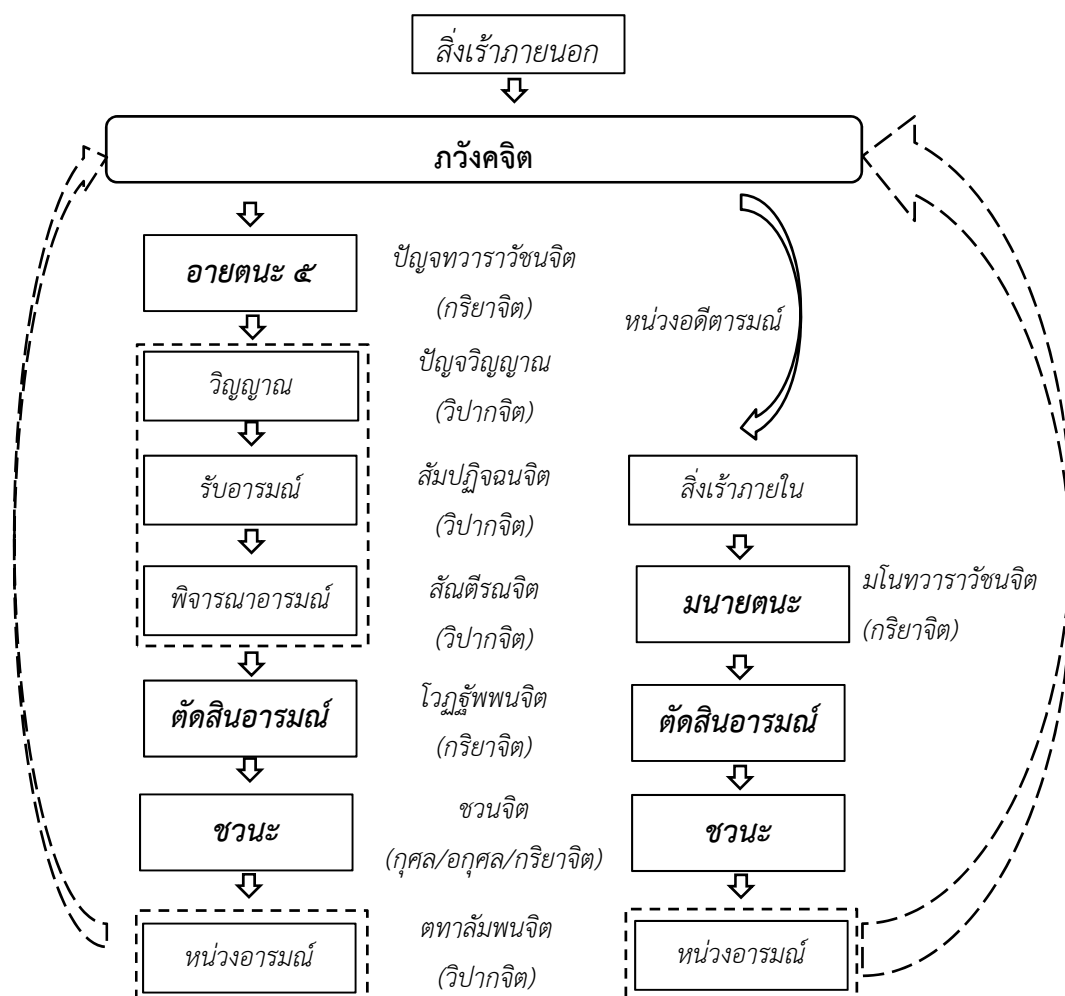
^{๖๒} ฝ่ายมหายานมีคติความเชื่อว่า มีโลกธาตุอื่นที่ไม่ใช่ปัญจโวการภูมิอยู่มากมาย และมีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นนับไม่ถ้วน เช่น แคนสุชาติในพุทธเกษตร มีพระอมิตาภพุทธเจ้า ซึ่งมีได้ใช้วิธีเห็นทุกข์เพื่อบรรลุธรรม

^{๖๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๘-๔๐/๗๙.

การที่พระโพธิสัตว์ใช้กลไกของเวทนาในการเปลี่ยนสังสารวัฏนั้น ผู้วิจัยพบว่าพระโพธิสัตว์ได้เครื่องมือที่เรียกว่า การบำเพ็ญบารมี เพื่อใช้ในการเปลี่ยนแปลงตนเอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงความเป็นไปในระยะสั้นของจิต นั่นคือต้องเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของจิต เพราะกลไกของจิตนั้นสามารถปรับเปลี่ยนได้ด้วยสิ่งที่เรียกว่า ความคิด หรือหากความคิดได้กระทำต่อเนื่องไป เรียกว่า วิธีความคิด ในช่วงปวัตติกาล

การสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ สามารถเกิดทำได้หลังจากปฏิสนธิแล้ว จนถึงก่อนตายคือ จิตในแต่ละชาติ ในระหว่างชีวิตดำรงอยู่ จะมีจิตที่ดำรงอยู่เรียกว่า ภวังคจิต ซึ่งจะรักษาองค์แห่งภพหรือบุญทำกรรมสร้างแต่เดิมมาเกิดดับต่อเนื่องเป็นกระแสแห่งภวังค และกลไกของจิตจะดำเนินไปสร้างต้นเหตุ อุปาทาน ภพชาติวนเวียนต่อไป แต่เมื่อมีการรับรู้และการกระทำทางทวารต่างๆจากสิ่งเร้าภายนอก จิตที่เกิดขึ้นมาใหม่จะขึ้นสู่วิถีการรับรู้ เพราะต้องเกิดมาทำหน้าที่ต่างๆในการขับเคลื่อนภพชาติตามเหตุปัจจัยของธรรมชาติของจิต ห้วงจังหวะนี้จึงเป็นห้วงจังหวะสำคัญที่จะเปลี่ยนวงจรของการเวียนว่ายตายเกิด โดยสร้างเครื่องมือที่เรียกว่าบารมี จะไปขับเคลื่อนความคิดในกลไกของเวทนาในกลไกปฏิบัติจนสมบูรณ์

รูปที่ ๔-๑๐ แบบจำลองกลไกความเป็นไปของวิถีจิตในกามภูมิ

สิ่งเร้าภายนอกมากกระทบทำให้ภวังคจิตไหว^{๖๔} กลไกการทำหน้าที่เริ่มจาก ทวารทั้ง ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งของจิตได้และเกิดเจตสิกมาพร้อมกับรูปธรรม มาทำหน้าที่เป็นกริยาจิตที่ทวารนั้นๆ เช่น แสงมากกระทบประสาทตา จักขุทวารจึงทำหน้าที่รับกระทบ แต่จิตที่จะทำหน้าที่ได้ดีหรือไม่ จึงขึ้นอยู่กับเจตสิกที่มาร่วมด้วย เช่น ถ้าจิตมีความตั้งใจใสโดยแยกกายมีมนสิการเจตสิกร่วม จิตที่เกิดขึ้นก็พร้อมที่จะส่งอารมณ์ต่อชนิดที่เป็นโยนิโสมนสิการ แต่หากไม่มีความตั้งใจไม่ใสใจ อารมณ์ต้นกำลังนั้นจะมีกำลังอ่อนเกินไป จิตที่เกิดขึ้นก็จะส่งอารมณ์ที่ไม่มีกำลังเป็นอติปริตรตารมณฺ์ จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นตามมาเมื่อดวงเดิมดับไป เรียกว่า อายตนวินิยญาณ เรียกตามที่มาของทวาร คือจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ ซึ่งอายตนวินิยญาณจึงทำหน้าที่รู้อารมณ์นั้นๆ เหมือนว่ารู้ว่าแขกเป็นใครมาจากไหน จากนั้นจิตดวงต่อมาที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เรียกว่า สัมปฏิจฉนจิต เพื่อเสนออารมณ์ต่อจิตดวงต่อไป เรียกว่า สันตริณจิต ในการทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์เหล่านั้น จากนั้นจิตดวงใหม่ที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ เรียกว่า โวภูฏัพพนจิต จะตัดสินว่าอารมณ์ที่เข้ามานั้นเป็นกุศลหรืออกุศล เพื่อส่งต่อให้จิตนั้นเสพอารมณ์เป็นบุญหรือบาปอีก ๗ ขณะ เรียกว่าชวนจิต ซึ่งหากกำลังอารมณ์นั้นมีแรงพอ ก็จะประมวลผลจากชวนจิตห้วงอารมณ์นั้นมาบันทึกเป็นวิปากจิต ที่เรียกว่า ตทาลัมพนจิต เมื่ออารมณ์นั้นหมดกำลังลง จิตก็เข้าสู่วัฏค์ตามเดิม

อารมณ์ที่มาจากปัญจทวารนั้น เมื่อสิ้นสุดปัญจทวารวิถี สามารถถูกส่งต่ออารมณ์นั้นไปยังมโนทวารวิถีได้โดยตรง อารมณ์นี้จึงจัดว่าเป็นอติตารมณฺ์ที่รับช่วงต่อมาจากปัจจุบันอารมณ์ของปัญจทวารวิถี ซึ่งมโนทวารวิถีที่รับช่วงต่อจะเข้าทำหน้าที่แปรความหมายและบัญญัติต่างๆ ของอารมณ์เหล่านั้นให้เข้าใจในบัญญัติเช่น เห็นสีแดงจึงรู้ว่าสีแดงแตกต่างจากสีเขียว

อย่างไรก็ตาม อารมณ์อีกประเภทสามารถมาปรากฏทางใจได้โดยตรงด้วยมนายตนะ หรืออายตนะทางใจแต่เป็นการห้วงอติตารมณฺ์ แล้วมโนทวาราวชชวจิตจะทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินอารมณ์นั้น ก่อนจะส่งต่อไปยังชวนจิตให้เสพอารมณ์อันเป็นบุญหรือบาปอีก ๗ ขณะ จากนั้นห้วงอารมณ์บันทึกเป็นวิปากจิตที่เรียกว่า ตทาลัมพนจิต

จากแบบจำลองความเป็นไปของวิถีจิต หากต้องการจะเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของจิตได้นั้น ส่วนที่เป็นวิปากจิตซึ่งเป็นผลจากการทำหน้าที่ของจิตก่อนหน้านั้นไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ การมุ่งประสงค์การเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของจิต ย่อมหมายถึงว่าจะต้องไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจิตดวงก่อนที่หน้าที่เป็นกริยาเท่านั้น ได้แก่ ปัญจทวาราวชชวจิต มโนทวาราวชชวจิต โวภูฏัพพนจิต และชวนจิต ซึ่งสามารถกระทำได้ดังนี้

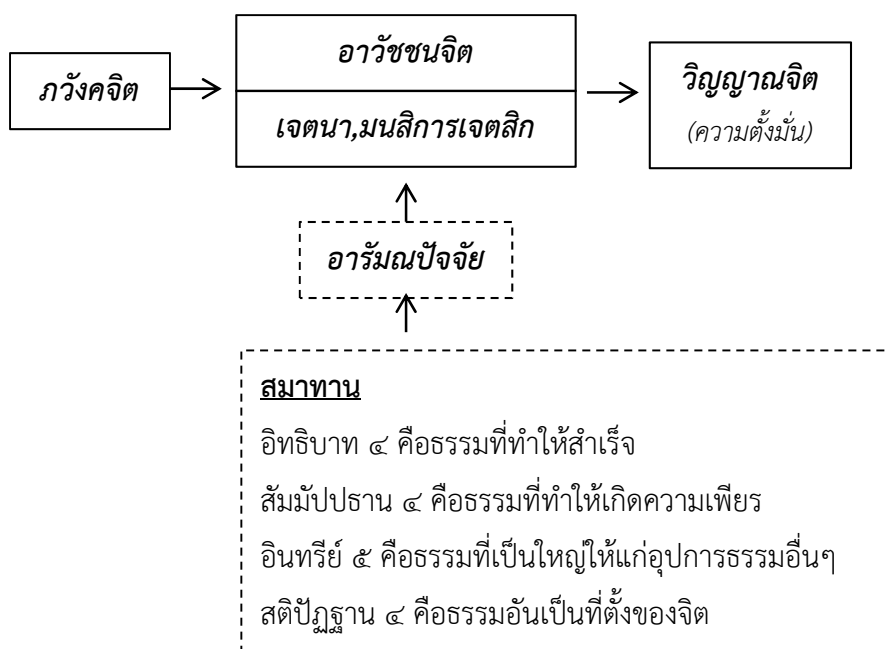
๔.๔.๑ การปรับสภาพจิต

ปฏิสนธิจิตเป็นผลมาจากบุญธรรมกรรมแต่งจากอดีตชาติ เมื่อถือกำเนิดมาในชาติปัจจุบันซึ่งส่งต่อให้ภวังคจิตในชาติปัจจุบันทำหน้าที่รักษากรรม และอุปนิสัยสันดาน ฉะนั้นเมื่อจิตขึ้นสู่วิถีขณะที่ภวังคจิตขาดลง ปัญจทวาราวชชวจิตที่เกิดขึ้นมาทำหน้าที่ ก็ย่อมต้องรับเอาสิ่งที่มีอยู่ในภวังคจิตเดิมมาเป็นวัตถุพิในการทำหน้าที่ของอวชชวจิต พร้อมกับเจตสิก กรณีที่จิตของบุคคลหนึ่งจะเปลี่ยนแปลงสภาพอารมณ์แบบตรงกันข้าม เช่น จากโทมนัสจิต มาเป็นโสมนัส หรือเปลี่ยนจากจิตฝ่าย

^{๖๔} ตามความเห็นของผู้วิจัย ภวังคจิตมีหทัยวัตถุเป็นที่อาศัย การที่ภวังคจิตไหวขึ้นสู่วิถี จึงเป็นการที่จิตเคลื่อนไปสู่สภาพรูปต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ที่ทวารนั้นๆ

อกุศลมาเป็นจิตกุศล ไม่สามารถเปลี่ยนสภาพจิตได้ทันที ก็ต้องอาศัยภวังคจิตที่ทำหน้าที่ปรับสภาวะ อารมณ์ที่มีความแตกต่างในทางตรงข้ามกันที่เรียกว่า อะคັນตูกภวังค์ มาปรับสภาพจริงให้เป็นกลางๆ คั่นก่อน เป็นต้น ซึ่งเหตุปัจจัยที่ทำให้เจตสิกเกิดขึ้นได้มีสามประการ คือ อดีตกรรม อารมณ์ และวัตถุ

เหมือนน้ำร้อนจะให้เย็นโดยทันทีนั้นทำไม่ได้ตามธรรมชาติ ต้องมีเครื่องมือช่วย ผู้วิจัยพบว่า เครื่องมืออันเป็นธรรมชาติที่สามารถแทรกแซงจิตได้เรียกว่า การสมาทาน การสมาทานจะทำหน้าที่ปรับสภาพองค์ประกอบของความคิด ในกลไกความเป็นไปของจิต เราไม่ได้เปลี่ยนกลไกความเป็นไปของจิตโดยตรง แต่น้อมนำไปเปลี่ยนโครงสร้างความคิด เพื่อปรับเปลี่ยนวิบากจิตดวงใหม่ ซึ่งหากเป็นอนุสัย อันเป็นอุปนิสัยที่ต้องการแก้ไขและปรับแรงๆ ต้องสมาทานแรงๆ ในความเห็นผู้วิจัย การสมาทานด้วยการเสียสละสูงสุดจึงจัดเป็นปรมัตถบารมี ถ้าสมาทานแบบค่อยเป็นค่อยไปพอประมาณ จัดเป็นอุปปารมี

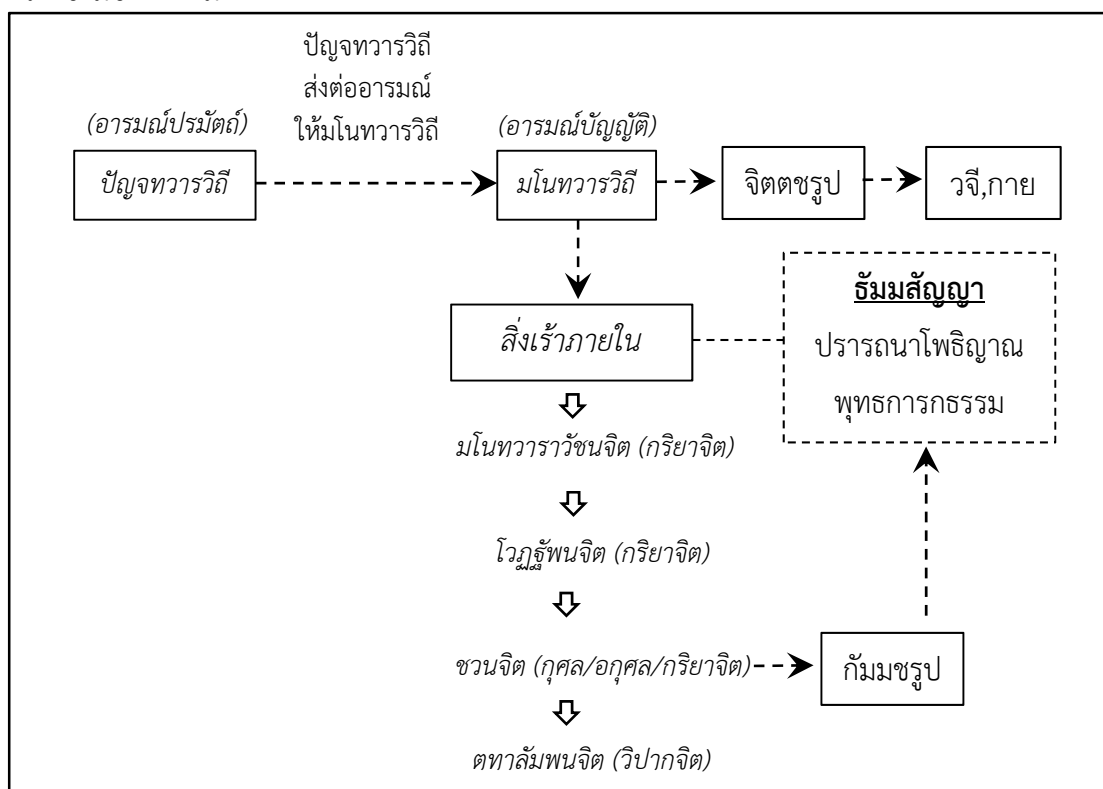
รูปที่ ๔-๑๑ แบบจำลองการเตรียมอรัณมปัจจัยในอุปการธรรมด้วยการสมาทาน

จากการศึกษาการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ การเตรียมพร้อมสภาวะของภวังคจิต ซึ่งเป็นขณะจิตใต้สำนึกให้พร้อมนั้น เป็นการเตรียมความพร้อมของอรัณมปัจจัย ด้วยการสมาทานในอุปการธรรมในขณะที่จิตอยู่ในวิถี จึงเหมือนเป็นการปรับสภาพกลางๆ และน้อมนำไปให้เจตสิกฝ่ายกุศลพร้อมทำหน้าที่ด้วยการใส่ใจในอารมณ์ในอุปการธรรม ได้แก่ อิทธิบาท ๔ คือธรรมที่ทำให้สำเร็จ สัมมปธาน ๔ คือธรรมที่ทำให้เกิดความเพียร อินทรีย์ ๕ คือธรรมที่เป็นใหญ่ให้แก่อุปการธรรมอื่นๆ และสติปัฏฐาน ๔ คือธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต จิตตูปาทะหรือจิตแรกจึงมีความสำคัญก่อนที่จะเกิดวิญญานจิตต่อไป เพื่อให้จิตมีโยนิโสมนสิการจากการทำหน้าที่ของเจตนาเจตสิกและมนสิการเจตสิก

ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสในเจตนาสูตร^{๖๕} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้น เป็นอารัมมณปัจจัย เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี” การสมาทานจึงเป็นการเตรียมความพร้อมให้จิตมีความตั้งมั่นแห่งวิญญาน หรือความตั้งมั่นแห่งการรู้แจ้งชัดแจ้งในอารัมมณต่างๆที่กำลังเกิดขึ้น

๔.๔.๒ การปรับแก้โครงสร้างจิตและโครงสร้างกรรม

จากการศึกษาพบว่า พระโพธิสัตว์ใช้เครื่องมือสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจิต คือ บารมีทั้ง ๑๐ ซึ่งมีรายละเอียดการกระทำบารมีนั้นปรากฏในสุเมธกถาค่อนข้างละเอียด คุณสมบัติของ บารมีทั้ง ๑๐ จะไปช่วยระงับการทำงานของเจตสิกฝ่ายอกุศลในกระบวนการความเป็นไปของจิต ซึ่งในกระบวนการปรับแก้โครงสร้างจิต ต้องมีการกระทำเป็นองค์ประกอบเสมอ ผลของการกระทำที่ เรียกว่าวิบากนั้น จะไปสร้างรอยกรรมใหม่ หรือไปปรับแก้โครงสร้างกรรมเก่าด้วย แม้ว่าจะต้องข้าม ภพข้ามชาติก็ตาม

รูปที่ ๔-๑๒ แบบจำลองวิถีคิด

ฉะนั้นการบำเพ็ญบารมีจึงต้องมีการพูดและการกระทำเสมอ ซึ่งอรุณกถาจารย์ท่านขยายความหลักคิดไว้ว่า พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีในช่วงเป็นอนิตยโพธิสัตว์ด้วยมโนปณิธาน ๗ อสงไขย บำเพ็ญวจีปณิธาน ๙ อสงไขย และเมื่อได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งแล้ว จึงได้ชื่อว่าเป็นพระอนิตยโพธิสัตว์แล้ว ก็ต้องบำเพ็ญบารมีด้วยกายและวจีปณิธาน

^{๖๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๘-๔๐/๗๙.

อีก ๔ อสงไขยกับ ๑ แสนมหากัป หากย้อนไปพิจารณาอดีตชาติของพระโพธิสัตว์แต่ละชาติในชาดก ก็ จะพบว่ามีการกระทำบาปมีได้บาปมีหนึ่งจะประกอบด้วยกายและวจีเสมอเช่นกัน

แต่การปรับแก้โครงสร้างจิตได้นั้น ต้องอาศัยวิถีความคิด และบรรจุใส่ในวิถีความเป็นไป ของจิตขณะที่จิตขึ้นสู่วิถี เพื่อที่จะระงับเจตสิกฝ่ายอกุศลจิต ให้เหลือแต่เจตสิกฝ่ายกุศล กลไกการ ปรับแก้โครงสร้างจิต เมื่อมีสิ่งเร้าจากภายนอกมากระทบปสาทรูปจิตขึ้นสู่วิถีในปัญจทวารวิถี การรู้ อารมณ์ในปัญจทวารวิถีเป็นอารมณ์ปรมัตถ์ หรือเพียงสักแต่รู้ แต่ไม่เข้าใจความหมาย อารมณ์นั้นจึง ถูกส่งต่อไปยังมโนทวารวิถี เพื่อทำหน้าที่คิดและเข้าใจสภาวะบัญญัติ หรือแปลความตามสัญญา ความจำได้หมายรู้อยู่ หลังจากรับอารมณ์ทางปัญจทวารแล้ว มโนทวารวิถีจะทำหน้าที่ มนายตนะ หรืออายตนะ^{๖๖} ทางใจ จะสั้นไหว หากธัมมสัญญาเดิมซึ่งมีการปรารภนาโพธิญาณหรือบำเพ็ญพุทธ การกธรรมอยู่ในโครงสร้างจิต การระลึกถึงธัมมสัญญานั้นก็จะเกิดได้โดยง่าย

๔.๕ บทสรุป

การสร้างบารมีสำคัญของพระโพธิสัตว์ จะอยู่ในภพชาติที่จัดเป็นกามวิถี ได้แก่ ภพมนุษย์ ภพสัตว์เป็นส่วนมาก รongลงมาเป็นภพเทวดา โดยใช้ความคิดเพื่อไปปรุงแต่งบารมี มีองค์ประกอบของ ความคิดสองส่วน คือ ส่วนแรก สภาวะจิตที่คิด ได้แก่ สภาวะธรรมที่จิตขึ้นมารับอารมณ์ทางปัญจทวาร วิถี แล้วส่งต่ออารมณ์นั้นให้มโนทวารวิถี หรือห่วงอารมณ์เดิมที่เป็นบารมีธรรม หรือธรรมสัญญา ซึ่ง เป็นสิ่งที่สะสมเป็นอนุสัยในจิต ทำให้เกิดความคิดที่ประกอบด้วยคุณธรรม ส่วนที่สอง สภาพปัจจัย ได้แก่ อุปการธรรม ทำหน้าที่อุดหนุนให้สภาวะธรรมเกิดความคิดจะปฏิบัติกระทำบารมีธรรมให้ยิ่งยวด ได้แก่ อิทธิบาท ๔ สัมมปธาน ๔ และอินทริย์ ๕ เป็นธรรมใหญ่ที่อาศัยของอุปการธรรม ทำหน้าที่ ปรองหรือรักษาธรรมคอยอุปถัมภ์สภาวะธรรมอื่น ฉะนั้น สภาพปัจจัยนี้ จึงเป็นเครื่องช่วยให้มโน ญาณของพระโพธิสัตว์ยังทำหน้าที่ปรารภนาโพธิญาณต่อไป เมื่อใดที่สภาพปัจจัยไปสัมพันธ์กับ สภาวะธรรมอย่างเข้มข้น ย่อมกระตุ้นเตือนความปรารถนาของพระโพธิสัตว์อย่างมั่นคง

ส่วนพลวัตวิถีของความคิดของพระโพธิสัตว์ในสังสารวัฏนั้น เป็นปัจจัยสำคัญในการใช้ชีวิต ในแต่ละภพชาติ เพื่อให้เกิดการพูดและการกระทำในปัจจุบันชาติที่มีคุณภาพได้ โดยผ่านกลไกของ จิตตชรูปโดยตรง การพัฒนาจิตจึงต้องเพียรทำบารมีในการคิด การเปล่งวาจา และการกระทำที่ได้รับ อิทธิพลโดยตรงมาจากจิตและความคิด ทำให้เกิดกุศลกรรมในภพชาตินั้นๆ ส่วนวิถีคิดข้ามภพชาตินั้น ขนกรรมเป็นตัวกลางในการเชื่อมต่อระหว่างภพชาติ อานาจกรรมนี้ ใช้กลไกของกรรมชรูปที่สามารถ ผันแปรรูปที่ได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดาให้เป็นรูปใหม่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ในภพชาติ ต่อไป ทั้งรูปและนามที่เกิดเป็นชีวิตใหม่ ภายหลังจากความตายจะสืบต่อทั้งบุญและบาปที่กระทำ เอาไว้จากวิถีจิต ตลอดจนนิสัยใจคอ ความสัดทัดจัดเจน หรือสัญชาตญาณที่ติดมาอีกในภพชาติใหม่ โดยมีได้ตกหล่นหายไปไหน

^{๖๖} อายตนะคือเครื่องรู้เครื่องติดต่อ ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๕

เส้นทางของพระโพธิสัตว์ได้แสดงให้เห็นถึง หลักคิด หลักการกระทำสมัยที่พระองค์ เป็นอนิถยโพธิสัตว์ ประมวลผลสามได้หลัก คือ หลักคิด หลักธรรม และปัจจัยได้ว่า

หลักคิดอันนำไปสู่เป้าหมาย ได้แก่ (๑) การสมาทาน หรือการที่ตนเองได้ตั้งเจตนาไว้ ล่วงหน้าเป็นหลักคิดสำคัญในการนำจิตในสภาวะต่างๆ (๒) ความไม่ประมาทในกรรมและตั้งมั่นใน กุศล (๓) การเห็นประโยชน์ในสิ่งที่กระทำทั้งหลายถือเป็นอุบายสำคัญของพระโพธิสัตว์ใช้เป็นฐานของ ความเพียร และเป็นฐานของการชวนชววยบารมี

หลักธรรมอันนำไปสู่เป้าหมาย ก็คือ พุทธการกรรม หรือ บารมีทั้ง ๑๐ ธรรมนี้เป็นเครื่อง บ่มพระโพธิญาณ เป็นเครื่องมือที่พระโพธิสัตว์สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นอุบายที่ใช้ในการฝึกฝนในการทำลาย อกุศลฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ หรือฝ่ายตรงข้ามที่สั่งสมในจิตสันดาน ทำลายกิเลส ทำให้เจตสิกฝ่ายอกุศล ถูกระงับไปพร้อมๆกัน และขณะเดียวกันเครื่องมือนี้ก็เสริมสร้างเจตสิกฝ่ายกุศลให้พอกพูนไปด้วย บารมีทั้ง ๑๐ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยมีหลักการทำลายกิเลสแบบย้อนกลับของกระบวนการความ เป็นไปของจิต กล่าวคือ ใช้ความคิดไปกำหนด การกระทำกับการควบคุมทางกายด้วยบารมี ให้จิตเกิด การปรับโครงสร้างองค์ประกอบของจิตและเจตสิก ซึ่งจิตและเจตสิกที่เกิดใหม่ก็จะไปเป็นปัจจัยในการ สร้างกรรมใหม่ที่เป็นกุศลกว่าเดิมในวงจรความเป็นไปของจิต

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้วิถีคิดนำไปสู่เป้าหมาย ได้แก่ (๑) อุปการธรรม ที่อุทหนุนให้พระ โพธิสัตว์เกิดความคิดที่จะปฏิบัติบารมีอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ อิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้สำเร็จ คือ ฉันทะ-ความพอใจที่จะทำ วิริยะ-ความเพียรพยายาม จิตตะ-จิตฝึกฝนไม่ฟุ้งซ่าน วิมังสา-ใช้ปัญญา ไตรตรอง และ สัมมปธาน ๔ (๒) ธรรมอันเป็นเครื่องให้ธรรมอื่นอาศัย ทำหน้าที่ประคองหรือรักษา ธรรม ได้แก่ อินทรีย์ ๕ (๓) ธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต ได้แก่ สติปัญญา ๔ ทำหน้าที่ให้จิต ความคิด และธรรมอันประกอบความคิดตั้งมั่น

เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์เป็นนิตยโพธิสัตว์ ธรรมที่เป็นปัจจัยอันควรได้แก่ บารมีทั้ง ๑๐ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

แบบจำลองวิถีคิดของพระโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์เลือกใช้การเปลี่ยนเหตุและปัจจัยของ เวทนาเพื่อขับเคลื่อนตนเองให้พ้นทุกข์ในสังสารวัฏ และใช้การบำเพ็ญบารมีเป็นเครื่องมือในการ เปลี่ยนแปลงตนเอง ไปขับเคลื่อนความคิดในกลไกของเวทนาในวงจรปฏิจจสมุปบาท ด้วยวิธี (๑) การ ปรับสภาพจิต เป็นการเตรียมพร้อมสภาวะของภวังค์จิตด้วยอารัมมณปัจจัย ด้วยวิธีการสมาทานในอุป การธรรมอยู่เนื่องนิตย์ จึงเหมือนเป็นการปรับสภาพจิตกลางๆ และน้อมนำให้เจตสิกฝ่ายกุศลพร้อมทำ หน้าที่ด้วยการใส่ใจในอารมณ์ในอุปการธรรม ได้แก่ อิทธิบาท ๔ คือธรรมที่ทำให้สำเร็จ สัมมปธาน ๔ คือธรรมที่ทำให้เกิดความเพียร อินทรีย์ ๕ คือธรรมที่เป็นใหญ่ให้แก่อุปการธรรมอื่นๆ และสติปญ ฐาน ๔ คือธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต (๒) การปรับแก้โครงสร้างจิตและโครงสร้างกรรม พระโพธิสัตว์ใช้ บารมีทั้ง ๑๐ เป็นเครื่องมือสำคัญเพราะคุณสมบัติของบารมีทั้ง ๑๐ จะไปช่วยระงับการทำงานของ เจตสิกฝ่ายอกุศลในกระบวนการความเป็นไปของจิต ซึ่งในกระบวนการปรับแก้โครงสร้างจิต ต้องมี การกระทำเป็นองค์ประกอบเสมอ ผลของการกระทำที่เรียกว่าวิบากนั้น จะไปสร้างรอยกรรมใหม่ หรือไปปรับแก้โครงสร้างกรรมเก่าด้วย แม้ว่าจะต้องข้ามภพข้ามชาติก็ตาม

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาพบว่า ความคิดสามารถนิยามได้หลายลักษณะ ลักษณะแรก ความคิดเป็นองค์ธรรมเชิงเดี่ยวคือ เจตนาเจตสิก ลักษณะที่สอง ความคิดเป็นเป็นองค์ธรรมที่ประกอบกันของนามสังขารที่ถูกปรุงแต่งกันขึ้นมา ลักษณะที่สาม ความคิดเป็นช่วงสภาวะจิต หรือเป็นช่วงของวิถีจิตที่ขึ้นมารับอารมณ์ และลักษณะที่สี่ ความคิดเป็นรูปสังขาร เป็นการทำงานของสสารที่ทำให้กิจกรรมของฝ่ายรูปธรรม โดยกลไกของสมองที่แสดงปรากฏการณ์ในรูปของ ความจำ ความฝัน ความรู้ของมนุษย์ และการพัฒนาศักยภาพด้านความรู้ของมนุษย์ ความคิดเป็นความพิสดารของจิตและผลิตผลของจิตในการรู้อารมณ์ โดยเป็นไปได้ในสองทาง คือ ทางแรก การรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร ได้แก่ ตาหู จมูก ลิ้น กาย แล้วส่งต่อไปทางมนทวารแบบนี้ไม่อาศัยอดีตภวังค์ และทางที่สอง การรู้อารมณ์ที่ห่วงมาจากผลิตผลของจิตโดยตรง

ความเป็นไปของจิต หรือวิถีจิตที่มีการเกิดดับต่อเนื่องไป เป็นกลไกที่ทำให้มีการสืบทอดภพชาติในสังสารวัฏ ซึ่งวิถีคิดเป็นวิถีต่อเนื่องที่เกิดจากปัญจทวารวิถีและมนทวารวิถี เกิดสลับต่อเนื่องกัน ทำให้เสพอารมณ์ต่างๆ กุศล อกุศล ที่เกิดจากกระบวนการทางการรับรู้อารมณ์ต่างๆ ทางอายตนะ การเวียนว่ายในสังสารวัฏก็เป็นเพราะจิตดำเนินไปตามกลไกของปฏิสมุปบาท ตามเหตุปัจจัยที่ต้องอาศัยกันและกัน จิตเกิด-ดับ ไปตามกลไกตามลำดับของ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ก่อให้เกิด ภพ ชาติ การจะเปลี่ยนแปลงกลไกนี้ได้ ต้องอาศัยวิถีความคิด เพื่อเปลี่ยนเส้นทางวิถีจิตของวิบากกรรมในภพชาติที่เป็นไปในสังสารวัฏนั่นเอง วิถีความคิดจึงมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงเส้นทางความเป็นไปของจิตของสังสารวัฏอย่างมีนัยสำคัญ

ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อหาคำตอบว่าพระโพธิสัตว์ใช้วิธีการอย่างไรเพื่อเปลี่ยนแปลงสังสารวัฏของตนเอง พบว่าพระโพธิสัตว์ใช้เครื่องมือที่เรียกว่า บารมีไปสร้างวิถีคิดเพื่อปรับเปลี่ยนเส้นทางภพชาติในสังสารวัฏ และผู้วิจัยเห็นว่าปัจจัยพื้นฐานของวิถีคิดพระโพธิสัตว์มาจาก ๔ เรื่องคือ ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ความคิดในการสร้างบารมี คุณสมบัตินิพพานที่ปรารถนาพุทธภูมิ และความคิดพื้นฐานเรื่องธรรมในช่วงที่เป็นอนิยโพธิสัตว์และนิยโพธิสัตว์ โดยศึกษาและจัดกลุ่มเส้นทางภพชาติของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ภพชาติที่เป็นสัตว์ ภพชาติที่เป็นมนุษย์ ภพชาติที่เป็นเทวดา และภพชาติที่เป็นพรหม และพบว่าภพชาติมนุษย์เหมาะแก่การสร้างบารมีที่สุด เนื่องจากสามารถสร้างบารมีได้หลากหลายกว่าภพชาติที่เกิดเป็นอย่างอื่น

อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของความคิดของพระโพธิสัตว์ไม่ได้ประกอบเพียงบารมีเท่านั้น ยังมีปัจจัยธรรมอันเป็นองค์ประกอบด้านสนับสนุนธรรมที่ช่วยให้การสร้างบารมีสำเร็จลุล่วงไปได้

ได้แก่ ๑) อุปการธรรม หรือธรรมที่อุดหนุนให้เกิดความคิดปฏิบัติ ได้แก่ อิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้สำเร็จ และ สัมมปธาน ๔ ซึ่งเป็นธรรมให้เกิดความเพียรอันยิ่งใหญ่ ๒) ธรรมอันเป็นเครื่องให้ธรรมอื่นอาศัย และ ทำหน้าที่ประคองหรือรักษาธรรมไม่ให้ไปตามราคะ ได้แก่ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หรือธรรมที่เป็นใหญ่เป็นที่อาศัยแก่อุปการะธรรม เมื่อเกิดมีอารมณ์ขุ่นมัว อาสวะซั้วก็จะฟุ้ง เมื่อมีธรรมดีเข้ามาบารมีก็จะเพิ่มพูน ซึ่งมีความหมายเดียวกับ พละ ๕ และ ๓) ธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต ได้แก่ สติปัญญา ๔ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ทำหน้าที่ให้จิต ความคิดและธรรมอันประกอบความคิดได้ตั้งมั่น ซึ่งเมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีได้ถึงพร้อมที่จะได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว ความเข้มข้นแห่งมโนปณิธานจะเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบความคิด ให้พร้อมที่จะตรัสรู้มากขึ้น การพัฒนาองค์ประกอบของความคิด ธรรมที่เรียกว่า โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ จะเข้มข้นขึ้น ซึ่งผลของธรรมที่เข้มข้นขึ้นทำให้เกิดเป็นรูปธรรมของ ธรรมสโมธาน ๘ พุทธภูมิ ๔ และ อชยาศัย ๖ พร้อมทั้งพระโพธิสัตว์จะได้รับพุทธพยากรณ์

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจพลวัตของความคิด ผู้วิจัยได้ศึกษาความเป็นไปในวิถีจิตที่สามารถเกิดกับจิตได้ในสถานการณ์ของวิถีรูปแบบต่างๆ ได้แก่ มรณสันวิถิ อภิญญาวิถิ โลกียอัปนาวิถิ สุบินวิถิ ปัญจทวารวิถิ มโนทวารวิถิ และภวังคจิต ทำให้พบว่า ในแต่ละภพชาตินั้นความคิดที่เกิดในปัญจทวารวิถิ และมโนทวารวิถิ เป็นความคิดที่พร้อมใช้การเพื่อการเปลี่ยนแปลงภพชาติ วิถิตัดจึงเป็นปัจจัยสำคัญ เพื่อให้เกิดการพูด และการกระทำในปัจจุบันชาติที่มีคุณภาพได้โดยผ่านกลไกสร้างจิตตชรูปที่เรียกว่า วิญญาณรูป หรือการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อยใหญ่และการพูด ฉะนั้น เมื่อพิจารณาบทบาทของจิตตชรูป การพัฒนาจิตของพระโพธิสัตว์จึงต้องเพียรทำบารมีในการคิด การเปล่งวาจา และการกระทำที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจากจิตและความคิดให้เกิดกุศลกรรมในภพชาตินั้นๆ แต่ผลพวงของการกระทำนั้นทำให้เกิดรอยกรรมข้ามภพข้ามชาติผ่านกัมมชรูป

ผลการศึกษา ผู้วิจัยได้สร้างแบบจำลองแสดงความสัมพันธ์ของวิถีคิด โดยพระโพธิสัตว์นั้นได้สร้างเครื่องมือที่จะออกจากสังสารวัฏเพื่อการพ้นทุกข์ถาวรที่เรียกว่า บารมี โดยบารมีจะไปเปลี่ยนเหตุและปัจจัยของเวทนา ซึ่งเหตุและปัจจัยของเวทนานั้นก็จะไปเปลี่ยนอุปทานและภพชาติที่ต่อเนื่องไปของสังสารวัฏ โดยมีเหตุผล ๒ ประการ คือ ประการแรก เพราะการรู้เห็นและเข้าใจเวทนาในภพชาติต่างๆของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นไปโดยปกติของสัตว์ที่เกิดในปัญจโวการภูมิ ซึ่งบุคคลผู้กำลังปฏิบัติในปัญจโวการภูมิ หรือภพภูมิที่สัตว์มีชั้น ๕ การพิจารณาเวทนาชั้นจึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ง่ายในขณะที่ยังเป็นปุถุชน ประการที่สอง คือ พระโพธิสัตว์ใช้สิ่งที่เรียกว่า อารัมมณปัจจัย เพื่อปรับสิ่งแวดล้อมทางความคิดให้เหมาะสม เพื่อเป็นธรรมหนุนในการสร้างบารมี การบำเพ็ญบารมี จะไปเปลี่ยนแปลงในเชิงจุลภาคของจิต เพื่อไปเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของจิต เพราะกลไกของจิตนั้นสามารถปรับเปลี่ยนได้ด้วยสิ่งที่เรียกว่า ความคิด หรือหากความคิดได้กระทำต่อเนื่องไป เรียกว่า วิถิคความคิด โดยกลไกเริ่มจากสิ่งเร้าภายนอกมากระทบทำให้ภวังคจิตไหว กลไกการทำงานที่เริ่มจาก ทวารทั้ง ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งของจิต และเกิดเจตสิกมาพร้อมกับรูปธรรม มาทำหน้าที่เป็นกริยาจิตที่ทวารนั้นๆ จิตที่เกิดขึ้นก็พร้อมที่จะส่งอารมณ์ต่อชนิดที่เป็นโยนิโสมนสิการ แต่หากไม่มีความตั้งใจไม่ใส่ใจ อารมณ์ต้นกำลังนั้นจะมีกำลังอ่อนเกินไป จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นตามมาเมื่อดวงเดิมดับไป เรียกว่า आयตनวิญญาน ซึ่งอายตনวิญญานจึงทำหน้าที่รู้อารมณ์ จากนั้นจิตดวงต่อมาทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เรียกว่า สัมปฏิจฉนจิต เพื่อ

เสนออารมณ์ต่อจิตดวงต่อไป เรียกว่า สัมตริณจิต ในการทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์เหล่านั้น จากนั้น จิตดวงใหม่ที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ เรียกว่า โวภูฏัพพนจิต จะตัดสินว่าอารมณ์ที่เข้ามานั้นเป็นกุศล หรืออกุศล เพื่อส่งต่อไปให้จิตนั้นเสพอารมณ์เป็นบุญหรือบาปอีก ๗ ขณะ เรียกว่าชวนจิต ซึ่งหากกำลัง อารมณ์นั้นมีแรงพอ ก็จะประมวลผลจากชวนจิตหนึ่งอารมณ์นั้นมาบันทึกเป็นวิปากจิต ที่เรียกว่า ตทาลัมพนจิต เมื่ออารมณ์นั้นหมดกำลังลง จิตก็เข้าสู่วัฏค์ตามเดิม สำหรับอารมณ์ที่มาจากปัญญา ทวารนั้นจะถูกส่งต่อไปยังมโนทวารวิถี ซึ่งมีมโนทวารวิถีที่รับช่วงต่อจะเข้าทำหน้าที่แปลความหมายและ บัญญัติต่างๆของอารมณ์เหล่านั้นให้เข้าใจในบัญญัติเช่น เห็นสีแดงจึงรู้ว่าสีแดงแตกต่างจากสีเขียว แต่ อารมณ์อีกประเภทสามารถมาปรากฏทางใจได้โดยตรงด้วยমনายตนะ หรืออายตนะทางใจ ไม่ผ่านปัญญา ทวารก็ได้ แต่จะเป็นการหน่วงอติตารมณ์ แล้วมโนทวาราวชชวนจิตจะทำหน้าที่พิจารณาและตัดสิน อารมณ์นั้น ก่อนจะส่งต่อไปยังชวนจิตให้เสพอารมณ์อันเป็นบุญหรือบาปอีก ๗ ขณะ จากนั้นชวน อารมณ์บันทึกเป็นวิปากจิตที่เรียกว่า ตทาลัมพนจิต

จากแบบจำลองความเป็นไปของจิตจิต หากต้องการจะเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของจิตได้ นั้น ส่วนที่เป็นวิปากจิตซึ่งเป็นผลจากการทำหน้าที่ของจิตดวงก่อนหน้านี้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ การมุ่งประสงค์การเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของจิต ย่อมหมายถึงจะต้องไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง จิตดวงต่อไปก่อนที่หน้าที่เป็นกริยาเท่านั้น ได้แก่ ปัญญาทวาราวชชวนจิต มโนทวาราวชชวนจิต โวภูฏัพ พนจิต และชวนจิต ของดวงต่อไป ฉะนั้น การเตรียมพร้อมสภาวะของภวังค์จิต ซึ่งเป็นขณะจิตใต้ สำนึกให้พร้อมนั้น เป็นการเตรียมความพร้อมของอารมณ์ปัจจัย ด้วยการสมาทานในอุภากรธรรมใน ขณะที่จิตอยู่ในวิถี จึงเหมือนเป็นการปรับสภาพกลางๆ และน้อมนำไปให้เจตสิกฝ่ายกุศลพร้อมทำหน้าที่ ด้วยการใส่ใจในอารมณ์ในอุภากรธรรม ได้แก่ อิทธิบาท ๔ คือธรรมที่ทำให้สำเร็จ สัมมปธาน ๔ คือ ธรรมที่ทำให้เกิดความเพียร อินทรีย์ ๕ คือธรรมที่เป็นใหญ่ให้แก่อุภากรธรรมอื่นๆ และสติปัญญา ๔ คือธรรมอันเป็นที่ตั้งของจิต จิตตูปาทะหรือจิตแรกจึงมีความสำคัญก่อนที่จะเกิดวิญาณจิตต่อไป เพื่อให้จิตมีโยนิโสมนสิการ จากการทำหน้าที่ของเจตนาเจตสิกความตั้งมั่นแห่งการรู้แจ้งชัดแจ้งใน อารมณ์ ต่างๆที่กำลังเกิดขึ้น

ในกระบวนการปรับแก้โครงสร้างจิต คุณสมบัติของบารมีทั้ง ๑๐ จะไปช่วยระงับการ ทำงานของเจตสิกฝ่ายอกุศลในกระบวนการความเป็นไปของจิต ผลของการกระทำที่เรียกว่าวิปากนั้น จะไปสร้างรอยกรรมใหม่ หรือไปปรับแก้โครงสร้างกรรมเก่าด้วย แม้ว่าจะต้องข้ามภพข้ามชาติก็ตาม ฉะนั้นการบำเพ็ญบารมีจึงต้องมีการพูดและการกระทำเสมอ ซึ่งพระโพธิสัตว์สำหรับปัญญาธิกะจะ บำเพ็ญบารมีในช่วงเป็นอนัตตโพธิสัตว์ด้วยมโนปณิธาน ๗ อสงไขย บำเพ็ญวชิปณิธาน ๘ อสงไขย และเมื่อได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งแล้ว จึงได้ชื่อว่าเป็นพระนิตย โพธิสัตว์แล้ว ก็ต้องบำเพ็ญบารมีด้วยกายและวจีปณิธาน ต่ออีก ๔ อสงไขยกับ ๑ แสนมหากัป การ ปรับแก้โครงสร้างจิตได้นั้น ต้องอาศัยวิถีความคิด และบรรจุใสในวิถีความเป็นไปของจิตขณะที่จิตขึ้นสู่ วิถี เพื่อที่จะระงับเจตสิกฝ่ายอกุศลจิต ให้เหลือแต่เจตสิกฝ่ายกุศล ขณะที่มโนทวารวิถีทำหน้าที่ มนายตนะ หรืออายตนะทางใจ จะสั้นไหว ซึ่งก็จะทำให้ธัมมัสัญญาเดิมของพระโพธิสัตว์ที่ปรารถนา โพธิญาณหรือบำเพ็ญพุทธการกรรมอยู่ในโครงสร้างจิตสามารถระลึกถึงธัมมัสัญญานั้นได้โดยง่าย ทำ ให้มโนปณิธานนั้นมีความมั่นคงแม้เปลี่ยนภพชาติก็ตาม

ผู้วิจัยขอสรุปการวิจัยว่า

- ๑) พระโพธิสัตว์เปลี่ยนสังสารวัฏ ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า การบำเพ็ญบารมี
- ๒) ผลของการกระทำบารมีของพระโพธิสัตว์ จะไปปรับเปลี่ยนจิตในระยะสั้น และปรับเปลี่ยนโครงสร้างกรรมในระยะยาว ให้จิตของตนเองเป็นฝ่ายกุศล
- ๓) การสร้างเครื่องมือบารมีนี้ต้องอาศัยกลไกของวิถีความคิด ไปเปลี่ยนเหตุปัจจัยของเวทนาเป็นฝ่ายกุศล และ อาศัยอาร์มณปัจจัยในการเตรียมพร้อมสภาพจิตด้วยการสมาทานเป้าหมายของการกระทำ (มโนปณิธาน)

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้แม้ว่าเป็นการศึกษาเชิงเอกสาร แต่ผู้วิจัยได้พบเห็นมุมมองที่มีประโยชน์ต่อการวิจัยเพื่อเกิดการพัฒนาเชิงทฤษฎี หรือการต่อยอดความรู้เรื่องความเป็นไปของของจิต ทำให้เห็นจิตและความคิดในมิติต่างๆ รวมทั้งกระแสความเป็นไปในสังคม พบว่ามีปัญหาหลายเรื่องควรมีการศึกษาเพิ่มเติม เช่น

- ๑) การศึกษาแบบจำลองความคิดของคนเลวควรเป็นอย่างไร สามารถค้นหากรรมวิธีเปลี่ยนธรรมชาติคนคอกที่เคยกระทำผิดให้กลับตัวกลับใจได้หรือไม่
- ๒) การศึกษากระแสความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่กำลังกระทบโลก เช่น ปัญญาประดิษฐ์ ทำให้ต้องอาศัยฐานความรู้ด้านจิตและศาสนา เพื่อให้มนุษย์เข้าใจการเปลี่ยนแปลง
- ๓) ในการพิจารณาแบบจำลอง ทำให้เห็นความเป็นไปของของจิตและความคิดที่จะไปเปลี่ยนแปลงคน ในเชิงปฏิบัตินั้น หากมีการออกแบบกิจกรรม ที่จะสามารถเปลี่ยนวิถีคิดคนในสังคมเพื่อสร้างคนดีได้ ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในเชิงรูปธรรม

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ผลศึกษาเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่น่าสนใจ และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจเพิ่มเติม และน่าจะนำไปประกอบเป็นข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป เช่น

- ๑) การนำแบบจำลองไปใช้ในการวิเคราะห์กลไกอารมณ์ชั่ววูบของมนุษย์
- ๒) การออกแบบบารมีในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างเป้าหมายความสำเร็จของชีวิต

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระพุทธโฆสเถระ. อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก ปัญจกปกรณ์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____ . อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก สัมโมหวิโนทนี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____ . อรรถกถาภาษาไทย พระอภิธรรมปิฎก อัญญาสาธิตี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____ . คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาตติโก (อาภ อภิธรรมมุนี). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

นัยพินิจ คชภักดี. พัฒนาสมองลูกให้ล้ำเลิศ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทแปลนพับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๔
บุญมี เมธานุกร. ชีวิตหลังความตาย ตายแล้วเกิดใหม่ได้อย่างไร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๓๘.

บารมี (นามแฝง). พระพุทธเจ้าองค์ใหม่ที่จะตรัสรู้ต่อจากเจ้าชายสิทธัตถะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

บำเพ็ญ ธรวิณ. ประชุมพงศาวดารฉบับราชทูต ภาคที่ ๓ พระอนาคตวงศ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๒.

มูลนิธิสถานที่ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท. คู่มือการฟังพระอภิธรรมเล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๕๒.

ระวี ภาวิไล. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๘.

_____ . พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.

_____ . พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาขาก อังกฤช-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒.

- วิชัย หโยดม. **ฟิสิกส์นอกตำรา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท การพิมพ์ทวีวัฒน์การพิมพ์, ๒๕๔๙.
- วิศิษฐ์ ศรีพิบูลย์. **The Lord of Time เทพเจ้าแห่งกาลเวลา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บานานาสวีท, ๒๕๕๒.
- พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร). **ศาสตร์ที่ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า**. ม.ป.ป.
- พระธัมมานันท์มหาเถระ อัครมหาบัณฑิต. **อภิธรรมัตตสังคหะและปรมัตถทีปนี**. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____ . **วิถีคิดตามหลักพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). **มุนีนาถทีปนี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๙.
- พระราชกวี (อ่ำ ธรรมทตโต). **พุทธศาสนสุพรรณภูมิปกรณ์ ราชบุรีวัดถูกถาดำนานเมืองขุนไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัทศรีบุญเรืองการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕.
- พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร). **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๐.
- _____ . **วิมุตติรัตนมาลี เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๑.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตร ชั้นจุฬอภิธรรมิกตรี**. รวบรวมโดย พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ.๙, อภิธรรมมหาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๗.
- _____ . **คู่มือ หลักสูตรนาม-รูปวิถีวิถีสังคหะ ในปริเฉทที่ ๔ ชั้นมัชฌิมอภิธรรมิกตรี**. รวบรวมโดย พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ. ๙, อภิธรรมมหาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๓๕.
- _____ . **คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมเบื้องต้น จิต เจตสิก รูป นิพพาน บัญญัติ ฉบับฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๒๐ ปี**. รวบรวมโดย พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ.๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๔๕.
- สมเด็จพระญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **สัมมาทิฐิตามพระเถราธิบายของท่านสารีบุตรเถระ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๕๕.
- สมัคร บุราวาศ. **วิชาปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. แปลและเรียบเรียง. **วิมลเกียรตินิเทศสูตร**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- เสฐียร พันธงสี. **พุทธศาสนายาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๒.
- หลวงพ่อดำ วัฑฒนาชุง, หลวงพ่อตอบปัญหารธรรมฉบับพิเศษ เล่ม ๗. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ป.

(๒) หนังสือแปล

คัมภีร์โบลานพระคัมภีร์อนาคตวงศ์. แปลโดย ประภาส สุรเสน. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์สุรวัดน์, ๒๕๔๐.

จุฬพุทธโฆส. **โสตตถกัมภานินทาน** พากษ์ไทย โดย บรรจบ บรรณรุจิ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มิตรสยาม, ๒๕๒๖.

เชอเกียม ตรุงปะ. **ตำนานแห่งเสรีภาพและหนทางแห่งการภาวนา.** แปลโดย อนุสรณ์ ติปยานนท์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓.

พระศิวภัทร เขียวเกียก. แปลและเรียบเรียง. **มหาสุขาวตีวฺยหฺสูตร.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๑.

Dan Ariely. **พฤติกรรมพยากรณ์.** แปลโดย พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วี เลิร์น, ๒๕๕๐.

Luc De Brabandere. **ครั้งที่ถูกลืม มন্ত্রาแห่งจินตนาการ โรงงานความคิด และบ่อเกิดแห่งการ เปลี่ยนแปลง.** แปลโดย ณิชชญา เฉลยทรัพย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ หจก.เอส.พี. มิลเลียนแนร์, ๒๕๕๐.

Malcolm Gladwell. **มหัศจรรย์ความคิดชั่วพริบตา.** แปลโดย ยาดา สุยะเวช. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๐.

(๓) วิทยานิพนธ์

กานต์ลีณี จันทร์วิภาติลก. “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาสมบุญ ฐุฑฺฒิกโร. “จิตตมาตรของนิกายโยคอาจารย์ การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิด เรื่องจิตในพระพุทธศาสนายุคต้น”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระบุญญฤทธิ รตินธโร (นุชเทียน). “การศึกษาเปรียบเทียบภวังคจิตของพุทธปรัชญาเถรวาทกับจิตใต้สำนึกของซิกมันด์ ฟรอยด์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระสมชาย สุภาจาโร. “กุศโลบายในพระพุทธศาสนาหายาน: กรณีศึกษาสังฆกรรมปฐกฐิต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ศุภสิทธิ์ เสรีจประเสริฐ. “แบบจำลองจิตในทรรคนะของแพทริเซีย สมิท เชิร์ชแลนด์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

(๔) บทความ

ธนศ อังศุวัฒนากุล, เครือฟ้า ความหมั่น, จิตราพร ทัพซ่าย, นุชนารถ สุวรรณขำ. “เครื่องวัดคลื่นไฟฟ้าสมองชนิดอัลฟา”. Biomedical Engineering Conference (BMECON 2012), สิงหาคม ๒๕๕๕:

(๕) รายงานการวิจัย

พัฒน์ เพ็งผลา. “การวิเคราะห์การบำบัดเพื่อบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

(๖) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ประพันธ์ ศุภษร. วิเคราะห์การให้ทานของพระเวสสันดร ในมิลินทปัญหา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1004&article_group_id=154 [๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

ทิพยจักร (นามแฝง). เหตุผลที่ทำให้หลวงปู่มั่นลาพุทธภูมิ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.tnews.co.th/contents/214163> [๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

พระมหาสง่า ธีรสวโร ไชยวงศ์. ประวัติ ปฏิปทา ครูบาศรีวิชัย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/375821> [๑ ตุลาคม ๒๕๖๐].

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/dictionary/index.php> [๑๑ มกราคม ๒๕๕๘].

วิเลิศ ภูริวัชร. Marketing 3.0 การตลาดปลิดวิญญาน?. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://library1.acc.chula.ac.th/Article/2554/Wilert/BangkokBiznews/B1004111.pdf> [๑๐ เม.ย. ๒๕๕๔].

๒. ภาษาต่างประเทศ**(I) Books**

Bourne, Lyle E., Ekstrand, Bruce R. and Dominowski Roger L. **The Psychology of Thinking**. New Jersey: Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs, 1971.

Churchland, Patricia Smith. **Nurophilosophy**. Massachusetts: The MIT Press, 1985.

Gregory, Richard L. **The Oxford Companion To The Mind**. New York: Oxford University Press Inc., 1987.

Robert Hecht-Nielsen. **Confabulation theory the mechanism of Thought**. United State of America: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2007.

Siegel, Daniel J.. **mindsight: the new science of personal transformation**. United State of America : Mind Your Brain Inc., 2010.

Stapp Henry P. **Mind Matter and Quantum Mechanics**. third edition. United States of America: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2009.

Vinacke W. Edgar. **The Psychology of Thinking**, second edition. United States of America: Kingsport Press, 1974.

(II) Articles

Donald E. Watson, Bernard O. Williams. “Eccles' Model of the Self Controlling Its Brain: The Irrelevance of Dualist-Interactionism”. **NeuroQuantology**. Vol.1 No.1 (January, 2003): 119-128.

Filevich, E., Dresler, M., Brick, T.R., Kühn, S. “Metacognitive Mechanisms Underlying Lucid Dreaming”. **The Journal of Neuroscience**. Vol.35 No.3: 1082-1088.

Tom Eichele, Karsten Specht, Matthias Moosmann, Marijtje L. A. Jongsma, Rodrigo Quián Quiroga, Helge Nordby, and Kenneth Hugdahl. “Assessing the spatiotemporal evolution of neuronal activation with single-trial event-related potentials and functional MRI”. **Proceedings of National Academic of Sciences of the United States of America**. Vol.102 No.49 (December, 2005): 17798–17803.

(III) Electronics

Hans Berger. “**the history of electroencephalography**”. [online]. Source: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16334737> [11 January 2015].

Cell Press. “Brain imaging may help predict future behavior”. **ScienceDaily**. [online]. Source: www.sciencedaily.com/releases/2015/01/15010712_2904.htm [11 January 2015].

Signy Sheldon, Norman Farb, Daniela J. Palombo and Brian Levine, (19 November 2015), “Intrinsic medial temporal lobe connectivity relates to individual differences in episodic autobiographical remembering” **ScienceDirect**, [online]. Source: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cortex.2015.11.005> [20 October 2017]

Max-Planck-Gesellschaft. “Lucid dreams and metacognition: Awareness of thinking; awareness of dreaming”. **ScienceDaily**. [online]. Source: www.sciencedaily.com/releases/2015/01/150123135112.htm [January 25, 2015]

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายศุภกร ชนะชัยธรรม
 เกิด : วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๑๕
 สถานที่เกิด : กรุงเทพมหานคร
 วุฒิการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๖๑ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, พระพุทธศาสนา (พธ.ด.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 : พ.ศ. ๒๕๔๓ ปริญญาโท สาขาเศรษฐศาสตร์ธุรกิจ, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
 : พ.ศ. ๒๕๓๗ ปริญญาตรี สาขาวิศวกรรมสำรวจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประสบการณ์การทำงาน

- : พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน ประกอบธุรกิจ, วิศวกรที่ปรึกษาโครงการก่อสร้างรถไฟฟ้า
 : พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๔๖ มีประสบการณ์หลายด้าน ได้แก่
 - วิศวกรสำรวจ, วิศวกรออกแบบ, ช่างรังวัดเอกชน
 - ผู้เชี่ยวชาญเครื่องมือสำรวจ, แปลคู่มือการใช้งานเครื่องมือภาษาอังกฤษ
 - นักพัฒนาโปรแกรมคอมพิวเตอร์
 - นักการตลาด/นักขาย

ความสนใจ

- : สนใจการปฏิบัติกรรมฐาน, วิปัสสนา, การฝึกสมาธิตามรูปแบบต่างๆที่ปรากฏมีในประเทศไทย ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๓๐
 : สนใจศึกษาแนวทางพระโพธิสัตว์นิกายต่างๆ ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๓๕
 : สนใจศึกษาพระอภิธรรม ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๕๓

ผลงาน

- : โครงสร้างตลาดและพฤติกรรมการค้าพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ของไทยปี ๒๕๔๑
 : ทักษะเชิงพุทธต่อปัญหาคอร์รัปชัน, ๒๕๕๘

- เข้าศึกษาปริญญาเอก : ๑ มิถุนายน ๒๕๕๓
 สำเร็จการศึกษา : พฤษภาคม ๒๕๖๑
 ติดต่อ : suphakorn.biz@gmail.com (E-mail)
 ๐๘๙ ๕๐๐-๑๑๖๔ (โทรศัพท์)